

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК
ХЛІ

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор
*Др Павле Ивић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан
др Слободан Реметић, др Драго Ћупић*

Главни уредник
ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД
1995

ZORKA KAŠIĆ
GOVOR KONAVALA

Ovaj rad predstavlja doktorsku disertaciju koja je odbranjena 27. oktobra 1988. godine na Filološkom fakultetu u Beogradu. Komisiju su sačinjavali akademik Miroslav Pantić, akademik Asim Peco, prof. dr Radoje Simić i prof. dr Slavko Vukomanović.

Rezultati istraživanja govora Konavala, koji su dati u ovom radu, odnose se na jezičko stanje koje je zatečeno na terenu između 1979. i 1983. godine kada je izvršeno terensko ispitivanje.

Tekst disertacije je završen 1988. godine. Sam autor nije ništa menjao, izuzev poboljšanja rukopisa prema primedbama članova komisije u toku odbrane i sugestijama recenzenta akademika Pavla Ivića.

Ovom prilikom se zahvaljujem mentoru akademiku Asimu Peci na nesebičnoj pomoći, a svojim profesorima akademiku Miroslavu Pantiću, prof. dr Radoju Simiću i prof. dr Slavku Vukomanoviću na konstruktivnim primedbama.

Posebnu zahvalnost dugujem akademiku Pavlu Iviću čiji su saveti, strpljenje i razumevanje omogućili da se ovaj rukopis objavi.

S A D R Ž A J

	Strana
SKRAĆENICE I LITERATURA	246
UVOD	251
1. O toponimu Konavle	251
2. Osnovni geografski i istorijski podaci o Konavlima	252
3. Poreklo stanovništva	254
4. Dosadašnji podaci o ovom govoru	255
5. Metodološki podaci	256
FONETIKA	259
A. VOKALI	259
ZAMENA VOKALA	261
1. Vokal <i>a</i>	262
2. Vokal <i>o</i>	263
3. Vokal <i>e</i>	264
4. Vokal <i>i</i>	264
5. Vokal <i>u</i>	264
VOKALSKE SKUPINE	265
POJAVE U SANDHIJU I GUBLJENJE VOKALA	267
REFLEKSI <i>ě</i>	268
Refleksi <i>ě</i> u dugim slogovima	268
Refleksi <i>ě</i> u kratkim slogovima	272
Sekundarno <i>ě</i>	277
B. KONSONANTI	279
SONANTI	279
Sonant <i>l</i>	279
Sonant <i>ʃ</i>	280
Sonant <i>m</i>	282
Sonant <i>j</i>	283
Sonant <i>v</i>	285
FRIKATIVI	286
Frikativ <i>h</i>	286
Frikativ <i>f</i>	289
Frikativi <i>š</i> i <i>ž</i>	290
Frikativi <i>s</i> , <i>z</i> , <i>š</i> , <i>ž</i>	291
PLOZIVI	291
AFRIKATI	293

JOTOVANJE	294
Staro jotovanje	294
Novo jotovanje	295
Jekavsko jotovanje	295
ASIMILACIJA KONSONANATA	298
DISIMILACIJA KONSONANATA	300
UPROŠĆAVANJE SUGLASNIČKIH SKUPINA	301
AKCENAT	303
Opšte napomene	303
Kanovačko duljenje	303
Prenošenja akcenata na proklitike	305
POSTAKCENATSKE DUŽINE	310
Nestabilne Daničićeve dužine	310
Dužine kojih nema kod Vuka i Daničića	312
MORFOLOGIJA	315
IMENICE	315
Imenice muškog roda	315
Imenice srednjeg roda	318
Imenice ženskog roda na -a	319
Imenice ženskog roda na suglasnik	321
ZAMENICE	321
Lične zamenice	321
Pridevske zamenice	324
PRIDEVI	327
Neodređeni pridevski vid	327
Promena prideva određenog vida	328
BROJEVI	330
Osnovni brojevi	330
Zbirni brojevi i brojne imenice	330
Redni brojevi	331
GLAGOLI	332
Infinitiv	332
Prezent	334
Aorist	336
Imperfekat	337
Futur I	337
Futur II	338
Pluskvamperfekat	338
Imperativ	339
Radni glagolski pridev	339
Glagolski pridev trpni	339
Glagolski prilozi	340
NEPROMENLJIVE REČI	340
Prilozi	340
IZ SINTAKSE	342
Iz sintakse padeža	342

Iz sintakse zamenica	345
Iz sintakse glagolskih oblika	346
IZ LEKSIKE	348
ROMANIZMI	352
TURCIZMI	368
PRIMERI KONAIVOSKOG GOVORA	372
OPŠTI ZAKLJUČCI	390
RIASSUNTO	393

SKRAĆENICE I LITERATURA

- Barjaktarević: NSG Barjaktarević, Danilo: Novopazarsko-sjениčki govor, SDZb XVI, Beograd, 1966, str. 1—177.
- Belić: DIJS Belić, Aleksandar: Dijalekti istočne i južne Srbije, SDZb I, Beograd, 1905.
- Belić: Dubrovnik Belić, Aleksandar: Dubrovnik i njegovo mesto u duhovnom razvitku našega naroda, Rešetarев zbornik, Dubrovnik, 1931, str. 446—449.
- Belić: Fonetika Belić, Aleksandar: Osnovi istorije srpskohrvatskog jezika I, Fonetika, Beograd, 1972.
- Belić: Istorija, II, 1 Belić, Aleksandar: Istorija srpskohrvatskog jezika, knj. II, sv. 1, Reči sa deklinacijom, Beograd, 1965.
- Belić: Istorija, II, 2 Belić, Aleksandar: Istorija srpskohrvatskog jezika, knj. II, sv. 2, Reči sa konjugacijom, Beograd, 1965.
- Belić: Misli Belić, Aleksandar: Misli o prikupljanju dijalekatskog materijala, JF V, Beograd, 1926—1927, str. 1—10.
- Belić: O čakavskoj Belić, Aleksandar: O čakavskoj osnovnoj akcentuaciji, Glas SKA, knj. 168, Beograd, 1935.
- Belić: Prilošci Belić, Aleksandar: Prilošci istoriji slovenskih jezika, Glas SKA, knj. LXII, str. 199—242.
- Benc-Bošković: Konavle Benc-Bošković, Katica: Konavle, tekstilno rukotvorstvo i narodna nošnja, Zagreb, 1983.
- Bloomfield: Language Bloomfield, Leonard: Language, New York, 1933.
- Bošković: O prirodi Bošković, Radosav: O prirodi, razvitku i zamenicima glasa *h* u govorima Crne Gore, JF, knj. XI.
- Bošković: Osnovi I Bošković, Radosav: Osnovi uporedne gramatike slovenskih jezika I, Fonetika, Beograd, 1972.
- Bošković: Osnovi II Bošković, Radosav: Osnovi uporedne gramatike slovenskih jezika II, Morfologija, Nikšić, 1985.
- Brajković: Peraški Brajković, Tomo: Peraški dijalekat, Program C. K. Državne Velike Gimnaziju u Kotoru za školsku godinu 1892/93, Zagreb, 1893, 3—21.
- Brozović: Cavtat Brozović, Dalibor: Cavtat, Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom, Posebna izdanja ANUBiH, knj. LV, Odeljenje društvenih nauka, knj. 9, Sarajevo, 1981.
- Budmani: Dubrovački Budmani, Pero: Dubrovački dijalekat, kako se sada govori, Rad JAZU, LXV, Zagreb, 1883, str. 155—179.
- Ćupić: GB Ćupić, Drago: Govor Bjelopavlića, SDZb, knj. XXIII, Beograd, 1977.
- Ćupić: Laterali Ćupić, Drago: Laterali u govorima Crne gore, Zbornik za filologiju i lingvistiku, knj. XXVII—XXVIII, 813—816.
- Daničić: Istorija Daničić, Đuro: Istorija oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika do svršetka XVII vijeka, Beograd, 1874.
- Deanović: TMRP Deanović, Mirko: Terminologia marinera e peschereccia a Ragusa vecchia (Cavtat), Studia romanica et anglica, br. 5, Zagreb 1958, str. 3—31.
- Dešić: ZIG Dešić, Milorad: Zapadnobosanski ijekavski govori, SDZb, XXI, 1976, str. 1—316.

- Dostanić: Zapažanja Dostanić, Dušan: Neka zapažanja o hercegovačkom tipu bokeljskih govora, Ogleđi br. 2, Titograd, 1963, str. 77—83.
- Đorđević: Kanovački Đorđević, Pera: Einiges über die Kanomundart im Königreiche Serbien, Archiv für slavische Philologie, XVII, Berlin, 1894, 132—139.
- Ferjančić: Vizantijski Ferjančić, Božidar: Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, Beograd, 1959.
- Filipović: Posuđivanje Filipović, Rudolf: Jezici u kontaktu i jezičko posuđivanje, Suvremena lingvistika, knj. IV, Zagreb, 1967, str. 27—89.
- Grujić: Konavli Grujić, Radoslav: Konavli pod raznim gospodarima od XII do XV veka, Spomenik SKA, LXVI, Zemun, 1926.
- Hraste: Hvar Hraste, Mate: Čakavski dijalekat ostrva Hvara, JF, knj. XIV, Beograd, 1935, str. 1—55.
- Hraste: Kanovački Hraste, Mate: O kanovačkom akcentu u Hrvatskoj, Filologija 1, Zagreb, 1957, str. 59—75.
- Hraste: Konavli Hraste, Mate: Konavli ili Konavle, list Konavle br. 5, Gruda, 1961.
- Hraste: Metodologija Hraste, Mate: Metodologija ispitivanja naših dijalekata, Jezik, knj. 8, Zagreb, 1960, str. 71—81.
- Ivić M: Repertoar Ivić, Milka: Repertoar sintaksičke problematike u srpskohrvatskim dijalektima, ZFL, VI, 1963, str. 13—30.
- Ivić: Dijalektologija Ivić, Pavle: Dijalektologija srpskohrvatskog jezika, Uvod i štokavsko narečje, Matica srpska, Novi Sad, 1985.
- Ivić: Distribucija Ivić, Pavle: Razvoj principa distribucije fonema u srpskohrvatskom jeziku, Književnost i jezik XV, Beograd, 1968, str. 13—22.
- Ivić: Galipoljski Ivić, Pavle: O govoru galipoljskih Srba, SDZb, knj. XII, Beograd, 1957.
- Ivić: Inventar Ivić, Pavle: Inventar fonetske problematike štokavskih govora, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, 1962—1963, str. 99—110.
- Ivić: Konsonantizam Ivić, Pavle: Dva glavna pravca razvitka konsonantizma u srpskohrvatskom jeziku, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, 1957, str. 159—184.
- Ivić: Vokalizam Ивич, Павле: Основные пути развития сербскохорватского вокализма, Вопросы языкознания, Москва, 1958, VII, str. 3—20.
- Ivšić: Nacrt Ivšić, Stjepan: Nacrt za istraživanje hrvatskih i srpskih narečja, Kovčezić za hrvatska i srpska narečja, knj. 1, JAZU, Zagreb, 1914.
- Ivšić: Posavski I, II Ivšić, Stjepan: Današnji posavski govor, RAD JAZU, 196, Zagreb, 1913, str. 124—254; RAD JAZU, 197, Zagreb, 1913, str. 9—138.
- Ivšić: Prilog Ivšić, Stjepan: Prilog za slavenski akcenat, RAD JAZU, 187, Zagreb, 1911.
- Ivšić: Šaptinovačko Ivšić, Stjepan: Šaptinovačko narečje, RAD JAZU, 168, Zagreb, 1907, str. 113—162.
- Jireček—Radonić: Jireček, Konstantin i Radonić, Jovan: Istorija Srba I i II, Beograd, 1952.
- Istorija I, II
- Jireček: Vlasi Jireček, Konstantin: Vlasi i Morovlasi u dubrovačkim spomenicima, Zbornik Konstantina Jirečeka I, Beograd, 1959.
- Vuk: Poslovice Karadžić, Vuk: Srpske narodne poslovice, Cetinje, 1836, Predgovor VII—LIII.
- Vuk: Rječnik Karadžić, Vuk: Srpski rječnik, Beč, 1818.
- Lipovac—Radulović: Lipovac—Radulović, Vesna: Romanizmi u Crnoj Gori — jugoistočni dio Boke kotorske, Cetinje — Titograd, 1981.
- Romanizmi
- Lučić: Prošlost Lučić, Josip: Kroz konavosku prošlost, Konavoski zbornik I, Dubrovnik, 1982.
- Maretić: Gramatika II Maretić, Tomo: Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, II, Zagreb, 1931.
- Marković: Ančić Marković, Svetozar: Jezik Ivana Ančića, SDZb, XIII, Beograd, 1959.
- Miklošič: Lexicon Miklosich, Franz: Lexicon palaeoslovenicograeco-latinum, Vindobonae, 1862—1865.
- Miklošič: Monumenta serbica Miklosich, Franz: Monumenta serbica. Spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii, Viennae, 1858.
- Milas: Mostarski Milas, Matej: Današnji mostarski dijalekat, Rad JAZU, 153, str. 47—97.

- Miletić: CG Miletić, Branko: Crmnički govor, SDZb, knj. IX, Beograd, 1940.
- Miletić: Izgovor Miletić, Branko: Izgovor srpskohrvatskih glasova, SDZb, knj. V, Beograd, 1933.
- Milićević: Kneževina Milićević, Milan: Kneževina Srbija, Beograd, 1876.
- Moguš: Čakavsko Moguš, Milan: Čakavsko narječje, Školska knjiga, Zagreb, 1977.
- Moskovljević: Moskovljević, Miloš: Dijalektološka karta Vojvodine, Glasnik jugoslovenskog profesorskog društva, knj. XVIII, sveska 11—12, Beograd, 1938, str. 1—32.
- Moskovljević: GK Moskovljević, Miloš: Govor ostrva Korčule, SDZb, knj. XI, Beograd, 1950.
- Muljačić: Kontakt Muljačić, Žarko: Jezici u kontaktu i jezičko posuđivanje, Suvremena lingvistika, IV, Zagreb, 1967, 123—132.
- Musić: SZB Musić, Srđan: Romanizmi u severo-zapadnoj Boki Kotorskoj, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, knj. XLI, Beograd, 1972.
- Nikolić: Osnovne Nikolić, Berislav: Osnovne dijalekatske akcentatske pojave u mladim novoštokavskim govorima, JF, knj. XXVIII, sv. 1—2, Beograd, 1969, str. 189—208.
- Nikolić: TG Nikolić, Berislav: Tršički govor, SDZb, XVII, Beograd, 1968, str. 367—473.
- Nikolić: Upitnik Nikolić, Berislav: Upitnik za ispitivanje akcenata u štokavskim govorima, JF, knj. XXVII, sv. 1—2, Beograd, 1966—1967, str. 307—336.
- Obad: Vodovod Obad, Stijepo: Rimski vodovod, Konavle, list SSRN Konavala, god. II/1961, br. 3, 5.
- Obad: Konavle Obad, Stijepo: Konavle od pada Dubrovačke Republike do kraja prvog svjetskog rata, Konavoski zbornik I, Dubrovnik, 1982.
- Okuka: Rama Okuka, Miloš: Govor Rame (Uvod, Fonološke i morfološke osobine), Sarajevo, 1983.
- Peco: Akcentologija Peco, Asim: Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika, Naučna knjiga, Beograd, 1970.
- Peco: FVJ Peco, Asim: Fonetika Vukova jezika prema fonetici ijekavske Hercegovine, Anali Filološkog fakulteta u Beogradu, knj. 5, Beograd, 1965, str. 191—197.
- Peco: GIH Peco, Asim: Govor istočne Hercegovine, SDZb, knj. XIV, Beograd, 1964.
- Peco: Ikavskoštakavski Peco, Asim: Ikavskoštakavski govori zapadne Hercegovine, ANUBiH, Djela, knj. LXI, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 35, Sarajevo, 1986.
- Peco: Jekavske Peco, Asim: Jekavske oaze u zapadnoj Hercegovini, JF, knj. XXVII, sv. 1—2, Beograd, 1966—1967, str. 267—306.
- Peco: Konavle Peco, Asim: Konavli ili Konavle, Jezik naš svagdašnji, Sarajevo, 1969, str. 95—96.
- Peco: Mjesto Peco, Asim: Mjesto centralnohercegovačkog govora među ostalim govorima današnje Hercegovine, JF, knj. XXV, Beograd, 1961—1962, str. 295—328.
- Peco: O nekim „ikavizmima“ Peco, Asim: O nekim „ikavizmima“ ijekavskog izgovora, NJ, knj. XIII, sv. 1—2, str. 57—63.
- Peco: Ortiješ Peco, Asim: Akcentat sela Ortiješa, Građa Naučnog društva NR BiH, knj. X, Sarajevo, 1961.
- Peco: Podveležje Peco, Asim: Govor Podveležja, BHDZb, knj. IV, Sarajevo, 1983, str. 209—281.
- Peco: Poređenje Peco, Asim: Jedno poređenje Vukova jezika sa govorima jekavske Hercegovine, JF, knj. XXVI, sv. 1—2, Beograd, 1963—1964, str. 177—218.
- Peco: Pregled Peco, Asim: Pregled srpskohrvatskih dijalekata, Naučna knjiga, Beograd, 1978.
- Peco: Prelazni Peco, Asim: Prilog proučavanju prelaznih govora, Radovi ANUBiH, knj. LXX, ODN, knj. 21, Sarajevo, 1981, str. 43—52.
- Peco: Promene nepalatalnih Peco, Asim: Promene nepalatalnih suglasnika u vezi sa *j* na srpskohrvatskom području, JF, knj. XXVIII, sv. 1—2, Beograd, 1969, str. 143—188.
- Peco: Strani Peco, Asim: Strani uticaji na fonetiku srpskohrvatskog jezika, Anali Filološkog fakulteta u Beogradu, knj. VI, Beograd, 1966, str. 321—330.
- Peco: Sudbina kratkog *ě* Peco, Asim: Sudbina kratkog *ě* iza *r* u ijekavskim govorima, JF, knj. XXXIII, 245—264.
- Peco: vrhti/vrti Peco, Asim: Srpskohrvatsko vrhti/vrti, JF, knj. XXXV, Beograd, 1979, str. 169—176.
- Pešikan: SSLjG Pešikan, Mitar: Starocrnogorski, srednjekatunski i lješanski govori, SDZb, XV, Beograd, 1965.

- Petrović: Zmijanje Petrović, Dragoljub: O govoru Zmijanja, Matica srpska, Prosvjeta, Novi Sad — Zagreb, 1978, str. 7—197.
- Pižurica: GOK Pižurica, Mato: Govor okoline Kolašina, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Posebna izdanja, 12, Titograd, 1981.
- Remetić: GČŠ Remetić, Slobodan: Govori centralne Šumadije, SDZb, knj. XXXI, Beograd, 1985.
- Remetić: Upitnik Remetić, Slobodan: Sutorina, Upitnik za srpskohrvatski dijalektološki atlas.
- Rešetar: Betonung Rešetar, Milan: Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkancommission, Linguistische Abteilung I, Wien, 1900.
- Rešetar: DZ Rešetar, Milan: Dubrovački zbornik od god. 1520, Srpska kraljevska akademija, Posebna izdanja, knj. C, Beograd, 1933.
- Rešetar: Jekavski Rešetar, Milan: Jekavski književni govor, Javor, god. XXII, 1893.
- Rešetar: JMD Rešetar, Milan: Jezik Marina Držića, Rad JAZU, 248, Zagreb, 1933.
- Rešetar: NDP Rešetar, Milan: Najstarija dubrovačka proza, SAN, Beograd, 1952.
- Rešetar: Štok. Rešetar, Milan: Der štokavische Dialekt, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkancommission, Linguistische Abteilung, VIII, Wien, 1907.
- RJA Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, JAZU, Zagreb, 1880—1976, knj. I—XXIII.
- RMS Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, Novi Sad — Zagreb, 1967—1969, knj. I—III, Novi Sad, 1971—1976, knj. IV—VI.
- Roller: Agrami Roller, Dragan: Agramno-proizvodni odnosi na području Dubrovačke Republike od XIII do XV stoljeća, Zagreb, 1955.
- RSAN Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika, SANU, Beograd, 1959—1984, knj. I—XII.
- Ružičić: Pljevlja Ružičić, Gojko: Akcenatski sistem pljevaljskog govora, SDZb, knj. III, Beograd, 1927.
- Simić—Ostojić: Fonologija Simić, Radoje i Ostojić, Branislav: Osnovi fonologije srpskohrvatskoga književnog jezika, NIO Pobjeda, Titograd, 1981.
- Skok: Etim. rj. Skok, Petar: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I (1971), II (1972), III (1973), IV (1974), JAZU, Zagreb.
- Skok: Pomorska Skok, Petar: Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu, Split, 1933.
- Stanić: UG Stanić, Milija: Uskočki govor, SDZb, XX, Beograd, 1974.
- Stanić: Uskočki Stanić, Milija: Uskočki akcent, SDZb, knj. XXVIII, Beograd, 1982.
- Stevanović: ICD Stevanović, Mihailo: Istočnocrnogorski đijalekat, Biblioteka JF, 5, Beograd, 1935.
- Stevanović: Njogoš Stevanović, Mihailo: Neke osobine Njogoševa jezika, JF, knj. XIX, sv. 1—4, Beograd, 1951—1952, str. 17—33.
- Stevanović: Savremeni I Stevanović, Mihailo: Savremeni srpskohrvatski jezik, knj. I, Naučno delo, Beograd, 1964.
- Stevanović: Savremeni II Stevanović, Mihailo: Savremeni srpskohrvatski jezik, knj. II, Naučna knjiga, Beograd, 1969.
- Šišić: Ljetopis Šišić, Ferdo: Ljetopis popa Dukljanina, Beograd, 1928.
- Šišić: Pregled Šišić, Ferdo: Pregled povijesti hrvatskoga naroda, Zagreb, 1962.
- Škaljić: Turcizmi Škaljić, Abdulah: Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Sarajevo, 1966.
- Tadić: Dubrovnik Tadić, Jorjo: Dubrovnik od postanka do kraja XV stoljeća, Historija Jugoslavije I, Zagreb, 1953.
- Truhelka: Konavoski rat Truhelka, Ćiro: Konavoski rat 1430—1433, Glasnik Zemaljskog muzeja, knj. 29, Sarajevo, 1917.
- Vaillant: Zlatarić, I, II Vaillant, André: La langue de Dominiko Zlatarić, I, II, Travaux publiés per l'Institut d'études slaves, VI, I, Phonétique, Paris, 1928.
- Vujović: MD Vujović, Luka: Mrkovički dijalekat, SDZb, knj. XVIII, Beograd, 1969.
- Vukmanović: Konavli Vukmanović, Jovan: Konavli, antropogeografska i etnološka ispitivanja, SANU, Posebna izdanja, knj. DXXVII, Odeljenje društvenih nauka, knj. 85, Beograd, 1980.

- Vuković: Akcenat Vuković, Jovan: Akcenat govora Pive i Drobunjaka, SDZb, knj. X, Beograd, 1940.
- Vuković: GPD Vuković, Jovan: Govor Pive i Drobunjaka, JF XVII, Beograd, 1938—1939, str. 1—114.
- Vuković: Istorija Vuković, Jovan: Istorija srpskohrvatskog jezika, I dio, Uvod i fonetika, Beograd, 1974.
- Vuković: Pitanja Vuković, Jovan: Pitanja savremenog književnog jezika, knj. II, sv. I. Sarajevo, 1951.
- Vušović: DIH Vušović, Danilo: Dialekt istočne Hercegovine, SDZb, III, 30—70, Beograd, 1927.
- Vušović: Njegoš Vušović, Danilo: Prilozi proučavanju Njegoševa jezika, Biblioteka JF, knj. 3.
- Zore: DT Zore, Luko: Dubrovačke tuđinke, Spomenik SAN, XXVI, Beograd, 1895, str. 1—26.
- Zore: Konavli Zore, Luko: Konavli kad su pali pod Dubrovnik, Srđ, br. 9, Dubrovnik, 1907.
- Zore: Paljetkovanje Zore, Luko: Paljetkovanje, Rad, JAZU, 108, 110, 114, 115, 138, 170.

I

UVOD

1. O TOPONIMU KONAVLE

U literaturi se naziv ove oblasti pojavljuje u tri varijante: Konavli — Konavala — Konavlima (m. pl.), Konavle — Konavala — Konavlima (varijanta koja se po slaganju nesamostalnih reči s njom može smatrati imenicom ženskog roda u množini, ali po obliku dativa, instrumentala i lokativa imenicom muškog roda u množini) i Konavlje — Konavlja — Konavlju (n. sg.).

Naziv ove oblasti prvi put, u pisanim izvorima pominje Konstantin Porfirogenit oko 950. godine kao *καναλη*¹. Pop Dukljanin u Ljetopisu beleži Canale², a u italijanskim izvorima susreće se naziv Canali³. U XIV i XV veku pojavljuje se oblik Konavli⁴.

Vuk Karadžić u Srpskom rječniku i Đura Daničić u Rečniku iz književnih starina srpskih beleže Konavlje.

U Rječniku Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Rečniku Srpske akademije nauka i umetnosti, Rečniku Matice srpske i Matice hrvatske, književnim se smatra naziv Konavli, a odrednica Konavlje upućuje se na Konavli. I u Enciklopediji Jugoslavije nalazi se odrednica — Konavli — dakle imenica muškog roda u množini.

Vukovo Konavlje (za njim se, očigledno, poveo i Daničić), kao imenica srednjeg roda u jednini, neprecizno je zabeležen toponim.

Kada pregledamo rečnike, koji isključuju Vukovo Konavlje, jer ga upućuju na Konavli, izgleda da nema nedoumica oko naziva ove oblasti. Međutim, nije tako. Naime, Konavljani svoju oblast nazivaju Konavle (pluralia tantum), tako se zove i list koji izlazi u Konavlima, pod ovim naslovom su objavljene i dve monografije⁵, to je i naziv društva za znanstvene i kulturne djelatnosti koje je osnovano u Dubrovniku itd. U govoru svih informatora, u svim mestima u Konavlima, javlja se *samo* naziv Konavle. Ovaj naziv

¹ Grujić: Konavli, 3; Ferjančić: Vizantijski, 49, 62, 53.

² Šišić: Ljetopis, 326.

³ Vukmanović: Konavli, 5.

⁴ Miklošič: Monumenta, 186.

⁵ Benc-Bošković: Konavle; Mijović-Kočan: Konavle.

se u nominativu ponaša kao imenica ženskog roda u množini, jer se u tom rodu javljaju i nesamostalne reči, koje se s njom slažu, tako je: *Gôriē Kônāvle, Dônē Kônāvle, naše Kônāvle, Kônāvle su bile*. . . i sl. Međutim, oblik dativa, instrumentala i lokativa uvek je *Kônāvlīma*, dakle kao kod imenica muškog roda. Nije u našoj jezičkoj građi sa terena zabeležen ni jedan primer *Konavlama*. Informatori koji redovno imaju: *pò rupām, pò hīvām, na žīdinām*, u odgovarajućem padežu ovog toponima stalno imaju nastavak *-ima*, znači ova imenica se u paradigmi nije uklopila u kategoriju imenica ženskog roda.

I u monografijama objavljenim pod naslovom *Konavle* oblik dativa, instrumentala i lokativa je u muškom rodu, pa tako nalazimo: *u rodnim Konavlima, nad Konavlima* se slomilo carstvo, *pri posjeti Konavlima*. . . (Mijović-Kočan: *Konavle*, 6, 13), *u Konavlima* nalazimo, *o Konavlima* počinje (Benc-Bošković: *Konavle*, 5, 24) i sl.

Ovakva paradigma toponima *Konavle* upućuje na zaključak *da je ovaj romanizam ušao u kategoriju toponima u kojima se „gotovo na celom prostoru pružanja našega jezika sačuvalo e iz nastavka za nominativ množine imenica muškog roda tipa kamene, u okamenjenom obliku (ovaj nastavak se prenosi na nazive mesta koji ga ranije nisu mogli imati)”*⁶.

Na ovakav zaključak upućuje i činjenica da se često u govoru naših informatora nazivi sela Močići, Čilipi, Popovići, Višnjići, Mikulići. . . javljaju u nominativu sa nastavkom *-e*, kao u primeru snimljenom na magnetofonsku traku: *Čilipe, Mōčiće, Pōpoviće i Grūda nijesu strādali*.

Ako je navedena pretpostavka tačna, onda nije neočekivano da se javljaju dve varijante naziva ove oblasti: *Konavli* i *Konavle*. Pogotovo je očekivana pojava da se u rečnicima i enciklopedijama nalazi varijanta *Konavli*. Belić kaže da se „u ovim nazivima *e* često i u narodnom jeziku, a još više u književnom, zamenjuje glasom *i*”⁷. Takva je i sudbina toponima koje Belić na istom mestu beleži: *Grižane, Brežane, Žabare, Boževice, Crmiće, Ranovce*; ili ih u rečnicima nema ili imaju nominativni nastavak *-i*, kao *Žabari*.

Ako se „dvojstvo oblika u toponimima kosi sa osnovnim načelom koje se primenjuje kod pisanja i promjene ovih imena — ako — tu treba da daju odlučujuću riječ oni koji znaju kako se ovo geografsko ime izgovara, koji to ime nose u svom rječniku”⁸, onda možemo smatrati da je naziv ove oblasti *Kônāvle* (pluralia tantum sa paradigmatom *Kônāvle — Kônāvālā — Kônāvlīma*), a nazivi stanovnika te oblasti: *Konāvljanin* i *Konāvōka*. U ovom radu će se upotrebljavati ovakav naziv oblasti i nazivi njenih stanovnika.

2. OSNOVNI GEOGRAFSKI I ISTORIJSKI PODACI O KONAVLIMA

„Oblast Konavala zahvata krajnji jugoistočni dio današnje Hrvatske, odnosno nekadašnje Dubrovačke Republike, pružajući se od sjeverozapada prema jugoistoku, od Vučjeg ždrijela do Debelog brijega. Ona sa istoka graniči Bokom Kotorskom, sa sjevera hercegovačkim planinskim grebenima, sa zapada Cavtatom, a sa juga Jadranskim morem”⁹. Površina Konavala je 209,16 kvadratnih kilometara¹⁰.

⁶ Belić: *Istorija*, II, 1, 14.

⁷ Belić: *Istorija*, II, 1, 14.

⁸ Peco: *Konavle*, 95.

⁹ Vukmanović: *Konavli*, 3.

¹⁰ Grujić: *Konavli*, 41, 45, 46.

Granice Konavala su često u ranijim periodima bile predmet spora sa susjedima. Istorija je zabeležila nekoliko sporova i dva krvava rata u XV veku, koje su Dubrovčani vodili da bi državne granice pomerili što dalje na jug i na istok od plodnih Konavala¹¹.

U Konavlima se jasno razlikuju tri predela: primorski krš, polje i krševiti unutrašnji deo (u kome dominiraju planine od kojih su najviše Sniježnica i Bjelotina).

Prirodne razlike ovih predela su uočljive, tako da se u narodu od davnina Konavle dele na „Primorje (primorski krševiti dio uz more), Donju Goru ili Bandu (Konavosko polje s niskim brežuljcima prema Primorju), Gornju Bandu (padine Sniježnice prema Konavoskom polju) i Planine ili Površ, pojas na sjeveroistočnim padinama Sniježnice“¹².

Konavosku morsku obalu čine strme i nepristupačne stene, visoke od sto do trista metara. Zbog toga su sva konavoska sela, osim Molunta, udaljena od mora najmanje pola sata hoda. Pored Molunta, koji se nalazi na obali malog zatona, pristupačan izlaz na more imaju još Popovići.

Konavosko polje, koje se proteže sredinom Konavala, relativno je uska kraška aluvijalna ravan. Dugo je devet kilometara, a najveća širina mu je 2,2 kilometra. Površina polja je oko petnaest kvadratnih kilometara.

Brdski deo Konavala — Planine ili Površ — veoma je sličan susjednim hercegovačkim predelima. To je suri kamenjar sa vrlo malo obradivog zemljišta u uskim dolovima okruženim stenama.

Konavle su, zahvaljujući pogodnom geografskom položaju i povoljnim uslovima za život, bile naseljene još od najranijih vremena. Različita su mišljenja o tome ko su bili stanovnici ove oblasti pre Ilira.¹³ Ilire su pokorili Rimljani i Konavle su postale značajna rimska provincija. Iz rimskog perioda, koji je trajao sve do IV veka, nađeni su mnogobrojni ostaci materijalne kulture: novac, komadi grnčarije i mozaika, delovi natpisa. Najznačajniji dokaz prisustva Rimljana na ovim prostorima je melioracioni sistem u Konavoskom polju i akvadukt koji je dovodio vodu iz rečice Ljute do Epidaur (današnjeg Cavtata). Akvadukt je izgrađen u I veku. Počinje od Malog vrela u Vodovađi i proteže se preko Gabrila i Zvekovice do Cavtata. Dug je 20 kilometara. Ostaci akvadukta mogu se i danas videti na pojedinim mestima u Konavlima i Cavtatu¹⁴.

Sloveni, zajedno sa Avarima, prodiru na ovo područje u VII veku, zauzimaju i ruše Epidaur. O procesu privikavanja Slovena na novu postojbinu malo se zna. Prvi put se u pisanim izvorima Konavle pominju u X veku i to uporedo sa župom Travunijom. Vizantijski car Konstantin Porfirogenit u delu „De administrando imperio“ piše da su Konavljani za vreme cara Mihajla, zbacivši vlast Romeja, postali „samoupravni i samostalni pokoravajući se isključivo svojim arhontima“¹⁵. Od XI veka Konavle su u sklopu Duklje, od kraja XII veka do 1378. pod vlašću Raške, a od 1378. godine su vlasništvo bosanskih velikaša¹⁶.

¹¹ Vukmanović: Konavli, 4.

¹² Benc-Bošković: Konavle, 11.

¹³ Vukmanović: Konavli, 15.

¹⁴ Obad: Vodovod, 5.

¹⁵ Ferjančić: Vizantijski, 79.

¹⁶ Lučić: Prošlost, 18.

Dubrovačka republika je dugo nastojala da dođe do Konavala — „Misira Dalmacije“¹⁷ — kako bi svom stanovništvu obezbedila dovoljno poljoprivrednih proizvoda, što Dubrovčanima polazi za rukom tek početkom XV veka: istočni deo su 1419. otkupili od Sandalja Hranića, a zapadni deo 1426. od Radoslava Pavlovića¹⁸.

Dubrovačka Republika je vladala Konavlima 400 godina, a od 1806. do 1814. godine su pod okupacijom Napoleonove Francuske. Padom Napoleona, Konavle zajedno sa Dubrovačkom Republikom ulaze u sastav Austrije, a posle prvog svetskog rata postaju deo Jugoslavije¹⁹.

3. POREKLO STANOVNIŠTVA

Kada su Sloveni, u prvoj polovini VII veka, pristigli u Konavle, tu su zatekli malo brojne Rome i romanizirane Ilire. Vremenom Sloveni i na ovom prostoru postaju dominantan narod.

Podelom Rimskog carstva na istočno i zapadno, Konavle su dugo bile pod vizantijskom političkom i crkvenom upravom, u sastavu Travunije²⁰.

U ranom srednjem veku, pa sve do XV stoleća, u Konavle se naseljavaju stočari iz dinarskog zaleđa²¹.

Kada su Konavle potpale pod vlast Dubrovačke Republike, počelo je i vođenje određene demografske politike. Prilikom prve podele zemlje 1423. godine bilo je dozvoljeno seljacima iz Bosne, koji su živeli u Dubrovniku duže od godinu dana, da se mogu naseliti u Konavlima²². Podizanjem dva franjevačka samostana počelo je pokatoličavanje dotad pravoslavnog stanovništva, što je uticalo i na to da se agrarni, društveni i etnički odnosi koji su vladali u Dubrovniku prošire i na Konavle²³.

Dubrovačka Republika je, takođe, brinula i o zaštiti bogatih Konavala od najezde hercegovačkih pastira sa stokom. Nekoliko puta je Vijeće umoljenih izdavalo zabrane prelaženja pastira u konavosku župu²⁴. Međutim, stočarima je dozvoljeno da se naseljavaju u predele koji su za to pogodni. Tako je, recimo, Veliko vijeće donelo odluku 4. januara 1430. godine da se Planine nasele Vlasima i drugim kolonistima. Tada je naseljeno pleme Bjelica iz Zete, i to 50 do 60 kuća, koje je pristalo da se bavi stočarstvom prema dubrovačkim propisima i da služi Republici kao i drugi stanovnici Konavala²⁵.

„Prema raznim izvorima, koji su poslužili za ispitivanje porijekla stanovnika o čijim se precima nešto zna, najveći su udio u naseljavanju Konavala imale susjedne oblasti. Glavna matična područja su bila Hercegovina, Crna Gora sa Bokom Kotorskom, Dalmacija sa Dubrovnikom i Bosna, a bilo je doseljavanja i iz drugih krajeva — Srbije,

¹⁷ Roller: Agrarni, 237.

¹⁸ Truhelka: Konavoski rat, 145.

¹⁹ Šišić: Pregled, 485; Obad: Konavle, 66—70.

²⁰ Jireček—Radonić: Istorija I, 52.

²¹ Grujić: Konavli, 82; Jireček—Radonić: Istorija III, 58.

²² Roller: Agrarni, 242.

²³ Tadić: Dubrovnik, 585.

²⁴ Jireček: Vlasi, 197.

²⁵ Jireček: Vlasi, 197.

Slovenije, Hrvatskog primorja, Albanije, Italije. Dubrovnik je služio kao etapno mjesto iz kojega su pojedinci, poslije zadržavanja od godinu dana, slati kao kmetovi na posjede u Konavlima. U starijem naseljavanju najjača migraciona struja je dolazila iz Crne Gore, a u mlađem iz Dalmacije.“²⁶

U istim životnim uslovima, konavosko stanovništvo se mešalo, izjednačavalo i najzad pretopilo u jednu etničku grupu. Procesi asimilacije su ubrzani *endogamijom* koja je sve do naših dana vladala u ovoj zatvorenoj etničkoj grupi. Stvoreno je homogeno stanovništvo, a ta homogenost se ogleda u *govoru*, običajima, folkloru i nošnjji.

4. DOSADAŠNJI PODACI O OVOM GOVORU

U našoj dijalektološkoj literaturi nema radova koji se posebno bave govorom Konavala, pa ni njegovim pojedinačnim osobinama. Međutim, ne može se reći da ne postoji interesovanje za ovaj govor. S obzirom na geografsku i etničku bliskost sa susedom Hercegovinom, podrazumevalo se da su njegove osobine bliske ili istovetne sa osobinama govora istočne Hercegovine. Ili se, s druge strane, podrazumevalo, s obzirom da su Konavle od XV veka u sastavu Dubrovačke Republike, da je ovaj govor blizak dubrovačkom.

Vuk Karadžić saopštava da je govor u Konavlima kao u Hercegovini. Iz Budmanijevog rada o dubrovačkom dijalektu²⁷, ne može se sa sigurnošću zaključiti gde se po jezičkim crtama svrstavaju Konavle. Prema Budmaniju, Dubrovnik i Cavtat, u kojima se govori dubrovačkim dijalektom, „odasvud su okoljeni od Ercegovačkoga“. On ističe da je šira okolina pod uplivom dubrovačkoga. Od te šire okoline pominje ostrva, severna sela i Dubrovačku župu koja deli Dubrovnik od Cavtata. Konavle i ne pominje. To bi moglo značiti da Budmani smatra kako u Konavlima nema uticaja dubrovačkog dijalekta.

Luko Zore potvrđuje činjenicu da je konavoski govor blizak hercegovačkom, ali naglašava da, ipak, postoje razlike. On kaže: „vas govor za seljačke poslove i narodni život čisto je hercegovački, . . . a što je idiotizama u Hercegovini, popravili su cavtajskim izgovorom. . . U Konavlima je divan jezik, komu je sve prosto i narodno, bez manijere, bez nakita, samoniklo, nenavruto.“²⁸

Pavle Ivić ističe da je od svih govora Dubrovačkoga primorja nauči najpoznatiji govor Dubrovnik i Cavtata. A mnoge pojave koje nalazimo u ovom govoru zastupljene su i na ostalom delu zemljišta nekadašnje Dubrovačke Republike. Tako je u Konavlima zabeleženo *drugaricam, ovemu, u čijom kući* i sl. Od hercegovačkih osobina uočljivo je gubljenje glasa *h* i najnovije jotovanje, koje je prošireno i na konsonant *s*²⁹.

U Pregledu srpskohrvatskih dijalekata profesor Peco ukazuje na činjenicu da mnoge osobine dubrovačkog govora nalazimo u njegovoj široj okolini — do Cavtata i Konavala³⁰.

²⁶ Vukmanović: Konavli, 60.

²⁷ Budmani: Dubrovački, 155.

²⁸ Zore: Konavli, 418, 419.

²⁹ Ivić: Dijalektologija, 139, 140.

³⁰ Peco: Pregled, 75.

Dragocene podatke o konavoskom govoru s kraja prošlog i početka ovog veka nalazimo u Zborniku za narodni život i običaje. Tu se nalaze tekstovi o narodnim običajima iz Konavala. Autori su Nike Balarin, Nikola Ljubidrag i Paulina Bogdan-Bijelić. Tekstovi su pisani narodnim jezikom. Međutim, činjenica da je ovde bilo bitno da se zabeleži autentičan narodni običaj, a ne autentičan govor, umanjuje vrednost ovih tekstova kao jezičke građe za analizu konavoskog govora. Kada se tome doda da tekstovi nisu akcentovani i da nam nije poznato do koje mere su redigovali tekstove sami autori, a do koje mere redakcija časopisa, ostaje nam mogućnost da ih sa rezervom koristimo naporedo sa današnjim govorom.

U ratu, verovatno 1806—1808. godine, izgorela je konavoska kancelarija, tako da je jezička građa za ispitivanje osobina konavoskog govora iz perioda Dubrovačke Republike zauvek izgubljena. Sigurno je i to jedan od razloga što u literaturi ima malo podataka o govoru Konavala.

5. METODOLOŠKI PODACI

Preliminarno ispitivanje govora Konavala pokazalo je da je govor u priličnoj meri u stadijumu dekompozicije. Naše vreme je i inače dovelo do gubljenja jasnih razlika između ruralne i urbane sredine, a u Konavlima je ta razlika izgubljena više nego u mnogim drugim sredinama.

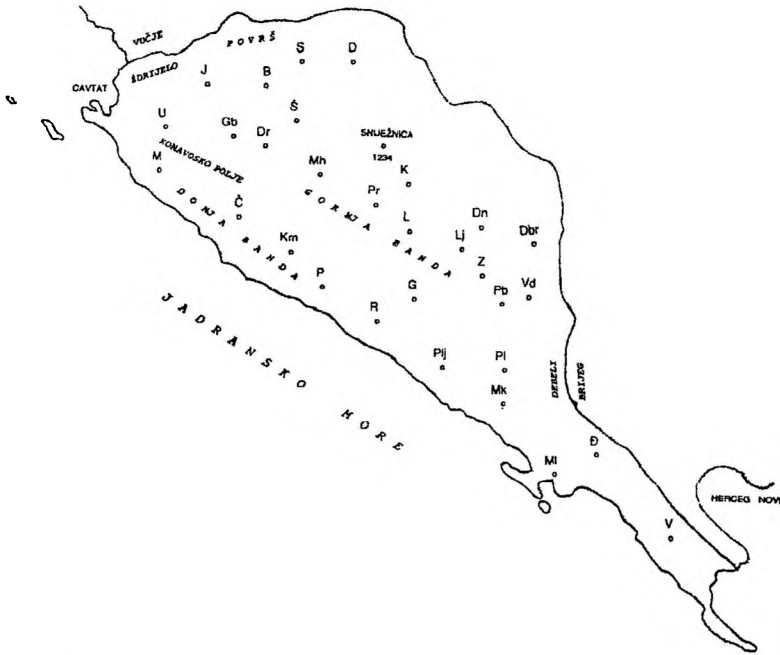
Ustanovljeno je već u početku ispitivanja da je jedna od bitnih karakteristika ovoga govora veliki broj dubleta i fakultativnih varijanti u mnogim jezičkim crtama.

Navedena saznanja odredila su i metod prikupljanja jezičke građe za analizu. Direktnim korišćenjem upitnika ne bi se dobile adekvatne jezičke osobine, pa je građa prikupljena spontanom razgovorom, bilo sa pojedincima ili sa više sagovornika. Za pripremu razgovora korišćeni su postojeći upitnici za ispitivanje srpskohrvatskih govora i dijalektološka literatura o govorima sličnog tipa. Pored toga što je ispitivač i ranije delimično bio upoznat sa načinom života, običajima i mentalitetom Konavljana, posebnu pomoć za pripremu razgovora pružala je antropogeografska studija Konavli, Jovana Vukmanovića.

Informatori su birani po utvrđenim dijalektološkim kriterijumima. Te kriterijume nije uvek bilo moguće ostvariti zbog toga što su i među najstarijim Konavljanima nepismeni prava retkost. Treba istaći izvanrednu predusretljivost, komunikativnost i spremnost informatora da prilično dugo razgovaraju o raznim temama i da dozvole da se to snima na magnetofonsku traku. Zbog činjenice što su sagovornici znali da se razgovor snima (a to je moglo uticati na autentičnost govornih osobina na početku razgovora), prvih pola sata snimljenog razgovora nije korišćeno za analizu.

Terenska ispitivanja obavljena su u kraćim vremenskim intervalima od 1979. do 1983. godine. Ukupan boravak na terenu trajao je oko tri meseca. Ispitano je svih 29 sela (u Konavlima ima 29 sela sa 83 zaseoka) i snimljen razgovor sa 60 informatora. Građa je skinuta sa magnetofonskih traka i akcentovana. Deo jezičke građe nalazi se u ovom radu kao prilog.

Pored primera koji se navode u analizi osobina konavoskog govora date su skraćeni-
ce sela u kojima su zabeleženi. Konavoska sela su sledeća:

1. Bròtnice	B	16. Míkulići	Mk
2. Čilipi	Č	17. Mòčići	M
3. Drvènik	Dr	18. Mòlunat (zaselak!)	Ml
4. Dúbā	D	19. Pāvlje Břdo	Pb
5. Dùbrāvka (Mřcine)	Dbr	20. Plòčice	Pl
6. Dūnave	Dn	21. Poljice	Plj
7. Đurinići	Đ	22. Pòpovići	P
8. Gābrile	Gb	23. Pridvòrje	Pr
9. Grūda	G	24. Rādòvčiči	R
10. Jasènica	J	25. Strāvča	S
11. Kòmaje	Km	26. Šilješci	Š
12. Kùnā	K	27. Ūskoplje	U
13. Lòvòrna	L	28. Vītaljina	V
14. Ljūtā	Lj	29. Vodòvađa	Vd
15. Mīhanići	Mh	30. Zástolje	Z

Za poređenje osobina konavoskog govora sa susednim govorima, pored dijalekto-loške literature, korišćena su i terenska ispitivanja punktova Sedlari i Lastva u jugoistočnoj Hercegovini. Terenska ispitivanja ova dva sela (popunjavanje upitnika) ispitivač je obavio u okviru projekta Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks — sinhronijska deskripcija i odnos prema standardu.

Lastva se nalazi oko 12 km severoistočno od Trebinja, a Sedlari na jugoistočnom rubu Popova polja (30 km zapadno od Trebinja).

Korišćene su i dijalekatske karakteristike Žakova, ispitivačevog rodnog sela. Žakovo je najzapadnije selo Trebinjske šume. Nalazi se 24 km zapadno od Trebinja, na granici dve mikrodijalekatske oblasti — Trebinjske šume i Popova polja.

Prilikom analize pojedinih fonetskih osobina konavoskog govora (priroda dvo-složnog refleksa *ž*, frikativi *š* i *ž*) korišćena je spektrografija.

Za uspešnu spektrografsku analizu potrebni su laboratorijski uslovi snimanja govora. I pored toga što govor nije sniman u laboratorijskim uslovima, kvalitet snimaka na magnetofonu marke UHER omogućio je da se jedan broj primera analizira na spektrografu.

Iz spontanog razgovora sa informatorom (žena od 56 godina iz Drvenika) snimljenog na magnetofonsku traku izdvojeni su pojedini primeri za analizu. Jedan deo ovih spektrograma priložen je u poglavlju o *ž*.

Analiza je izvršena na Elektrotehničkom fakultetu u Beogradu. Korišćen je spektralni analizator — SONOGRAF. To je audiofrekventni analizator koji grafičkim putem prikazuje svaki tip kompleksnog zvuka u opsegu od 80 do 8000 herca. Rezultat analize je spektrogram. Na njemu se u tri dimenzije prikazuje razložen analizirani zvuk. Frekvencija se nanosi na vertikalnu osu, trajanje na horizontalnu, a intenzitet je predstavljen zacrnjenjem zapisa. S obzirom da je za prepoznavanje glasa značajna promena ukupne zvučne energije, na spektrograme je naneta i kriva totalne amplitude. U analiziranim primerima bilo je bitno što vernije praćenje spektra pojedinačnih glasova, pa je zbog toga filtriranje izvedeno pomoću filtra šireg opsega od 300 herca.

Pošto je bilo moguće spektrografski analizirati relativno mali broj primera i govor samo jednog informatora, napominjemo da ovi rezultati imaju uglavnom ilustrativnu vrednost.

II

FONETIKA

A. VOKALI

1. Vokalski sistem u govoru Konavala relativno je stabilan i mogli bismo ga predstaviti na sledeći način:

i u
e o + ɤ
a

Artikulacija vokala, uglavnom, odgovara artikulaciji vokala u govoru istočne Hercegovine, odnosno artikulaciji ovih glasova u našem standardnom izgovoru³¹. Izuzetak predstavlja vokal *a*, koji se ponekad izgovara nešto zatvorenije. Pojava nije karakteristična za sve predstavnike ovoga govora. Kod informatora koje smo smatrali nosiocima dijalekta, zatvoreno *q* (koje je ponekad i labijalizovano), javlja se sporadično. U obimnom materijalu snimljenom na magnetofonske trake mogu se izdvojiti malobrojni primeri koje nije moguće sistematizovati ni po poziciji, ni po kvantitetu, ni po kvalitetu, jer se u istim pozicijama, kod istih informatora pojavljuje ovaj glas standardne artikulacije. Napominjemo da smo u svim selima nailazili na informatore u čijem se govoru nije pojavilo ni jedno zatvoreno *q*.

2. Ipak, na osnovu malobrojnih primera možemo reći da se zatvoreno *a* najčešće javlja u dugom slogu, mada smo našli potvrde i u kratkim slogovima. Navešćemo primere za ovu pojavu:

zn̄qm, P̄qve, M̄qto, K̄qte, st̄qle, M̄qre, m̄qli, St̄qne, im̄qm, m̄qlo, str̄qšn̄e, dr̄qg, r̄qđi, đbič̄qji, L̄qpad, Jadr̄qñ, k̄qži, gr̄qđū, m̄ontq̄zn̄e, n̄eč̄eš n̄qć, ni j̄q, zn̄q, vjenč̄qñe, j̄q, n̄e-m̄qmo, dv̄q, vrš̄qjā, č̄ej̄qđ, st̄qri, ov̄qca, str̄qnu.

Primere za vokal *a* standardne artikulacije nećemo navoditi, jer se potvrde za to mogu videti iz tekstova koji su dati kao prilog ovome radu.

³¹ Peco: GIH, 33.

Priroda vokala u govoru Konavala zanimljiva je sa dva aspekta. Prvo, očekivalo bi se, s obzirom na pojavu zatvorenog *a* u Dubrovniku³², Cavtatu³³, Boki i Paštrovićima³⁴, zatim u nekim perifernim crnogorskim govorima³⁵ i s obzirom na geografske, kulturne i političke veze ovog područja tokom nekoliko veka sa Dubrovnikom i Cavtatom, a i ekonomske i kulturne veze jugoistočnog dela Konavala sa Bokom, da ova pojava zahvati i govor Konavala. Međutim, na osnovu stanja koje smo mi uočili boraveći na ovom području u više navrata od 1979. do 1983. godine možemo sa sigurnošću tvrditi da je zatvoreno *q* novija pojava. Da je dijalektolog ispitivao ovaj govor pre dve decenije, verovatno, ne bi našao ni ovoliko potvrda za odstupanje od standardnog *a*.

Drugi aspekt ove pojave je relativna oprečnost sa odnosom dijalekta i standarda u novije vreme. Moglo bi se očekivati da je odstupanje od standarda kod predstavnika mlađe generacije u opadanju, međutim, ovde to nije slučaj. Kulturno prestižan Dubrovnik uticao je na mlade, koji se uglavnom školuju u Dubrovniku, neki putuju na radno mesto iz Konavala, da svoj govor prilagode govoru Dubrovniku, a ne standardu. Pa je kod predstavnika mlađe generacije svako dugo *a* zatvoreno, čak labijalizovano.

3. Da je vokalski sistem Konavala bliži govoru istočne Hercegovine nego dubrovačkom govoru i govoru Cavtata, potvrđuje i vokalno *r*, koje u hercegovačkim govorima može biti i dugo i kratko, kao uostalom i u standardnom izgovoru, dok je u Dubrovniku „samoglasni *r* svagda kratak“³⁶, a u Cavtatu „silabem je i /r/, uvijek kratak“³⁷. U govoru Konavala dobro se čuva distinkcija između dugog i kratkog *r*. Brojni primeri koje smo našli u svim mestima to potvrđuju:

kratko *r*

izbrdo Gb, *izbrdom* Gb, *navrčemo* J, *u pastrvu* P, *Uskrs* P, *zámrkla* Dr,

přs Č Dr D, *dřvo* Ml Đ, *vř* R, *sřce* M, *ř srcu* V, *křvi* M, *přtit* D, *mřvica* D, *přvō* D, *cřnē* D, *přstēn* Dr, *dřžō* Dr, *křpicu* V, *smřklo* Dr, *gřlice* P, *mřča* P, *křs* U, *křsno* ĩme Gb Dr, *křsnē* slāve P, *Gřci* Gb, *řřtāl* U, *řřšļa* P, *tvřde* U, *tvřđāvā* Ml, *vřlā* Č, *břdo* D, *břda* Gb M, *břdima* Dbr,

křstit Db, *křstī* Gb Dr, *křstū* Gb, *křstio* D, *Křstov dān* Gb, *mřtav* Gb L, *mřtva* R L, *mřtvo* L, *mřtačkī* Gb, *dřži se* L Gb, *dřžali* D, *dřžalo* P, *dřžava* Ml, *dřžavi* R, *cřnice* Dbr, *přvō* J, *Cřvik* Dr, u *křšu* Pr U, *čevřtānje* Dbr, *vřste* U, *obřsti* B, *čētñēs* Pr, *svřšāvā* U, *iskřcali* Ml, *přļāvo* U, *čētvētina* P, *čētvētica* Dr,

dugo *r*

žřvīe D, *žřvī* D, *gřko* J, *křv* M, *mřtva* Č, *Gřbaļ* L, *vřs* zēmņē B, *břzo* Gb, *svako-vřsnōga* P, *svřšī* D, *cřnā* D, *cřnī* D, *přvōga* P, *přvū* J, *přvije* Db, *tvřd* Dr, *tvřdo* U Ml, *sřp* P, *sřpom* Dbr B, *cřkva* Gb U R Pl, *cřkvi* D, *u cřkvu* M, *cřno* U,

břzom D, *křnka* P Ml, *třnili* Dr, *svřnuo* L, *istijale* Dr, *vřste* B, *Cřncēvić* Dr, *žřvnima* D, *upřskale* J, od *Gřkā* Gb, *tvřdo* Ml, na *tvřdu* Ml, *potvřdit* Đ, *mālo přnā* R, *zagřni* D,

³² Budmani: Dubrovački, 156; Rešetar: Štok., 104.

³³ Brozović: Cavtat, 497.

³⁴ Rešetar: Štok., 104.

³⁵ Stevanović: ICD, 18, 19; Bošković: O prirodi, 182, 183; Vujović: MD, 122, 126.

³⁶ Budmani: Dubrovački, 156.

³⁷ Brozović: Cavtat, 497.

zag'nuo D, dr'vā U Đ Dbr Gb, mrtav Gb, mrtva L, mrtvu Gb V, umrla Gb D U R, vrtē U, zavrti Dr, zavrsila Gb P, svrsilo Gb R Ml, vrsu Gb D Km, vrla Gb Dr, vrla Dr, obrla D, vrslo Dbr, vrsli D,

umrla L Ml, umrlo L Km, umrli V R, pomrli Km J U, pomrlo Km, samrle B, izumrla R, izumrlo Č, od mrtvijem Gb, u crkvu M Dr Č B P Pl, oko crkve Gb, pre crkvom Dr D, na vrh J, utvrdimo Č, obrnete Gb, u tvrdi Đ, odaprla P, prdstrla L, navrnuto U Dbr Km, četvrtē Gb V, ddrli D, ddrte brave Gb.

Kolebanja u primerima tipa mrtav//mrtav, mrtva//mrtva//mrtva više govore o akcentnatskim osobinama ovoga govora nego o gubljenju razlike u kvantitetu slogotvornog *r*.

Kao što se iz navedenih primera može videti, slogotvorno *r* je najfrekventnije u interkonsonantskoj poziciji. Susrećemo i potvrde za primere tipa *vrē, zvrzē, rda, zarđā* (u svim mestima), a takođe i specifičan primer *čet' ure*, kada broj postaje proklitika (o ovoj pojavi govori se u poglavlju o akcentu i redukciji vokala), a *r* ostaje vokalno ispred početnog vokala akcentogene reči.

Kao i u većini štokavskih govora i ovdje se susreće devokalizacija *r* u poziciji ispred vokala u radnom glagolskom pridevu: *umrō, samrō, izumrō, prdstrō* i sl.

Devokalizacija nije sprovedena u slučajevima gde se gubio konsonant *h*, pa će se pojaviti poneki primer tipa: sa onog *vra* Pr, lani sam svē *obrō* Km, pored svē sam *ovršō* Km, *vra, vja* i *vra* Pr. Čuvanju vokalnog *r* u ovim slučajevima doprinelo je, verovatno, retko pojavljivanje ovakvih primera jer se paralelno javljaju likovi sa *h* i bez *h* u primerima tipa *vrh, vr*, a pojavljuju se i likovi sa zamenom glasa *h* glasovima *v* i *j* *vrv* i *vj*. Destabilizovana situacija u vezi sa glasom *h* nije dozvolila da se uopšti lik sa vokalnim *r* ispred vokala, pa da se onda devokalizuje kao u radnom glagolskom pridevu, gde nema paralelnih likova.

U radnom glagolskom pridevu glagola **vrhti* (infinitiv je u ovom govoru *vrjeć* i *vrš*) javljaju se takođe naporedo *vrō* i *vršō* i u trećem licu množine prezenta *vrū* i *vršū*, pa je i tu naporednost likova doprinela da ne dođe do devokalizacije *r*. Naporednost likova ovoga glagola prisutna je u mnogim govorima srpskohrvatskog jezika. „Do formacije infinitiva samo ovog glagola došlo je, svakako, i zbog toga što taj infinitiv čini nešto posebno u našoj konjugaciji. Time se, upravo, i objašnjava veći broj fonetskih likova toga glagolskog oblika u našem jeziku“.³⁸ Pošto se infinitiv javlja u više likova, javljaju se i drugi oblici u različitim likovima. U našem slučaju ti različiti likovi nisu pogodovali devokalizaciji vokalnog *r* u položaju ispred vokala.

Takođe u govoru naših starijih informatora nema devokalizacije u primerima *ržanica, ržanā* slāma i *ržanā* slāma, *sēkrva, jētrva, grka* kafa, *grčica*. Kod mlađih informatora ponekad će se pojaviti i lik *gorka*, što je uticaj standarda.

ZAMENA VOKALA

U ovom govoru susrećemo se sa pojavom zamene vokala. Na osnovu naše građe, može se konstatovati da ta pojava u Konavlima nije frekventna niti predstavlja nešto posebno u odnosu na srodne govore. Može se čak tvrditi da je reda nego u susedstvu. Navešćemo neke od karakterističnih primera za svaki vokal pojedinačno.

³⁸ Peco: Vrhti/vrti, 175.

1. Vokal *a*

a : *e*

U velikom broju opisanih govora, pa i u srodnim istočnohercegovačkim³⁹, u nekim leksemama susreće se zamena vokala *a* vokalom *e*. U Konavlima je ova pojava retka. Javiće se samo primeri tipa *jàmac/ĵèmac*; i u pozajmljenicama *arèna/erèna*.

Ovde je uvek samo: *vràbac/ràbac*, *ràs(ti)*, *kràs(ti)*,

a : *i*

Zamena vokala *a* vokalom *i* u ovom govoru je veoma retka. Za razliku od susednih govora, ovde je samo *dàje* i *vàzda*; najčešće je *dòsta*, ali će se ponekad čuti i *dòsti*. Lik *dòsti* javlja se u zdravicama, pa možemo pretpostaviti da je preuzet sa formom zdravice iz drugog govora. Ovaj prilog se u formi *dòsti* često javlja u istočnoj Hercegovini⁴⁰.

a : *o*

Nešto češće se vokal *a* zamenjuje vokalom *o*. Ovu zamenu susrećemo u našim rečima, kao: *ònomo*, *òdòvlè/òdòblè/òdòblèn*, *òtòle*; ali je samo: *dalèko*, *màuna/màhuna*.

Ovi vokali se zamenjuju i u pozajmljenicama: *kòmìn*, *kònò*, pa i: *Kònāvle*, *Konāvjanin/Konāvjānin*, *Konāvòka*, *konāvòski*.

1.2. Kao što se može i očekivati, ovde je poluglas, kada se vokalizovao, davao vokal *a*. Ovako dobijeno *a* se svojom fiziološkom i akustičkom prirodom ne razlikuje od istog vokala drukčijeg porekla. Navešćemo neke pojave vezane za sudbinu poluglasa:

a) Predlog *s(a)* najčešće ima standardnu formu, pojavljuje se ili kao *s* ili kao *sa*, zavisno od glasa kojim počinje akcentogena reč. Međutim, nalazimo jedan broj slučajeva u kojima se umesto *a* javlja *o* ili *u* uz brojeve i zamenice koje počinju konsonantom:

sù tijem V D, *sù ĉijem* Gb Đ D V, *pròšò su četiri* R, *pròšò sù pèt* R, *sò tijem* Dbr.

Ovu pojavu susrećemo i u istočnohercegovačkim govorima⁴¹. Vušović pretpostavlja da je *su* moglo biti dobijeno prema dubletima *suproc/sproc*, *suviše/saviše*⁴², a da je vokal *o* u *so* dobijen iz neke zamenice koja počinje vokalom *o* (s ovim, s onim, s onoliko i sl.), pa se docnije ovaj vokal mogao osetiti kao sastavni deo predloga *s*⁴³.

b) Pored frekventnijih likova *pèdaĵ*, *žrvañ*, u ovom govoru susrećemo, verovatno analoške, likove *pèdĵ*, *žrvñ*.

c) U paradigmi imenica *šāv* i *pās* javlja se: *šāva* — *šāvu* — *šāvi* i *pāsa* — *pāsu* — *pāsi*.

Pojavu vokala *a* umesto nepostojanog *a* u ovakvim primerima Moguš smatra izrazito čakavskom tendencijom⁴⁴. Međutim, „pojava jake vokalnosti, tj. vokalizacija poluglasnika i tamo gde je inače ne bismo očekivali, može se javiti i u nekim što-govorima. Naime, oblici *sana* — *sanu*, *pasa* — *pasu* mogu se sresti i u dubini štok. područja, i u onim govorima koji su dosta udaljeni od čakavskih granica, čak i onih granica koje se

³⁹ Vušović: DIH, 12; Vuković: GPD, 8—11; Peco: GIH, 33—35; Pižurica: GOK, 60—61.

⁴⁰ Peco: GIH, 35.

⁴¹ Peco: GIH, 36; Vušović: DIH, 12.

⁴² Vušović: Njegoš, 60.

⁴³ Vušović: DIH, 12.

⁴⁴ Moguš: Čakavsko, 21.

pretpostavljaju za stariji period razvitka našega jezika, za predmigracioni period⁴⁵. Profesor Peco daje potvrde za ovakve likove iz zapadne Hercegovine, istočne Hercegovine, Crne Gore, Bosne (Zvornik) itd.

Jednosložne reči sa nepostojanim *a* podložne su pojavi jake vokalnosti u paradigmi⁴⁶, pogotovo ako se javi još neki od uslova kao što je težnja da se očuva značenje reči. Pojava *pàs — pàsa — pàsù* u govoru Konavala i drugim govorima sličnoga tipa, uslovljena je i potrebom da se sačuva značenje reči. Naime, u ovim govorima se konsonantska skupina *ps* uprošćava tako što se *p* gubi, kao u primerima: *sùje, sèto*. U slučaju da nema jake vokalnosti paradigma imenice *pàs* bila bi: *sa — su*, pa bi se ovakvi likovi teško mogli značenjski vezivati za imenicu *pàs*.

d) Sekundarno nepostojano *a* u pozajmljenicama ne alternira sa *e*, pa je ovde redovno: *mètar, kílometar*.

e) Na čitavom području je *òžica, òžičica* (lžica). Dosledno je i *ùš, ùšljiv* (všš).

2. Vokal o

o : a

Zamenu vokala *o* vokalom *a* nalazimo u primerima: *òzgār, òzgā, òzdā, òzdāl, samàuk/samòuk*. Ovakve likove susrećemo i u jugoistočnoj Hercegovini⁴⁷. Ova zamena se javlja i u pozajmljenicama pa imamo dubletne likove *aperácija/operácija, zaòloški/zò-loški vīt*.

Ovde je redovno: *stāt, stòjō, sùbota, òvāmo/vāmo, mòtika, tolikō*.

o : e

U prezentu glagola *moći*⁴⁸ nema alternacije *o : e* pa je redovno: *mòre, nè more/mòže, nè može*. Samo je: *èvo, èto, èno, ovlikō/vlikō, tolikō*. Nepoznati su likovi *eve, ete, ene*, zabeleženi u okolini Kolašina⁴⁹. Takođe je nepoznato *evliko, teliko*, koje se javlja u Hercegovini⁵⁰.

Na čitavom području je *gròb, gròbje, gròbnica*, ali se u toponimima susreće: *Grèbak, Òbūgañ grèb* i sl.

U zbirnim brojevima i brojnim imenicama na ovom području je samo *-ero: četvero, pètero, četvèrica, petèrica*. Tako je u Dubrovniku i Sutorini⁵¹, u istočnoj Hercegovini, jugozapadnoj Crnoj Gori susreću se ovi oblici naporedo, znači *-ero* i *-oro*⁵², a u Pivi, Uskocima i okolini Kolašina samo oblici na *-oro*⁵³. U jugoistočnoj Hercegovini, u našim kontrolnim punktovima, takođe je samo *četvero, pètero, četvèrica, petèrica*.

⁴⁵ Peco: Ikavskoštakavski, 48.

⁴⁶ Belić: Fonetika, 64.

⁴⁷ Kontrolni punktovi: Sedlari, Lastva, Žakovo.

⁴⁸ Peco: GIH, 37.

⁴⁹ Pižurica: GOK, 65.

⁵⁰ Peco: GIH, 37.

⁵¹ Budmani: Dubrovački, 174; Remetić: Upitnik.

⁵² Vušović: DIH, 65; Peco: GIH, 37.

⁵³ Vuković: GPD, 67; Stanić: UG, 59; Pižurica: GOK, 65.

U ovim primerima nije reč o zameni vokala *o* vokalom *e* nego su u upotrebi stariji likovi ovih brojeva i brojnih imenica, koji su ranije bili znatno češći u upotrebi. Miklošič daje oba lika za ove brojeve⁵⁴.

Oblici pokaznih zamenica *tègā*, *òvegā*, *ònegā* i sl. javljaju se samo u ovom liku na čitavom području. Ovakvi likovi susreću se i na području severozapadne Boke i u Dubrovniku, od štokavskih govora, a karakteristični su za čakavski dijalekat.

U govoru Konavala u zameničko-pridevskoj promeni susrećemo završetak *-ega*, *-emu* i kod tvrdih osnova, ali samo kod zamenica.

o : u

Zamenu ovih vokala najčešće susrećemo u pozajmljenicama ili u složenicama koje su iz jezika administracije ušle u širu upotrebu. Takvi su sledeći primeri:

bètūn Gb, *betūna* Ml, *vàgūn* Ml, *vagūna* Ml R U, *èrodrum* R, *restūrān* Ml, *kātuličkē* Đ, *prðfesūr*: L, *prðfesūra* U, *profesirica* R.

Tako i: na *poluprìvrednōm* dobru R, *poļuprìvrednōm* Č, *pòļuprìvrednōm* Đ i slično. Pored ovih likova naići ćemo i na likove sa neizmenjenim *o*.

O se zamenjuje sa *u* kada se nađe ispred nekog sonanta (*n*, *m*, *l*, *r*), a u primerima *poluprìvreda*, prvi deo složenice se, verovatno, u svesti govornika, ne vezuje za polje nego za polovinu (*pola* > *polu*-*prìvreda* > *poluprìvreda*). Interesantno je da *o* pred nazalnim sonantom u pozajmljenicama alternira sa *u* dok u našim rečima ne beležimo takvu pojavu, a nalazimo je u nekim štokavskim govorima (Bosanska Krajina, Dalmatinska Zagora).

3. Vokal e

e : a

Redovna je zamena u primerima *prāma*, ali se na celom području naporedo javlja i *prēma*. Takođe se naporedo javlja i *prījā* i *prīje*, ali je samo *prījašnji* u svim mestima. Takođe se naporedo javlja i *malāšan* i *malēšan*, a i oblik *gūšanica/gūšenica*.

e : i

E se zamenjuje glasom *i* u pozajmljenicama: *īnglēsķā*, *īnglēzi*. U ovom slučaju se ne radi o zameni vokala, nego je verovatnije da su ove lekseme prihvaćene u datom fonetskom liku prema italijanskom izgovoru.

4. Vokal i

Retka je pojava zamene vokala *i* nekim drugim vokalom. U našoj građi našli smo samo primere u pozajmljenicama: *bèblijē* Pr, *atelèrija* Gb.

5. Vokal u

U pozajmljenicama, kao i kod ostalih vokala, susreće se zamena, kao *Ròzvēlt* i sl., što je, verovatno, prihvaćen originalan izgovor.

⁵⁴ Miklošič: *Lexicon*, 1114—1115.

VOKALSKE SKUPINE

Jedna od karakteristika distribucije naših vokala je da se retko u govoru dva vokala nalaze jedan pored drugoga, pogotovo ako jedan od njih nije pod akcentom. Pošto se usled glasovnih promena, tvorbenih procesa ili morfoloških pojava ipak vokalske grupe nađu u govoru, najčešće dolazi do sažimanja ili se na neki drugi način otklanja hijat. Naravno, to ne znači da neki razlozi ne pogoduju očuvanju vokalskih grupa. To mogu biti semantički, prozodijski ili koji drugi, ali, u svakom slučaju, ponekad se i u ovom govoru javljaju dva vokala jedan pored drugoga.

1. Najfrekventnija je vokalska skupina *-ao*, koja je u najvećem broju slučajeva nastala u rezultatu promene sonanta *l* na kraju sloga. Na učestalost ove skupine utiče frekventnost kategorija reči u kojima se ova promena izvršila. U vezi sa ovom skupinom u govoru Konavala možemo izdvojiti nekoliko tipa primera.

a) Kada su vokali neakcentovani, redovno dolazi do regresivne asimilacije, tj. do asimilacije u korist drugog vokala iz skupine. Tako *-ao* > *ō*, u primerima:

uskòpō G D, *rèzō* D, *ukřcō* Dbr R, *umívō* se Dbr Dr, *òstō* L Gb M G V D, *pokázō* V, *imō* L Č Dr J B Mh Km P Ml R Pr V D, *ūdō* Dr G, *kūpovō* V, *pōštovō* se Gb, *pítō* Ml B D U, *mórō* U Č Gb, *plácō* L B D, *kúpō* se Gb, *glèđō* Km, *kázō* B D Gb, *blagosívō* Gb, *zaključō* L, *ručávō* L, *đrō* L, *ūbrō* L, *òkukō* L, *zaključávō* L, *nasmíjō* se L, *trèbō* M, *prèstō* R V, *ukòpō* Ml, *silovō* V, *uživō* V, *òdmicō* Km, *nèstō* Č, *prezívō* V, *nàvrtō* R, *uspíjèvō* P, *vrèbō* Č, *fèrmō* M Km, *kùkō* M, *póstojō* V, *sačívō* L, *vládō* U, *třgō* D, *prìčekō* Č, *igrō* L V G, *pòznō* V Pr, *ukřcō* Dbr R, *zakázō* Dr, *kđvō* L, *nabljō* D, *prđđō* L V, *pjèvō* L Pr, *stímō* Č, *písō* R Pr V, *dřžō* L P Pr, *napiśō* V, *čitō* R, *pòslō* R, *lěžō* Đ, *nàzvō* B, *vjèncō* B, *ispisō* Đ, *ðbecō* Đ, *isō* se L, *iskřcō* R, *mijèšō* V, *spávō* Mh V, *šètovō* L, *izmètō* J, *dòčekō* R L.

Takođe redovno *-ao* > *ō* u primerima gde je *a* rezultat vokalizacije poluglasa, kao:

išō L Č M B Dbr Mh P R G V D Gb, *našō* L U Pr V G, *dòšō* L M Dr B Dbr Km P Ml Đ R Pr G U V D Gb, *pòšō* Č Dr Dbr M P R Pr D Gb, *oňšō* L B P Gb, *izišō* P G Dbr, *dīgō* G L D, *òtègō* Gb, *nàjegō* D, *šèkō* Gb L, *rèkō* Pr Č Dr D Dbr P Gb Đ R L G, *izdūbō* D, *mđgō* G V L Č Dr Mh Km P D Gb, *òbūkō* L, *snàšō* V, *ùjegō* R, *pòmioģō* V, *pròšō* Č, *našō* B, *nàvikō* Đ, *pòsō* Gb G Pl P D, pa i: *Konàvōka*, *konàvōski*.

Rezultat asimilacije je dugo *o* koje se u govoru redovno čuje. Kod tipičnih predstavnika ovoga govora ne pojavljuju se primeri sa grupom *-ao*, gde nije izvršena asimilacija.

Ovakvu asimilaciju susrećemo u severozapadnoj Boki, jugozapadnoj Crnoj Gori, istočnoj Hercegovini, Dubrovniku i Cavtatu, tj. u svim susjednim govorima⁵⁵.

b) Kada je u skupini akcentovan vokal, u Konavlima se čuju dva načina izgovora. Sporadično se čuju oba vokala, pa imamo i *brāo*, *slāo*, *dāo*, *zvāo*, *znāo*, ali je znatno češće kod istih govornika došlo do asimilacije u govoru pa se čuje dugo *o*: *brō* se gřm D K Dr, *brō* se viš D K J, *jā* sam mu *slō* R Đ V, *žō* mi je Pr Lj Gb, *dō* mi je Gb Ml Dr M L V J D Km Pr, *zvō* B Dr Ml Gb Đ R L V G, *znō* J D P Gb Pr R L U, *gōvica* (u većini mesta), tako i *Mōčiči* < Maočiči. Jedino u primeru *zāva*, koji se sporadično javlja, pored češćeg *zōva*, imamo progresivnu asimilaciju.

⁵⁵ Vušović: DIH, 13; Peco: GIH, 41; Budmani: Dubrovački, 156; Rešetar: Štok., 108; Musić: SZB, 33; Brozović: Cavtat, 499.

Sažimanje sekvence *ao* u dugo *o* kao stalna pojava susreće se u govoru Dubrovnika i Cavtata⁵⁶, kao frekventnija varijanta (pored ređeg izgovora oba vokala) u govoru severozapadne Boke, jugozapadne Crne Gore⁵⁷ i kao retka pojava (pored znatno češćeg izgovora oba vokala) u govoru istočne Hercegovine⁵⁸. Po ovom tipu asimilacije (*ao* > *ō*) Konavle se razlikuju od svog zaleđa. Kada stanovnici jugoistočne Hercegovine oponašaju Konavljane, onda ističu ovu osobinu.

c) Zanimljiv je glasovni lik poredbene reči *kao* (koja se pojavljuje i kao akcentovana i kao neakcentovana). U Konavlima se ona ne javlja u punom obliku. Hijat se otklanja dvojako:

— Sažimanjem sekvence *-ao* (*āo*) u dugo *o*:

kō da je mōja L, *kō* što ì oće Ć L, *kō* pensionēr Ć, *kō* što se J, *kō* mēd D, *kō* da si dōšō M, *kō* da mi je Km, zīnē *kō* žždaja Km, vīdī, *kō* fin gospōdin Km, *kō* sréstvo R, *kō* čēla L, *kō* mākovo zīno Pr, ḍbijes *kō* dānas Pr, *kō* sà dōbro āuto V, ūje *kō* krūškovac V, *kō* sāpūn Dbr, kūvā *kō* pūra Gb, cīna *kō* vrāg Gb, nije *kō* jā Gb, tākō *kō* đēca U.

Navedeni primeri pokazuju da se asimiluju vokali i kada je vokal *a* akcentovan i kada nije. Ovakvo otklanjanje hijata u poredbenoj reči nalazimo u slučajevima kada sledeća reč počinje konsonantom. Međutim, kada je sledeća reč u govornom nizu veznik *i* pojavljuje se drugačiji glasovni lik, kao u primerima:

— imā zēnā *ka* i mūškārācā V, *ka* ì svakī L, *ka* ì ḍna R, *ka* ì ōn Ml, znā *ka* ì jā Đ Ml, *ka* i pīvī pūt Km, īstō *ka* ì vī Km, *ka* ì dānas Đ, ēvo *ka* ì jā B, ḍstārī *ka* ì jā M.

U ovim primerima poredbena reč, veznik i akcentogena reč čine akcenatsku celinu. Pošto je to izgovorna celina, u govornom nizu bi se pojavila tri vokala jedan za drugim. Ta skupina se, verovatno, uprošćava gubljenjem vokala u sredini. Druga mogućnost je asimilacija sekvence *ao* progresivnom asimilacijom. Međutim, pošto je u našim primerima *a* kratko, to verovatno nije reč o asimilaciji, jer se u rezultatu asimilacije dobijaju dugi vokali.

2. I sekvenca *-eo* (i finalna i medijalna) svodi se na *-ō*:

prōvō je četīri dāna D, ūzō L G K D Km Mh Đ, *pḍčō* V U B D L Ml P Đ, *vēsō* L, *vlastōskī* Km Ć Dr.

Međutim, ova asimilacija nije dosledna kao u sekvenci *-ao*. Pored navedenih likova susreću se i: *prōveo*, *ūzeo*, *dēbeo*, *pḍčeō*, *vēsēo* (u svim mestima). Redovno je *grōta* (u većini mesta), zatim *Grōtī* (naziv zaseoka), *prō* pōdnē Gb M Km V Mh D Dr Pr Ć, *prō* baštīnē R Lj U M, *prō* pūra R J K D, nōgu *prō* nōgē Km U J Lj, *prō* pēt Ć M Km Pl, *prō* dān L.

b) Kada je jedan od vokala pod akcentom, ova sekvenca se ne asimiluje, pa u svim mestima imamo: *kīlēo*, *plēo*, *žēo*, *srēo/srījo*, *jēo/ljo*.

Sudbina sekvence *-eo*- ne razlikuje se mnogo od sudbine ove sekvence u Dubrovniku, Cavtatu, Boki i istočnoj Hercegovini⁵⁹.

⁵⁶ Budmani: Dubrovački, 156; Rešetar: Štok., 107; Brozović: Cavtat, 499.

⁵⁷ Musić: SZB, 33; Vušović: DIH, 13.

⁵⁸ Peco: GIH, 42; Kontrolni punktovi Sedlari, Lastva, Žakovo.

⁵⁹ Budmani: Duš. ovački, 156; Rešetar: Štok., 109; Brozović: Cavtat, 499; Vušović: DIH, 13; Peco: GIH, 43; kontrolni punktovi.

3. Grupa *-ae-* u neakcentovanim slogovima svodi se na *-ē-*: *dvānēs, sedāmnēs* itd., i to dosledno u svim mestima.

4. Sekvenca *-ea-* (*ea < eka*) asimiluje se u dugo *a* u primerima: *nākv/nākv, nākvije, nākije, nākvu*.

5. U 3. 1. pl. prezenta glagola *imati* redovno se sažima sekvenca *au* (*<aju*), pa u svim mestima susrećemo *īmū*, ređe se čuje *nēmū*. Zanimljivo je da kod svih drugih glagola ovoga tipa čujemo redovno sekvencu *-au*: *pādaū, glēdaū, pričāū, odbijaū, razgovāraū* se. Ovo je karakteristično za Dubrovnik⁶⁰.

6. I dva identična vokala kada se nađu jedan pored drugoga, u rezultatu gubljenja nekih od sonanata, sažimaju se u jedan dug vokal: *stāt, stāla, stāla, stāli* (*a < aa < aja*); *spāli, spāle* (*a < aa < ava*); *svēdno*, znāš *đē* Grūda, kad *mē* bilo vđja (*e < ee < eje*).

POJAVE U SANDHIJU I GUBLJENJE VOKALA

1. Afereza u govoru Konavala nije česta, iako je nalazimo i u našim rečima i u pozajmljenicama.

a) Javiće se izostavljanje inicijalnog *a*: *plaudīrali* su mi, *ērodrom/ērodrum* (u svim mestima).

b) Nešto je češće izostavljanje vokala *o* u inicijalnoj poziciji u oblicima zamenica i priloga. U svim mestima se može čuti: *vākō, vākā, vākī, nākō, nākā, nākī, vūdā, vāmo, vlikō, vlikā, vlikū, nōmane/nōmadne*, ali nisu nepoznati ni glasovni likovi *ovākō, ovākā, ovākī, onākō, onākā, onākī, òvudā, òvāmo* (veoma retko), *ovlikō, ovlikā, ovlikū, onōmadne*. Stiče se, ipak, utisak da su glasovni likovi bez inicijalnog *o* češće u upotrebi, a da se lik *òvāmo* skoro i ne čuje; naporedo se upotrebljavaju *vāmo* i *āmo*.

2. Elizija vokala u sandhiju je živ proces, mada nije redovna pojava.

a) Vokal *a* elidira u enklitikama: *p òndā* Dbr Ml L, *p ūzō* tójagu L, *d ìdē* prigleda L, *nēce d ìdē* Ml, *pļūnuvo g* u jēzik L, da *g ìdē* tūžit L. Kako se iz navedenih primera vidi, vokal s kraja enklitike se izostavlja ako akcentogena reč počinje vokalom. Međutim, to nije redovna pojava. Znatno je više primera, kod istih govornika, gde se vokal ne izostavlja.

b) U sandhiju će ponekad biti izostavljen i vokal *o*: između *vegā* Dr, *nāšō nū* mālū L, *kāko se nō zōve* Dr, *kōjē nō* gđōdinē Dbr, *ak imā kō* Ml; u ovim slučajevima može biti sažimanje.

c) Vrlo retko će se čuti elizija vokala *u*, kao u primeru: da *s òni znāli* D.

d) Nešto je češća elizija vokala *e* u sandhiju: *kāko j òn* L, *kō što j ì bila* L, da *j rēkō* D, *kā bi s imō* prēsuvć M, što *s ònō* dogōdilo Km, više bi *s urādilo* P, *tū j òstō* Ml, *nij òvō* za pričat L.

e) Eliziju vokala *i* u sandhiju susrećemo u sledećim primerima: išli *b* u Trèbinje Gb, istō *b òstale* Gb, *dē b òstalo* Gb, pa *b òn* L, da *b òn* L, ili *b òni* Ml, pa *b òndā* Dbr, ka *b òna* D, što *b òstavili* J, tākō *b òne* J, pa *b ovākō* pričali M.

Ponekad se u imperativu gubi vokal *i*: *bjēž tāmo* Dbr, *bjēž ū lād* M, *bjēž jādna* M.

⁶⁰ Rešetar: Štok., 113.

3. Sinkopa je, takođe, retka. U našoj građi našli smo samo nekoliko primera: *ūdrit* će te Pl, *ūdrila* D, *vlikō* B, *vlikū* Km, *onlikō* V, da se *prēzvū* V, *bjēšte* M Ć Km.

REFLEKSI *ě**Refleksi ě u dugim slogovima*

1. Govor Konavala spada među govore sa klasičnom ijekavskom zamenom *ě*. U današnjim dugim slogovima na mestu nekadašnjeg glasa *ě* najčešće je dvosložna glasovna sekvenca *ije*.

O fiziološkim, akustičkim i intonacionim osobinama ove sekvence dosta je pisano u našoj dijalektološkoj i fonetskoj literaturi⁶¹.

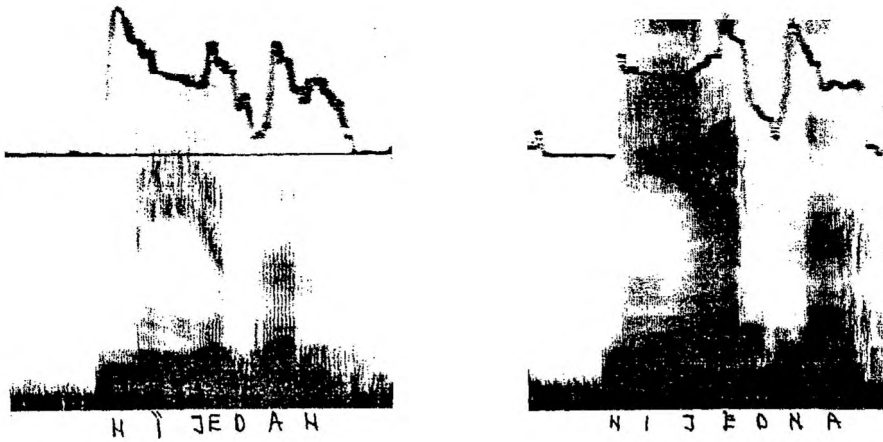
Zbog različitih stavova o glasovnoj vrednosti ove sekvence, ona je različito i obeležavana.

U beleženju građe na terenu mi smo pozicionu varijantu glasa (foneme) *j* obeležavali odgovarajućom grafemom za taj glas. Činjenica je (što je delimično, koliko je to bilo moguće, jer je materijal sniman na terenu, i eksperimentalno provereno) da je u govoru Konavala umesto dugog *ě* sekvenca *ije*. Osobine glasa *j* su sigurno i fiziološki i akustički obeležene intervokalskom pozicijom. Relativno malo primera koji su poređeni kao: *nĭ jedan* : *bĭjedan*, *ni jĕdna* : *vrijĕdna*, ukazuje na to da je *j* u refleksu jata i *j* u primarnoj sekvenci *ije* skoro identično. To je veoma kratak glas, kraći od *j* u drugim pozicijama. I u ostalim pozicijama glas *j* je kraći od drugih glasova; ako pokušamo da ga produžimo, prelazi u artikulaciono polje vokala *i*.

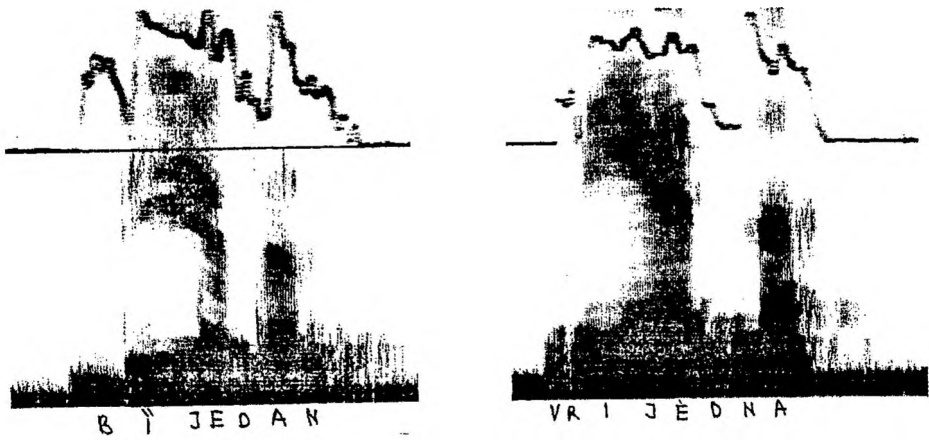
Analiza sekvence *ije* na spektrogramu pokazuje nedvosmisleno da su izgovorena tri glasa. U intervokalskoj poziciji izgovoren je veoma kratak glas. Da je to sonant, zaključujemo po padu energije. Taj niži intenzitet, karakterističan za sonante, traje određeno vreme, da bi posle toga nastupio porast energije karakterističan za vokal *e*. „Antiformant“ glasa *j* u ovoj poziciji nije izrazit kao u inicijalnoj. Do pada energije dolazi u trenutku kada se prednji deo jezika izdigne prema tvrdom nepcu da bi se artikulisao sonant *j*, ali pošto je prednji deo jezika u znatno nižem položaju pri artikulaciji narednog vokala *e*, jezik se ne približava dovoljno nepcu da bi se stvorio tesnac i nastao karakterističan šum, a tesnac bi doveo do još većeg pada energije. Na spektrogramima se vidi ovakva poziciona varijanta glasa *j* i u refleksu jata i u primarnoj sekvenci *ije* (spektrogrami se nalaze na strani 269).

2. a) Na mestu nekadašnjeg glasa *ě* pod dugosilaznim akcentom u Konavlima je najčešće *ije*: *lĭječĭš* G, *bĭjelō* G Mh U, *bĭjelā* Gb D, *bĭjeli* Gb Pr, *bĭjelōga* Gb Dr, *bĭjelōm* Pr, *bĭjelū* Dr, *bĭjelē* Vd Dbr, *bĭjelimo* G, *lĭjepĭ* G Km, *lĭjepū* Mh Dbr U, *lĭjepē* L V, *lĭjepo* Gb Dr D Ć J Km K L Lj M Pl Dbr Pr R, *lĭjepō* D, *svĭjet* G Dr Ć L Dbr M Pr R, *svĭjeta* Ć Km, *svĭjetom* V, *prĭje* (u svim mestima), *sĭječan* G, *ĉĭjeli* Gb D K U, *ĉĭjelōga* Dr, *ĉĭjelā* Gb V P, *ĉĭjelē* Pr, *ĉĭjelū* B Dr Mh Ć, *ĉĭjelō* Dr Ć K Lj U, *ĉĭjelim* R, *mĭješā* B Dbr Pĉ, *mĭješās* D, *mĭješāna* Mh, *dĭjeļena* Km, *dĭjeļene* Vd, *sĭjene* Vd, *brĭjeg* Vd Ć, *brĭjega* K, *mĭjeņa* Gb M, *mĭjeņamo* Gb, *mĭjeņajū* Pr, *mĭjeņāj* U, *lĭjek* Gb, *vĭjek* Gb, *vĭjeka*

⁶¹ Rešetar: Jekavski, 313—316, Štok., 52—90; Belić: Fonetika, 86—95, DIJS, 126; Stevanović: ICD, 25—26; Miletić: CG, 314; Vuković: GPD, 12—16, Pitanja, 33; Peco: GIH, 47—56. Ovo pitanje nisu zaobilazili ni drugi ispitivači ijekavskih govora.

Slika 1

Slika 2

Mh, *sljeno* Dr K, *sljijene* Mh, *dvije* Gb D Đ K L Mh M V Pl Dbr Pr R Č, *ljevōm* Dr R, *ljevi* Dr, *ljevā* P, *rjetko* Dr Mh V Pr P, *snljeg* D, *snljega* Mh, *cljenim* Đ, *rječ* Đ K Mh Ml Č, *rječi* Pr K, *srjijensa* J, *rjet* Km K V Dbr P R U, *rje* Lj, *rjeće* R, *rječemo* L Pr Č, *đijete* Km, *ljerica* K Č, *mije* L, *ljesnā* L, *sijedā* L Pr, *svijetli* L, *vřjes* Ml, *Nijemācā* Ml, *sljievāš* D, *řjes* Mh, *đijeli* U, *đijelū* V, *skupocřjenā* Pl, *zřjer* Pr, *Přjerovića* P, *srjijedu* R, *Vřjesnik* P, *cvřjeće* U, *cvřjećem* R, *břjednik* R, *břjedan* Km, *břjedna* Č, *břjedno* R, *prřjeti* R U, *vřjes* R, *cljev* U.

b) Rede i u znatno manjem broju primera naići će se i na jednosložnu zamenu *ě* u dugom slogu: *mjęsū* Dbr, *dragocřjenosti* R, *Bjēli* kamen Pl. Navedeni primeri su jedini u kompletnoj jezičkoj građi koja je prikupljena na terenu.

c) Ima u građi i nekoliko primera gde je drugi deo sekvence *ije* dug: *řjēč*, *prřjē*, *smřjēha* M, *slřjēne*, *svřjēt*, *snřjēg* L. Isti informatori su sve druge slućajeve izgovarali sa kratkim *e*.

3. a) U slogu pod dugouzlaznim akcentom najćešće je *ijē*: *svijētu* G V Gb Đ J L Ml U, *dijete* G Gb Dr Km L Ml Pr P R, *porijēklom* G V, *nijēsam* B V Dr K Lj Pr P U Č Km, *nijēsi* Km Ml Dbr, *nijēsno* Gb Dr D Mh, *nijēste* G, *nijēsu* Km Ml Dbr, *svijēta* L, *svijētli* G, *rijētko* G, *mijēhat* J, *mijēhali* Dr, *promijēnut* Dr, *promijēnilo* Ml, *promijēnila* J, *promijēnili* G V L, *promijēnile* Gb, *namijēnili* L, *izmijēnula* Dbr U, *zamijēnili* P, *mijēšō* V, *mijēšali* J Pr, *promijēšat* Dbr, *izmijēšalo* G Gb Ml, *izmijēšala* Đ, *smrijēku* B, *cijēdila* B, *procijēdi* D V, *procijēdilo* Lj, *svijēća* V Vd, na *svijēću* Ml, *zvijēzda* V, *sijērak* V, *tijēsno* V, *vrijēme* V Vd Gb D Lj Dbr M P U Č Mh, *brijēme* D J, *dijēla* Dr Lj Ml, *dijēlu* Mh, *dijēlilo* se Mh Dr, *dijēlili* L, *podijēlijo* Km Mh, *podijēlili* V Gb L P, *izdijēlili* Dr Pr, *vrijēdi* V Km Č Pl, *vrijēdijo* R, *vrijēdno* Đ, *vrijēdna* Dr Mh P, *sljijētalo* V, *sljijētale* J, *prelijētali* P, *rijēka* Pr, *rijēkē* Mh U, *rijēci* V Vd, *donijēla* Vd J K Mh, *odnijēla* D, *iznijēla* Mh, *naniijēla* U, *mlijēko* P, *mnijēko* Vd J Km, *mijēko* J, *mlijēka* Dr Km, *mnijēka* D K, *mijēka* D, *mlijēku* Dbr, *sijēće* Vd Đ Pr, *posijēčeš* Gb, *posijēćemo* J, *posijēćete* Dbr, *prosjijēcali* J, *isijēčeš* K, *isijēćete* Gb, *lijēpa* Gb Dr R U L, *lijēpe* Mh, *vrijēška* Gb U, *lijēka* Gb, *lijēćijo* Pl, *cijēpat* Gb, *bijēlo* Gb J K, *bijēla* Pr, *Bijēle* Pr, *bijēlet* J, *zabijēli* se Mh, *Snijēžnica* Gb, na *Snijēžnici* Dr, *vijēnac* Dr, *vijēnca* Mh, *vijēncu* R, *mijēsiti* Dr, *mijēsili* J, *umijēsiti* D, *cijēna* Dr, *cijēni* R, *cijēne* Dbr, *cijēnama* Mh, *procijēnila* R, *snijēli* Dr, *zaniijēla* Km, *polijēvat* M, *polijēva* J, *polijēvajū* P, *polijēvala* Mh, *zaliijēvō* D, *prilijēpivā* D, *sijēlo* D, *sijēla* Mh, *plijēvla* D, *kosijēre* D, *Stijēpo* L Pr, *Stijēpović* Đ, *Cvijēto* R L, *naslijēditi* R, *naslijēdili* Km, *zaplijēni* L, *sljijēpac* Đ, *odijēlo* L, *smijēšna* L, *Popijēvalo* Pr, *priijēvalo* L, *priijēvali* M, *grijēhu* L, *ogrijēšili* L, *pogrijēšila* M, *pogrijēšili* R, *sijēda* L, *cvijētu* L, *cijēvi* Mh, *zahtijēvō* Ml, *pijēsak* Mh Ml, *pijēskom* U, *vijēsiti* M, *stijēni* M, *stijēna* M R, *srjijēdē* Č, na *srjijēdi* Pr, *porijēklo* Pr, *bijēdno* Pr, *zřjijēri* P, *usprijēvō* P, *usprijēvaū* R, *gljijētom* R, *lijētom* R, *zaprijētijo* U, *iskorijēniti* U, *primijētila* R, *priipovijēdō* R, *obljijēnijo* R.

b) I u ovom slućaju ima nekoliko primera gde je *e* dugo: *brijēme*, *svijēće*, *vijēku* L, *cijēli* M, *svijētla* Vd, *vijērno* D. Ovo su takođe jedini primeri u jezičkoj građi. Informatori su sve druge primere izgovarali sa kratkouzlaznim akcentom.

4. a) Refleks *ě* u dugom neakcentovanom slogu najćešće je *ije*: *pōslije* G Gb Dr D J Ml Dbr P Č, *nāpriijed* B Km Ml M Pr Č, *nāpriije* D, *ōđdrijēbi* B, *dōniijet* Vd R, *dōniiijela* Pr, *dōniiijeli* Gb Km L Ml M, *ōdniijet* Pr, *ōdniiijela* Đ, *ōdniiijeli* Gb Km L Ml M Vd, *prēniiijet* V, *řzniiijela* Dbr, *řzniiijeli* J, *řzniiijet* Dr, *rāzniiijeli* Pr, *řsprijēvā* V, *nēvrijēme* Vd J R, *prōcijēdiš* D Dbr, *prōcijēdiimo* Vd J, *řscijēdi* D, *řscijēdē* U, *ūmrijet* Gb M, *izūmrijet* J, *razūmijēš*

Gb L, *razumijete* Km, *zadijevā* Gb, *pròmijeniš* P, *pròmijeni* Gb, *nàmijèнено* Đ, *ùvijek* Gb J Dbr M P R Č, *pòmijješāmo* Dr, *pròmijješāmo* J, *izmijješāmo* D Dbr R, *òtprije* Đ, *māloprije* Dr Km, *nājprije* Km L Mh M Pl P, *pòlijevā* Mh R M, *pòlijevāte* Mh, *prèlijevā* D, *pòvrijeđen* Đ, *òbijeli* L, *pđ dvije* Lj, *nāsljedenā* P, *òbijesna* Č, *òdijejeni* U, *nānijeli* Mh, *kòlijevčica* Mh, *ògrijev* Dbr, *pògriješī* M, *pròždrijet* M, *pòvrijetko* Pl, *skupòcijenā* Pl.

b) Kao i u prethodnim slučajevima i ovde se pojavljuju primeri izgovora sa dugim *e*: *pòsljē* Vd Dr, *razumijēš* L, *kòrijēni* D, *nājprijē* B, *ùvijēk* M P Č, *razumijēm* Đ.

c) U zameničko-pridevskoj promeni u instrumentalu jednine i dativu, instrumentalu i lokativu množine redovno je samo *ije* kao refleks *ē*: *òvijem* G Gb D Đ Km L Mh Ml Pr U, *svijem* G Vd Km L Č, *ònijem* G Vd Gb D Đ J Lj Mh Ml Dbr Pr R, *ñjem* B V Vd Dr D J Km L Lj Mh Dbr Pr P R, *svācijem* B K, *sāsvijem* B D Ml Dbr M Pr P, *svòijem* Vd Dr Đ L M Č, *nēkijem* Vd Gb Dr M Dbr, *vāšijem* Gb, *sū čijem* Gb D K, *zā čijem* Km, *nēčijem* Gb, *nēgovijem* Dr L, *nñhovijem* Dr Č, *tākijem* Đ, *zā kijem* Km, *s kijem* M, *mòijem* L M, *istijem* Dbr, *tvòijem* M, *nēkakvijem* Pr, *jākijem* G, *bòsijem* B, *strānijem* Vd, *čijelijem* Gb, *mrtvijem* Gb, *mnānijem* Gb, *glāvatiem* Dr, *sūhijem* Dr K, *stārijem* D L Pr Č, *rādnijem* J, *prīrodnijem* J, *zèlenijem* K, *dòbrijem* Km Pr, *dūbrovačkijem* L, *tvrdijem* L, *prīmītvijem* Mh, *mālijem* Ml, *nārodnijem* Pr, *vèlikijem* Pr, *pūkijem* Pr, *svètijem* P, *ljepijem* Č, *prvijem* P, *drūgijem* D Km K Mh Dbr M P.

d) U genitivu množine zameničko-pridevske promene najčešće je *ije*: *nāšije* G V Pr Dr, *nāštjeh* L, *nñjovije* G, *ònije* G L Ml P, *ònijek* B, *ònijeg* J, *ònijeh* Dbr Gb, *i nekijeh* B, *nēkije* Ml, *ñje* V Gb Đ D Mh Dbr P, *ñjeg* D Pr, *ñjeh* Mh Č, *is tjih* B, *òvije* Dr J Km Lj Ml Dbr Pr, *òvijeh* B Gb Dr Mh M, *òvijeg* D, *svākije* Vd L, *svākakvije* Gb, *svākakvijeh* J, *svije* Ml, *kòjije* Lj, *tākije* Km R, *mòjijek* Gb, *kākivje* G, *nīkakvije* Đ Pr P, *nīkakvijeh* M, *mnādije* G, *mlādijeh* Km, *stārije* G Km Mh Pl, *stārijeg* Pr, *stārijeh* Gb Km, *amèričkije* V, *tūrskiye* Vd, *crnògorskiye* Vd R, *taljānskiye* Vd, *nēpismenijeh* V, *nāmještenijeg* Vd, *gòlije* Gb, *mūškije* Gb, *mūškijeh* Gb, *lijēpije* Gb Pl, *ljepije* Pr, *lijēpijeh* P, *čnijeh* Gb Dbr, *čnijeg* J, *krvije* Gb, *prjāšnijeh* Gb, *gòrnijeh* Gb, *čvenijeh* Gb, *mòdrjeh* Gb, *òtvorenijeh* Gb, *zādñije* Dr, *sāmije* Dr, *vèlikijeh* Dr M, *vèlikije* Ml, *vèlikijeg* Pr, *bòjjijeh* Dr, *mālije* D, *mālijeh* Dbr, *mālešnije* Pr, *dvije* L Dbr, *dvijeg* J, *křsnijeh* J, *òpćinskije* Km, *prāznije* L, *nēvòlñijeg* L, *tūžnijeg* L, *krūpnije* L, *nòvije* Mh, *žènskiye* Ml, *žènskiye* Pr, *cijèlije* Ml, *strānije* Ml, *vānskiye* Ml, *ùtopjenije* Ml, *frāncūskiye* Ml, *žūtijeh* Dbr, *štètnijeh* Dbr, *sřpskijeh* P, *svakovřsnijeh* P, *grūbije* R, *nāpuštenije* R, *vězānije* R, *rāzličittijeh* M, *vīšije* M, *lūdije* Pr, *lūdijeg* Pr, *nēukijeg* Pr, *pūčkijeh* Pr, *rāznije* Pl P, *rāznijeg* P, *dòbrije* P, *dòbrijeg* Gb, *jèdnije* K, *drūgije* P Lj Km, *drūgtjeh* D.

Međutim, u ovom obliku pojavljuju se i slučajevi sa dugim *ē*: *nēkijēh* B, *ñstijēh* B, *prtenijēh* Dr, *zīnskijēh* Dr, *svijēh* L, *mòjijēk* Gb, *ònijēh* Gb, *òvijēk* K, *živijēh* R, *rāznijēh* R, *nēkakvijēh* R, *stārijēh* R, *mlādijēh* R.

I u genitivu množine zameničko-pridevske promene dugo *e* se pojavljuje retko, odnosno daleko je više potvrda da se izgovara kratak vokal. Međutim, ovi izuzeci su brojniji od izuzetaka u prethodnim slučajevima, a u zameničko-pridevskoj promeni ta dužina se pojavljuje samo u genitivu, dok u ostalim padežima ne nailazimo ni na jedan primer izgovoren sa dugim *e*. Potvrda je relativno malo, ali ipak kao da je tendencija da se dugo *e* izgovara u slučajevima gde je na kraju sačuvan glas *h*, ili je zamenjen nekim drugim glasom. Nema ni jednog primera sa dugim *e* u slučajevima kada je *h* izgubljeno na kraju, pa se oblik završava sekvencom *-ije*.

5. Dakle, na osnovu iznetih brojnih potvrda iz svih punktova može se zaključiti da se na mestu nekadašnjeg glasa *ě* u dugim slogovima u govoru Konavala izgovara dvo-složni refleks *ije*. Ova glasovna skupina se po akustičkim i fiziološkim osobinama ne razlikuje od primarne sekvence *ije*.

Može se reći da je u principu u dugom slogu pod silaznim akcentom ovde *-ije-*, da je u dugom slogu pod uzlaznim akcentom *-ijè-*, a u dugom neakcentovanom slogu *-ije-*.

Međutim, mali broj izuzetaka, koji se nalazi u našoj građi, u skoro svim kategorijama primera svedoče o svojevrsnoj nestabilnosti kvantiteta drugog dela sekvence *-ije-*.

S obzirom na principe distribucije vokala u našem jeziku, ne može se očekivati stabilnost sekvence *-ije-* u govornom nizu. Već je rečeno da intervokalska varijanta glasa *j* ima samo tonsku strukturu, elementi šuma, karakteristični za sonante, u ovoj poziciji izostaju. Zbog toga se u govornom nizu pojavljuju jedna za drugom tri tonske realizacije, što sigurno mora dovesti do različitih pojava nestabilnosti kvantiteta. S druge strane, ovaj uzastopni niz tonskih elemenata utiče i na nepreciznost naše percepcije, pa je dosta teško precizno odrediti šta u stvari čujemo, da li čujemo dug ili kratak vokal.

Što se tiče sekvence *-ije-* i sekvence *-ijè-*, neosporno je da se vokal *e* u njima razlikuje. Akcentovan vokal *è* iz druge sekvence superiorniji je u pogledu jačine, visine, pa i kvantiteta u odnosu na neakcentovan vokal iz prve sekvence. To se može videti poređenjem primarne sekvence u primerima *nĳjedan/nĳjedna* (tako je informator izgovorio sl. 1) i jatovske sekvence u primerima *bĳjedan, vĳjedna* (sl. 2). Moglo bi se reći da *e* iz primera *nĳjedan, nĳjedna, bĳjedan, vĳjedna*, iako različite dužine kod istog govornika, spada u „kvantitetsko polje“ kratkog vokala.

Što se tiče zamene *ě* u dugim slogovima, govor Konavala se ne razlikuje mnogo od susednih ijekavskih govora svoga zaleđa⁶², ali se znatno razlikuje od stanja u Boki, Cavtatu i Dubrovniku⁶³ gde u dugim slogovima alterniraju jednosložni refleks *je* i dvo-složni *ije*.

Prema potvrdama iz jezičke građe prikupljene na terenu, moglo bi se reći da refleks *ě* u dugim slogovima u Konavlima ima najviše sličnosti sa istočnijim govorima hercegovačkog tipa⁶⁴.

Refleksi ě u kratkim slogovima

1. U kratkim slogovima najčešće je na mestu nekadašnjeg *ě je* ili *e* sa jotovanjem prethodnog suglasnika.

a) Susreću se i poznati primeri gde je *e* u sekvenci *je* dugo, a dužina je sekundarna, nastala posle zamene *ě*. To su sledeći primeri: *mĳjĕstā* Vd Gb Dbr Ml L Mh D, *prĕmjĕnā* Dbr, *vĳĕrā* Dr, *zāmĳjĕrām* Vd, *prĳvjĕnĕ* Dbr, *osĳĕćaju* P, *sĳĕćām se* Dr, *nĕ sĳĕćām* G, *prĕsĳĕk* U.

b) Posle labijala *b, p, m, v* danas se u Konavlima čuje samo *je*: *bĳĕĕve* B Lj Dbr Gb Pl P V J Pr Vd, *bĳĕĕvā* Dbr Dr Gb, *ĕbje* D L, *bĳĕži* P G, *bĳĕži* K, *bĳĕžu* P, *bĳĕž* M

⁶² Peco: GIH, 47—56; Vušović: DIH, 7; Vuković: GPD, 12—16; Kontrolni punktovi u jugoistočnoj Hercegovini.

⁶³ Brozović: Cavtat, 497; Budmani: Dubrovački, 156; Rešetar: JMD, 129, DZ, 161—162, Štok., 84; Musić: SZB, 33; Dostanić: Zapažanja, 77—83; Remetić: Upitnik.

⁶⁴ Stanić: UG, 65—67; Pižurica: GOK, 67—68.

Dbr, *bježalo* D, *bježali* Ml, *pòbjeglo* R G, *pòbjec* Gb, *pòbjegla* Dbr, *bježat* L, *pòbjegli* Pr, *pòbjeglo* bi V Dbr, *bjèlice* U R V, *bjèlicā* Dr Vd, *bjèlača* Pl Pr, *Bjèlotina* Pr Dbr, *Bjèlotinē* Vd,

Kipjelovac Pr, *trpjjet* G M, *trpjjeti* M, *pjšškē* G J Gb V, *pjššāčē* R, *uspjeli* Pr R, *zāpjjeni* Lj, *pjeskovito* V, *pjšsma* Dbr, *pjšsme* R M, *pjšsāmā* D M, *ù pjesmi* P, *pjevāči* Gb, *pjvāñe* Lj P Gb Pl, *pjvāñā* P, *pjvā* se Dr, *pjvāle* bi M, *pjvāli* D Km M K, *pjvālo* se Dbr M, *pjvālo* se Mh Gb Dbr Č, *prīpjevali* M, *òpjvāne* P, *nāpjevā* Č, *pjvāj* D L, *pjvāčkōmu* zbdru Č,

mjēsto Vd M D L Pr Đ Pl Km G, *mjēsta* P Pr L U Gb B, *ù mjestu* Ml Pr, *mjēštanin* L, *nāmješten* Km M, *nāmještāj* R Mh, *nāmjesti* R, *nāmjesto* Mh, *mjēsēc* D Km Ml Gb, *mjēsēca* Vd Gb Mh L Pr R Đ Dbr U, *mjēsēcu* Dr, *mjesēcā* Mh Km Ml, *u mjesēcu* D, *mjesēcima* Mh, *mjēri* Dbr L, *mjērit* Gb, *izmjerijo* Mh, *mjērili* U, *zāmjerit* Dr, *mjērama* Dbr, *imjeren* R, *imjerenō* Gb, *ne zāmjerite* Pr, *nāmjerijo* se Km, *nāmjeri* se M, *prómjer* U, *smjēli* R V, *smjēsē* Vd, *smjēsē* B, *mješāñijē* Km, *nāmjesnici* Gb, *izmjēñivā* Mh, *prōmjena* P, *razūmjet* R, *gřmjelo* Gb,

vjēra V Km, *vjērē* P Lj, *vjēru* Vd Č, *vjērujem* Dbr Ml, *vjērujēm* Km, *vjēruješ* L, *vjērovat* Km, *vjērovāt* Dbr D Pr, *vjērovō* V D, *vjērūj* R K Gb, *vjērovāle* Mh, *vjērūjte* Č, *vjētar* Gb Dbr Km Ml Dr, *vjētra* Dbr, *vjētri* Pr, *vjēčito* Dbr, *vjekōvito* L, *vjēkovima* V, *vjēñāt* P Mh, *vjenčāñā* P Dr, *vjenčāñā* Pl, *vjēñā* se M, *vjēñō* B, *vjenčala* Gb, *vjēñali* D, *prōvjēñe* Dr, *razvjēñčāvā* M, *vjēridbe* P, *vjēridbu* Dr, *vjēreni* Gb, *vjērenički* Dr, *vjērijo* Đ B, *vjēri* Pl, *Vjēsñik* Pl, *vjēštāčkōg* Dbr, *vjēžba* R, *svjēži* V, *prēvjesili* R, *sāvjes* Dr, *zapovjēdnik* Ml, *dvā svjēškā* rāta Pr, *prōsvjetni* R, *za rāsvjetu* P, *Pāvjestine* Pr, *Cvjētković* Ml, *zāvjet* V, *zāvjetom* R, *čōjek* Gb V Mh G, *čōjek* Km, *čōvjek* V, *čōvjek* L Mh U, *čōjeka* Ml, *čōjeka* Gb, *čōjeka* Km, *čōvjēka* Mh, *čōvjeka* R, *čōjeku* Gb, *čōjeku* Pr Đ, *čōvjeku* R, *nēvjesta* K Dbr Č Pl Gb Dr M Lj, *nēvjesti* Pr Dr, *nēvjestu* Km G U, *žtvjet* Gb Pr Đ, *prežtvjet* Km, *žtvjela* R Gb Dr, *žtvjelo* P Pr B, *živjele* Mh, *doživjelo* Km, *živjeli* Č D Ml P Pr L R, *dvjēsta* Vd Mh Dbr P Pr Đ.

c) Kada se *ē* našlo u kratkom slogu iza nazala *n*, njegov današnji refleks je *e* sa jotovanjem prethodnog suglasnika:

pocrñelo Gb, *ožēdnēli* D, *ogladñeli* D, *Nēmačkū* Ml, *Nēmačkā* Km, *ù nedrima* Dbr, *zà nedrima* Lj, *šñēgovi* D.

d) Današnja situacija u vezi sa refleksom *ē* u kratkom slogu iza laterala *l* je trojaka:

— Sporadično se čuje sekvenca *-je-*, a lateral nije jotovan, kao u primerima: *ljēti* Č Pr Dr, *ljētnim* Mh, *prōljeće* Mh, *ljēvše* Đ, *uljēvšat* Đ.

— Češće je *-e-* sa jotovanjem prethodnog suglasnika: *nāsledñe* L, *dōje* L P Dbr, *ñi leti* Lj, *sļēpāčkū* škōlu Đ, *sļēpački* Đ, *ļtnikōvci* Pr, *pōtje* L Gb, *žēleznica* Mh, *žēlezom* Mh, *žēlezñica* Mh, *ļēpše* V, *ļēšñāke* B, *bijēlet* J, *sļēpōtiñā* Gb, *kļēnovinē* G, *ļeta* Km, *ļēkove* M, *nājlēpšē* Pl, *vōjela* bi Gb.

— Danas se najčešće čuje *-je-* umesto cele sekvence *-lē*. Jotovanjem laterala *l* dobijeno je *ļ*, koje je kasnije zamenjeno glasom *j*: *dōje* Km P Ml Đ R Pr G V Gb U Dr J B Dbr D K Vd, *dōjek* Lj, *dōjekā* Mh Ml, *dōjenākā* Đ, *pōtje* Km B D Dbr K, *jēto* Dbr Mh, *jēti* Pr Gb J Dbr, *jētuje* Dr, *prōjeće* V Dr J Mh, *premjēće* Dbr, *na kōjena* J, *kōjenima* D, *obōjela* Mh, *razbōjele* se J, *razbōjeli* se Mh, *sāmjelo* Mh, *sāmjela* K, *mjēlo* se Dbr, *mjēli* V, *nāsjednik* Dbr, *žējeli* bi B, *žējezo* B, *žēježñica* Pr, *žēježñičār* G, *žēježñički* Dr, *žēježñičkōm* Mh, *žēježñičkē* Pr, *pjēva* Dr Dbr Km, *nājevak* D (videti zamenu laterala *ļ*).

e) U primerima gde je kratko *ě* u poziciji iza nenepčanih suglasnika *t, d, s, z, c*, danas u Konavlima nalazimo dvojako stanje.

— U relativno malom broju primera čuje se *-je-*:

lētjeli M, *ōtjeli* Ml, *htjēli* G P, *tjeskōba* B,
djēca U V Gb, *djēci* J, *djēcē* Dr, *djēcū* Č, *djēvēr* Gb, *djēlovi* P, *djēvojka* Dr, *djēvojke*
 Dbr Pl, *djēvojku* Č M, *djēvojākā* M, *djevójčica* Č, *gdjē* Gb, *nēgdje* Č, *ōvdje* Ml,
sjēcām se Mh, *nē sječām* P, *pōsjetu* Dbr, *ōsjetila* D Km, *ōsječali* M, *ne ōsjetimo*
 Mh, *sjēvērñē* R, *ōsjekla* J, *sūsjeti* R, *Sjēnište* Pr, *sjēme* J Dbr, *sjēdi* se M, *sjēli* Dr, *sjēdiš*
 Pl, *sjēdū* ðndā Č,

za sekvencu *-zje-* nema potvrda,

procjenivalo Mh, *precjēdīvām* J.

— Znatno su brojniji, i moglo bi se reći da su oni osobina govora Konavala, slučajevi u kojima je *j* iz refleksa kratkog *ě* jotovalo prethodne suglasnike *t, d, s, z, c*:

požúcela K, *Ščēpāna* D, *lēceli* J, *izlēceli* M Dr Dbr, *nalēceli* J, *čēli* R, *čēla* Ml Mh,
ōčeli Ml, *ōšćeo* sam Km, *nē ščeli* Pl, *izlēcē* D, *dđcerat* Km, *dđcerāš* Dbr J, *dđcerāj* J
 U M B, *ōcerō* Gb, *ōcerām* Km, *ōcerali* R, *pōcerāj* M, *nācerāj* J D, *išcerat* D, *iščerali*
 Gb, *nācerala* R, *ūcerāj* kōne Km D, *ūceralo* bi se Mh, *ūcerali* bi Mh, *ūcerā* K,

nādes Ml, *nādeli* Đ, *ūdeli* B, *đējēm* G, *žđejalo* Gb, *ōdejō* R, *đēla* Pr, *požūdela* L,
izlūdela Dr, *dēvēr* Dr, *dēvera* Gb L, *mēđeda* J, *usiđelica* Dbr, *osiđelica* Pl, *usiđelice* Gb,
kūdeja Pl, *kūdeju* Dbr, *kūdeļu* Dbr Pl, *ponēđēnik* G, *ponēđejak* R, *nēdeja* Dbr, *nēdeje*
 Dbr, u *nēdeju* Gb U, u *nēdeļu* L, *nēdejom* Mh Dr, *nēdeļōm* L, *đēd* L Gb, *đēdo* Gb Dbr
 Dr D, *đēda* P D, *đēdovi* Pr, *prāđedovskē* Pr, *đēca* Gb P R Dbr Lj D B, *đēcē* Gb, *đēci*
 Km, *đēcū* Gb P Pr, *đētetu* Gb, sa *đēcōm* Mh, *đēcētina* R, *dēvojka* Dbr P R Gb U, *dēvojci*
 J, po *dēvojku* Č U, *dēvojkom* bījak Gb, *dēvojke* V Pr M P Km Đ J D, *dēvojāk* M,
dēvojākā M Km Gb, *dēvovāne* Gb, *dēvojke* Č, *dēvojčica* L, *dēvojčice* L, *vide* M Dr,
vides Pr Dbr, *vīdet* Gb P Km R Đ Dr G, *vīdecete* Pr Dbr, *vīdela* Dbr R V Gb Dr Lj,
vīdele J, *videli* J Pr Gb Ml Km V, *zā videla* Gb, *nā videlo* R, *đē* Dbr Gb M Č Ml P V
 L Km Pr Pl G D Lj U, *đēgoj* Vd K D B, *đēgoć* Gb K D B, *đēgod* Č Gb, *ōde* Vd Gb
 M Č Mh Dbr D Ml P Km V L R Pr K J Dr U G B Đ, *ōdekā* K M Km, *ōdenā* Ml,
ōdenākā Đ, *vōde* Lj Dbr R Pr Pl Dr, *vōdenā* Ml, *ōvde* Vd Gb Ml P Pl G, *vōvde* L, *ōnde*
 D U Mh, *nōde* R, *pōđeko* Lj, *nēđe* B D Dr J Mh Đ R L P M, *nīde* Pr G Lj Dbr Dr Gb
 Đ Km L P D V, *īde* U Lj, *svūde* Gb, *svūđ* D,

kōsericem Km, *Šenōkos* Dr, *gūšenica* J, *prōsek* U, *ōsenać* R, *šēcām* se B, *sūsēd*
 Dbr, *šēkira* Đ, *šēkiru* G, *sūsēdi* D, *šēkirōm* Gb, *ōsetijo* Dbr, *ōsetili* Ml, *šētovō* L, *šētovāli*
 L, *šētovāše* Č, *šēme* Lj Dbr J K B, *šēmēnā* D, *šerīva* D Dr J K Mh, *šēr vūñē* Dbr, u
šerīvi D Dr, *šerīvōm* Mh, *pōšec* L, *pōšekō* Gb, *pōšekli* Pr Mh L, *pōšeklo* Km, *šēkō* Gb,
šēkli Km Dbr, *ūšekō* L, *prōšekli* D, *zasečēno* D, *šēdat* Gb, *šēdi* L Gb, *šēdiš* D, *šēde*
 malo R, *šēde* J, *šēdi* M Mh, *šēdāli* D, *šēdō* sam M, *šēdala* Dbr, *šēli* smo R D, *šēdali*
 G, *pošēdali* bi Dbr, *zāsēdnū* G, *šēdēci* Km L B, *šēdnica* Ml,

mřzela L, *mřzeli* L D B Lj,

čēdilo D, *procētalo* K B Km Pl G, *čētalo* Č Đ Dbr.

2. Kao što se iz navedenih potvrda vidi, u govoru Konavala refleks kratkog *ě* najčešće je sekvenca *je*, kao i u drugim štokavskim ijekavskim govorima. Ono što ga čini donekle posebnim i u odnosu na svoje zaleđe i u odnosu na govor Dubrovnika, to

su rezultati ijekavskog jotovanja. O tome će biti više reči u poglavlju koje se odnosi na konsonantski sistem ovoga govora.

3. Zamena *é* u kratkom slogu iza *r* nije ujednačena.

a) U skupini *v + rě* susrećemo u ovom govoru dvojako stanje. Na celom području nalazimo primere u kojima se posle *r* javlja sekvenca *je*:

gõrje Gb Mh Dbr, *gõrjeli* L Pr V, *põgorjeno* Km, *okõrjeli* G, *rjěćica* Pr M, iako navedeni primeri nisu neobični dobija se utisak, po broju potvrda, da se znatno češće i u skupini *v + rě* javlja *e* na mestu *ě*, pa tako imamo: *gõdre* Vd Gb Dbr G V Km Pr K Dr U Lj L Č B L, *izgõrelo* U D B K J Pr Lj Dbr Vd V Đ Mh P Pl Č M, *okõreli* J B Mh.

b) Kratko *ě* iza *r*, ako je ispred njega neki konsonant, redovno je zamenjeno glasom *e*, kao u primerima:

vřěmena Pr M Pl, *vřěmena* Pr R, *vřěmenima* Pr, *nevřěménā* R, *smřěkiņa* D, *smřěkiņā* B, *smřěkovina* J Mh Dbr V, *smřěkovo* đrvo Gb Lj Km, *vřěsovina* D K Km Pl, *grěška* Dr R Lj L Č Km Pr Đ K Vd, *grěšan* M Km Pl, *nāpredno* U J, *brěgovima* U Lj Vd, *břegõvima* L.

4. Refleksi *ě* u prefiksu *prě-* dvojaki su:

a) U današnjim dugim slogovima susreće se umesto *ě* dugo *e* kao u primerima: *prerod* U Lj K Vd Đ V M Pl, *prerov* Km G Gb U J B, *preraz* M Đ V Dbr Dr, *prerres* R Pr, *prerstup* R Đ, *prerstupnā* gõdina U Pr.

b) Međutim, nailazimo i na jedan broj primera sa sekvencom *-ije-* umesto *ě* u dugom slogu prefiksa *prě-*, kao: *prijenos* P V Đ, *prijelaz* Lj.

Mada ovo nisu brojni primeri, niti su frekventne lekseme sa *prě-* u dugom slogu da bi se moglo zaključivati koji se lik češće upotrebljava, stiče se, ipak, utisak da su slučajevi sa refleksom *e* umesto *ě* običniji.

c) Kada je u pitanju prefiks *prě-* u današnjim kratkim slogovima redovno je *e* umesto *ě*:

prerovnjeno Mh, *prerpadõ* Vd, za *preradu* U, *preraduje* U, *prerodi* U, *preletivale* V, *prerodě* Pr, *preprerdat* Dbr J, *pretõčilo* B, *prervara* Đ V Ml Vd K D.

5. Prema refleksu kratkog *ě* iza *r* govor Konavala bi spadao u zapadnije ijekavske govore štokavskog dijalekta⁶⁵ u kojima se umesto sekvence *-rě-* susreće *-re-*, ali nije neobična ni skupina *-rje-*. Skupina *-rje-* nije neobična u sekvenci *v + r + ě*, što ovaj govor vezuje za zapadnije govore, ali se ne susreće u sekvenci *c + r + ě* što više odgovara istočnijim ijekavskim govorima štokavskog dijalekta.

6. I ovdje se susreću stalni ekavizmi: *něko*, *něšto*, *někad*, *něki*, *cěsta* (u svim mestima), *đzleda* K Đ R, *slezěna* R Pr.

7. Ni ovom govoru nisu nepoznati fonetskim putem dobijeni ikavizmi⁶⁶.

a) Kada se *ě* nalazi u poziciji ispred glasa *j* redovno daje *i*: *nije* (u svim mestima), *starijěmu* L Dr, *stariji* M, *nemõćnijĩ* M, *milijě* L, *bijāhũ* Pr, *bijāk* Gb, *grijěš* D, *ugrije*

⁶⁵ Peco: Sudbina kratkog *ě*, 254.

⁶⁶ O četiri pozicije u kojima *ě* daje *i* govore: Maretić: Gramatika II, 46—47; Belić: Fonetika, 93—94; Stevanović: Savremeni I, 84—85; Peco: O nekim „ikavizmima“, 57—63; a problemom se bave u konkretnim govorima i skoro svi ispitivači ijekavskih govora.

Dr Gb, *ùgrijāna* J Mh, *smije* se M, *smijō* se L M, *smijū* se U, *smiji* se M, *smijala* se R, *nasmijā* se Gb, *nasmijō* se L, *nasmiješ* se Km, *sijalo* se G M P Km Pl, *sijālo* D, *sijali* Vd K, *sije* V, *nē sije* R, *sijāli* J, *sijāla* Gb, *pōsijali* D Dr Pr, *prōsije* se G Lj, *pōsī žito* L, *nē sijemo* Dbr.

Pored ovih najčešćih likova, sporadično će se čuti i primeri tipa *šejalo* se žito M, *smjéje* se Č. Isti informatori su u drugim slučajevima izgovarali *sijalo* se i *smije* se. Dobija se utisak da su ovi likovi *šejati*, *smjejeti* nekad bili znatno rasprostranjeniji, danas ih informatori retko upotrebljavaju jer ih doživljavaju kao zastarele i smešne. Primere kao *šejati*, *pošejati* nalazimo u nekim hercegovačkim⁶⁷ i crnogorskim⁶⁸ govorima. Vušović smatra da se tu radi o analogiji, dok Miletić pretpostavlja da ovi likovi predstavljaju starije stanje.

Rešetar⁶⁹ navodi da se u nekim govorima susreću i oblici *smijejem* se (Zvornik, Vareš, Kreševo), *smijejat* se (Ozrinici, Ubli). U tim govorima je, verovatno, naknadnim duljenjem nastao dug slog na mestu nekadašnjeg *ě*. U Konavlima je u tom glagolu i danas dug vokal kao što svedoče navedeni primeri tipa: *smije* se... Sasvim je logično da se na tom mestu pojavi *-ije-* kao i u imenici *smijeh*. Pitanje je odakle je na mestu dugog *ě*, kada je, kao što potvrđuju brojni navedeni primeri, dugo *ě* u Konavlima zamenjeno dvosložnim refleksom. Jednosložni refleks, kao što je već ranije navedeno, nije stran dubrovačkom govoru, ni govoru Cavtata, pa je sasvim moguće da je oblik *smjéje* se preuzet iz govora Cavtata. Ovo tim pre što su potvrde ovih malobrojnih primera iz sela najbližih Cavtatu (Močići i Čilipi).

b) Takođe susrećemo *i* od *ě* u vokalskoj skupini *ěo < ěl*:

željio Mh, *polúdiyo* G, *srjjo* L, *preživijo* Č, *nājijo* se Pr, *mlijo* Mh, *nādijo* ĩme Pr, *polětijo* Pr, *trpijo* G, *cjjo* Dbr, *razumijo* L, *đstarijo* Km, *vòlijo* M Km, *izlètijo* Dr Ml, *živijo* Gb Ml Km L Dbr, *dōnijo* M Gb Pr V, *đijo* Ml R Pr P U, *smjio* bi J G Gb Km, *vđijo* D Gb R L Km, *sjjo* nā kamēn L Km G, *hñjo* G Č, *sñjo* G, *ñjo* P.

U svim primerima se pojavljuje intervokalno *j* koje je sigurno nastalo posle zamene kratkog *ě* vokalom *i*. Ovo hijatsko *j* javlja se i u drugim narodnim govorima. To je jedan od načina da se izbegne dodir dva vokala. Već smo videli da je ta tendencija da se asimilacionim ili nekim drugim putem izbegne spajanje dva vokala jača u govoru Konavala nego u susednim hercegovačkim govorima (ovde se asimiluju dva vokala i kada je jedan od njih akcentovan).

U drugim oblicima, u kojima *l* nije prešlo u *o*, kratko *ě* zamenjeno je sekvencom *je* (kao što je poznato u nekim govorima se analogijom ovo *i* prenosi i u oblike u kojima *l* nije prešlo u *o*), pa tako imamo *žějela*//*žějela*, *polúdjela*//*polúđela*, *srěla*, *prežvjela*, *nājela* se, *mjěla*, *nādjela*//*nāđela*, *polětjela*//*polěćela*, *trpjela*, *cijěla*, *razumjela*, *vòjela*//*vòjela*, *đstarijela*//*đstarela*, *izlětjela*//*izlěćela*, *živjela*, *smjěla*, *vđjela*//*vđđela*, *sjěla*//*šěla*, *htjěla*//*ščěla*.

Analoški proces, u kome se *i* umesto *ě* prenosi u druge oblike i pozicije u kojima nije bilo fonetskih uslova za pojavu vokala *i* nije potpuno zaobišao ni govor Konavala.

⁶⁷ Vušović: DIH, 9.

⁶⁸ Rešetar: Štok., 69; Miletić: CG, 248.

⁶⁹ Rešetar: Štok., 69.

Tako smo u našoj građi našli primere tipa: *trpili* su me Km, *živilo* se U. Primeri su malobrojni i predstavljaju izuzetak, ali ipak svedoče o pojavi.

Likovi tipa *sjeo//šeo*, *sržo*, *zržo*, veoma retko se čuju od starijih informatora. Po ovome su Konavle bliže Dubrovniku, za čiji govor Rešetar kaže da „nema nikada mladih oblika na *eo* (*sreo*, *jeo*, *zreo*)“⁷⁰, nego svom zaleđu⁷¹, gde su ovi likovi u relativno čestoj upotrebi.

c) I ovde je *i* od *ě* ispred *l* (*j*) vezano za grupu *ělj*⁷² pa tu, verovatno, dolazi do pojave vokala *i* u disimilacionom procesu⁷³. Tako se ikavski refleks pojavljuje u primerima:

zabiježili Km Dr Pl V, *biježijo* Đ Lj, *biježit* R Pr, *zablježi* G M, *Biješka* D K. Van skupine *ělj* i ispred *l*, kao i u većini ijekavskih govora susrećemo sekvencu *je*:

nedeļa L, *nedeļom* L, *ponedeļak* R, *nedeja* U Dr, *nedejē* Dbr V, *nedeju* M R G, *kudeju* Pl, *kudeja* Pl, *kudeju* Dbr, *ždejala* L Lj, *ždejemo* J.

d) Relativno je mali broj primera sa *i* umesto *ě* ispred *đ*. Samo u sekvenci *ěđ* javlja se ikavski refleks, kao u primerima: *sidet* Km, *usidelica* Vd Dbr K, *osidelica* Pl, *usidelice* Gb Lj D, *zapovīdet* L Mh Km. Kada se kratko *ě* našlo u poziciji ispred *đ* koje nije nastalo u rezultatu ijekavskog jotovanja danas imamo sekvencu *je*: *pobjeđuje*, *ubjeđuje*, *vdeđ/hrjeđe* i sl.

Primeri u sekvencama *ělj* i *ěđ* „upućuju na zaključak da su suglasnici *lj* i *đ* u današnjim grupama *ilje* i *ide* od *ělj* i *ěđ* bili nešto palatalniji od istih glasova dobijenih ranijim jotovanjima“⁷⁴.

Sekundarno *ě*

1. I ovde su relativno frekventne reči u kojima se javljaju refleksi *ě* na mestima gde etimološki nije bilo *ě* nego neki drugi vokal (najčešće *i* ili *e*).

a) Pojava je reda u našim rečima, ali je, ipak, susrećemo u primerima sa morfemom *ir*: *vōdijer* J M R, *kōsijer* (potvrde u svim mestima), *đstrožijer* Dbr Vd V K, *košerić* L Lj Vd, *košerićem* Km, *šeromášak* L, kao i: *uskišēlijo* G Gb Đ, *kūpjena* D K J Č, *đetelina* K Č Km.

b) Znatno češće susrećemo sekundarnu vrednost *ě* u romanskim pozajmljenicama umesto sekvence *ir*: *gūstrijena* V Gb D J K, *gūstrijenu* V J, *gūstijerna* B Dbr, *gūstijernu* Lj, *gūstijerne* Mh, *bīstrijene* V Ml, *brācijere* V, *gvāntijera* Gb Pl, *kūpijerta* Mh L, kao i: *podūmijenat* Dbr, *podūmijenta* Đ Pr, *podūmijentāna* B Pr, *dōtrijenica* Gb, *rōmijenča* D J.

U primerima: *mīstijo*, *mīščela* M Dr Lj Vd, *bārijo*, *bārijela* Đ Dbr U, *tūnijo*, *tūnela* R, preneo se, verovatno, odnos iz kategorije *dio*, *dijela*, *udio*, *udjela*, *predio*, *predjela* i sl.

O pojavi sekundarnih vrednosti *ě* dosta je raspravljano u našoj dijalektološkoj literaturi. Pojavu *ije* ili *je* u našim rečima kao sekundarni refleks *ě* tumače stranim uticajem

⁷⁰ Rešetar: NDP, 32.

⁷¹ Peco: GIH, 32; Vušović: DIH, 9.

⁷² Peco: O nekim „ikavizmima“, 63.

⁷³ Rešetar: Štok., 170.

⁷⁴ Peco: O nekim „ikavizmima“, 63.

Vajan i Vušović⁷⁵, a Ivšić, Rešetar i Maretić⁷⁶ smatraju da je do ove pojave došlo fonetskim putem, tj. da je *i* u poziciji ispred *r* moglo da se diftongizira. Profesor Mihailo Stevanović⁷⁷ smatra da je do ove pojave u imenicama tipa *kosijer/kosir* došlo zbog toga što je ova reč u praslovenskom mogla imati različite sufikse, tj. mogla se javiti u obliku *kosěrb* (što je normalno dalo *kosijer*) i *kosīrb* (što je dalo *kosir* u ekavskim govorima), a za ovom imenicom su se mogle povesti i neke druge slovenske reči sa sufiksom *-ir*. „Verovatno paralelno obrazovanje starijeg datuma“ u primeru *kosijer* vidi i Miletić⁷⁸.

Za oblik *kupjena* (prema književnom *kupina*) Rešetar⁷⁹ pretpostavlja da je mogao nastati analogijom prema pasivnom participu glagola *kupiti*, dok Miletić⁸⁰ i za ovu imenicu pretpostavlja paralelno obrazovanje.

Imenicu *đetelina*, u ovom obliku, nalazimo i u nekim drugim jekavskim govorima. Ovde umesto nazalnog vokala *ɛ* imamo jatovski refleksi⁸¹.

*

1. Rezimirajući ukupnu vrednost jatovskih zamena u govoru Konavala, možemo reći da je *ě* u dugom slogu zamenjeno sekvencom *-ije-*, a u kratkom slogu najčešće sekvencom *-je-*; da su i ovde prisutni fonetskim putem dobijeni ikavizmi i pozicioni i leksički ekavizmi, a nisu izostale ni sekundarne vrednosti *ě*. Jatovska dvosložna sekvenca *ije* ne razlikuje se po fiziološkim i akustičkim osobinama od primarne sekvence *ije*.

a) Na mestu vokala *ě* u dugim slogovima koje je bilo pod akcentom silazne intonacije ovde je *lje* u najvećem broju zabeleženih primera. Skoro su pojedinačne potvrde za *jě* i *ljě*.

b) U slogu pod dugouzlaznim akcentom, takođe u najvećem broju zabeleženih primera, refleksi *ě* je *ijě*. Postoje, doduše, pojedinačne potvrde i za *ijě*. Vokal *e* iz sekvence *ijě* razlikuje se po kvantitetu od vokala *e* iz sekvence *lje*. Pošto je nosilac akcenta (iako kratkog), kvantitativno je superiorniji od neakcentovanog vokala *e*, ali se ipak nalazi u „kvantitetskom polju“ kratkog vokala.

c) U dugom neakcentovanom slogu umesto *ě* ovde je *ije*. Javiće se pojedinačni primeri gde je izgovoreno *ijě*. Za razliku od pojava duljenja drugog dela dvosložne jatovske sekvence u akcentovanom slogu, koja su retka i nesistematična, u neakcentovanim dugim slogovima kao da postoji tendencija da se *ijě* javlja nešto češće (mada daleko manje od *ije*) u genitivu množine zameničko-pridevske promene.

d) Na mestu *ě* u kratkom slogu najčešće je sekvenca *je*. Jota iz ove sekvence redovno jotuje prethodne suglasnike *t, d, s, z, c, n, l*, ali nikada labijale *p, b, m, v*.

e) U poznatim pozicijama (kao i u ijekavskom standardu) nalaze se fonetskim putem dobijeni ikavizmi i, takođe, pozicioni ekavizmi. Prisutni su i karakteristični leksički ekavizmi.

⁷⁵ Vaillant: Zlatarić I, 234; Vušović: DIH, 10.

⁷⁶ Ivšić: Posavski I, 167; Rešetar: Štok., 73—74; Maretić: Gramatika II, 55—56.

⁷⁷ Stevanović: ICD, 27.

⁷⁸ Miletić, CG, 254.

⁷⁹ Rešetar: Štok., 74.

⁸⁰ Miletić: CG, 255.

⁸¹ Peco: GIH, 61.

f) Sekundarne vrednosti *ž* nalazimo i u nekim našim rečima umesto sekvenci *ir* i *er*. Zbog velikog broja romanskih pozajmljenica sa prvobitnom sekvencom *ir*, ove sekundarne vrednosti su veoma frekventne. Ovde susrećemo sekundarne pozicione jatovske ikavizme u pozajmljenicama tipa *tùnijo*, *tùnela*, *mìstijo*, *mìščela*, gde se mogao preneti odnos iz kategorije *dio*, *dijela*, *udio*, *udjela* i sl.

2. Osim malobrojnih izuzetaka, ukupna vrednost jatovskih zamena je veoma bliska standardu, odnosno bliska je najkласičnijoj ijekavskoj zameni *ž*.

B. KONSONANTI

1. U konsonantskom sistemu ovoga govora javlja se veliki broj dubleta i fakultativnih varijanti. Dok je vokalski sistem relativno stabilan, za konsonantski se može reći da je u stadijumu dekompozicije.

a) Odstupanje od štokavske artikulacione baze ogleda se u sonantima *l* i *ļ*. Artikulaciona baza sonanta *l* je najčešće štokavska, ali se oseća i uticaj primorskog blago palatalizovanog *ļ*. Na mestu sonanta *ļ* javljaju se tri varijante: najčešće ovaj sonant alternira sa sonantom *j*, u relativno velikom broju potvrda susreće se i štokavsko *ļ*, a u malom broju primera javlja se i nejotovana skupina *ļj*.

b) Za skupinu ploziva možemo reći da su stabilne artikulacije i da u okviru njihove distribucije nema većih odstupanja od standardne štokavske baze.

c) Frikativi u artikulacionom pogledu ne odstupaju od štokavske baze, ali se u ovoj skupini javlja veliki broj dubleta i fakultativnih varijanti. To se, pre svega, odnosi na glas *h* i na glasove *s* i *ž*.

d) Kao što se može i očekivati, s obzirom na postojanje odnosa *š* — *s* i *ž* — *ž*, u govoru Konavala je potpuno izdiferenciran izgovor afrikata *č* — *ć* i *ž* — *đ*. Afrikat *ž* se sporadično pojavljuje kao alternant glasa *z*.

Konsonantski sistem konavoskog govora možemo predstaviti sledećim tablicama:

Sonanti				Šumni konsonanti			
v		m		p	b	f	
	l	r	n		t	d	
j	ļ	ń		c	(3)	s	z
				ć	đ	(š)	ž
				č	ž	š	ž
				k	g	h	

SONANTI

Sonant l

1. Kada je reč o sonantu *l*, možemo reći da se i u Konavlina oseća uticaj opštepri-morskog blagog palatalizovanja ovoga glasa. Tako ćemo od pojedinih informatora čuti:

*biľa, požúcela, dólazi, pláti, ùlazijo, ròdila, udála, ubrála, blágo, kòlčáč, mládós, pòsľa, láko, ràlo, vòlovi, bàrjeľa, bìlo, bòlovò, strádalò, pričálo, krémuło, ženìlo, udá-
valo, škòlu.*

Ovo palatalizovanje ne ide prema glasu / kao u nekim drugim perifernim govori-
ma⁸². Prilikom artikulacije ovoga glasa vrh jezika se većom površinom i intenzivnije
pritiska na alveole nego prilikom artikulacije štokavskog /l/. Tako priljubljen vrh jezika
se brzo odvaja od alveola, što dovodi do pojave pratilačkog poluglasničkog elementa.
Akustički utisak ovog specifičnog glasa je uočljiviji ispred vokala zadnjega reda jer je
njegova artikulacija slična artikulaciji štokavskog /l/ ispred vokala prednjega reda, ali je
moguće i ispred vokala prednjega reda uočiti razliku između štokavskog /l/ i ovog pala-
talizovanog /l'.

Mada ne možemo zanemariti navedene potvrde ovoga dalmatinizma, ipak možemo
reći da to nije opšta osobina govora Konavala. Za palatalizovano /l' možemo reći, kao i
za zatvoreno, labijalizovano /a/, da je novija pojava, da je sporadično prisutna u govoru
starije generacije, da se nešto češće javlja u govoru srednje generacije, a da se u govoru
mlađe generacije može smatrati opštom.

Sonant /

1. a) Supstitucija sonanta / sonantom /j može se smatrati osobinom ovoga govora.
Tu se jednako ponaša i / nastalo u rezultatu starijih jotovanja i / nastalo u rezultatu
najnovijeg ijekavskog jotovanja. Primeri supstitucije glasa / nastalog u rezultatu ijekav-
skog jotovanja navedeni su u poglavlju o refleksima kratkoga *ě*. Ovde se daju potvrde
supstitucije glasa / koje je nastalo u rezultatu starijih jotovanja:

*tkājā K, pājā K, jāga Mh, prodújili Mh, na tèmeju J, òdijejeni U, ozbljē Dbr, sđjeno
Gb, brēžujākā U, istrjō se K, istrjale Dr, jēguja Dbr B, zemājskī L, dōsejena Pr, kēceja
Pr, žējan Km, pōšajēm R, kúkoj Gb, tējig B, pētruje Ml, petròjače M, prēgjače Gb,
davòjijem R, pòmīšjā Dr, zàmīšjāš Vd, ždējalo Gb, ždējēm G, jūto Gb Pr, kjūč Km,
iskjúči Dr, iskjúčijo Đ, kùdeja Pl, kùdeju Dbr, kùdejom Mh, újezē V, újezēm Mh, nàjegō
Gb, nàjeglo J, izjegō Km, navajivō Č, provajivat Km, dđvōjno Gb Mh J, zadovoljnijē
Mh, sāmovōjno Dr, najúti se Đ, nājútīš Đ, nē jūbi Dr, jūbāvnē Gb, zajúbijo se Đ, vēju
R B, vējūn Km R, vējača G, za krāja R, krājica Km, mējē Mh K, mējū Đ V, sàmeju
D, sàmejē se Dr, samēji D, jújā Dr, jújām se Dr, jújajū se Dr, jújali bi se Vd, čēsšjāš
D, čēsšjali K, čēsšjāmo Dr, pročēsšjā Dr, pročēsšjávala Dr, čēsšjala L, kđjēmo tēle Dr, zàkojē
se tēlic J, kđjū zā zīmu D, zàkojū se K, zakōji kōzle D Gb, brāva za kđjiva M, pōsteja
Pl, is pōstejē M Km Mh, u pōsteji P, pri pōsteji Gb, sejáci Đ, sējāčkē Đ, sējāčko J,
sējāčkī Km, za sejāku Gb, ròditej Dr, ròditeji Km P Ml Gb Dr Dbr, ròditeje Dbr, za
ròditeja V, od ròditeja Gb, ròditejima M R Mh, čējād R Pr Dr Vd, čejāde M Ml Mh,
čējādi Km Dr Mh Vd, ūje Ml Pr V Dr Dbr K, ūja M Đ R Gb U J Mh Lj Vd, ūjem P,
kōšuja M P Mh Pr Vd, kōšuji Vd Dr, kōšuju Mh, kōšuje Gb Dr Vd, potkošujak Vd, pđje
Km Pl R Pr V Gb Dr D J, pđja Đ Pr V U, pđju M K Pl Đ R Gb U Mh Km, vājā Č
M Km Đ R Pr Gb U Dbr K J, nē vājā M Pl Đ Pr Gb J D Mh K J, vājalo Gb Mh,
vājali su V, júdi K Ml Pl Đ Pr G V U J D Mh Vd, júdi Km Pr V Gb D Vd, jückā Dr,
vesēje Č M Gb Dr B, vesēje J, vesēja Mh, vesēja Pr, famija Km Ml Đ Pr, famiji R,*

⁸² Stevanović: ICD, 42—45; Miletić: CG, 278—282.

famiju Pr, *famijom* Dr, *famije* P V J, *fāmijā* R, *ljadu* Pr Gb U Dbr Pl Km, *ljādā* Pr J Dbr, *hjadu* Dr, *daje* Č V Gb, *dāje* Km Đ K, *nājdajē* Dbr, *bōje* M Km Pr Gb U B Dbr K, *bōjē* P V Dr Dbr K, *bōjā* Mh, *bōji* Đ V Gb Mh, *bōjēga* D, *bōjjeh* Dr, *nājboji* Gb U D, *nājbojā* Dbr U, *nājbojē* Gb K, *nājboje* Gb M U Mh, *nājbojem* Dr, *prjateji* P Gb Dr, *prjateje* Mh V, *prijatējina* Č, *prjatejā* Dr, *prjateja* Č, *prjateju* Km Pr, *prijatējica* Dr, *sprijatējili* R, *nēdeja* Dr Č, *nēdejē* Gb Dbr, *nēdeju* Gb U, *nēdejōm* M Mh Dr, *vōjē* K, *vōji* P Ml, *vōju* Pr Dr, *nēvoja* R G Gb, *nēvojē* Km Pr Mh, *nēvoji* Gb, *nēvoju* Km, *Obajenā* Dr, *Vajala* Vd, *Krājeva* Mh, *Rázdoje* Đ, *Kukujice* Km, *Vasijev* gaj Mh, *Radēja* Dr, *Zástoje* P, *Jubenko* Đ, *Jubić* Dr, *Jubuški* Gb, *Pējašac* Mh, *Nikoj* dán Dr, *Nikoja* dána V, *Nikoja* cřkva Vd, *Krājević* Pr M, *Krāji* Pr, *Krājevićā* Pr, *Jūtā* Pr Lj, *Jūtū* Vd Db Lj, *ūtūtōm* V Đ Dbr, *Šješci* Gb, *Šježākā* Gb J, *ūt Šješcima* J D, *Vitājna* Ml V, *Vitajina* G, *Vitājnē* Đ, *Vitājni* Ml, *Vitajini* Pl, *Vitājnōm* J, *Vitajanin* V, *vitājškā* lōza V.

b) Pored navedenih potvrda za supstituciju glasa *l*, susrećemo i veliki broj primera u kojima se javlja štokavski sonant *l̥*:

vōla Mh Č L, *zā voju* L, *vōlna* Č, *nēvōlni* L, *nēvōlnijeg* L, *vesēje* L, *vesēla* L, *fašivā* L, *zafašivām* vi L, *lūdi* Mh G R P Km, *lūde* L, *lūdi* Km Pr Gb Mh Vd, *lūdima* G, *lūckōmu* L, *prjateji* L, *prjateje* L, *u prijatēlā* L, *nēprjateje* L, *sprijatēšili* Gb, *vālā* Dbr, *vālām* L, *nē valā* Dbr, *vālalo* je Ml Vd, *Grbaļ* L, *Ľubić* R, *pōlubac* Dr, *lūbav* L, *lūbavi* M, *lūbim* L, *sēļak* U Č, *sēļaci* G, *sēļāčkū* Pl, *mēļē* L, *bōje* M Pr Mh, *bōjē* Lj Dbr, *ūt boļemu* Č, *nājboji* L, *nēdeja* L, *nēdejōm* L, *ljādā* L Dbr, *hjadu* P G Mh, *ōbiteļ* P, *ōbiteļstvo* P, *zadōvōjno* Ml, *stēļa* L, *stēļē* Pr, *Krāji* Pr, *krāļ* L, *špīļa* Gb, *spīļē* L, *pōļe* Lj Pl, *popuštivijā* M, *ūlegō* L, *nālegō* L, *ūlegla* L, *ūles* Dbr, *izlegō* Dbr, *izlegli* Km, *ožēglače* L, *ičēšjat* L, *osmōjetka* R M, *šřiva* J, *šřivā* Pl Mh, *rōditeļā* Vd, *rōditeje* L, *pōkoļū* stādo K L, *kļūc* Km, *priklučak* Pr, *zākļučāvō* L, *kōsuļa* Dbr M, *kōsuļe* Lj, *Vitāļina* Pl Dbr, *Vitājanka* V, *dūļā* Dbr, *dūļi* L, *tēļige* L, *učiteļica* R Mh, *učiteļ* L, *pomēšļivo* Km, *nāseļa* R, *djeļena* Km Vd, *Vēļē* brdo P, *famiļa* R P, *ūļe* Lj P, *uļanē* U, *nēdeļa* Dbr, *ponēdeļak* R, *kūdeļu* Pl, *Beretļika* Pr, *ōzbiļno* Pr, *ōzbiļnijē* Đ, *pāžļivi* R, *Cēļe* R, *přtļa* Pr, *popřtļat* Pr, *Čkāļa* Pr, *čavēļat* Pr, *Nikoļ* dán V Dr, *Mijoļ* dán V, *vālđa* Vd, *slabūļava* Lj, *poļopřivreda* Dbr, *pēđl* zēmjē D, *sažalāvajū* Mh, *Ľūtū* Lj, *ūt Ľūtōm* Dbr, *Radēja* Mh, *žējno* Dr, *sālē* Mh, *pošāli* Mh, *izdaļēga* Dr, *řřtāl* U, *ugostiteļstvo* U, *bataļona* V, *na Mļētu* V, *Pējašac*, *bībļavi* Gb, *pāļēne* Mh, *dāļe* Mh, *ūdāļenōs* U, *istrļa* Dr, *přlāvo* U, *třšļa* P.

Primeri u kojima je *l̥* nastalo u rezultatu ijekavskog jotovanja navedeni su u poglavlju o refleksima kratkoga *ě*.

Ovakvo veliki broj potvrda za pojavu glasa *l̥* može ukazivati na uticaj standarda. Međutim, to je malo verovatno, s obzirom na noviju pojavu nekih dalmatinizama u govoru Konavala. Pre će biti tačna pretpostavka da se *l̥* i njegov supstituent *j* upotrebljavaju paralelno kao fakultativne varijante, s tim što se *j* ipak pojavljuje češće.

c) Ta fakultativnost upotrebe ovih dvaju glasova na mestu glasa *l̥*, mogla je dovesti do pojave nejotovanih primera:

ljēti Č Pr Dr, *ljētnim* Mh, *prōljeće* Mh, *ljēvše* Đ, *uljēvšat* Đ, *ljūdi* R Mh, *nāselse* Pl, *iseljēna* Pr, *dōseljeni* Dr, *ūļje* Mh, *ūļja* P, *ūļjem* R, *ūļjaru* Mh, *vesēje* R, *ūdāļjenost* U, *Ľjūtōm* U, *nē ljūbi* Dr, *pōljūbū* se Č, *pokoljēne* R V, *bilje* Mh, *nājbolji* U Č, *nājboljē* U, *bōlje* Dr, *famijla* R, *dāļje* U, *ljadu* Gb, *iseljāvā* Dr, *přljavōm* Mh.

Nejotovani primeri predstavljaju veštački izgovor nastao u pokušaju podražavanja književnog jezika.

2. Pojava supstitucije glasa *l* glasom *j* je „dalmatinizam nastao u rezultatu ukrštanja dvaju glasovnih sistema slovenskog i romanskog“⁸³. Ova pojava prisutna je u većini govora jadranske obale. Susrećemo je u govorima čakavskog dijalekta kao „novu osobinu poniklu u Primorju, većinom pod stranim uticajem“⁸⁴, a nije zaobišla ni štokavske govore na obali Jadranskog mora koji su na određen način bili u kontaktu sa romanskim glasovnim sistemom. Tako je prisutan u govoru Podbiokovlja od Graca do Makarske⁸⁵, u govoru Dubrovnika⁸⁶, Cavtata⁸⁷ i severozapadne Boke⁸⁸. Ova izoglosa susreće se i u nekim kontinentalnim govorima⁸⁹.

Na osnovu današnjeg stanja supstitucije *l* sa *j* u Konavlima, možemo zaključiti da je ova pojava nastala pod uticajem zapadnijih govora, koji je očigledno kasniji od hercegovačkog uticaja. Otuda *lě* > *je* > *je*.

Sonant *m*

1. Zanimljivo je da je sonant *m* stabilan glas u svim pozicijama, pa i u finalnoj. Moglo bi se očekivati, s obzirom na postojanje već pominjanih dalmatinizama, da se i u ovom govoru finalno *m* supstituiše glasom *n* kao u Dubrovniku, Cavtatu, Boki, Podbiokovlju. Međutim, od pravih predstavnika govora Konavala nismo čuli ni jedan takav primer. Redovno je samo:

rúkōm, nògōm, ìglōm, nè znām, pītām, prècezo sam, vójskōm, vèživom, vèlikōm, nèkōm, s kōjīm, ñihovijem, lđēm, nijēsam itd., kao u govorima zaleđa. Doduše, enklitike *sam* i *vam* će se često pojaviti bez finalnog *m*, kao u primerima: što *sa* jā Km Ml L, za òvō *sa* se smijō L, što *sa* rádijo L, pa *sa* svē znō L, što *sa* naučijo Đ, *sa va* se to nāpuštilo Ml, tō bi *va* jā mōgō Ć, s tim što se javljaju naporedo i forme sa finalnim *m*. Vokal *a* u ovakvim slučajevima nije nazalizovan, ili nije nazalizovan do one mere do koje je nazalizovan u govoru Cavtata⁹⁰. Ukoliko ovde nije reč o nestabilnosti (do gubljenja) finalnog konsonanta u enklitikama i proklitikama kao kod ploziva, onda ovi primeri kod starijih informatora mogu biti potvrda delimične nestabilnosti finalnog *m*.

Ako se danas na teritoriji Konavala ponekad čuje *n* umesto finalnog *m*, onda ga sigurno izgovaraju mlađi ljudi školovani u Dubrovniku i Cavtatu. Mada danas na osnovu obimne građe možemo tvrditi da ove osobine nema u Konavlima, u najskorije vreme će zbog ekstralingvističkih faktora sigurno supstitucija finalnog *m* sonantom *n* zahvatiti i ovaj govor.

Činjenica da ovaj „dalmatinizam“ nije do naših dana zahvatio govor Konavala, svedoči o tome da u ranijem periodu zapadni govori nisu imali presudan uticaj na razvoj ovoga govora.

⁸³ Ivić: Dijalektologija, 140.

⁸⁴ Moskovljević: GK, 5.

⁸⁵ Peco: Ikavskoštokavski, 119.

⁸⁶ Rešetar: Štok., 123.

⁸⁷ Brozović: Cavtat, 498.

⁸⁸ Čupić: Lateralni, 813.

⁸⁹ Peco: Ikavskoštokavski, 117—121.

⁹⁰ Brozović: Cavtat, 500.

Sonant *j*

1. Sonant *j* je i u ovom govoru, kao i u standardu i govorima neposrednog dubrovačkog zaleđa, glas čije su artikulacione i akustičke osobine veoma zavisne od pozicije u kojoj se nalazi. Artikulaciono polje ovoga glasa dosta je široko, pa se kod istih govornika kreće od pravog tesnačnog šumnog glasa do skoro pravog vokala sa tonskom strukturom, veoma bliskog vokalu *i*. Prema Miletiću⁹¹ bitnu razliku između *i* i *j* treba tražiti u položaju jezika i u načinu kako vazduh struji kroz prolaz: pri *j* je jezik na srednjoj liniji malo udubljen, a vazдушna struja je brža i jača tako da i pri širem prolazu proizvodi šum⁹².

Spektrografska analiza akustičkih osobina ovoga glasa takođe pokazuje da postoji razlika između vokala *i* i sonanta *j*. Sonant *j*, i kada ima tonsku strukturu i kada su mu formanti na istom frekventnom području na kome su i formanti vokala *i*, slabijeg je intenziteta od toga vokala. Najuočljivija razlika između ova dva glasa je u trajanju. U svim pozicijama kod istog govornika sonant *j* traje znatno kraće od neaccentovanog vokala *i*. Za razliku od vokala *i* koji se u govornom nizu može produžavati (akcenat, dužina, objedinjavanje artikulacionog procesa dva identična glasa), sonant *j* ostaje kratak i kada dođe do objedinjavanja artikulacionog procesa dva identična glasa.

2. Priroda glasa *j* i njegova distribucija u govoru Konavala ne razlikuje se mnogo od prirode i distribucije ovoga glasa u standardu i u susednom govoru istočne Hercegovine⁹³.

a) U inicijalnoj poziciji glas *j* se čuva ispred svih vokala, pa tako imamo: *jāko*, *jāči*, *jābuka*, *jāsenovina*, *jādo*, *jēdi*, *jēdno*, *jēčam*, *jēsam*, *jēzikā*, *jīce*, *jōš*, *jōrgan*, *jūnac*, *jūnāk*, *jūtro*.

U ovoj poziciji glas *j* ima najizrazitije konsonantske osobine. U našoj građi nismo našli slučajeve u kojima bi se *j* gubilo iz inicijalne pozicije.

b) U medijalnoj poziciji, ispred i iza konsonanata, *j* takođe čuva svoj konsonantski karakter, pa imamo: *bōžjēmu*, *bōžjā*, *nāručje*, *odjāvit* (*pōgorjeno*, *pjēvat*, *vjētar* i slični primeri koji su navedeni u poglavlju o refleksima kratkoga *ē*), zatim *slūčājno*, *rūjna*, *mājka*, *svōjta*, *čūjte*, *ājde*, *vōjsku* itd.

Dakle, i za ovu poziciju može se reći da je stabilna, tj. da se glas *j* u njoj jasno artikulira, pa u govoru ne dolazi do njegovog gubljenja.

c) Nešto je složenija slika ovoga glasa u intervokalskoj poziciji. Artikulacione i akustičke osobine prethodnog i narednog vokala izrazito utiču na prirodu glasa *j*.

Kada se *j* nađe između dva vokala zadnjega reda, ono i u ovom govoru čuva svojju izrazitost, pa imamo: *đbičājā*, *zāgrlājā*, *stōjō*, *mōjōj*, *tvōjōj*, *rādujū*, *plāndujū*, *prekrājō*, *pōznājū*, *prōdājū*, *pōstojū*, *svōju*, *mōju*, *sōja*, *krōja*, *uzrūjō* se, *strūja* i sl.

Primeri gubljenja glasa *j* u poziciji *a + j + u* u 3. l. pl. prezenta glagola V vrste⁹⁴: *imaū* G R Đ Gb U, *nēmaū* Gb Dbr, *pādaū* G D, *glēdaū* L P B, *prīcaū* Ml D, *odbījaū* B, *razgovāraū* L, *vjēncaū* Č, *zavījaū* B, *uzgājāū* Č, *uspījēvaū* R, *pītaū* B, *mōraū* R,

⁹¹ Miletić: Izgovor, 66.

⁹² O prirodi srpskohrvatskoga *j* i pitanjima vezanim za ovaj problem isp. Belić: DIJS, 126—135.

⁹³ Peco: GIH, 83—86.

⁹⁴ Stevanović: Savremeni I, 342.

obàdaū Dbr, *zbiĵaū* K, *nè saū* K, *stāvjaū* Dbr, *polijèvaū* V, *bàcaū* U, *stràdaū* R nisu uslovljeni intervokalskom pozicijom. Do gubljenja *j* u ovom slučaju došlo je analogijom jer se u ostalim licima ne pojavljuje taj glas. To potvrđuju i oblici 3. l. pl. prezenta glagola IV vrste B obrasca⁹⁵ gde se redovno pojavljuje *j*: *crkājū*, *upòznājū*, *pròdājū*, *udājū*.

Od govora istočnohercegovačkog tipa ova pojava prisutna je u govoru zapadne Crne Gore⁹⁶, a široko je rasprostranjena u crnogorskim govorima⁹⁷.

Nešto su slabije izražene osobine sonanta, ali još uvek su jasne, u intervokalskoj poziciji kada je ispred *j* neki od vokala prednjega reda a na drugom mestu neki od vokala zadnjega reda, kao: *bogàtijā*, *napijali*, *Mĵjo*, *pòpijū*, *kòmèdiju*, *litùrdiju*, *zablēja*, iz *mu-zèja*, sa *séjōm*, *séju*.

Još više se gube šumni elementi u poziciji kada je na prvome mestu neki od vokala zadnjega reda, a na drugom vokal prednjega reda: *ðbičāje*, *ràsprodaje*, *ðbičāji*, *vřšāji*, *bòje*, *pokòjē*, *tròje*, *pòjedēm*, *izbròjite*, *kòji*, *dvòjica*, *kùpujemo*, *šalujete*, *striji*.

Najneizrazitija je artikulacija glasa *j* između dva vokala prednjega reda. U ovoj poziciji je to glas samo sa formantnom strukturom. Elementi šuma izazvani trenjem u tesnacu potpuno izostaju. Već je rečeno (u poglavlju o refleksima *ĵ*) da su ovo formanti veoma kratkoga glasa, znatno kraćeg od neakcentovanog vokala *i* kod istog govornika, i slabijeg su intenziteta. To slabljenje intenziteta formanata i smanjivanje trajanja karakteristično je za sonante, pa možemo reći da se *i* u intervokalskoj poziciji između dva različita vokala prednjega reda čuva ova poziciona varijanta sonanta *j*, kao u primerima: *muzèji*, *bléji*, *Makèdonijē*, *kòmšije*, *nezgòdnijē*, *zmĵje* (i već navedeni primeri dvosložne zamene *ĵ*).

Sonant *j* čuva se i između dva identična vokala prednjega reda, kao: *muzèje*, *vesèje*, *náseje*, *Bĵbliji*, *zdrāvĵji*, *mĵliji*, *čĵji*, s tim što je artikulacija između dva vokala *i* ponekad neodređena do gubljenja, ali nemamo potpuno sažimanje tipa *zdrāvĵi*, *mĵli*, *stārĵi*. Jedino u primerima *ĵlin* vř, *ĵlin* dān imamo potpuno objedinjavanje artikulacije, znači i gubljenje glasa *j* iz ove pozicije.

Kada su u pitanju osobine sonanta *j* u inicijalnoj, medijalnoj u kombinaciji *v + j + c* i *c + j + v* u intervokalskoj poziciji, možemo reći da stanje u govoru Konavala u priličnoj meri odgovara stanju u standardu, te da su postojeće varijante fiziološki uslovljene pozicijom u izgovoru.

d) I u finalnoj poziciji *j* čuva svoju individualnost, kao u primerima: *slĵčāj*, *ðbičāj*, *krāj*, *rāj*, *ròj*, *zmāj*, *znòj*, *bròj*, *mòj*, *tvòj*, *svòj*, *slĵšāj*, *òstāj*, *vĵèriĵ*, *nèmòj*, *čèkāj*, *dòcerāj*, *dārĵi*, *pĵèvāj* itd.

U našoj građi našla su se i nekoliko primera 2. l. jednine imperativa u kojima se *j* na kraju gubi: *ukřcā* samare (L), *nèmō* òrat L, *prĵcā* ònō ðède L. Primeri gubljenja *j* u imperativnu iza vokala zadnjega reda su u govoru Konavala veoma retki; oni su karakteristični za crnogorske govore⁹⁸, ali se u Konavlima redovno gubi *j* u imperativu kod

⁹⁵ Stevanović: Savremeni I, 342.

⁹⁶ Vušović: DIH, 22.

⁹⁷ Stevanović: ICD, 29—30; Pešikan: SSLJG, 118—119; Miletić: CG, 116—117; Vujović: MD, 185; Rešetar: Štok., 113; Čupić: GB, 40.

⁹⁸ Rešetar: Štok., 194; Vušović: DIH, 23; Miletić: CG, 319—320; Pešikan: SSLJG, 118; Vujović: MD, 184; Čupić: GB, 43.

glagola čija se osnova završava na *-i*, pa imamo: *ùbi* bõže, *nàpi* se vòdē, *pòsi* žito, *sàvi* grānu, *zàvi* rúku, *ùmī* se itd. Ova pojava široko je rasprostranjena u velikom broju narodnih govora.

e) Ni govoru Konavala nije nepoznato sekundarno *j*. Pojavljuje se u pojedinim leksemama u inicijalnoj poziciji, kao: *jõpē*, *jõpēt*, *jõpēta*, *Jercegovina*, ali se ove reči javljaju i u likovima *õpēt* (rede), *Ērcegovina* (najčešće) i *Hērcegovina*.

Redovno se *j* izgovara između *i* i *o* u radnom glagolskom pridevu: *ùdarijo*, *polètijo*, *dðnijo*, *bljo*, *põgazijo*, *častijo*, *narúčijo*, *polúdiyo*, *vòdijo*, *stāvijo*, *vrátijo*, *ùbijo*, *zarádijo*, *govðrijo*, *odrédijo*, *trážijo*, *čnijo*, *òdijo*, *jāšijo*, *gònijo*, pa i u drugim rečima kao prelazni glas između *i* i *o*: *rādijo*, *kamijõn*, *avijõn* itd.

Sporadično se u govornom procesu u proklizi i enklizi pojavljuje sekundarno *j*, kao u primerima: *i jõna*, *i jõno*, *i jõni*, *ì jon*, *i jõnda*, *ì joće*, *i jàko*, *i jòvū* i sl., zatim: *imā jī*, *stvõrijo jī* bog, *grizla bi jī* sávjes, *kúpit jī*, *da jīm* je lāko itd.

f) U govoru Konavala susrećemo se sa pojavom da drugi suglasnici alterniraju sa glasom *j*. O alternaciji *l* : *j* već je bilo reči, a dešava se sporadično da se u finalnoj poziciji umesto afrikata *č* i *đ* pojavi *j*, kao u primerima: *põj*, *dõj*, *nāj*, *prõj*, *nīkuj*, *štõgoj*, *đõgoj* i sl.

3. Kada analiziramo prirodu i distribuciju glasa *j* u govoru Konavala, s obzirom na njegovo postojanje u pozicijama gde mu je etimološki mesto, s obzirom na pojavu sekundarnog *j* i s obzirom na alterniranje drugih glasova sa njim, možemo reći da je *j* u ovom govoru stabilan i vrlo frekventan glas.

Sonant *v*

1. Glas *v* u Konavlima odgovara prirodni ovoga glasa u centralnim štokavskim govorima. To je sonant u kome su prisutni tonski i šumni elementi. Tonski elementi su dominantni, pa se ovaj glas ne obezvučava ni u jednoj poziciji.

a) Karakteristično je za ovaj govor da je *v* nestabilne artikulacije između dva vokala *o*, kao u primeru *gðvori*. Doduše, susrećemo izgovor *gðvori*, ali znatno češće se čuje *gðori* ili *gõri*. Ovu pojavu susrećemo u Dubrovniku, Cavtatu i Sutorini, a nepoznata je govorima zaleđa.

b) I ovde se kao i u mnogim narodnim govorima *v* pojavljuje kao hijatski glas, bilo da se javlja na mestu glasa *h* (o čemu će biti reči u poglavlju o glasu *h*), bilo da otklanja hijat između vokala zadnjega reda, kao u primerima: *àvuto*, *pānuvo*, *svrñuvo*, *čūvo*, *dāvo*. Međutim, ovo sekundarno *v* ne javlja se dosledno čak ni kod istog govornika, pa se naporedo čuju i likovi *àuto*, *pānuo*, *svrñuo*, *čūo*, *dāo/dō* i sl.

c) Sporadično *v* ispred *r* u reči *vrijème* alternira sa *b*, pa se čuje *brijème*, *stārā bremèna*, kao u Dubrovniku, Boki i Cavtatu⁹⁹, ali je znatno više potvrda za fonetske likove *vrijème*, *vremèna*.

Takođe je vrlo živa pojava asimilacije u konsonantskoj grupi *vn*, pa *v* alternira sa *m* kao u primerima: *dāmno*, *gūmno*, *õmni*, *õmnovi*, *Dùbrõmnik*, *rāmno*, *ramnina* i sl.

⁹⁹ Budmani: Dubrovački, 157; Rešetar: Štok., 115—116; Brozović: Cavtat, 501.

Ova pojava prisutna je u govoru Dubrovnika, Cavtata, istočne Hercegovine i u govorima Crne Gore¹⁰⁰.

d) Sonant *v* se gubi i u ovom govoru u primerima: *mèdèd*, *gòžđe*, *šèdok*, *čòjek*, *srèsto*, *sròsto*, *bogàsto*, *òđe*, *mìrtac*, *kòčka*, *sèkar*, *sèkrva* i sl.

Uprošćavanje suglasničkih skupina u navedenim primerima gubljenjem glasa *v* ima znatno širu areu¹⁰¹, ali izgleda da se primeri tipa *sèkar*, *sèkrva* pojavljuju na užem prostoru¹⁰².

FRIKATIVI

Frikativ *h*

1. Govoreći o glasu *h* Vuk veli da se „osim u Dubroviku glas ovoga slova čuje kako onuda po okolini, tako i gore k jugu po svemu primorju naroda našega i po Crnoj Gori do samoga Skadra; ali slabo će zdravo, postojano i na svakome mjestu u riječi“¹⁰³. Danas za govor Konavala možemo reći da se *h* nalazi u sastavu njegovog konsonantskog sistema, i to u svim pozicijama, ali ni u jednoj postojano. Na osnovu građe sa terena, zaključujemo da postoji naporedna upotreba fonetskih likova sa *h* i bez *h*, i da je gubljenje glasa *h* iz svih pozicija u dobroj meri zahvatilo i ovaj govor. Navešćemo potvrde za gubljenje i, na drugoj strani, za čuvanje glasa *h* po pozicijama.

a) Inicijalna pozicija. Glas *h* se gubi u sledećim primerima: *lād* D Vd K Dr U, *ù* *lād* M, po *lādu* K, *lādovāli* D, *rās* B Đ, na *rāstu* B, *rāstovi* Dbr, na *īpu* Km L, na *īpicu* K, *īka* Ml M, *òdi* L, *òdijo* V, *òdila* V Đ Ml, *òdili* Đ V, *òcu* Pr Đ Gb M L, *òčeš* Dbr Mh K D Đ V Ml Km M L, *òce* R Vd D B J Dr Đ Gb V G P Km Č L, *òcemo* R Mh Lj M Č, *òcete* Dbr G Gb R V, *oš* pròda P, *òce* R, *ījjo* je L, *òtjeli* Ml, *čèla* Ml, *òli* Dbr, *òcijo* K, *rānu* Gb, *rāni* Dbr, *rānòm* Vd, *rānit* Mh, *nè rānimo* Dr Gb, *rānē* D B, *rānū* se Dbr, *rānilo* se Gb, *rānila* je P Pl, *rānili* R Pr J Dr U P Pl, *rānile* Mh.

Tako i: *ājde* L M Km G Gb Đ R U D Dbr Lj K Mh, *āj* P, *aje* Dr Dbr, *ajte* M, *ajdemo* Km, *ajemote* R, *ārambaša* L B D Km, *ajđuci* L, *ajđukā* L, *pròsi Ājku* Gb, *ījada* R, *ījadu* Km Gb U Dr Pr Mh Dbr, *ījade* R Pr, *ījādā* Km Ml Dbr J, *īlada* L G Gb, *īlād* L, *òtel* M Km, pred *òtelom* Pr, *òtéli* Km, po *òtelima* M, *Ėrcegovina* Pr, *Ėrcegovinē* Ml Đ, *Ėrcegovini* Mh, *Ėrcegovinu* Gb Km, *èrcegovāčkī* G, *èrcegovāčkē* Mh, *Ėrcegovac* G Gb, *Ėrcegovci* G V Dr D R, *Ėrcegovācā* Pl Pr, *Ėrcegovcima* G M, *Ėrcegovka* Km U R, *Ėrcegovku* K Đ.

Navedeni primeri bi mogli upućivati na tvrdnju da se glas *h* izgubio iz inicijalne pozicije.

Međutim, postoji i značajan broj primera u kojima se *h* u ovoj poziciji izgovara:

hlād Dr, po *hlādu* M, *hlādñòm* J, *hrāstovina* G, *hrānē* G B, *hrānu* B Mh, *htjjo* V G Č, *htjèla* R, *htjèli* P, *hòdili* L.

Tako i: *hājde* Dbr, *hīmber* Gb, *hibrida* Mh, *Hòlister* Pr, *hlōra* V, *hīdrofōra* Mh, *Hàlīfak* Dbr, *hòtelu* Gb, *hīladi* Mh G P, *Hòlāndijē* Dbr, *hèktāra* G, *hājđuk* G, *Hèrceg-*

¹⁰⁰ Budmani: Dubrovački, 158; Rešetar: Štok., 115; Brozović: Cavtat, 501; Peco: GIH, 94; Vušović: DIH, 27.

¹⁰¹ Peco: GIH, 82; Vuković: GPD, 29; Stevanović: ICD, 36; Pižurica: GOK, 90.

¹⁰² Brozović: Cavtat, 506.

Nõvom R V, Hèrceg-Nõvõm Đ, Hèrceg-Nõvõga U, Hèrcegovac M, Hèrcegovinu G, Hèrcegovinõm P, Hèrcegovini Mh.

Odnos potvrda za gubljenje glasa *h* iz inicijalne pozicije i potvrda za njegovo čuvanje nedvosmisleno govori da je u Konavlima *h* u ovoj poziciji bilo izgubljeno. Naime, kod svih informatora, kada se radi o rečima iz svakodnevnoga govora, češće se pojavljuju primeri bez *h*. Tako se reči: *hlád, hrást, hrána, hòdit, hàjde, htjèti, hìlada, Hèrcegovina* i slični primeri znatno češće, i kod znatno većeg broja informatora, pojavljuju bez glasa *h*. Ovaj glas je relativno stabilan jedino u rečima koje su u najnovije vreme ušle u leksički fond ovoga govora, kao: *hìdrofõr, hìbrìd, hèktār, hlõr, hòtel, Həlifāks, Hõlister, Hõlāndija* i sl. Karakteristično je da se, doduše retki, turcizmi pojavljuju bez ovoga glasa, kao: *Ājka, àjdūk, àrambaša, Mèmed, što*, takođe, upućuje na potvrdu da je *h* iz inicijalne pozicije bilo izgubljeno.

b) Medijalna pozicija. U medijalnoj poziciji *h* se gubi u sledećim primerima:

vřlo Mh, vřli Dr Gb, obrla D, vřšli D, vřõ D, vřšũ Gb, pãat D, pãāj Dbr, pãali Dbr, nàodì L, nàodē L, òlādì K, pròlādì D, olādìce se K, dõrāni Mh, dorānili Gb, põrānim J, nřovi R, prìodìia Dr, gròti Pr, gròte J, gròtuša Pr, čàure D, Čèović Pr, mānũ rúkõm L, meānicē L, mācea L, Mēmēdā Pl, zàitijo U, mānit L, Vlāutin Gb.

Na mestu izgubljenog *h* danas u medijalnoj poziciji imamo hijatsko *v*, nešto rede *j*, a ponekad se i u ovoj poziciji *h* zamenjuje glasom *k*, kao u primerima:

v umesto h

rũvo Pl M L K Mh Gb Dr, rũva Pl, ruvõnoša Gb, mũva Km, bũva D G V Đ, ðrāvā Pl, dũvā Ml, pũvā R, strēva M R K, strēvũn Dr, pāvā Km, pāvāj Km, opávali D, krũva D Đ Gb Ml Km, ðivān Đ G Pl, ðuvāna K Km, ðivānskũ Km, sũvo Đ Dbr D, sũvo D J, sũvõ zlāto Pr Gb, sa sũva Ml, sũva zlāta Pr, sũvũ Đ D, kũvat J, kũvām Gb, kũvāš Lj D, kũvā J Dbr Gb, kũvalo Lj P, kũvālo B, kũvāla Gb, kũvāno Gb, skũvāt Dbr U, skũvāš Lj, skũivā D, skũivāmo Gb, skũivāli J, ukũvāt Dbr, ukũivā se Vd Gb, ukũivālo se Lj.

j umesto h

Mijo Dbr, Mijoļ dān V, àždaja Km, nřjov J Đ, nřjova J Pr, nřjovo B, nřjovije G, utřjat Dr, ukũjivā Vd.

k umesto h

paròkija Ml L Km, paròkiji Pr Ml.

Pored navedenih potvrda za gubljenje glasa *h* iz medijalne pozicije, u našoj građi postoji značajan broj potvrda i za postojanje ovoga glasa u toj poziciji:

vřhõr P, jãhāli L, nahòdijo L, rũho Pl Č, ù uho Č, ðũhān J, ðuhāna V, snāha Č, břjāhũ Pr, sãhrane Mh Pr, grijèhu L, zahtjèva Ml, ì orāhā Dbr, smřjèha M, slũha M, slũhom Km, nā poslũhu L, vřha Vd, na vřhu Mh, sũhřjem Km Dr, sũhõme Dr, grãha Lj Dr Km, krũha Pr R Dr Đ Km, ù kruhu Dr, ðhlādì J Dr, zaahlādilo M, pròhõdāj Dr, strāha V, ð strāha R, strahõvito U, pròhtije se Gb, iza Tihē R, māhune Pl, pāhali Dr, ù Grahovu R, Vlāho Gb, Mihócević Pr, kũhañe D, kũhāt J, kũhā Pl, kũhõ M, kũhāla Dr, kũhali D, kũhiñē Mh, ù kuhĩni V, ukũhā Dr, skũhā J, skũhāli Dr, nřhovi Dr J, jũhu Gb, arhvu Pr, mūheri U, špāher G, paròhija Gb, nāhija Pl.

I pored toga što bismo na osnovu navedenih primera mogli reći da se *h* u medijalnoj poziciji javlja češće nego u drugim pozicijama, verovatno je to novija pojava. Činjenica je da se kod istih informatora pojavljuje i jedan i drugi fonetski lik. Kod starijih infor-

matora su brojniji primeri bez glasa *h*. Ipak, može se reći da je medijalna pozicija najpogodnija za ponovno uspostavljanje glasa *h*.

c) Finalna pozicija. I u finalnoj poziciji susrećemo više mogućnosti u vezi sa glasom *h*. Može da se gubi, zamenjuje drugim glasovima (*v, j, k, g*) ili se izgovara.

Glas *h* se gubi u sledećim primerima:

grā K, *grā* Đ, *vř* K, *mřje* vòdē L, *òdmā* Č Pr P R, *strā* Pr, *prāznije* L, *pūnije* L, *rāznije* Đ, *krřvije* Gb, *vězānije* R, *lijěpije* Pr Gb, *nāpuštenije* R, *třrskije* Vd, *crnògorskije* R Vd, *taljānskije* Vd, *aměričkije* V, *bòsanskije* P, *àustrřnskije* P, *mnādije* Pr, *stārije* G, *lūdije* Pr, *žěnskije* Pr, *gòlije* Gb, *siròmašnije* R, *vānskije* Ml, *zādnije* Dr, *lòšřijje* Dr, *někije* vèlikije Ml, *tākije* Km, *mòjije* L, *nāšije* Pr G V, *drřgije* Km P Lj, *svākije* L Vd, *ònije* Dbr Dr, *kòjije* Lj, *svřje* Ml, *nřkakovije* Pr, *òvije* Km Ml Pr U J Lj K, ni *òvije* *dòmāčije* ni *strānije* Ml, *řije* Đ V R Gb B Dbr Mh, *jā bi* R, *kāko bi jā rěkō* Mh, *nř* Đ Pl, *bilo ĩ* je Km, ako *ĩ* vřdi P, da *ĩ* pītāš Ml, *vřāg ĩ* znāo Pl, *ĩmali smo ĩ* R, *de ĩ* je bĩlo R, da *će ĩ* smāknut Gb, *ògūlimo ĩ* V, *imā ĩ* K, *škđlova ĩ* Mh, *òndā ĩ* vřde J, *pòsla ĩ* čā Km, da *jĩ* nē *bi* V, *grřzla bi jĩ* sāvjes Dr, *stāvijo jĩ* bĩjo D, *imā jĩ* D, *křpit jĩ* Dbr.

U našoj građi našli smo potvrde za pojavu drugih glasova umesto *h* u finalnoj poziciji. To su sledeći primeri:

v umesto *h*

krřv Đ K D G Km Dr Vd S Š, *glřv* D K Ml, *òrav* J, *vřv* Pr.

j umesto *h*

řlin vřj Pr.

k umesto *h*

vřđok B, *drřgijek* D, *někijek* B, *mòjijek* Gb, *ònijek* B, *nřk* Mh, više *ik* rádilo Mh, *jā sam ĩk* vřdijo D, da *ĩk* imā Gb.

g umesto *h*

nřg K, *ĩg* D Pr K Km Mh, *òvijeg* D, *ònijeg* J Đ, *řijeg* Pr D, *kòjijeg* Pr, *čřnijeg* J, *třžnijeg* L, *něvòřnijeg* L, *rāznijeg* P, *vèlikijeg* Pr, *něukijeg* Pr, *stārijeg* Pr, *lūdijeg* D Pr.

Naporedo sa primerima gubljenja i zamene drugim glasovima pojavljuju se i primeri čuvanja glasa *h* u finalnoj poziciji, kao:

krřh G Gb Dr Dbr, *glřh* Gb, *òrah* Pr, *strāh* Pr Gb, *grāh* V D Dbr Mh, *vřh* G J Pr, *òvijeh* *gòrřijeh* *čřnijeh* *mđdřinā* Gb, *ònijeh* *přijašņijeh* Gb, *bđjijeh* Dr, *pūčkijeh* Pr, *někijeh* B, *muškijeh* Gb, *křsnijeh* J, *stārijeh* Km, *něpismenijeh* V, *mnādijeh* Km Gb, *nřkakovijeh* M, *nāšijeh* K L, *svākijeh* J, *svřjeh* L, *řijeh* B Vd Č Mh, *òvijeh* K Dr, *nřh* J Km, *nřh* M, *òkō nřh* J, *ú nřh* Gb, *zá nřh* V, *imā ĩh* R Km V, *pa ĩh* uvėži B, *vđdi ĩh* J, *bilo ĩh* je M, *vějāh* Km, *nē bih* Dr Km.

I ovde treba napomenuti da se kod istih govornika javljaju i primeri u kojima se *h* gubi i primeri u kojima se izgovara. Kod starijih informatora je manje likova sa *h* (ali se kod svih, ipak, pojavi po neki). Razlika između sela postoji jedino u zameni glasa *h* glasom *g*. Ova pojava prisutnija je u selima gornje strane, tj. u selima planinskog područja koje je uz granicu sa Hercegovinom i Sutorinom, mada će se sporadično čuti i u selima „donje bande“ (Km, P), tj. u selima blizu mora.

2. Skupina hv

Danas u Konavlima na mestu skupine hv susrećemo tri mogućnosti.

a) Glas *h* se gubi, pa imamo: *vātat* Đ, *vātāš* Đ, *vātā* Gb V, *vātajū* J, *vātali* Ml, *ivatićeš* Đ U, *ivatiē* L, *ivatiite*, L, *ivatiijo* R Đ K Dr S D, *ivatilo* Ml R, *prīvati* L D Vd Š, *prīvavila* Km M Dr Gb Dbr, *svātīš* Đ, *svātīli* R Ml, *kāvu* K.

b) Skupina se zamenjuje glasom *f*, kao u primerima: *fāla* M Km Dr Dbr, *pořālit* Pr, *zařāřivam* L, *pořālili* L, *kāfa* Đ Ml R, *kāfē* R D Gb J, *kāfu* K G P.

c) Susrećemo i primere u kojima se ova skupina čuva: *hvāla* Km P, *pohvālili* Mh, *zāhvālim* Km, *hvātām* Mh, *prīhvati* Č.

Primeri u kojima se čuva skupina hv su nedvosmisleno novija pojava nastala pod uticajem standarda.

Veliki broj primera u kojima se glas *h* gubi iz ove skupine još je jedna potvrda koja upućuje na zaključak da je u glasovnom sistemu ovoga govora *h* bilo izgubljeno. Činjenica da se ova skupina u rečima *hvala* i *kafa* najčešće zamenjuje glasom *f*, vezana je za sudbinu foneme *f* i specifičnost ovoga govora kada je u pitanju sudbina fonema *h* i *f*.

3. N osnovu iznetog materijala možemo zaključiti da se u današnjem govoru Konavala *h* pojavljuje kao sastavni deo konsonantskog sistema, ali ne kao stabilan glas nego samo kao jedna od fakultativnih varijanti u svim pozicijama. Činjenica da se kod starijih informatora pojavljuje ređe, upućuje na zaključak da je *h* bilo nestalo ili je bilo na putu da potpuno nestane iz glasovnog sistema ovoga govora. Međutim, pošto među našim informatorima nema ni jednog koji, bar u malom broju slučajeva, nema ovaj glas, možemo pretpostaviti neki kontinuitet postojanja glasa *h* u minimalnoj meri. Minimalni kontinuitet ovoga glasa mogao je podržavati govor Dubrovnika i Cavtata gde je *h* sačuvano kao sastavni deo konsonantizma¹⁰⁴, a neosporno gubljenje, koje možemo pretpostaviti na osnovu današnjeg stanja u govoru, sigurno je uticaj neposrednog zaleđa gde je *h* izgubljeno¹⁰⁵. Minimalni kontinuitet je doprineo mogućnosti da se *h* lako uklapa u konsonantizam konavskog govora.

Frikativ *f*

U nekim narodnim govorima glasovi *h* i *f* su slične sudbine. Naime, u govorima u kojima se gubi glas *h* ili zamenjuje nekim drugim glasom i glas *f* je često nestabilan, zamenjuje se glasovima bliskim po načinu (*v*) ili po mestu tvorbe (*p*). U govoru Konavala to nije slučaj. Videli smo da je *h* podložno gubljenju i zameni, a *f* stabilan glas u konsonantskom sistemu ovoga govora, i to u svim pozicijama, što ga čini bliskim nekim govorima zaleđa i govoru Dubrovnika i Cavtata¹⁰⁶. To možemo videti iz sledećih potvrda:

frōnta Gb, *fōra* Gb, *federācija* Ml, *friřidēr* Gb Dr K, *fjortnā* Km R, *frēška* Gb, *feudālizam* Đ, *Frāno* Č, *filoksēra* Mh, *fišek* Đ, *farmacēutku* Mh, *nē falī* Km Mh, *fālī* R, *fařivā* L, *fālila* M, *fřtāř* U, *fērjā* Dr, *fizičkōm* U, *Frēzno* Pr, *fjōka* P, *Sān Frāncisko* V

¹⁰³ Vuk Karadžić: Poslovice, XIV.

¹⁰⁴ Budmani: Dubrovački, 158; Brozović: Cavtat, 498.

¹⁰⁵ Vušović: DIH, 18—20; Peco: GIH, 68—79.

¹⁰⁶ Peco: GIH, 80—82; Budmani: Dubrovački, 158; Brozović: Cavtat, 502.

R, *fanatičniji* R, *fūdbāl* V, *frātūn* G, *fenilo* G, *flāšu* D, *flāšice* G, *fēs* M Dbr, *finānci* Ml, *finānskā* Ml, *Francūzi* Ml, *frāncūski* L, *frāncūske* Ml, *ferō* P Ml Lj D G, *ferāle* Ml Č Km, *frātar* L, *frātri* Km, *fratārski* L, *fakultēt* Mh R Gb P U, *fermāj* Km, *fermāvā* Ml, *fermō* M, *fermāvala* Gb, *fermāvali* Gb D Vd, *fēsta* Gb, *fēstu* M, *fēsti* R, *fēste* Vd, *fōklōr* Č Dr, *folklōru* R, *folklōra* Pr, *fin* Km, *finā* Dr Pl Km, *fina* V, *fino* G Gb D Pl V Dr J Mh, *fino* U, *fini* Dbr Pr M K Km, *finū* Đ, *finu* U, *famija* Đ Km Pr, *famijē* J, *famiji* R P V, *famiju* Pr, *famijōm* Dr, *famije* P V, *fāmijā* R P,

šefovi U, *trēfi* V, *hidrofōn* Mh, *prōfesūr* U L, *prōfesōr* P R V Mh, *nāftē* U, *štufām* Dr, *štufāte* Gb, *telēfōn* V Dr, *mānetofōn* Km, *geogrāfskū* V, *filōzof* P, *trāfo-stānica* Km, *šōfēr* Km V, *Kalifornija* R, *trēfilo* Gb, *pōtrefila* R D G K, *strēfila* D R Km, *preforāvat* K, *kāfa* Đ Ml R, *kāfē* R D Gb J, *kāfu* K G P, *kāfanu* R,

grōf Km, *Křf* L.

U romanizmicima tipa *vàžōla* (ven. fasolo, it. fagiuolo, mlet. fazolo), *podūmijenta* (lat. fundamentum) susrećemo zamenu ovoga glasa glasovima *v* i *p*. Ovaj tip zamene poznat je i drugim govorima u čiji su leksički fond ušli ovi romanizmi, a koji u glasovnom sistemu imaju glas *f*¹⁰⁷. Jedino za romanizam *pūnjestra*, koji se u Konavlima upotrebljava samo u ovom fonetskom liku, možemo reći da donekle upućuje na zamenu glasa *f* glasom *p* (u Dubrovniku je samo *funjestra*)¹⁰⁸. I turcizam *sōfra* ovdje se može čuti kao *sōpra*, ali to ipak nije potvrda za zamenu glasa *f*, jer se ovaj lik čuje samo u zdravicama i verovatno je zajedno sa zdravicom primljen iz govora koji ne zna za glas *f* u svom konsonantskom sistemu.

Frikativi *s* i *ž*

1. Glasovi *s* i *ž* kao odlika glasovnog sistema Konavala, diferenciraju ovaj govor od govora Dubrovnika i Cavtata i približavaju ga istočnohercegovačkim i crnogorskim govorima. Ovi glasovi nastali su u rezultatu ijekavskog jotovanja, a susreću se i primeri jotovanja gde grupe *sj* i *zj* nisu posledica jatovskog refleksa.

a) Glas *s* znatno je frekventniji, jer su frekventnije i kategorije reči u kojima se pojavljuje skupina *sj*, pa tako susrećemo:

šeriva J K Mh Dr Đ Vd D Š B. . ., *šēr* vūnē Dbr D V, *košerić*, *šendkos*, *gūšenica*, *prōšek*, *ōsenač*, *šēcat* se, *sūšed*, *šēkira*, *ōšetit*, *šētovat*, *šēme*, *pōsec*, *šēs*, *šēdnica*. . . (Poglavlje o *ē*),

kao i: *pāši* život Đ, *sūtra* M P Km Đ R U, *sūtrī* dān Č R U, *prekōsutrī* dān Č P V, *prōsutra* J B D Dbr Dr R.

b) Za glas *ž* imamo manje potvrda, ali je neosporna njegova prisutnost. Susreće se u primerima:

mīžela L Lj, *mīželi* K L Km Č,

kao i: *kōžī* K D L Km Đ V Pl Ml R M, *īžes* K Dbr, *īžestīt* Gb, *īžedē* Gb, *īžedū* L, *īželo* Pr, *īželi* K Gb.

c) Nije neočekivano da skoro svi predstavnici ovoga govora upotrebe ponekad glasove *s* i *ž* i grupe *sj* i *zj* kao fakultativne varijante. U navedenim primerima najstariji

¹⁰⁷ Musić: SZB, 26., 236; Budmani: Dubrovački, 158.

¹⁰⁸ Budmani: Dubrovački, 158.

informatori vrlo će retko upotrebiti grupe *sj* i *zj*. A u primeru *šeriva* grupu *sj* ne izgovaraju ni mladi. Kod svih se susreće samo ovaj fonetski lik, jer im standard nije nametnuo drugi pošto živi kao leksem u svim oblicima. Čak i oni koji se izrazito trude da ne govore dijalektom na pitanje kako se zove neoprana vuna odgovaraju *šeriva*, a poneko upita: „Je li to pravilno?“

Jedina razlika u upotrebi ovih glasova u istočnohercegovačkim¹⁰⁹ i crnogorskim¹¹⁰ govovima i govoru Konavala je u tome što se u Konavlima ne javljaju ovi glasovi kao varijante drugih glasova u hipokoristicima. (Možda se i javljaju u minimalnom broju, jer ispitivaču koji nije meštanim, i pored toga što dugo spontano razgovara sa ljudima, hipokoristici mogu promaći.)

d) Pošto su ovi glasovi po svojim fiziološkim i akustičkim osobinama identični sa frikativnim delom afrikata *ć* i *đ* (na spektrogramu se može videti da su koncentri šumne strukture na istoj frekvenciji, da je isti raspored koncentrata energije, jedino je razlika u trajanju, jer u prvom delu afrikata nema energije pošto traje okluzija koja se otklanja stvaranjem tesnaca), to će se i ovde desiti da u govornom nizu dođe do asimilacije, pa se može čuti: *grōžde*, *gōžde*, *žđejat*, *iz Đurinića*, *uz đevōjku*, *išcerāt*, *šćemerīt*, *lišće*, *lišćoška*, *iš ćupa* i sl.

Frikativi *s*, *z*, *š*, *ž*

Ovi glasovi su u govoru Konavala u artikulacionom i akustičkom pogledu identični sa *s*, *z*, *š*, *ž* u najprogresivnijim govovima štokavskog narečja.

U govornom nizu, u asimilaciono-disimilacionim procesima, glasovi *s* i *z* veoma su podložni promenama (o konkretnim slučajevima biće reći u poglavlju o glasovnim promenama). Najveći broj promena u vezi sa ovim glasovima prisutan je i u većini ijekavskih govora.

PLOZIVI

Artikulaciona baza glasova *p*, *b*, *t*, *d*, *k* i *g* je takođe štokavska. Jedino se za ponašanje glasova *t* i *d* u govornom nizu može reći da svojom izrazitom sklonošću da se na kraju reči gube donekle odstupaju od štokavske baze.

a) U govoru Konavala često se susreće infinitiv glagola na *-ti* bez ikakvog završetka (potvrde se navode u odeljku o infinitivu). Upotreba ovih oblika nije vezana za mesto u govornom nizu. Naime, oni se javljaju i u sredini i na kraju govornog takta. Informatori celo svoje izlaganje završe ovakvim oblikom. Može se reći da je upotreba oblika sa finalnim *-t* i bez njega fakultativna čak i kada je u pitanju jedan govornik. Kvantitativna analiza pokazuje da se, ipak, češće javlja supinski oblik.

Pojava gubljenja glasa *t* iz finalne pozicije supinske forme infinitiva zabeležena je i u nekim drugim govovima¹¹¹. Milija Stanić daje potvrde za ovu pojavu u Uskocima,

¹⁰⁹ Vušović: DIH, 16—18; Peco: GIH, 63—64, 92—93; Vuković: GPD, 44—45; Stanić: UG, 79—85; Pižurica: GOK, 86—88.

¹¹⁰ Stevanović: ICD, 34—35; Miletić: CG, 341—343; Ćupić: GB, 44—46.

¹¹¹ Stanić: UG, 232; Pižurica: GOK, 154.

ali primećuje da ona nije postala izrazita karakteristika ovoga govora. Mato Pižurica beleži ove oblike kao najčešću mogućnost u govoru okoline Kolašina.

Ova pojava nije i najčešća mogućnost u govoru Konavala, ali je kao fakultativna varijanta izrazita osobina ovoga govora.

Gubljenje glasa *t* iz supinske forme infinitiva često je uslovljeno pozicijom u govornom nizu. U futuru se ispred enklitike koja počinje afrikatom, u procesu uproščavanja suglasničke skupine, gubi glas *t*. Na isti način se gubi ovo *t* kada se u sandhiju nađe ispred reči koje počinju plozivima *t* i *d*, afrikatima ili frikativima *s* i *š*, da bi se izbeglo udvajanje identičnih glasova, afrikatizacija ili udvajanje sličnih elemenata različitih glasova.

Pošto se iz navedenih fonetskih razloga često u govoru javlja infinitiv bez finalnog *t*, takav oblik se morfologizirao, pa se susreće i u pozicijama u kojima nema fonetskih uslova za pojavu ovakvog lika.

Pored infinitiva na *-ti*, gubljenje glasa *t* nalazimo u predlozima i prilozima, kao: *pú mene G, jǒpē radi Ć, jǒpē vǐdīm P, ǒpē znā svē Km* i sl.

Ova pojava je naročito česta u brojevima: *pē sáti Ml, dēvē sáti V, dēvē ženā L, dēsē gǒdīna Vd, desē godīnā P, desē krūnā P, deveđesē Ml, šezdesē gǒdīnā Ć, pedēsē gǒdīnā Pl Gb, pedēsē pētē P, pedēsē milijóna R, sēsē gǒdīnā Km* i sl.

Brojevi u ovom govoru često postaju proklitike, pa se ploziv iz njihove finalne pozicije mogao gubiti na isti način kao i kod priloga i predloga, u procesu uproščavanja suglasničke skupine nastale u sandhiju. Pošto u govoru često dolazi do stvaranja uslova za takvu vrstu uproščavanja, likovi bez finalnog *t* osećaju se kao potpuni, pa se upotrebljavaju naporedo sa potpunim oblicima u svim pozicijama.

b) Glas *d* se često gubi s kraja priloga i predloga, pa tako nalazimo: *ka je pítō Gb, ka je lūd L, ka je ú nas Đ, ka me nájūtīš Đ, ka nije bilo Ml, ka neće Đ, ka vam dām Dr, ka vǐdū Gb, ka lāje L, kǎ ūvrī Dbr, kǎ u Nǒvōm V, kǎ bi mī D, kǎ bi mālo Š, ka bi. . . L Pl Ć M Gb, ka ga tí G, ka polúdiš Dbr, ka pjěvā L.*

bilo je *něka V, nǐka nijesu Pl, nǐka ništa Ml, nǐka ùmrijet Gb,*

što *gǒ vǐdīte Ml, nǎza jěno Ml, kǒ nęga L, sǎ više nē Dbr Km, sǎ ví Đ, sǎ je V Ml, sǎ nē moremo Đ,*

na *srē kǔcē L, nǎ sre gúmna K, ispǒ ní Š.*

Međutim, primeri: *kǎ se. . . R Dbr D, kǎ su R L Dr D, ka si stāra Gb, ka sam imō L, ka stānē D, ka znāš Gb, ǒtka sam Dr Gb, ǒtka su Ml J, nǐka čūo Ml, ǒ svōga G, ǒ svīle G, ǒ sad L, vráta ǒ sobē P, ǒ stīda R, po špǒretom G, pǒ spīļu L, ko stārije júdi G, sǎ se je idē Dr, sǎ smo dǒbro V, ispo zvonika R, ispǒ stokē D, ispo šātōrā Ml, prē živinu D, u srē sēla Km,*

sǎ trěbā Đ, ǒ šta L, pǒ tū plǒčicu L, kǔ češ M J Km Gb U Mh, prē cǔkvu M, isprē cǔkvē Đ, ǒ dānas J, ǒ díkē L, ǒ dvádes Km, ǒ djěcē R, ǒ dvā lítra R, ǒ tákije R, ǒ čāsija L, ǒ čoeka L, ko cǔrkē D, ispo časti R fonetski su uslovljeni pozicijom u kojoj su se našli. Da ne bi došlo do udvajanja identičnih glasova, afrikatizacije ili udvajanja sličnih elemenata različitih glasova, došlo je do uproščavanja sažimanjem ili gubljenjem jednog od glasova, u ovom slučaju ploziva s kraja predloga.

Pošto su navedeni predlozi frekventni, fonetski uslovljeno gubljenje ploziva s njihovog kraja moglo se morfologizirati, pa se zbog toga naporedo upotrebljavaju i predlozi

bez ploziva *d* na kraju i predlozi u potpunom obliku nezavisno od pozicije. Na sličan način su se donekle mogli morfologizirati i oblici priloga *kā, sã, n̄ka, òtkā, n̄ka*, jer je gubljenjem ploziva na kraju razrešen problem suglasničkih skupina u govornom nizu, koji se inače u većini srpskohrvatskih govora, pa i u standardu, razrešava pokretnim vokalima.

c) Pojava gubljenja ploziva *t* i *d* s kraja predloga, priloga i brojeva susreće se u istočnoj Hercegovini¹¹² i u nikšićkom govoru¹¹³. Međutim, u konavoskom govoru ovo gubljenje je izrazitije i zahvata više kategorija reči. Širinu pojave uslovlila je karakteristika akcenatskog sistema u kome često i akcentogene reči postaju proklitike, pa se tako češće stvaraju uslovi za uprošćavanje suglasničkih skupina u sandhiju.

AFRIKATI

1. S obzirom na nestabilnost afrikata u govoru Dubrovnika¹¹⁴, a u novije vreme i u govoru Cavtata¹¹⁵, moglo bi se očekivati da je neizdiferenciranost afrikata *ć — č* i *đ — ž* u nekoj meri prisutna i u ovom govoru. Međutim, naša građa pokazuje da su oba para stabilna. Nismo naišli ni na jedan primer nestabilnosti ovih glasova. Stabilnosti afrikatskih parova sigurno je doprinelo postojanje odnosa *ś — š* i *ž — ž* u glasovnom sistemu ovoga govora. Postojanje ovih glasova, čiji elementi predstavljaju frikativne delove afrikata, čuva njihovu artikulacionu i akustičku izdiferenciranost.

Lekseme *đemper, šendvić, palaćinke, očale* (koje se javljaju isključivo u ovom fonetskom liku), nisu potvrda nerazlikovanja afrikata, jer su one u ovoj fonetskoj formi ušle u leksički fond Konavala. Navedene lekseme se u ovom liku javljaju i u neposrednom zaleđu, gde je izdiferenciranost afrikata nesumnjiva.

Afrikat *ʒ* javlja se kao postojan glas u leksemama *ʒinga* Ml D Č M Lj V, *bronzin* R K Lj J, dakle u rečima kojih nema u književnom jeziku. U slovenskim rečima sporadično se čuje umesto *z* koje se nalazi u „bliskom susedstvu“ sonanta *r*: *pròzore* L, *pròzori* Km, *jèzero* Ml Pl, *žôrka* Đ. Ova pojava susreće se u Dubrovniku i Cavtatu¹¹⁶.

U konavoskom govoru se u ovoj poziciji znatno češće javlja glas *z*: *pròzor* M Mh P, *jèzero* Dr Lj, *žôrka* (u svim mestima).

3. Izdiferenciranost afrikata isto tako pokazuje da je konavoski govor imao svoj vlastiti razvoj. Mada je bio pod jakim uticajem svojih suseda Dubrovnika i Cavtata, sačuvao je izvorne fonetske vrednosti — bez pojave svodenja afrikata na jedan par ili umekšavanja afrikata *ć* i *ž*.

Odnos urbani — ruralni govor i ovde može biti relevantan za još uvek jasne razlike između govora Dubrovnika i Konavala.

¹¹² Peco: GIH, 105.

¹¹³ Vušović: DIH, 31.

¹¹⁴ Budmani: Dubrovački, 159.

¹¹⁵ Brozović: Cavtat, 498.

¹¹⁶ Brozović: Cavtat, 501; Budmani: Dubrovački, 158—159.

JOTOVANJE

Staro jotovanje

1. Rezultate starog jotovanja glasova *t, d, s, z* i *n* nalazimo u svim kategorijama reči u kojima se ono izvršilo, pa se tako danas u Konavlima javljaju potvrde tipa:

òbrāđen, prēsāđen, izgrāđen, nāsāđen, ùpūćen, vrāćen, nāpuñen, nāsloñen, pòkošen, pòtrošen, òmražen, izgažen, òprošten...

dřšcēm, glòdēm, dišēm, režēm, ištēm, bištēm...

lūći/jūći, lūđi, tñni, břži...

utvrđivat, vrācat, oprāstat, snižavat...

Pošto se imperfekat samo sporadično javlja, to ne navodimo primere ovog glagolskog oblika kao opšte potvrde rezultata starog jotovanja.

2. U ovom govoru danas (doduše, vrlo retko) nalazimo uspostavljanje starog stanja kada je u pitanju jotovanje sonanta *l*, pa tako susrećemo: *bòlje, dālje, nājboljī, nājboljē, òseljeni, ùdāljenòst, isèljāvā...*

Već je rečeno u poglavlju o sonantu *l* da se ovi primeri javljaju retko, i to kod mlađih predstavnika ovoga govora.

U najvećem broju slučajeva na mestu sonanta *l* nastalog u rezultatu starog jotovanja (kao i na mestu *l* koje je nastalo u rezultatu drugih jotovanja) danas imamo ili *l* ili *j*. Alternacija *l : j*, odnosno naporednost upotrebe i likova sa sonantom *l* i likova sa sonantom *j* sigurno je doprinela da se u govoru pojavi skupina *lj*.

3. Rezultate jotovanja labijala u procesu starog jotovanja danas u Konavlima skoro da ne možemo naći. Ovdje je uglavnom uspostavljeno staro stanje, pa imamo:

a) *pl > pj*: *pjūnē* P, *ùtopjenije* Ml, *pòtopjeni* Ml, *stòpjena* Pr, *sàsipjē* J, *kūpjēñe* Gb, *prikūpjala* Mh,

b) *bl > bj*: *izgubjeno* P, *onespòsobjene* P, *zòbjē* Pr, *izobjū* D, *ù dubje* J, *izdūbjena* Mh,

c) *ml > mj*: *zēmja* Km P Pl R G V Dr J B, *zēmjē* P R Pr G Gb Dr J D Lj, *zēmji* Mh B Ml Pr, *zēmju* M Pl Đ R Pr Gb J D Dbr, *zēmjōm* M Dbr, *zemjáci* M, *zēmjištu* G, *zēmjopis* Pr, *zēmjanō* K, *zēmjotrēs* Mh Vd, *zēmjotrēsa* Dr M, *snīmjena* R, *üzimjēš* R, *üzimjē* J Km, *üzimjū* Mh.

d) *vl > vj*: *prēnovjeno* Mh, *jāvjavū* U, *zabòravjā* Ml, *dòbavjā* Gb, *nābavjāmo* U, *òbavjāñe* P, *sāstavjā* Gb, *sāstavjali* R, *òživje* se Dr L, *nāživjemo* Mh, *tòvjeno* Gb, *ùtovjeno* Mh, *stāvjam* Gb, *stāvjaš* Vd D, *stāvja* J B Vd, *stāvjaū* Mh Dbr, *stāvjāt* J D, *stāvjen* Km, *stāvjena* R, *stāvjalō* Mh U, *stāvjalō* se B, *stāvjali* U, *stāvjali* Gb J, *stāvjāj* J, *pòstavjam* L, *pòstavjeno* L Đ, *pòstavjala* U, *pòstavjeni* Mh, *pòstavjajte* Dr, *prepòstavjā* V, *ùpravjā* Ml, *prìpravjā* Pl P, *nāpravjāš* Vd, *nāpravjale* Vd, *nāpravjeno* D Mh, *nāpravjena* P, *nāpravjene* Vd, *pòpravjāt* M, *pòpravjāmo* B, *pòpravjali* Gb, *pòpravjana* B, *sprāvjav* L Pl, *sprāvjalā* L, *sprāvjala* Pl, *sprāvjali* Gb, *sprāvjali* Pr.

e) U kompletnoj građi nađeno je samo nekoliko primera u kojima se posle labijala pojavio glas *l*: *plūmuvo* L, *upotreblāvāli* (što je standardni lik), *konòplika* (odgovor na

pitanje: Je li rakita ili konopljika?), *Mjēt* (isti informator je nekoliko puta izgovorio *Mjēćanin* i *Mjēćanka*).

f) U ovom slučaju uspostavljanju starog stanja sigurno je najviše doprinela paralelna upotreba *l* i *j*, a proces je podržala uobičajenost grupa *pj*, *bj*, *vj*, *mj*, u kojima nije izvršeno jekavsko jotovanje.

Novo jotovanje

1. Ni po rezultatima novog jotovanja Konavle se, sa izuzetkom *l*, ne razlikuju od većine ijekavskih govora. I ovde je redovno:

*prūće, cvļjeće, pòbrđe, kàmēne, grāne, gròžde, gòžde, lišće...
tēleći, jàneći, gòvedī...*

2. Nalazimo i rezultate jotovanja skupina *sj* i *zj*:

*pāši život, pāsā vjera, kao i sūtra, sūtri dān, prekòsutri dān, pròsutra, prekòsutra...
kòži sīr, kòžē mnijēko.*

3. Kao što se može i očekivati, ako se u govoru javlja paralelnost upotrebe *l*, *j*, *lj*, ona se može pojaviti kod svakog *l* nezavisno od porekla, pa i kod *l* koje je rezultat novog jotovanja. Tako susrećemo (veoma retko): *náselje, vesēlje, bilje...*

U najvećem broju slučajeva kod najstarijih informatora na mestu *l* koje je nastalo u rezultatu novog jotovanja danas imamo naporednu upotrebu sonanta *l* i sonanta *j* (primeri su navedeni u poglavlju o sonantu *l*).

4. I kod rezultata jotovanja labijala u procesu novog jotovanja, paralelnost upotrebe *l* i *j* i neizvršeno jekavsko jotovanje labijala, doveli su do uspostavljanja starijeg stanja, pa je danas redovno:

a) *pł > pj*: *snòpje* Dbr D V Đ M, *snòpja* Dbr, *kòpje* V, *Úskopje* Gb,

b) *bł > bj*: *gròbje* Pl Dbr Mh Vd, *gròbju* Pr, *sàbjē* L, *dūbja* Dbr,

c) *mł > mj*: *grmje* P G V,

d) *vł > vj*: *krāvje* Dr, *dřvje* R, *crěvje* J Mh P, *zdrāvje* L Gb, *zdrāvja* Gb Mh K, *zdrāvju* Č, *divjāč* Pr Mh K Vd, *divjā* J B, *divjē* L Pl J, *divjū* U Mh J, *divjāk* V, *divjaku* J.

4. Pojava destabilizovanja rezultata starog i novog jotovanja u skupinama *pł*, *bł*, *vł* i *mł* poznata je u manjoj meri i drugim ijekavskim govorima¹¹⁷, a posebno je izražena u govorima neposrednog dubrovačkog i konavoskog zaleđa. U Sutorini, Popovu polju i Trebinjskoj šumi zabeležili smo: *zēmja, sprāvjā, stāvjā, zòbjē, ùzimjē, jāvjā, snòpje, zdāvje, gròbje...* Kod starijih informatora ovakvi likovi preovlađuju.

Jekavsko jotovanje

1. Po rezultatima jekavskog jotovanja govor Konavala se razlikuje od govora Dubrovnika i Cavta¹¹⁸. Ovde se redovno jotuju suglasnici: *t*, *d*, *s*, *z*, *c*, *n* i *l* kada se nađu ispred *je* od *ē*.

¹¹⁷ Peco: GIH, 67, 87—88; Pižurica: GOK, 94; Vuković: GPD, 38; Vušović: DIH, 24—26; Stevanović: ICD, 36—37; Miletić: CG, 346—347; Čupić: GB, 56.

¹¹⁸ Budmani: Dubrovački, 152; Ivčić: Dijalektologija, 140; Peco: Pregled, 76; Brozović: Cavtat, 502.

a) Na čitavom području nailazimo na potvrde u kojima grupa *tje* (*je < ě*) > *će*:

požúcela, Šćěpāna, lěceli, izlěceli, nalěceli, čěli, čěla, óceli smo, óšćeo sam, ně šceli, izlěće, dđócerat, dđócerāš, dđócerāj, ócerō, ócerām, ócerali, pđócerāj, nácérāj, išćerāt, išćerāli, nácerali, nácerala, úćerāj kđóne, úćerālo, úćerali, úćerāt. . .

b) Potvrde za *đe* umesto *dje* su veoma brojne, pa susrećemo:

nàdes, nàđeli, uđedi, đějēm, žđėjalo/žđėjalo, óđejō, đěla se, požúđela, izlúđela, đěvēr, đěvera, usíđelica, osíđelica, usíđelice, kúđeja, kúđeju, kúđeļu, poněđěnik, poněđělak, něđeja/něđeļa, něđeju/něđeļu, něđejōm/něđeļōm, đěd, đědo, đěda, đědovi, pràđedovskā, đeca, đecē, đecu, đecōm, đetetu, đečetina, đěvōjka, đěvōjci, đěvōjku, đěvōj-kōm, đěvōjke, đěvōjāk/đěvōjākā, đěvōjčica, đěvōjčice, đěvōjčicu, vīđe, vīdes, vīđet, vīđećete, vīđela, vīdele, vīđeli, zà vīđela, nà vīđelo, đě, đěgoj, đěgoć, đěgođ, đěgod, óđe, óđeka, óđenākā, vóđe, vóđenā, óvđe, vóvđe, ónđe, nóđe, něđe, nīđe, līđe, svūđe, svūđ. . . đětelina, měđed.

c) Da grupa *sje* > *še* potvrđuju sledeći primeri:

košerícem, šenđokos, giúšenica, prđšek, óšenać, šěčām se, siúšed, súsedi, šekira, šekiru, šekirōm, šěme, šemēnā, óšetijo, ósetili, šětovō, šětovāli, šětovāše, šeríva, šerívi, šerívōm, šér vūnē, pōšec, pōšekō, pōšekli, pōšeklo, šěkō, šěkli, úšekō, prěšekli, prěšekli, zasećeno, šedat, šedī, šedīš, šede, šedi, šedāli, šedō, šedala, šeli, šedali, pošedali, zàšednū, šedécī, šědnica. . .

Jotovanje susrećemo i u primerima gde su se *s* i *je* našli u dodiru nakon uprošćavanja suglasničke skupine, kao: *šedok* (*svě > svje > sje*), *šedđčila*, a javlja se i u primerima sa sekundarnim *ě*: *šeromášak, uskišělijo* i sl.

d) Za grupu *zje* koja daje *že* ima manje potvrda, ali zbog njene male frekvencije i ovi malobrojni primeri potvrđuju pojavu:

mřzet, mřzela, mřzelo, mřzeli.

e) Ovaj govor zna i za jotovanja skupine *cje < cě* koja daje *će*: *ćedilo, ćěpanica, ćěpalo*, a samo sporadično *ćetat, ćetā* (*cvě > cvje > cje*) jer je češće u upotrebi glagol *càvcet/càvtjet, càvtī*.

f) Skupina *ně > ne*, pa imamo:

ožěđheli, ogàđheli, ù nedrima, zà nedrima, něžan, pocrńhelo, šńěgovī, Nēmica, Němačkā, ali je samo: *něko, něšto, někī, pđnešto, nekoliko, někāko, někakve*¹¹⁹.

Navedene potvrde u prethodnim tačkama pokazuju da je stanje u Konavlima u vezi sa jekavskim jotovanjem suglasnika *t, d, s, z, c, n* skoro identično sa stanjem u istočno-hercegovačkim i crnogorskim govorima¹²⁰.

¹¹⁹ Sve potvrde za jotovanje već su navođene sa nazivima mesta u kojima su zabeležene u poglavlju o re-fleksima *ě* (ovde su ponovo date radi sistematičnosti). Tamo su navedeni i nejotovani primeri koji se danas mogu čuti. Sigurno je da se u ovom vremenu mogu očekivati paralelni likovi, koji se uspostavljaju pod uticajem standarda, ali naši pouzdani informatori najčešće imaju jotovane likove. Da su nejotovane forme novija pojava potvrđuju i lekseme lokalnog karaktera, jer se javljaju samo u jotovanom liku, kao na primer *šeríva*.

¹²⁰ Peco: GIH, 61—64; Vušović: DIH, 15—18; Stanić: UG, 106—108; Pižurica: GOK, 95—96; Stevanović: ICD, 34—36; Miletić: CG, 344—345; Čupić: GB, 54—55; Vuković: GPD, 44—47.

2) Nešto je složenija slika rezultata jotovanja grupe *lě*. Ranije je rečeno da se u Konavlima *l* supstituiše sa *j*, ali je u ovom slučaju ipak moguće rekonstruisati jotovanje. Danas na mestu grupe *lě* imamo dve mogućnosti:

a) *lě* > *le* kao u primerima: *dđle*, *lěti*, *sļepāčkī*, *sļepāčkū*, *lětnīkōvci*, *žēleznica*, *žēlezom*, *ļepše*, *ļēšnake*, *bijēlet*, *sļepōtiņa*, *kļēnovina*, *lētā*, *ļēkove*, *nājlēpšē*, *nājlēvšā*, *vōļela*.

b) *lě* > (*l* > *j*) > *je*, kao: *dđje*, *dđjek*, *dđjekā*, *dđjenākā*, *jěto*, *jěti*, *jětuje*, *pròjeće*, *premajēće*, *kōjena*, *kōjenima*, *obđjela*, *razbòjele se*, *razbòjeli se*, *mjělo*, *mjěli*, *sāmjelo*, *sāmjeli*, *násjednik*, *žējezo*, *žējeznica*, *žējezničār*, *žējezničkī*, *žējezničkōm*, *žējezničkē*, *pjěva*, *nájevak* . . .

c) Naporednost upotrebe *l* i *j* sigurno je poremetila doslednost jotovanja grupe *lě* i omogućila pojavu (doduše ne mnogo rasprostranjenu i ne kod najstarijih informatora) nejotovanih likova, kao: *ljěti*, *ljětnim*, *pròljeće*, *ljěvše*, *uljěvšat*.

Nejotovani primeri javljaju se u selima donje strane, i to kod nešto mlađih informatora. Na ovu pojavu su verovatno uticala dva faktora: već pomenuta zamena *l* sa *j* i govor Dubrovnika i Cavtata, gde je ova pojava takođe prisutna¹²¹.

3. Ijekavskog jotovanja labijala *p*, *b*, *v*, *m* u Konavlima nema. U celoj našoj građi nije nađen ni jedan slučaj.

a) Ovde je samo: *Kípjelovac*, *trpjjet*, *trpjeli*, *pjěškē*, *uspjeli*, *zàpjeni*, *pjeskòvito*, *pjěsma*, *pjěsmē*, *pjěsme*, *pjěsmi*, *pjěsmama*, *pjevāci*, *pjěvānie*, *pjěvāna*, *pjěvā*, *pjěvale*, *pjěvali*, *pjěvalo*, *pjěvālo*, *prìpjjevali*, *òpjjevāne*, *òpjjevāna*, *nàpjjevā*, *pjěvāj* . . .

b) Takođe i: *bjěčve*, *bjěčāvā*, *òbje*, *bjěži*, *bjěži*, *bjěžū*, *bjěž*, *bjěžalo*, *bjěžali*, *pòbjeć*, *pòbjeglo*, *pòbjegla*, *bjěžut*, *pòbjegō*, *pòbjegli*, *bjělice*, *bjělicā*, *bjělača*, *Bjělotina*, *Bjělotinē* . . .

c) Redovno je: *vjěra*, *vjěrē*, *vjěru*, *vjěrujem/vjěrujēm*, *vjěruješ*, *vjěrovat/vjěrovāt*, *vjěrovō*, *vjěrovāle*, *vjěruj*, *vjěrujite*, *vjětar*, *vjětra*, *vjětri*, *vjěćito*, *vjekòvito*, *vjěkovima*, *vjěncāt*, *vjěncāna*, *vjěncā*, *vjěncō*, *vjěncāla*, *vjěncāli*, *pròvjěnce*, *razvjěncāvā*, *vjěridbe*, *vjěridbu*, *vjěreni*, *vjěreničkī*, *vjěrijo*, *vjěri*, *vjěštāčkōg*, *vjěžba*, *svjěži*, *prěvjēsili*, *sāvjes*, *zapovjědnik*, *svjěski rāt*, *pròsvjetni*, *rāvsvjetu*, *Pāvjěštine*, *zāvjet*, *zāvjetom*, *něvjesta*, *něvjesti*, *něvjestu*, *živjet*, *preživjet*, *živjela*, *živjelo*, *živjeli*, *doživjelo*, *dvjěsta* . . .

d) Nema jotovanja ni u grupi *mě*, i tu je samo: *mjěsto*, *mjěšta*, *mjěstu*, *mjěštanin*, *nāmješten*, *nāmještāj*, *nāmjesti*, *nāmjesto*, *mjěsēc*, *mjěsēcā*, *mjěsēcū*, *mjesēcā*, u *mjesēcū*, *mjesēcima*, *mjěri*, *mjěrit*, *izmjerijo*, *mjěri*, *zāmjerit*, *mjěrama*, *umjeren*, *umjerenō*, *zāmjerite*, *nāmjerijo se*, *nāmjeri se*, *prómjer*, *smjěli*, *smjěsē*, *smjěšē*, *mješanijē*, *nāmjesnici*, *izmjěñivā*, *mjěšinā*, *razumjet*, *gimjelo*.

Može se ovde postaviti pitanje da li su navedeni primeri potvrde da jotovanja labijala nema, ili ga je ipak bilo pa je *l* iz grupa *pl*, *bl*, *vl*, *ml* zamenjeno glasom *j*. Ovakvu pretpostavku opovrgavaju dva argumenta. Prvo, na osnovu već navođenih potvrda za paralelnost upotrebe *l* : *j* (u poglavljima o *ě*, sonantu *l* i u ovom poglavlju) može se videti da nema nijednog slučaja pojave glasa *l* u grupama *pě*, *bě*, *vě*, *mě*. Drugo, iz literature je poznato da ni ijekavski govori sa najdoslednije izvršenim jekavskim jotovanjem nisu proces jotovanja labijala u ovim grupama sproveli do kraja. Pogotovo ovaj proces nije sproveden do kraja u govoru neposrednog zaleđa, tj. u današnjoj istočnoj

¹²¹ Rešetar: Štok., 143; Brozović: Cavtat, 498 i 505. Verovatno je i u Dubrovniku i Cavtatu naporednost likova sa *l* i likova sa *j* dovela do ove pojave.

Hercegovini¹²². A najneposrednije zaleđe u jugoistočnoj Hercegovini (naši kontrolni punktovi: Sedlari, Žakovo, Lastva) takođe skoro da ne zna za jotovanje ovih grupa.

ASIMILACIJA KONSONANATA

Po ovoj vrsti glasovnih promena (sem manjih izuzetaka) konavoski govor ne odstupa od standarda, ni od drugih ijekavskih govora. Navešćemo samo najkarakterističnije pojave vezane za asimilaciju suglasnika.

1. I ovdje se uvek asimiluju po zvučnosti dva šumna suglasnika kada se nađu jedan pored drugoga zvučni i bezzvučni, odnosno bezzvučni i zvučni. Ova asimilacija je uvek regresivna.

a) Pored asimilacije po zvučnosti u okviru jedne reči, skoro uvek je susrećemo i u okviru izgovorne celine u proklizi i enklizi, kao u slučajevima:

is Kònavālā J, iš Komājā Km Dr, is kósā L, is kōga Pl, iš kućē Gb K V, is Cřnē Gòrē Ml R, ot Kòprivicā R, òt kravē Gb K Š, ot kózā Š D, òt kućē M, òt pjesāmā D, ot četiri Dr, ot svēga Dbr, òt sedam Gb, kòt kućē Č D, kot kòga K, ispot krila L, nšs poje Gb, kròs poje R, us třežu Pr, kat će bīt Č P, kat kòjēmo Dr, kat se vjēri Pl, kat se òsūši Dr,

z drūgē Km, z gòvedima Lj, z bròda Gb, z brádòm L, z gàletòm Dbr, z břda G, z drúštvom Km, z grānice K, z dògovōrom M, z glàvatijem Dr, z drūgijem M K D, dvajēz godinā Km R Vd Pr, dvajēz dánā Vd.

b) Pored redovne asimilacije konsonanata po zvučnosti u okviru jedne reči, i u okviru izgovorne celine, u enklizi i proklizi, ovu pojavu ponekad susrećemo i u sandhiju kada u dodir dođu konsonanti različite zvučnosti s kraja jedne i početka druge akcentogene reči, kao u primerima:

nēkut pòc J, sāt šàlujete V, sāt pò malo K, bjēš tāmō Dbr, mūš pòdē Dr, dà bōk pòmožē Km.

Da se u navedenim primerima ne radi o obezvučavanju konsonanta na kraju reči nego o asimilaciji po zvučnosti, potvrđuju sledeći slučajevi u kojima bezzvučni suglasnik s kraja akcentogene reči prelazi u zvučni pamjak ispred zvučnog konsonanta s početka druge akcentogene reči:

dvajēz dēvētē Pl, prije jēz bījo òbičāj Č.

2. Asimilaciji po mestu i načinu tvorbe podložni su konsonanti: *s, z, v, l, m, p.*

a) Kada se frikativi *s* i *z* u govoru nađu ispred prednjonepčanih palatalnih suglasnika, najčešće se asimiluju s njima po mestu tvorbe pa prelaze u frikative *š* i *ž*.

Do direktnog kontakta frikativa *s* i *z* i prednjonepčanih palatalnih glasova najčešće dolazi u proklizi, pa je tu ova pojava i najuočljivija. Tako se redovno javlja:

š nīm Gb L P, š níme D Gb Dbr G V J R, š nē R, š nóme Š L Č V R, š nīma Pr L M Gb, pa i: nē šíele Lj,

iš Čilipā Dr, iž néga Š Vd, iž ní Ml.

¹²² Peco: GIH, 64-68.

I kada nije u pitanju direktan dodir ovih glasova, nego su prednjonepčani glasovi *š* i *č* u susjednom slogu, može doći do asimilacije, pa se javlja:

šúša U, *šúšē* Gb, *šúši* Gb Vd, *šúšimo* U, *šúšijo* M B, *šúšilo* Gb Lj, *šúšila se* B, *ošúšit* R, *pošúšile se* Km, *prišúšilo* J, *šáčōm* Vd, *iž Vúšičā* Ml.

I ova vrsta asimilacije je najčešće regresivna, ali će se javiti i po neki primer progresivne asimilacije na daljinu, kao:

žēježnica Š Pr, *žēježnički* Dr, *žēježničkē* Pr.

I u ovom govoru će se javiti asimilacija frikativa *s* i *z* ispred palatalnih afrikata *č* i *đ* u čijem se rezultatu dobijaju glasovi *ś* i *ž*, kao:

grōžde Dbr Vd Mh, *gōžde* Dr, *išcerāj* K D, *ž đētetom* Dr U Lj, *ś čōška* Km.

Sve navedene slučajeve asimilacije frikativa *s* i *z* susrećemo i u drugim srodnim govorima¹²³. Međutim, zbog paralelnosti upotrebe *l* i *j* u Konavlima se vrlo retko, i kada se izgovara glas *l*, asimiluju glasovi *s* i *z* ispred *l*.

Moglo bi se reći i da je asimilacija na daljinu nešto češća u Konavlima nego u susjednim govorima.

b) U skupini *vn* sonant *v* se najčešće asimiluje po načinu tvorbe sa nazalom *n*, pa se javlja:

Dùbrōmnik R J D, *Dùbrōmnika* Pr Dbr D, *Dùbrōmniku* Dr P, *glamn̄na* Pr, *glamn̄ō* K, *glamn̄ē* K, *glamn̄ē svōjtē* Dr, *ōsnōmn̄ē* M, *dāmno* Dr R L, o *damn̄inā* J, *rāmno* R Đ, *Rāmni* Vd, *izrāmnilo* D, *nārāmno* R.

Redovno je *gúmno* (u svim mestima), što potvrđuje običnost skupine *mn* u ovom govoru.

Ova asimilacija po nazalnom načinu tvorbe je karakteristična i za Cavtat i Dubrovnik¹²⁴, a nije nepoznata ni u susjednim hercegovačkim govorima¹²⁵. Zabeležena je i u crnogorskim govorima¹²⁶.

Profesor Peco navodi da su u istočnoj Hercegovini običniji primeri sa neizmenjenom grupom *vn*, međutim u Konavlima su primeri sa neizmenjenom grupom *vn* prava retkost.

c) Ovde nalazimo i progresivnu asimilaciju sonanta *l* po načinu tvorbe prema prethodnom nazalu *m*. Sasvim su obični primeri:

mnijēko Vd D K Pl Km, *mnátijo* Dbr, *omnátili* D, *imnāči* Vd, *mnādiku* D, *mnādōs* R V Č M D B, *mnādosti* Pr, *ōmnadina* R, *mnād* G Pr, *mnāda* D, *mnādi* P Gb L G Dbr, *mnādē* V D, *mnādijem* Gb, *mnāđi* Dr G, *mnāđā* Gb, *mnādīca* Gb, *mnādīcā* R, *mn̄n* D Gb, *mn̄ni* Dbr, *mn̄nā* Gb.

Budmani kaže da u Dubrovniku „ima ko govori i *mnad*“¹²⁷. I u jugoistočnoj Hercegovini, u našim kontrolnim punktovima, beležili smo *mn* umesto *ml* kao čestu pojavu.

¹²³ Peco: GIH, 95—96; Vuković: GPD, 47; Vušović: DIH, 27.

¹²⁴ Budmani: Dubrovački, 158; Brozović: Cavtat, 501.

¹²⁵ Peco: GIH, 94; Vušović: DIH, 27.

¹²⁶ Rešetar: Štok., 115.

¹²⁷ Budmani: Dubrovački, 158.

Pitanje je otkuda u celom sistemu regresivnih asimilacija pojava ove progresivne. Verovatno je sistematsko pojavljivanje skupine *mn* umesto *vn* doprinelo da se *mn* uopšti i umesto skupine *ml*.

d) I sonant *m* kada se nađe ispred ploziva *t*, *d* i *k*, frikativa *s* i *š*, afrikate *c*, u procesu regresivne asimilacije po mestu tvorbe prelazi u sonant *n*, pa se, kao uobičajeni, javljaju sledeći primeri:

pāntit D, *nē pantīm* D, *ūpāntijo* L, *zāpāntijo* Pr, *zāpāntit* Pr, *zāpānti* R,

sedandēsēt Pr Km L, *osandēsēt* Lj Č M Đ,

ò stōnka R, *kŕnka* P,

kōnšije Pr Č D,

zīnskē Gb Dr, *zīnskōga* Pr, *òsanstō* R Pr, *mōnci* d.

Ovakva asimilacija sonanta *m* poznata je i drugim srodnim govorima¹²⁸.

e) Kada se ploziv *p* nađe ispred frikativa *s* i *š* i afrikata *č* u pojedinačnim primerima, on u procesu asimilacije prelazi u sonant *v*. Tako redovno nalazimo:

kāvsa L, *kāvse* Pl, *kāvse* Gb, u *kāvsam* Pl, *kōvča* Vd, *kōvčica* Km i ponekad *ļēvše*, *uļēvšat* Đ.

Ova pojava zabeležena je u Dubrovniku, Cavtatu i srodnim hercegovačkim govorima¹²⁹.

DISIMILACIJA KONSONANATA

1. Disimilacioni procesi u konsonantskim skupinama nisu tako česta pojava u govoru Konavala. U velikom broju narodnih govora, pa i u susednom istočnohercegovačkom, do disimilacije najčešće dolazi u skupinama od dva nazala¹³⁰. Međutim, u Konavlima je uobičajena pojava da se dva nazala izgovaraju jedan pored drugoga. Oni se ne razjednačavaju, pa je redovno: *gūmno*, *ògrōmno*, *tāmno*, *mñđgo* (*nđgo*), *sedāmnēs*, *osāmnēs*, *đīmiāk*, *sūmiām*. . . A videli smo da se u procesu asimilacije pojavljuju skupine od dva nazala umesto drugih skupina.

a) Uočljiva je disimilacija frikativa *s* u govornom nizu. Jedan od načina da se izbegne udvajanje identičnih glasova u sandhiju je i disimilacija. Kada se *s* kao finalni glas predloga ili čak i akcentogene reči nađe ispred glasa *s* kojim počinje naredna reč, on u procesu disimilacije po mestu tvorbe prelazi u prednjonepčani frikativ *š*. (Ovo se odnosi i na *z* koje je u procesu asimilacije po zvučnosti u sandhiju prešlo u *s*.) Tako će se često susresti:

iš sēla D, *kroš svōju* R, *krōš sela* P, *beš svēga* P, *ú naš su óđe* D, *ú naš se zōve* Dbr, *ú naš se kážē* Pr, *jā bi važ zvō* Km, *vāš sklādnē òbraze zagovōrijo* L, *a jēš sūša* K, *dānaš su izgūbili* P, *šēš strāmācā* Dr, *dvādeš sēdmē* R.

Ovo nije jedini način uprošćavanja navedenih konsonantskih skupina u sandhiju, ali je kao jedna od pojava karakteristična za Konavle.

¹²⁸ Peco: GIH, 93—94; Vušović: DIH, 27; Vuković: GPD, 29; Pižurica: GOK, 100.

¹²⁹ Budmani: Dubrovački, 157; Brozović: Cavtat, 502; Peco: GIH, 94; Vušović: DIH, 27; Vuković: GPD, 28.

¹³⁰ Peco: GIH, 97.

b) Verovatno je disimilacioni proces po načinu tvorbe i u skupini *vl* koja daje *bl* u primerima:

dóble R Ml, *òdòblē* Pr D, *òdòblēn* Dr.

UPROŠĆAVANJE SUGLASNIČKIH SKUPINA

Inicijalna pozicija

a) U distribuciji konsonanata po pravilu se uprošćava inicijalna skupina u kojoj je na prvom mestu neki od ploziva, a na drugom neki drugi šumni konsonant, tako što se ploziv gubi.

Redovno ovde:

pš > *š*: *šēnica* Dbr D B Vd Pr R Mh Đ P, *šēnicē* Č Dr Gb, *šēnicu* Mh J G, *šēnišnō* Gb Vd, *šēnišnōga* Dbr, *šēnišnē* Gb,

pč > *č*: *čēla* Č L D K Mh, *čēlē* Đ V Ml P, *čēlu* M Vd G Gb,

ps > *s*: *sòvat* Km, *sūje* Mh Vd, *sēto* J B D,

pt > *t*: *ŕica* Č Km M D B, *ŕčēha* Dr,

kć > *ć*: *ćēr* Gb K Pr Dr P, *ćēri* Km, *ćérkē* M R, samo smo jednom zabeležili *šćēri* Gb,

dl > *l*: *lijēto* Č V, *lijētom* R Đ, ali i *glijētom* R.

Pojava gubljenja ploziva iz inicijalne pozicije ima daleko širu areu. Većina navedenih uprošćavanja je poznata i susednim govorima¹³¹.

b) Zanimljivo je da se sonant *m* iz inicijalne skupine *mn* u ovom govoru ponekad gubi kao i plozivi. Pored primera u kojima se ova skupina čuva, pojaviće se i slučajevi gubljenja sonanta *m*, kao:

nōgo Š Đ Gb V K Dbr P, *nōgī* Đ Vd Dbr K.

Medijalna pozicija

Pored opštih asimilaciono-disimilacionih procesa (o kojima je bilo reči) koji dovode do uprošćavanja suglasničkih skupina u medijalnoj poziciji, iz te pozicije mogu pojedini suglasnici da se gube.

a) Može se gubiti jedan od ploziva iz skupine od dva ploziva, kao:

klūko Š, *klūku* D, *klūkā* Dbr, *otèretile* Ml.

b) Takođe, može da se gubi ploziv iz skupine sastavljene od ploziva i nazala. Tako se gubi *d* iz skupine *dn*, kao u primerima:

pānē G K, *òpanē* K, *òpanū* Dr, *pròpanē* Gb, po *pónē* Gb, *onòmane* J, *jāna* Dbr D, *jāni* vládika R, *jēno* B, ali su znatno brojniji slučajevi u kojima se ova skupina čuva. Potvrde za čuvanje ove skupine u primerima *pódnē*, *onòmadne*, *jādna*, *jèdno* zabeležene su u svim mestima.

Najčešće se gubi ploziv *g* iz skupine *gn*: *jāne* G Gb, *jāneta* Gb Dr, *jānci* Dr, *òjañi* Dbr D Dr, *òjañila* J Vd Dr.

¹³¹ Peco: GIH, 102; Budmani: Dubrovački, 159; Brozović: Cavtat, 501; Rešetar: Štok., 150.

Pojava gubljenja ploziva iz ovih skupina poznata je i susednim govorima¹³².

c) Ponekad se plozivi iz medijalne skupine *ts, ds* gube, pa će se javiti:

bràskī Pr, *gràskī* Km M P, *gràskije* R, *beògraskī* Pr, *gòsposkō* Ml.

Međutim, i u ovom govoru može doći do afrikatizacije ove skupine, pa se susreće: *bràckī* Gb, *gràckō* R, *gòspockā* Pl.

d) I ploziv *k* iz medijalne skupine *kš* gubi se u nekim slučajevima, kao:

lāše Km D Dr, *lāši* P, *nājlašē* Pr, *mēše* Đ Pl D, *mēšā* J.

Pored ovakvih primera u kojima se skupina *kš* uprošćava, javljaju se i znatno brojniji slučajevi u kojima se čuva.

e) U Konavlima se redovno gube frikativi *s* i *š* iz medijalnih skupina *sc* i *šč*:

prāca D Dbr Km Gb, *prāci* K U Mh, *prāce* Gb Pr, *prācima* J K Pr,

prāčička U, *prāčevinu* D, *ūbručić* M D K Dbr Vd Pr V Km Pl, *ūbručice* L P, *ičēšjat* L, *ičēšjāna* M L Km Pl K.

Ova pojava je karakteristična za dubrovački govor¹³³.

f) Sonant *l* može da se gubi iz skupina *šl, sl*, pa se sporadično javljaju primeri: *lšo* se daleko Dbr, *dōša* cisterna, *dōša* kliša J, *mī smo dōši* R, *dōši* su Km, *pōši* tamo M, *pōše* đevōjke D.

Finalna pozicija

U finalnoj poziciji redovno se uprošćavaju skupine *st, zd, št* tako što se gubi ploziv:

kšs U, *Tšs* R, *pšs* Đ Č M Dr D, *liš* P Dbr G, *gšs* K, *rās* B Đ, *všs* kàmena D, *čas* Đ Č, *mās* K, *sávjes* Dr, *všjes* R, *pròšlōs* Pr, *bòlēs* B, *mnādōs* B D M Č Pr R V, *mīlōs* R, *ūdājenōs* U, *žālōs* J, *stārōs* D Pr Gb, *svèčanōs* R, *čīs* D, *prēs* Dbr, *zàpres* D, *òples* Dr, *pōjes* G, *šēs* Km Ml R Č Dr P Vd Lj Pr Dbr D, *jedānēs*, *dvānēs* . . .

prīš D, *prīž* Č, *grōz* Dbr Vd D V Ml.

Uprošćavanje ovih skupina u finalnoj poziciji je pojava svojstvena velikom broju narodnih govora, i o njoj nije potrebno ovde posebno govoriti.

¹³² Pojava gubljenja ploziva iz ovih skupina poznata je i susednim govorima, isp: Peco: GIH, 103; Vuković: GPD, 3.

¹³³ Budinani: Dubrovački, 159.

III

AKCENAT

OPŠTE NAPOMENE

1. Govor Konavala pripada govovima sa četveroakcenatskim sistemom. Izdiferencirana su dva akcenta silazne i dva akcenta uzlazne intonacije. Neakcentovana dužina javlja se samo u postakcenatskoj poziciji. U principu su silazni akcenti vezani za prvi slog višesložnih reči, a jednosložne reči znaju samo za silazne akcente. Finalni slog ne može biti pod akcentom.

Činjenica da se uzlazni akcenti mogu javiti na ultimim dvosložnim proklitika (i na ultimim akcentogenim reči koje ovde relativno često mogu preuzeti ulogu proklitika), kao i na jednosložnim proklitikama, ne isključuje četveroakcenatski sistem, jer proklitike u ovim slučajevima postaju inicijalni slogovi višesložnih izgovornih celina.

2. Brojne pozajmljenice uključile su se u potpunosti u četveroakcenatski sistem, tako da ćemo u njima vrlo retko naći silazni akcent van prvog sloga. Kada su u pitanju pozajmljenice, ovde, kao i u Dubrovniku, možemo govoriti o tzv. hipernovoštokavskom pomeranju akcenta prema početku reči, pa se javljaju najčešće akcenti tipa: *rèpublika*, *Amerika*, *tùrizam*, *mèrcèdes*, *kòmisija*, *pòlitika*. . . (u poglavlju Iz leksike date su brojne potvrde).

3. Vokalno *r* može biti nosilac sva četiri akcenta i neakcentovane dužine (potvrde su date u poglavlju o vokalima).

KANOVAČKO DULJENJE¹³³

1. Nestabilnost uzlaznih akcenata u dvosložnim i trosložnim rečima, kada se nađu ispred kratke ultime, odvaja u akcenatskom pogledu ovaj govor od srodnih mlađih ije-kavskih govora.

a) U dvosložnim rečima ispred kratke ultime nalazimo pojavu duljenja kratkouzlaznog akcenta:

¹³³ O kanovačkom duljenju kao akcenatskoj pojavi i njenoj rasprostranjenosti u srpskohrvatskim govovima ima dosta podataka u literaturi: Vuk: Rječnik I, 295; Miličević: Kneževina, 118; Đorđević: Kanovački, 132—139; Rešetar: Betonung, 37; Belić: O čakavskoj, 29—30; Ivšić: Prilog, 149—150; I. šić: Šapinovačko, 116—118; Moskovljević: Dijalektološka karta, 1064—1065; Ivić: Galipoljski, 28; Hraste: Kanovački: 59—75; i drugi.

jěcam J K U Dbr D Pr Km P Pl, *jěcma* Dr J Lj Vd G Gb, *bója* J, *Bóžić* P, *žěna* Km, *sěla* G V Km Ml, *sěstra* Pr Gb, *pótok* R, *ótac* Km, *lóa* J, *sěstre* Pr Gb, *snáha* Č, *jédra* na čámcu Ml, *dóbro* J Km, *dóbna* Č, *bliski* V, *dánas* Km, *bóme* M, na *měku* dùšeku Mh, *měki* Mh, *bórbu* Đ, *jěsam* Km, *nósit* D Mh D, *nije* Dr J, *lěglo* je dijete D, *mógli* R, *rékla* Dr D R, *rékli* Dr J Dbr Vd Gb Km M, *išla* Dr L R, *išlo* J V Gb P, *išli* K Vd Pl, *póšla* Đ P L U Mh Dr, *póša* Km Dr, *póšlo* Đ Km K U Dbr, *póšle* Km J, *póšli* Dbr D U G Ml R, *dóšla* Dr J U Mh Dbr D V Gb L Pl R Č, *dóšlo* Dr U Gb J Dbr B D V Km P Đ R M, *dóšle* Mh Km Pl M, *dóšli* U Dr J Gb Vd Mh D Pr V Km L Ml Pl Đ R Č, *nášlo* Đ, *nášla* Mh R L, *nášli* L Đ R, *próšla* Dr G, *próšlo* Dr, *próšli* Pr R, *sášla* Dr, *sášli* P, *prěšla* J, *prěšlo* Dbr, *prěšle* Mh, *zášlo* Dbr.

Međutim, u istoj toj poziciji i kod istih informatora javiče se i brojne potvrde kratkoulaznog akcenta:

Bóžić Pr Gb, *Úskrs* Gb, *život* Č, *kosa* Dr, *gróba* R, *nóga* Dr, *kóna* Km L, *sělo* M Km Dr, *sěla* M L P G, *žěna* L G Pr Dbr Dr Č M, *žěne* P Gb V G, *ótac* Pr Km L Č M, *sěstra* Dbr Gb L, *sěstri* Gb, *sěstre* M Č Dr, *rékli* Dr Gb Km P Č M, *mógli* V Pr Km, *nije* M, *dóbro* Dr Km L Č M, *móje* Dr L, *dánas* Km M Č, *svòje* Km, *něgov* Č, *čásno* Č, *lásno* Č, *bóme* M, *išla* Č U P Gb, *išlo* M Gb Dr, *išli* Pr Mh, *dóšla* Dr, *dóšle* V, *póšle* V, *póšlo* Vd.

Reklo bi se da primeri bez kanovačkog duljenja nisu novija pojava, nego da naporedo postoje kao fakultativne varijante, tj. da kanovačko duljenje nije sistematski zahvatilo ovaj govor nego je primljeno kao jedna od akcenatskih varijanti.

b) Kao dokaz za prethodnu tvrdnju mogla bi poslužiti i pojava nestabilnosti dugoulaznog akcenta u dvosložnim rečima ispred kratke ultime. Kao što nalazimo naporedo pojavu primera tipa *žěna/žěna*, tako isto nalazimo i varijante tipa: *lěđa/lěđa*. Pojava skraćivanja dugoulaznih akcenata ispred kratke ultime nije dominantna, ali su sasvim obični primeri:

stáblo R Mh, *náčin* J, *stábla* R, *svíla* Vd, *vřste* U, *tvřdo* Mh, *lěđa* Vd D, *gláva* B, *dávno* V, *mírni* Gb, *vřata* Gb, *plátit* Mh, *vřúca* Dr, *znáte* Dr, *mřtav* Gb L, *mřtva* R L, *mřtvu* L, *víno* Đ, *stránci* Č, *gládan* Pr, *žědan* J, pa i: *poláko* M Ml Km.

Naravno, naporedo sa navedenim primerima javljaju se i primeri sa dugoulaznim akcentom, kao uobičajeniji:

stáblo, *náčin*, *stábla*, *svíla*, *vřste*, *tvřda*, *lěđa*, *gláva*, *dávno*, *mírni*, *vřata*, *plátit*, *vřúca*, *znáte*, *mřtav*, *mřtva*, *víno*, *stránci*, *poláko*, *gládan*, *žědan*, i to kod istih informatora.

c) Alterniranje kratkoulaznog i dugoulaznog akcenta u dvosložnim rečima i nezjednačenost akcenta prideva neodređenog vida verovatno su uticali na pojavu *trovarijantnog* akcenta dvosložnog radnog glagolskog prideva:

bíla Pl M Č Pr R L P Km Gb G Pr D Dbr Mh Dr, *bíla* Dr J U Mh Pr V Ml R M, pa i *bíla* Dr Ml Gb Pr D K Mh, *bílo* M Č Pr Đ Ml P Gb V G Vd Dbr Lj Mh, *bílo* Dr J U K J Mh Pr G V Gb Km P Ml Č M, *bílo* M Č R Ml P L Km Gb V G D Mh Vd J K U Dr, *bíle* Pl Pr Dbr, *bíle* Dr J V Ml Km, *bíle* Dr R Pl P L Pr D Mh J, *bíli* Vd Ml V Pr, *bíli* U Dr M, *bíli* Dr M L Pr Gb G Vd U, *dáli* V Ml Pr, *dáli* U P, *dáli* P L Dr U, *zvála* Ml, *zvála* Đ Ml Vd, *zvála* L Pr B K.

d) Na pretposljednem slogu trosložnih i višesložnih reči, ako je finalni kratak, umesto kratkoulaznog akcenta može se javiti kratkosilazni:

domaćin L R Č Gb, *veselje* Dr B J Pr Gb M Č L, *milđsti* L, *vručini* Dr, *pomđci* L, *dijālet* Pr, *grmēna* Dr, *Burdžlez* L, *Bjelđša* L, *višina* Km, *nebēsa* Km, *površini* L, *imēna* Pr, *beškōta* Gb, *živđtu* Pr, *glamni* Pr, *vremēna* Pr,

dubđko U, *dalđko* U K Km, *izdalđka* D, *poštēno* L, *nepoštēno* L, *vesēla* Č, *večeras* Km, *zelēna* Km,

donēsi Dbr, *vesēli* L, *provēli* Pr, *izāšla* U, *pomđgla* J, *pomđgli* Km, *pomđzi* L, *utēkla* L, *iznēsi* L, *dovēdi* L, *dovēzi* L, *poklđpi* D, *poklđpit* Gb, *oīšla* L, *ožēnit* M, *ladđvat* M, *nakōtit* Km, *porođilat* Km, *govđrit* Pr Km, *obnemđgli* M, *posđli* M, *ogladni* M, *ožēdni* M.

Treba istaći da su daleko brojniji primeri u kojima se javlja kratkouzlazni akcenat.

Kratkosilazni akcenat na penultimi razlikuje se, po akustičkim osobinama, od kratkosilaznog akcenta u inicijalnom slogu. To je kratki akcenat koji po početnoj realizaciji, po porastu tona i intenziteta, podseća na kratkouzlazni, ali kod koga u drugom delu sloga i ton i intenzitet naglo opadaju kao kod kratkosilaznog akcenta; za ovaj akcenat se može reći da je jedna od varijanti kratkouzlaznog akcenta u kanovačkom položaju.

e) U ovom govoru se proklitike dosledno ponašaju kao sastavni deo reči uz koju stoje, pa, verovatno, zbog toga dolazi i do pojave da se na inicijalnom slogu dvosložnih reči sa kratkom ultimom, ako se ispred njih nalaze jednosložne proklitike, umesto kratkouzlaznog (ili kanovačkog dugouzlaznog), ponekad javlja kratkosilazni akcenat:

i mēded Pr, *po nđci* L, *u sēlu* Km K, *na kōña* J, *na kōnu* L, *na kōne* Gb K, *i žēna* Pr, *za vđla* L, *pa đri* L, *i jēsno* M, *na sānduk* M, *na Bđžić* K, *i kļpus* K, *i pātña* Gb, *o dđma* Km, *i pđrez* L, *pa dđbro* Pr, *u dđgu* L, *kro život* Km Pr.

Ovaj kratkosilazni akcenat istih je aksutičkih osobina kao i kratkosilazni u kanovačkom položaju na penultimi trosložnih i višesložnih reči. Činjenica da se akcenat u ovim slučajevima nije preneo na proklitiku potvrđuje njegovu drukčiju prirodu.

Inače, sve navedene reči pojavljuju se kod istih informatora i u još dve akcenatske varijante, ili sa kratkouzlaznim ili sa dugouzlaznim akcentom.

f) Kanovačko duljenje kratkouzlaznog akcenta u dvosložnim rečima pred kratkom ultimom, i pojava kratkosilaznog u trosložnim i višesložnim rečima na penultimi ispred kratke ultime, nedvosmisleni je uticaj dubrovačkog i cavtajskog¹³⁴ govora.

Na osnovu naše građe prikupljene na terenu, možemo reći da je ova pojava poznata konavoskom govoru, ali nije u potpunosti postala sistem. Dovala je do potpune nestabilnosti uzlaznih akcenata u kanovačkom položaju i do pojava dvoakcenatskih i troakcenatskih varijanti.

PRENOŠENJE AKCENATA NA PROKLITIKE

Da je novoštokavska politonija u potpunosti zahvatila ovaj govor, svedoči i skoro dosledno prenošenje silaznih akcenata na proklitike. Naravno, rečenični akcenat ponekad uslovljava da se ovaj proces ne vrši, ali su takvi primeri retki.

¹³⁴ Budmani: Dubrovački, 160, 157; Rešetar: Betonung, 37; Hraste: Kanovački, 69, 74; Brozović: Cavtat, 502, 503.

Silazni akcenti se prenose na predloge i veznike, a često i akcentogene reči preuzimaju ulogu proklitika, naročito brojevi.

1. a) Nalazimo brojne potvrde za prenošenje silaznih akcenata na predloge bez promene intonacije:

ù *grād* M P Pr Dr, ù *lōv* L Gb, ù *jāz* R, ù *lūd* M, ù *mrāk* Dr, ù *dōm* L, ù *sūd* Ml L, ù *brōd* Dr, ù *Bēč* Gb, *nā vrāt* B Dr, *nū dān* R Mh Dr, *nā zid* D, *nā rēd* Pr, *nā drōb* L, *nā stō* Č, *nā vōz* Gb, ù *pēc* L, *sā mnōm* Dr Ml L Km Dbr, *pō dvā* Dbr K P Gb B, *pō trī* Pr Dbr J U Dr,

ò *strāha* R, ò *stāda* R, òd *rēda* R, ò *dūba* D, ò *zrāka* J, ù *grāda* R Ml Dbr K Dr, *zā kūma* L, ù *rūku* M Gb D Vd, ù *dūšu* M, *zā zīmu* D, *prī glāvu* Km, ù *Dūbē* Gb, ù *mēso* J, *zā lūda* Km, *nā pŕvū* Dr,

ù *boga* M Gb, ù *svijet* M, *nā brode* R, òd *roda* K, *zā bedēm* B, *krōz mozak* Pr,

ù *zemju* R, ù *kose* L, ù *vodu* Vd Km, *nā noge* L Dbr J Dr, ù *jesēn* R P, ù *prsi* Gb, ù *starōs* L,

nā uje Dr Dbr K, ù *uho* Č, ù *grožde* M, ù *oku* Km, ù *moru* Ml M, *nā tli* Gb J, *nā ruvo* L, *nā grobje* Pl, *dō neba* Pr,

ù *sto* Dbr, ù *nešto* M Dbr, ù *nekū* M, *pō tobōm* Km M, *prē sobōm* Pr M, ù *onōm* V, *zā stara* M, *nā sitno* Dbr J U, *nā lako* Đ, ù *toplo* J, ù *dugo* Pr, ù *dubje* J, ù *doma* R Gb J, *pō pola*, *pō dvije* D Lj, *dō osam* Dr, *pō deset* D,

nā koñima Dr, òd *kamena* R, *nā vrijeme* Km, ù *planinu* L, ù *dubinu* J, ù *srijedu* R, *prī nekijem* Vd, *pō petere* Gb, *pō nekoliko* P,

pa i na negaciju: *nē vajā* J, *nē poznā* Č, *nē poznās* Ml, *nē poznajū* Dr. . .

b) Kada je rezultat prenošenja na dvosložne predloge kratkosilazni akcentat, on je uvek na prvom slogu predloga, kao:

òkō *vrāta* Mh, ùza *strānu* Gb, *prēko pōdnē* M, ùza *nē* Km, òkō *nē* Đ Mh,

òkō *ruva* L, *pōkrāj mora* Ml, òkō *nega* L, *prēko nega* M, *prēdā ū* Pr, ùza *nē* Km, *krōzū ū* Pl, *mēdū nas* Km, òkō *nas* U, òkō *ñih* J, *mēdu ñima* U.

c) Često je ovo prenošenje i na veznik *i*:

ì *sīn* Dr J, ì *mūž* Dr Đ, ì *dvā* G, ì *trī* K Dbr G Đ, ì *pēt* Dr U Dbr V Gb Đ Km, ì *šēs* D G L, ì *pō* Dr Dbr, ì *vrāga* Đ, ì *zēca* Gb, ì *ziāta* Km Gb, ì *sīna* V Gb, ì *žēdan* D, ì *glādan* D, ì *bilo* D, ì *bila* L,

ì *kolo* M, ì *đeci* Gb, ì *jedna* Lj, ì *dvije* Dr Lj Gb Đ Mh, ì *osam* Dr Pr Km, ì *devēt* Pr Gb L P, ì *onī* D, ì *doma* K, ì *ondā* V Pr, ì *vše* Vd Đ, ì *prije* Dbr Gb L Mh, ì *četvero* Gb, ì *petere* Pr,

pa i na daljinu kada se veznik i predlog ponašaju kao dvosložna proklitika: ì *u poje* Km, ì *u dvije* D.

d) Javlja se prenošenje silaznih akcenata bez izmene intonacije na akcentogene reči koje preuzimaju ulogu proklitika, kao:

štā *jā* Dbr Vd V P, štā *ū* Vd, svē *nās* M D, svē *trī* L, svā *trī* L, svē *tō* L,

štā *imā* D, kō *imā* P, mōre *bit* Pl.

2. Znatno je č.šće prenošenje silaznih akcenata na proklitike u čijem se rezultatu javlja kratkouzlazni akcentat, a u značajnom broju slučajeva i dugouzlazni.

a) U našoj građi našli smo brojne potvrde za ovakvu vrstu pomeranja silaznih akcenata na predloge, pa ih navodimo kao ilustraciju širine i stalnosti pojave:

nà pūt Pl, nà krāj M R Dr, pòd nīm L Pr J, òd nē L V B Pl Č M, ù nōm L U D Km Mh J, kòd nās G, zà tāj Vd, nà tō Km L Dr J P R Vd, ù tōm M, pò tū Mh L Gb Č R, pò tē Ml Km G,

ò stōnka R, nà sūnce D Vd Lj, kròz vrāta Mh Dbr, ù škōlu Đ Lj Mh K Gb, ù Jūtōm Lj Dbr, ù Dūbōm Dr, ù štīrku Dr, ù cřkvu Č Pl P B L Dr Gb, ù tvřđi Đ, nà vrāta M Km Dbr, nà mājku Gb, pò Bāčkōm Km, ò svōjtē Dr, òd mūrvē J Gb, òt kārte K, ò sūšē Gb, zà cřkvōm Pr Lj Dr M, bēz Lūkē Dbr, iz mōga Dr D, ù mōmu Gb, ù svōmu Km, is kōga L Pr, pò kōme L, ù dōnōm K Lj, ù rīmskū L, ù stārē Gb Đ, pò skūpē M, prī stārōm Lj,

pò mūrvara Dbr, prēd vrātima D Vd Dbr,

ù mnin B Pl, ù špag J, ù rat Gb R, nà pjat K, nà pod Dbr, zà prs D, nà smrt R, nà sve Đ, nà lak R,

iz vrta Dr, zà brata Dr, òd rata Gb Km, pò kamēn Đ, pò mjesēc Đ, nà istōk L, ù času Č, ù cara L, ù Risnu Dr, òd gusta Gb K,

iz brda Dbr, zà jeta Dr P, pò žito Pr, nà kluko Dbr U, nà mjestu J Ml, nà zdravje Č L, ù čudu Pr, ù nēdra Dbr, ù ime L,

nà pjacu V Dr, nà pašu Gb Km V K Dr, nà misu Gb J, nà kući Gb Km V K Dr, nà sreći L, nà ure R, nà poštu R, nà nivi M, ù mladōs Pr, ù smokve M, ù šumu L Ml Km, ù pjesmi R, ù bačvu J Dbr, ù teću Vd Gb, ù knīgu D, ù šaku D, ù Lastvu K, ù Boku Mh, iz draću V, iz gusle M, iz Bosnē R Pr, zà pare Dr R, nà svadbu R, nà rpu Km, nà Grudi Pl G Dr, pò voji Ml, òd vunē Gb Dr, ò diñē Đ, òd bañē M R, òt kučkē J, ò stokē J, òd robē Pl K, òt kravē Gb K J, ù barām Lj, ù kúigām B Gb, ù vrečām L, ù kučām Pl M,

ù mene U Gb Dbr Mh B J M R Đ Km, pò sebi U B K Gb Lj, ù tebe M U, ù nega Km L Dr U J Pr K, nà temū M L Gb R J, ò tegā Gb Vd J Dr Pr, sù tijem V D J Lj, ù onō K, sù čijem D, ù nekō L,

nà drugi Ml L V D Km Dbr, ù dosta D K J L K, ù malo Lj J K D, nà više Vd Dr, nà grešo Dr, ù vrelu J Vd, ù gorī Đ, nà istōm Gb, nà desnōm Dr, pò turski Gb, pò naški Vd, zà kadā Lj, dō sadā M,

ù Šibenik K, nà poslūhu L, dō doktora Dr, is Komājā Km Dr, ù popōvā Vd, ù Čilipe Gb, ù svatove L, nà koñima L Gb J K,

ù projeće Vd, òd jañeta Gb, zà videla Gb, dō kojēnā J, ù nēdrima Vd Dbr, ù brdima Ml,

ù Kanadi Dbr, ù baštinu R Lj M, ù tećici K, ù konobu P, ù pastrvu P, ù švajeru Đ, ù křpici Vd, nà udicu Đ, nà odrini Pl, nà srijensu J, nà skrīnu Gb, nà godinu Gb R L, nà nadnicu Km, nà mlinicu P, òt potrebē L Lj, ò stotinē Km, nà kokoši Vd, ù vrećice K, nà balice K, nà pečice Lj, kròz novine Vd, kròz kúizine Pr, nà babine Dr, òd maslinā Lj Dbr, òt poklādā Vd, pò godinām M, ù Brotnicām D, ù bječvām Gb,

ù nekoga M, nà lijevōm R Dr, nà velikō Dbr, ù drugōga U M Đ,

ù Čilipima V Km, nà ugovōre J L, prī krajevima Dr, nà gubičimu D, pò nekoliko Km Vd.

b) Kada se silazni akcenti prenose na višesložne predloge sa promenom intonacije, u rezultatu tog prenošenja javlja se uzlazni akcenat na finalnom slogu predloga:

ispřè cřkvě Đ, překò Strāvčě D, izù Jūtě Pr,
prema drugōj D, okò tegā L, ispò stokē D, među lave L,
prekò godinē Pr, prekò bubřegā Gb.

c) Kao što se može i očekivati, redovno je prenošenje na negaciju:

ně dāj Dbr, ně znām Dr Lj Dbr Pr Km P, ně rānīm D, ně pāntīm B, ně nādū V,
ně jūbī Dr, ně dōdē Dr Vd, ně rādū P, ně lūcīm Dbr, ně slūžī Km, ně kážēm Dbr, ně
mnāčīm J, ně krēcē Dr, ně smētā Dr Đ R, ně rādī Dr U P R M, ně pītā Dbr Đ, ně lūtā
R, ně pričām L, ně šūšī Gb,

ně bi M, ně perē Đ, ně idē Dbr R, ně krizmā P, ně molī Km, ně nosī Mh Dbr Gb
Km, ně rečē Km, ně falī Km, ně gledā R, ně padā R P, ně piješ Mh, ně kaštrī Vd, ně
čistī J Lj, ně sije Dr Pr, ně vidīm Dbr, ně legū D, ně dajū Dr, ně čudīm Dr, ně spat R,
ně budē Dr D V,

ně přešite Km, ně vadīmo J, ně rečēmo G, ně smijete Dr, ně vjeruješ Ml, ně
mejēmo Gb.

d) Prenošnjem su zahvaćeni i veznici: *i, ni, a, da, te, dok, ka*

ì pūt L, dà bōg Km, à jā Č Km L, ì tī B Dbr, ì vī V Ml Km, tè ōn L, ì nū U, à
mī L, ì tū Pl Đ, ì pēt Km, ì znā Km, nì stāt Dbr,

ì škōlu Km, ì cřkva Vd, ì pāřā Lj, nì mājka Dbr U L G, nì mūrvē Dbr, ì stāri U
M, ì dōnī V, nì pētē V, ì šestē M,

ì pričā Km, ì pītām Pr, ì nēmām Lj, ì něce K, ì rādīš Pr, ì plātū Č, dà pišēš Đ,
dòg dōdē Dbr, kà dōdū Km Gb Dr Pr,

ì mlin Lj, ì naš Pr, ì jes Č Dr, ì bit Gb U K, à sad L,

ì rođāk Pr, ì jasēn K, ì prstēn Dr, ì graha Lj Dr,

ì žito D Pl, ì ralo L, ì žensko P V,

ì tata Dbr, ì kuća Pr, ì mačka Pr, ì mama Dbr, ì tica Gb, ì krava R, ì steja L, nì
stoke D, ì tetku Đ, ì cácu L, ì silōm R, ì gusle K, ì starōs Pr, ì prokule Dr,

ì nešto L, nì tegā Ml, ì svaki L, ì sretan M, ì mnadī Dr, ì jedno Km, ì višē R P, ì
dobrū L, ì drugā Gb L Km, ì sedmē Gb V Pr,

ì pazit K, nì dizat Gb, dà vidīš U, dà imā V, dà budē L, dà idē Đ U, dà rodī R
Đ, ì biće Km R, ì joće L, nì znali D Dbr,

ì običāj Đ, ì troskota Gb, ì vezove Dbr,

ì zdravicu L, ì muziku Pl, ì mladosti Pr,

ì veselo L K, ì turskije Vd, ì mladēmu L, ì velikijeg P,

dà budemo Km U, dà vidite U, ì sijalo M,

čak i: *ì na rūke K, ì ne vajā Gb, ì u drugē Km.*

e) I ovde neke akcentogene reči mogu preuzimati ulogu proklitike, reklo bi se nešto češće nego u drugim mlađim ijekavskim govorima.

Brojevi najčešće postaju proklitike, pa je u ovom govoru sasvim obično:

četirī dāna J, osām ūrā P Dr, deset ūrā Gb, deset krūnā P, stā kilā Gb,

dvijè godine J Pr, *dvijè žice* D, *dvijè litre* Đ, *čet̄ ure* R, *pè stofin* Pr, *pè čutūrā* Gb, *pè godinā* Km, *šez godinā* Km, *osām godinā* Km, *desè godinā* Gb P, *desèt ijādā* Km D, *dvajèz godinā* Dbr Vd Pr Km, *dvajèz devētē* Pl, *stò metārā* Đ, *stò dukātā* L.

Pored brojeva, ulogu proklitike mogu preuzimati i druge reči, kao:

štò jā L, *kò nēće* B, *svakì dān* K Dr D B Vd, *đè bilo* Gb,

kò znā K V Gb U M, *kò oće* B, *kò imā* Gb, *štò imā* K D, *štò oće* Km, *štò budē* Pr, *đè oće* Vd, *svù godinu* K.

3. U govoru Konavala je dosta široka pojava dugouzlaznog akcenta na proklitici u rezultatu pomeranja silaznog akcenta sa izmenom intonacije. Uočavaju se tri slučaja u kojima se na proklitici javlja dugouzlazni akcentat.

a) Kada se umesto punog zameničkog oblika posle proklitike upotrebi enklitički oblik, u tom spoju enklitike i proklitike javlja se dugouzlazni akcentat, kao u primerima:

ú me Km, *nā me* Km, *nā se* U Dbr, *nā te* M.

b) Rezultat prenošenja silaznog akcenta sa jednosložnih oblika ličnih zamenica na proklitike je takođe dugouzlazni akcentat:

zá nu Č M Dbr B L, *pó nu* U, *ú nu* D J M Č Km, *nā nu* Dbr, *ód nas* M L, *kód nas* M Ml G Pr Mh, *zá nas* V, *dó nas* Mh P, *í nas* V, *ú nas* Č Dr J K Lj Dbr Vd Mh D Pr V Gb P Đ, *ód vas* U, *ú vas* J K Km M, *kód vas* Č, *ú ní* M, *zá nih* V, *nā ní* J, *pó ní* L, *ú nih* Gb,

pa i kada se dobije trosložna izgovorna celina: *ú vaske* M, *ú naske* K J Mh M, što može biti analogno prenet odnos iz dvosložne izgovorne celine.

c) Dugouzlazni akcentat se javlja i kao rezultat prenošenja silaznog akcenta (i dugog i kratkog) na jednosložne reči koje su preuzele ulogu proklitika, a imale su dug akcentat:

dvā dāna P, *dvā sīna* Pr, *dvā trī* D, *pé šēs* D Ml, *pó nē* Km, *kráj nē* Gb, *okó crkvē* Gb,

pó ure Vd, *pó godinē* Dr Km, *pó svijeta* L, *dvā brata* Pr, *dvā prsta* D, *dvā metra* Đ, *dvā mjesēca* R K L Dbr, *trī ure* Gb Pr Dr, *trī kuće* D, *trī mjesēca* Pr, *pút mene* G, *kráj tije* Gb, *pró baštinē* R, *pró godinē* J, *okó skriñē* Gb, *okó kućē* G, *okó tegā* Km D.

Na pojavu dugouzlaznog akcenta u navedenim primerima moglo je uticati čuvanje postojećeg kvantiteta vokala u rečima koje su preuzele funkciju proklitika.

4. Prenošnje akcentata na proklitike dosledno se vrši i u govoru Dubrovnika i Cavtata¹³⁵ i u srodnim istočnohercegovačkim govorima¹³⁶. Takođe je ovim govorima poznato i uključivanje brojeva u proklitike. Ipak je ova pojava u Konavlima šira nego u Hercegovini.

Dosledno prenošenje silaznih akcentata na proklitike (u koje se, takođe, dosledno uključuju i veznici), uključivanje akcentogenih reči u repertoar proklitika, pojava dugouzlaznog akcenta na proklitikama, nestabilnost uzlaznih akcentata (i dugog i kratkog izazvana kanovačkim duljenjem, pa stoga pojava dvoakcenatskih i troakcenatskih varijanti), doveli su do izrazitog razlikovanja rečenične melodije konavskog govora od rečenične melodije istočnohercegovačkog govora.

¹³⁵ Brozović: Cavtat, 503.

¹³⁶ Nikolić: Osnovi, 196.

POSTAKCENATSKE DUŽINE

U govoru Konavala nema pojave skraćivanja postakcenatskih dužina. Nezavisno od toga da li dolaze posle uzlaznih ili silaznih akcenata ili posle neakcentovanih slogova dužine su stabilne. Stabilnost Daničićevih dužina ne remeti ni uzastopni niz dugih slogova, pa se tako čuvaju i po tri uzastopne dužine, kao: *brežžujākā, prèvitākā, muškārācā* i sl.

Pojavljivanje dužina u postakcenatskim slogovima ni u ovom govoru ne poklapa se uvek sa Vuk — Daničićevom normom, ali podudarnost postoji u velikoj meri.

Navešćemo karakteristične potvrde za stabilnost dužina koje se poklapaju sa normom:

a) *svàdbē, vòdē, stòkē, mladòžēnē, šenicē, lòzē, strújē, rakijē, glávē, rúkē, rāšē, svilē, zèmjē, vòjskē, kùcē, drāčē, tràvicē, štētē, škòlē, stránē, đèvojke...*

b) *sìlòm, pècinòm, mètlicòm, trpezòm, nèđejòm, večinòm, mòjòm, starìnom, plòčòm, trgòvinòm, òstāvštìnòm, mòtikòm, kòsòm, srèčòm...*

c) *štētā, ženā, mlīnā, òrāhā, mījendēlā, gùsālā, prèpelicā, záselākā, tīkvīcā, Crnògorācā, bjèčāvā, tòrbīcā, mètārā, dòmōvā, Vīšīcā, vùkōvā, tvrđāvā, smòkāvā, kùnicā...*

d) *stāri, cīni, prīsōjñi, mlādī, mnādī, zèlenī, lījepī, bījelī...*

e) *pròdān, zàklān, skùvān, sīmān, prèotēt, skīnūt...*

f) *bījāh, vèjāh...*

g) *jàdući, ìdući, pjèvajūći, bjèžēći, vèzūći, trésūći...*

h) *kòkòš, pròšlòs, žālòs, mnādòs, bòlēs, ùdāļenòs, stāròs, mīlòs, svèčanòs...*

i) *plātīm, kàžēm, pītām, skīcēm, znācīm, sūsīm, pāntīm, svīrām, mīslīm, vīdīm, lègnēm, dīgnēm, šālīm, ìdēm, rèčēm, vrācēm, gòvorīm, večērām, rāzgñècīm, òblācīm, razgòvārām...*

j) *ìgrāne, òrāne, kòpāne, pjèvāne, kòšēne, vèsłāne, plīvāne, kùpjēne, cāròvāne, đèvovāne...*

k) *stùdēn, p̄rstēn, c̄ějād, vr̄šāj, kāmēn, òbīcāj, kòlāč, đèvojka, kòlājna, pòtrēs, jāsēn, vīnogrād, kòmād, mjēsēc...*

l) *vjèrīj, bàcāj, pòcērāj, porazgòvārāj, dòcērāj, sàčūvāj, pòlījevāj, sūmporāj, vjèrūjte, fèrmāj...*

NESTABILNE DANIČIĆEVE DUŽINE

a) U Konavlima nije nepoznata dužina u prezentu glagola prve vrste koji neposredno ispred prezentskog nastavka imaju dugouzlazni akcentat. Ali ta dužina nije stabilna, pa se javljaju kod istih informatora i primeri sa dužinom i bez nje. Tako nalazimo:

múzem J, prédem D, vézem K, obúčem Dr, vézeš Dbr, prède K M, smije M, véze Dbr M, oprède Vd, obúče Ml, pomúzemo J Vd.

U istim mestima kod istih govornika naići ćemo i na poneki primer sa dužinom, kao:

prédēš D, prédē M Vd, vézē se Dbr.

Ipak se stiče utisak da su brojniji, i da se češće javljaju, primeri bez dužine.

Bez prezentske dužine mogu se javiti sva tri lica jednine i prvo i drugo lice množine. U trećem licu množine uvek je dug nastavak: *prédū, vézū, mizū, obūkū, smijū*.

Od srodnih govora dužinu u prezentu ovih glagola nemaju Uskoci, okolina Kolašina, nikšićki govor, Pljevlja i Ortiješ¹³⁷. Bez dužine su i naši kontrolni punktovi u jugoistočnoj Hercegovini. Za napredno javljanje oblika sa dužinom i bez nje zna samo govor Pive i Drobnjaka¹³⁸.

b) Nestabilna je u Konavlima i prezentska dužina glagola tipa: *zvati, plesti, peći, teći, sjeći/šeći*.

Javljaju se oblici prezenta ovih glagola bez dužina, kao:

zòvem D K Lj, *zòveš* Vd, *zòve* B P M, *zòvemo* Dr Mh K, *tèče* D, *pèče* Dr Gb, *sijèče* Vd, *posijèčeš* Gb, *posijèčete* Mh, *isijèčemo* J, *isijèčete* Gb,

ali su brojne potvrde u kojima postoji prezentska dužina:

plètē M, *plètēm* Vd, *tèčē* D, *pèčē* Vd Č, *pèčēš* Dbr, *zòvēm* Km Vd P Gb, *zòvē* Gb Km P Ml L Dr J Lj Dbr D B Pr, *zòvēmo* Lj Dr Ml Gb, *zovēmo* J, *zòvēte* Ml, *zòvū* P U, *zàzovēš* B, *zàzovē* Č.

Dug prezentski nastavak navedenih glagola imaju Pljevlja, Uskoci, Piva i Drobnjak, nikšićki govor i okolina Kolašina¹³⁹. U ovim govorima je u 1. i 2. l. pl. redovno dug akcenat na nastavku kod glagola bez prefiksa.

Današnje stanje prezentske dužine kod ovog tipa glagola u Konavlima bliže je zapadnijim govorima u kojima je ova dužina takođe nestabilna, a u 1. l. pl. nije dug akcenat na nastavku¹⁴⁰.

c) Dvojako stanje nalazimo i kod glagola koji u prezentskom nastavku imaju *-je*. Češće su potvrde za kratak vokal *e* u ovom nastavku:

čūjem Gb, *čūješ* Dbr M, *čūje* Gb, *snūje* Km, *pūje* Dr D Č, *grūješ* D, *škōluje* Mh, *kūpujemo* G, *odrēđuje* Km, *prōbije* J, *rāzbije* Pl, *vjērujem* Ml, *smijemo* U, *ūlijemo* Gb, *zālujemo* Gb, *īzlije* Vd, *prōliješ* U, *ūmijēš* D, *nasāđujem* G, *pōstaje* P, *rāstajete* se U, *osākujēš* K, *osākujemo* Dr, *nāpijem* L Km, *pōnapije* P,

ali će se naći kod istih informatora i slučajevi u kojima nalazimo dužinu, kao:

čūjēš Dr, *čūjē* Dr, *šījē* M, *ūbijē* Km, *dōbijē* P, *ōstajē* J P, *ūgrijē* Dr, *vjērujēm* Km, *kūpujēš* M.

Ovako dvojako stanje poznato je i u Pivi i Drobnjaku¹⁴¹. Ortiješ¹⁴² ima redovnu dužinu u prezentu glagola ovoga tipa, a Pljevlja, nikšićki govor, Uskoci, okolina Kolašina¹⁴³ nikada nemaju dužine. Nikada nema dužine ni u našem kontrolnom punktu (Žakovo).

¹³⁷ Stanić: Uskočki, 82; Pižurica: GOK, 21; Vušović: DIH, 61; Ružičić: Pljevlja, 149; Peco: Ortiješ, 45.

¹³⁸ Vuković: Akcenat, 319.

¹³⁹ Ružičić: Pljevlja, 149; Vuković: Akcenat, 320; Stanić: Uskočki, 166; Pižurica: GOK, 21.

¹⁴⁰ Peco: Ortiješ, 45; naš kontrolni punkt Žakovo nikada nema dužinu u prezentu ovih glagola.

¹⁴¹ Vuković: Akcenat, 319—320.

¹⁴² Peco: Ortiješ, 45.

¹⁴³ Ružičić: Pljevlja, 149; Vušović: DIH, 64; Stanić: Uskočki, 83; Pižurica: GOK, 21.

d) Ovde je redovno: *mògu* — *mðreš/mðžeš*, *hòcu/òcu* — *hðćeš/ðćeš*, kao i u srodnim, već pominjanim govorima.

e) Prema ovoj jezičkoj crti, tj. relativnom čuvanju starog stanja, odnosno nestabilnosti nove dužine kod glagola na *e* u prezentu¹⁴⁴ Konavle su bliže hercegovačkim govorima nego Dubrovniku. Naime, u dubrovačkom govoru sva tri pominjana tipa glagola imaju prezentsku dužinu¹⁴⁵.

DUŽINE KOJIH NEMA KOD VUKA I DANIČIĆA

I u ovom govoru nalazimo izvestan broj dužina, u nekim kategorijama reči, kojih nema kod Daničića.

1. U malobrojnim slučajevima kada se javlja nastavak *-ama* u dativu, instrumentalu i lokativu množine imenica ženskog roda na *a*, prvi slog tog nastavka može biti dug ako mu ne prethodi dug akcenat ili kratkouzlazni akcenat. Tako će se javiti:

vīlāma J Dr, *ù Dunāvāma* L, *stājāma* Vd, *ù godināma* Dr i sl.

Ova dužina nije obavezna. Kada se javi novi oblik dativa, instrumentala i lokativa sa nastavkom *-ama*, on je najčešće bez ove dužine.

Međutim, oblik na *-am*, kao: *vīlām*, *ribām*, *pò kučām*, *pò rupām*, *na zidinām* i sl. uvek ima dug vokal *a*. Tako je i u Dubrovniku¹⁴⁶. Za dug prvi slog ovoga nastavka znaju i drugi govori, a od srodnih, dužina je pod navedenim uslovima karakteristična za nikšićki, uskočki i okolinu Kolašina¹⁴⁷. U Pivi i Drobnojaku se javlja kao jedna od mogućnosti¹⁴⁸.

2. Sporadično se javlja i dužina pridevskog nastavka *-av*:

přlāvo U, *bālāv* Gb, *gārāv* Dbr Vd. . .

Međutim, daleko je više potvrda za kratke pridevske nastavke *-av*, *-as(t)*, *-at*.

3. a) U ovom govoru je najčešće dug osnovinski vokal infinitiva na *-nu(ti)*, *-a(ti)*, *-i(ti)* ukoliko prethodni slog nije uzlazno intoniran.

slūšāt D, *stāvīt* Č G Dbr, *stāvi* Pr, *kūpīt* Gb, *pānūt* Gb G, *stāvjāt* D J, *přtīt* D, *pūtīt* Km, *pūšīt* Km, *jāčit* Km, *šālīt* se Km Gb, *sprāvī* Gb, *čūdīt* Pr, *rězāt* D, *kāpāt* D, *spāzi* Pr, *rūšīt* Gb, *kītīt* D, *skūvāt* Dbr, *přīgāt* Dbr, *vādīt* D Ml, *skīnūt* J, *kūhāt* U, *lājāt* Gb, *mūčit* Đ, *glēdāt* Km L Dbr, *čistīt* Pl, *trājāt* Vd, *pāntīt* Đ, *lōpovāt* L, *zabōravīt* Ml, *izmučit* Đ, *ūtrnūt* Km, *iščīmāt* L, *dōlazīt* Ml Dbr, *pōstavīt* U, *pōkupīt* U, *ūkuvāt* Lj, *tōvarīt* Dbr, *ōkretāt* U, *přepadāt* U, *pōpravīt* Dr, *nāpravīt* Vd, *škđlovā* P Pr, *ūlazīt* Dbr, *pōmrškāt* Pr, *přōpanūt* Đ, *ūzimāt* Đ, *rāzlikovāt* Đ, *nāvrtā* Dbr.

Pojava dugog osnovinskog vokala pod navedenim uslovima nije obavezna, pa će se javiti i primeri sa kratkim vokalom i kod istih informatora:

¹⁴⁴ Belić: Istorija II, sv. 2, 93.

¹⁴⁵ Rešetar: Betonung, 185, 186, 187.

¹⁴⁶ Budmani: Dubrovački, 171.

¹⁴⁷ Stanić: Uskočki, 14; Pižurica: GOK, 22; Vušović: DIH, 46.

¹⁴⁸ Vuković: Akcenat, 225, 226.

izvadit Dr, *prāvīt* Dr, *zāmjerit* Dr, *nāstavit* R, *zāmislit* Pr, *sījat* Pr, *prèpadat* Dbr, *pāzīt* K, *trēsnut* P, *zābavit* Km, *pōstavit* Km, *nāšalit* Č, *ūkinut* M, *pròčistit* M, *pòpravjat* M, *glèdat* L, *ūprtit* V, *prìkupit* Gb, *izvadit* J, *kūpit* Mh, *stāvi* Km . .

Ovde se dužina može pojaviti i u slučajevima udvajanja infinitivnog završetka kod glagola na *-sti*:

jēstīt Km L Gb R Pr, *dōvestīt* K, *nājestīt* L, *grīstīt* L, *pōjestīt* U, *pāstīt* Gb, *šēstīt* Gb J, *srēstīt* Mh.

I u ovom slučaju se paralelno pojavljuju i likovi sa kratkim vokalom:

jēstīt Dbr R, *dōvestit* M, *krāstīt* L, *prēstīt* J, *izestit* Gb, *òprestīt* Dr, *pōjestit* Pr.

b) Dug osnovinski vokal kod pominjane kategorije glagola, i u istim uslovima (tj. ako prethodni vokal nije uzlazne intonacije) zadržava se i u radnom glagolskom pridevu. Može se čak reći da u radnom glagolskom pridevu u ovoj poziciji dug vokal preovlađuje.

skūpīla D L, *kūvāla* Gb, *slūšāla* Gb, *vādila* B Ml, *stāvila* L, *đizāla* Gb, *čīstila* V, *trāpila* Gb, *izlazila* B, *prēvjēsila* R, *dōdijāla* Đ, *òjāiila* G, *pròlazila* J, *pòkupila* M,

pādālo Vd, *stāvjalō* U, *stāvila* Lj, *trājālo* Mh, *slāvilo* Č, *igrālo* M, *trāpilo* M, *vādilo* Ml, *rībālo* Ml, *kāpālo* D, *sījālo* M Gb, *glèdālo* G Gb, *slāzilo* G, *ppjevālo* Dbr M, *kūvālo* B Lj, *đūbrīlo* Vd, *ūkanvālo* Lj, *zāšumilo* Ml, *ūdesilo* G, *òslabilo* Đ, *porèmeñilo* Ml Pr, *nāćicvilo* Pr, *òšetilo* Dbr Đ, *ispucālo* Ml, *izimālo* Lj, *pòpuštīlo* P, *zàratīlo* L, *dòlazilo* Lj,

vātāli Ml, *pāsāli* L, *bāvili* Ml, *mūčīli* J, *glèdāli* L Vd, *čēkālī* Gb, *kūpīli* Đ, *skūpīli* K, *krīzmālī* L, *jāhālī* L, *vādīli* Dbr, *pātīli* U, *krētālī* L, *srūšīli* G, *prāvīli* D, *kānūli* Vd, *sprāvjalī* Pr, *kūhālī* D, *vračālī* D, *trāgālī* D, *sījālī* D Vd, *stāvīli* D, *pòpravjalī* Gb, *pòginūli* Gb, *prìkupīli* M, *nāpuštīli* R, *dòlazīli* Gb K Đ Pl, *pòstavīli* Pl J, *kòristīli* U, *zabīježīli* D, *pòsijālī* Pr, *ūdesīli* G, *òmrazīli* L, *izimālī* K, *tòvarīli* Dr, *nāvrtālī* J,

pānūle Ml, *òparīle* Km, *pūcāle* Gb, *prāvīle* B, *kūpīle* Mh, *pòćinūle* Gb.

Isti kvantitetski odnosi čuvaju se i u futuru I:

pānūću Pl, *stānūću* Đ, *tīgāćeš* D, *mūćīćeš* se K, *pādāće* J, *slāvīće* Đ, *sījāćeš* M Ml P, *dōdijāćete* mi Đ . .

d) Dug osnovinski vokal infinitiva pod navedenim uslovima od srodnih govora imaju Nikšić, Piva i Drobñjak, Uskoci i okolina Kolašina¹⁴⁹.

Govori u današnjoj Hercegovini ne znaju za ovu pojavu¹⁵⁰, a za nju ne zna ni dubrovački govor¹⁵¹.

Dakle, ova dužina poznata je govorima koji imaju dužinu u dativu, instrumentalu i lokativu množine imenica ženskog roda i koji imaju duge preidevske nastavke *-av*, *-ast* i *-at*.

Rešetar je uočio ovu pojavu u govorima Crne Gore i Boke i ograničio ju je na dvoakcenatske sisteme¹⁵². Nad Rešetarevom tvrdnjom da su ove dužine sekundarne, preovladalo je mišljenje da su ovo očuvane stare dužine koje su se u našem jeziku skratile

¹⁴⁹ Vušović: DIH, 62—65; Vuković: Akcenat, 303; Stanić: Uskočki, 77; Pižurica: GOK, 23.

¹⁵⁰ Peco: GIH, 159; Peco: Ortiješ, 44—45; naš kontrolni punkt Žakovo.

¹⁵¹ Rešetar: Betonung, 159—160.

¹⁵² Rešetar: Betonung, 34—35, Štok., 89.

najpre pod starim akutom, a dalje se po analogiji skraćivale i u slučajevima gde nije bio akut¹⁵³.

*

Na osnovu iznetih opštih činjenica o akcenatskom sistemu konavoskog govora možemo zaključiti da je u akcenatskom pogledu ovaj govor pretrpeo uticaj tri tipa susjednih novoštokavskih govora, ali da se po svojim osobinama nije u potpunosti uklopilo ni u jedan od njih.

1. Dubrovački govor izvršio je uticaj u domenu kanovačkog duljenja i zadržavanja starijeg stanja u akcentu prideva neodređenog vida¹⁵⁴. Nijedna od ovih osobina nije u potpunosti uklopljena u akcenatski sistem konavoskog govora, nego postoje kao nesistematične varijante. Međutim, postojanje ovih varijanti dovelo je do opšte nestabilnosti uzlaznih akcenata (i dugouzlaznog, tip: *lèda/léda* i kratkouzlaznog, tip: *žéna/žèna/žèna*, pa i tip: *bìlo/bílo/bílo*) u dvosložnim i trosložnim rečima ispred kratke ultime. Ta je nestabilnost i kvalitativna i kvantitativna. Postojanje dve i tri varijante, kod istih govornika, dovelo je do promene prirode ovih akcenata. Akcenti u ovom položaju razlikuju se po svojoj prirodi od akcenata u progresivnim novoštokavskim ijekavskim govorima.

2. Po prirodi i distribuciji akcenata van kanovačkih pozicija konavoski govor je sličan najprogresivnijim istočnohercegovačkim govorima. Sličan im je i po čuvanju distinkcije između dugog i kratkog vokalnog *r*.

3. Po arhaičnoj crti čuvanja starih dužina (tipa: *přlāv, nřvāma, slřšāt, slřšāla*), koje su se u progresivnijim govorima skratile, ovaj govor se razlikuje od dubrovačkog i istočnohercegovačkog, a sličan je istočnijim ijekavskim govorima hercegovačkog tipa.

¹⁵³ Belić: Istorija II, sv. I, 47; Vuković: Akcenat, 225—227, 303—304.

¹⁵⁴ O pojedinačnim akcenatskim pojavama koje karakterišu određene kategorije reči raspravlja se u Morfoloziji.

IV

MORFOLOGIJA

U fonetskim i prozodijskim osobinama konavoski govor, u odnosu na govor Dubrovnika, čuva dosta osobenosti koje ga vezuju za istočnohercegovačku maticu. Mađutim, morfološke crte ga znatno više približavaju govoru Dubrovnika.

IMENICE

IMENICE MUŠKOG RODA

1. Karakteristike dvosložnih ličnih imena

a) Dvosložna muška lična imena: *Vláho, Lúko, Józo, Vido, Bóžo Đuro, Péro, Máto, Ívo, Niko, Mího/Míjo, Pávo, Jáko*, koja imaju dugouzlazni akcentat i koja se u nominativu završavaju vokalom *-o*, zadržavaju u svim padežima paradigmu imenica muškog roda.

Prisvojni pridevi od ovih imena izvode se nastavkom *-ov*: *Vláhov, Lúkov, Józov, Vídov, Bóžov, Đurov, Pérov, Mátov, Ívov, Nikov, Mihov/Míjov, Pávov, Jákov*.

b) Zanimljivo je da se dvosložna muška lična imena sa dugouzlaznim akcentom, koja u nominativu imaju završetak *-e*: *Vúle, Ánte, Více*, menjaju kao imenice ženskog roda (*Vúle — Vúlē — Vúli — Vúlu — Vúle — Vúlōm — Vúli*), a prisvojni pridevi od njih se izvode nastavkom *-in*: *Vúlin, Ántin, Vícin*.

c) Pojava da se dvosložna muška lična imena na *-o* i *-e* ne menjaju po istoj paradigmi tipičan je „dubrovčanizam“. Za nju zna Dubrovnik¹⁵⁵, neposredna dubrovačka okolina, Konavle i jedan deo južne Hercegovine u neposrednom dubrovačkom zaleđu¹⁵⁶.

Kao što je poznato, u većini govora imena ovoga tipa s nastavcima *-o* i *-e* u nominativu dele istu sudbinu: ili se menjaju kao imenice muškog ili kao imenice ženskog roda.

Do pojave razdvajanja deklinacionih tipova muških imena na *-o* i muških imena na *-e* mogao je dovesti uticaj centralnohercegovačkog govora u kome ovaj tip imena (i na

¹⁵⁵ Budmani: Dubrovački, 170; Rešetar: Štok., 165, JMD, 163.

¹⁵⁶ U samo jednom od naša tri kontrolna punkta u Hercegovini (Žakovo) imena tipa: *Jóvo, Péro* menjaju se kao imenice muškog roda, a tip: *Jóle, Ráde* kao imenice ženskog roda.

-o, i na -e) ima paradigmatu imenica ženskog roda¹⁵⁷. S obzirom na činjenicu da dubrovačko zaleđe, i ono koje pripada današnjoj Hercegovini i ono koje pripada današnjoj Crnoj Gori, zna samo za promenu ovog tipa po paradigmatu imenica muškog roda¹⁵⁸, pretpostavljeni centralnohercegovački uticaj je malo verovatan. Prihvatljivija je pretpostavka da su ovom razdvajanju doprinela dvosložna ženska imena koja u ovom govoru imaju u nominativu -e, kao: *Máre, Áne, Stáne, Jéle, Páve, Nike, Líce*, pa se muška imena tipa: *Vúle, Ánte, Vice*, svojim finalnim -e uključuju u istu deklinacionu kategoriju, kako je to i u dubrovačkom govoru.

Pomenuta imena imaju isti oblik nominativa i vokativa, samo se u vokativu javlja dugosilazni akcenat. U ostalim padežima ostaje nepromenjen dugouzlazni akcenat.

Oblici jednine

U oblicima jednine imenica muškog roda nema naročitih odstupanja od standarda, jedino bi se moglo reći da se nešto češće, nego u drugim govorima, uopštava instrumentalni nastavak -om iza palatalnih suglasnika, pa se javlja:

prījatejom Č M Pl G, *nožom* D, *múžom* Dr K Dbr, *kòhom* J, *pláčom* Dr, *páhom* B, *gospárom* Pr Đ Lj Pl Ml Č Km, *òcom* Km Pr, *právcom* U, *znòjom* K, *gúđjom* B, *čèkićom* R, *svécom* P, *vícom* Pr.

Međutim, ovom govoru, ipak, nije potpuno nepoznat ni oblik instrumentala sa nastavkom -em pa nalazimo: *prījatejem* Dr, *kócem* B, *tìgòvcem* P, *pútem* M.

Tendencija da se uopšti instrumentalni nastavak -om karakteristična je za dubrovački govor¹⁵⁹.

Oblici množine

Nominativ — 1. Već je u uvodnom delu rečeno da je naziv oblasti *Kònāvle* (koji se u govoru naših informatora javlja samo u ovoj formi) verovatno stari oblik nominativa množine (kakav su imale imenice tipa: kamene)¹⁶⁰. Naziv *Kònāvle* ima ovu ustaljenu formu, a odredbene reči uz ovu imenicu u nominativu dolaze u ženskom rodu. Međutim, po nastavku -ima u dativu, instrumentalu i lokativu zaključujemo da se ova imenica nije uključila u kategoriju imenica ženskog roda.

Za stari nominativ množine na -e, koji se ustalio u nazivima mesta¹⁶¹ nalazimo na terenu još potvrda:

jèdan záselak se zòvc *Grūšiće*, a jèdan *Vìgñe* Km, sèlo *Pòpoviće* je dđbìlo ìme P, dđbe *Pòpoviće*, *Vitājna* i *Mikuliće* činū klāčine Dbr, *Čilipe*, *Mòčiće*, *Pòpoviće* i *Grūda* nijèsu strádali M, bljo Đura, Mìka i Vìšña, pa ti tàkò nàzvāni *Đuriniće*, *Mikuliće* i *Vìšñiće* Đ, *Vinogrāce* R.

Osim naziva *Kònāvle*, koji je ustaljen, za ostala mesta se znatno češće javljaju u govoru nazivi sa množinskim oblikom nominativa množine na -i: *Grūšići*, *Vìgñi*, *Pòpovići*, *Mikulići*, *Vìšñjići*. . . što može da se tumači i uticajem administracije, kako se često javlja u jeziku.

¹⁵⁷ Peco: GIH, 15.

¹⁵⁸ Peco: GIH, 129; Vušović: GIH, 35.

¹⁵⁹ Budmani: Dubrovački, 170.

¹⁶⁰ Belić: Istorija, II, 1, 14.

2. Imenice tipa *mīš*, koje u našem standardu proširuju osnovu morfemama *ov/ev*, ovde su obične i bez proširenja:

mīši, od *mīša* Lj, *rúčki* Dr, *listi*, *ùberēš* mnádē *liste* na strúku D, *dvóri* U Lj V Đ Pl Km, *vòlti* Gb, *ròzi* Gb, *vjètri* Pr Đ P, *bròdi*, *nà brode* R, *gòlubi* P, *pòsli*, *vèlikijeh pòslā* M, *tròški*, *nc činū tròške* M, *lāvi*, među *lave* L, *snòpi* Dbr, *štāpi*, *uza štāpe* D.

Javljuju se i primeri sa proširenjem osnove, kao:

vùkovi L Vd Č, *sřpovi* M D Dr, *bòrovi* Ml Pr, *vòltovi* Gb K Lj, *đèdovi* Pr, *bògovi* D, *vjètrovi* Đ Km, ali za neke od ovih imenica, kao što su: *mīš*, *dvor*, u našoj građi nisu nađene potvrde sa proširenjem.

S druge strane, javljaju se s proširenjem imenice u kojima ono nije uobičajeno, kao:

zùbovi Mh, *pālcovi* Dbr, *sānovi* K, — pored *zùbi* J Dr Km, *pālcī* D Lj, *snī* L.

U vezi sa navedenim primerima treba istaći da ovakvo morfološko dvojestvo susrećemo i u susednim govovima Hercegovine i Crne Gore¹⁶², ali bi se moglo reći da su u Konavlima oblici bez proširenja dominantniji.

Genitiv — 1. U genitivu množine imenica muškog roda beležili smo uglavnom nastavak *-a*:

mīnā P, *samārā* L, *dānā* M P, *kónā* G, *brāvā* M, *đrāhā* Gb, *mijendēlā* Gb, *vřšājā* Gb, *zāsēlākā* Km, *nòvācā* G, *rāzrēdā* P, *đūkātā* L, *zēcōvā* P J, *vùkōvā* J, *dubōvā* Mh, *neputōvā* Dr, *vezōvā* Gb, *dòmōvā* Pr, *korākā* Km, *vragōvā* Đ, *prijatēļā* L, *bròđōvā* Ml, *strānācā* Pl, *bòrōvā* Pl, *đbičājā* M, *mùškārācā* Ml M, *prēvitākā* Dr, *brēžujākā* J.

2. Samo nastavak *-a* u genitivu množine imaju imenice: *gòst*, *přst*, *nòkat*, *pār*, *mjèsec*:

gòstā Km Dbr K Lj B, *nòkātā* R Č Pr, s *děset přstā* R Vd, *dvādes pārā* čārāpā K Gb D, *děvēt mjesēcā* Ml Km.

Nastavak *-i* našli smo u tri slučaja: *júdi/ļúdi* (u svim mestima), *mirīsī* Vd Gb Lj D, *moždāni* Pr.

Oblici na *-iju* — kao oblici starih dvojinjskih padeža — nepoznati su ovom govoru.

3. I ovde se mogu sresti oblici genitiva množine bez nastavka, i to samo uz brojeve: *trīsta đūkāt* L, *šēs tovār* L Vd.

Navedeni oblici genitiva susreću se i u susednim govovima¹⁶³.

dativ, instrumental i lokativ množine. — 1. U ova tri padeža redovno je nastavak *-ima*, znači morfološki sinkretizam je u potpunosti ostvaren:

brėgovima U Lj V, *bregòvima* L G, *kumòvima* L Č Gb, *kùmovima* Dr, *prijatēļima* L, *prìjatejima* D, *sřpovima* V, *sřpòvima* K, *kònima* K L Dbr V, *břkovima* Mh, *brkòvima* Mh.

Imenice tipa *mīš* u ovim padežima imaju ovakve oblike: *mīšima* Lj, *lāvima* L, *bròdima* R.

¹⁶¹ Belić: Istorija, II, 1, 14.

¹⁶² Peco: GIH, 117—118; Vuković: GPD, 52; Stevanović: ICD, 66.

¹⁶³ Budmani: Dubrovački, 171; Peco: GIH, 119.

Ovakvo stanje je u dubrovačkom govoru, a u istočnohercegovačkom je najčešće nastavak *-ima*, mada se ponekad susreće i *-ma*¹⁶⁴.

IMENICE SREDNJEG RODA

1. Budmani za dubrovački govor kaže da „mnoga srednja imena u svom pluralu pred padežni svršetak umeću *-ij*“¹⁶⁵. Ova osobina nalazi se i u konavoskom govoru, ali samo kod imenice *vrata*:

lúpajū ònā *vratīja* R, svē pròzore i *vratīja* sam učinijo sām L, *vājā da nàpravū sva vratīja* K, *lznijeli ònā vratīja* Mh, lupaju *vratījima* R.

Imenica *vrata* se takođe javlja u svim mestima. Forma *vratīja* se upotrebljava da označi više pojmova, a naročito kada se želi naglasiti da je to mnoštvo. Samo se ova imenica proširuje (nismo u građi našli *selija*, *morija* i sl.), a proširenje omogućuje da se ovom imenicom u uobičajenoj formi označi jedan pojam, a proširena označava više pojmova. Ostale imenice srednjeg roda na *-o* i *-e* tipa: *sèlo*, *kòlo*, *nèbo*, *čūdo*, *mðre*, *pðje/pðlje*, *sūnce*, ne proširuju osnovu i imaju paradigmu kao u našem standardu.

2. Po promeni tipa: *sèlo*, *pðje* u konavoskom govoru menjaju se i neke imenice koje u standardu proširuju osnovu suglasnikom *n* i *t* (tip: *ime*, *kube*), pa se tako susreće:

od *úža* K, *úžem* K Dbr, čitav dān u *úžu* Gb, *kòlāč* od jèdnog *jāja* D, s ònog *dřva* Đ.

Ova pojava zabeležena je i u istočnoj Hercegovini¹⁶⁶.

3. Videli smo da u instrumentalu jednine imenica muškog roda postoji tendencija da se uopšti nastavak *-om* i tamo gde je u standardu još uvek *-em*. Međutim, u ovom padežu imenice srednjeg roda dosledno zadržavaju distinkciju *-em* iza palatalnih suglasnika, a *-om* iza nepalatalnih suglasnika:

mðrem Ml Km M, *pðjem* D K Vd, *pðjem* L Lj, *gròžđem* Gb J V B K Lj, *bðrjem* Pr, *snðpjem* Dr U J D Vd Dbr P R Đ, *zdrāvjem* Dr Č M Km Vd V, *grðbjem* Pl, *úžem* K Dbr, *nāručem* Dr. . .

sèlom D Š Vd Pl, *nèbom* Pr, *čūdom* Č, *ūvom* L, *òkom* Dr Vd K.

4. Obavezno proširuje osnovu suglasnicima *t* i *n* najveći broj imenica koje proširuju osnovu i u standardu i u susjednom istočnohercegovačkom govoru¹⁶⁷: *pīle* — *pīleta*, *tèle* — *tèleta*, *jāne* — *jāneta*, *māče* — *māčeta*, *čejāde* — *čejādeta*, *vrijēme/brijēme* — *vrēmena/brēmena*, *brēme* — *brēmena*, *sēme* — *sēmena*, *plēme* — *plēmena*.

5. Od imenica koje su proširivale osnovu konsonantom *s*, ovde se danas susreće samo oblik množine: *nebèsā* Km, *nebèsā* L, *nebèsima* Vd Č U.

¹⁶⁴ Peco: GIH, 120.

¹⁶⁵ Budmani: Dubrovački, 170.

¹⁶⁶ Peco: GIH, 120.

¹⁶⁷ Peco: GIH, 122.

IMENICE ŽENSKOG RODA NA -a

1. Lična imena

Dvosložna ženska lična imena koja imaju dugouzlazni akcenat redovno se u nominativu završavaju na -e: *Mâre, Âne/Jâne, Jêle, Stâne, Pâve, Nike, Lúce*. (Zanimljivo je napomenuti da su, izgleda, do naših dana ovih sedam imena bila skoro jedina ženska imena u Konavlima).

Oblik vokativa ovih imena isti je kao nominativ, samo što se u vokativu javlja dugosilazni akcenat: *Mâre, Jâne, Jêle, Stâne, Pâve, Nike, Lúce*. U ostalim padežima ostaje dugouzlazni akcenat nominativa.

Dvosložna ženska imena sa završetkom -e u nominativu karakteristična su za Dubrovnik¹⁶⁸, jedan deo istočne Hercegovine, tj. neposredno dubrovačko zaleđe¹⁶⁹, a susreću se i u severnoj Dalmaciji i nekim crnogorskim govorima¹⁷⁰.

Vokativ jednine — Već je rečeno da dvosložna ženska imena imaju vokativ na -e: *Mâre, Stâne*, tj. isti oblik vokativa i nominativa.

Retka ženska imena na -ica: *Mârica, Kâtica*, takođe zadržavaju isti oblik u vokativu, tj. Vsg = Nsg.

Zajedničke imenice tipa: *đevòjčica, kurjòznica, kùkavica* u vokativu imaju nastavak -o:

đevòjčico B Ć Km, *kurjòznico* jèdna Đ, *stârâ kùkavico* J U.

Međutim, pojavljuju se i primeri sa nastavkom -e:

đevòjčice Gb Dr, *jepòtice* Đ.

Genitiv množine — 1. Imenice ženskog roda treće vrste u genitivu množine imaju samo nastavak -ã:

štêtã Km, *zénã* Km, *stránã* Ml, *kúćã* Km, *krâvã* G, *stijènã* M, *škòlã* M, *màšlînã* V P, *kùtijã* Km, *prèpelicã*, *tkvicã* Km, *lîsicã* P, *kùnicã* P, *tvrdãvã* Ml, *ijãdã* L, *gòdinã* Km, *třpèzã* Km, *tòrbicã* Dbr, *prîlikã* G . . .

a) Ako se osnova ovih imenica završava na dva konsonanta između njih se najčešće pojavljuje nepostojano *a*:

ovãcã P, *gùsãlã* Gb D, *đevòjãkã* Km M, *pùšãkã* P, *pãtãkã* Gb, *vòćãkã* P, *smòkãvã* L K D Ml P, *Crnògorãkã* Pl, *Èrcegovãkã* M, *bãćãvã* L, *pjèšãmã* M P V, *bjèćãvã* Dr Gb D, *bùkãvã* B, *lòkãvã* J, *crkãvã* Gb, *mòlitãvã* Ć L Gb, *mãjãkã* Gb, *vãtãrã* Dbr.

b) I ovde se, kao i u istočnoj Hercegovini¹⁷¹, ne pojavljuje nepostojano *a* između sonanta na prvom i nekog drugog konsonanta na drugom mestu, kao:

trãmpã M Mh, *kãntã* Pr, *mòlbã* P Dr Đ Km K U D, *ćãvkã* P, *ćòrbã* Gb, *kàsãrmã* Ml, *svòjtã* Dr.

Međutim, obični su i primeri:

mãjãkã Gb, *Èrcegovãkã* M, *Crnògorãkã* Pl, *đevòjãkã* (uvek).

¹⁶⁸ Budinani: Dubrovački, 170; Rešetar: Štok., 167, Betonung, 96.

¹⁶⁹ Pecò: GIH, 122—123. Tako je i u našim kontrolnim punktovima Žakovu i Sedlarima.

¹⁷⁰ Rešetar: Štok., 167; Stevanović: ICD, 63—64.

I na osnovu ovo malo potvrda može se pretpostaviti da je dug prethodni slog jedan od uzroka što se nepostojano *a* ne javlja u ovakvim suglasničkim skupinama.

c) Dug prethodni slog i skupina ploziv ili frikativ na prvom a sonant *ŋ* na drugom mestu uslovljavaju genitiv bez nepostojanog *a* u sledećim primerima:

šetnā U, *rādñā* R M Lj Vd Dbr, *klādñā* D V, *nošñā* Pr Km V, *mřžñā* M Pr, *pážñā* U, ali: *vřšāñā* J U K Vd¹⁷².

e) U našoj građi nismo našli ni jedan primer za genitiv množine ovih imenica na *-i*. Tako je i u susednim srodnim govorima¹⁷³.

f) Našli smo nekoliko potvrda starog oblika genitiva:

sedandēsēt *lĭād* L, ū kućām *đevojāk* Gb, iz vrātā ōd *Pil* Ml.

Slični ostaci starijeg stanja zabeleženi su i u nekim drugim govorima: dubrovačkom¹⁷⁴, srodnim hercegovačkim govorima¹⁷⁵ i bosanskim govorima¹⁷⁶, te se ni po ovoj crti Konavle ne izdvajaju od susednih govora.

g) Genitiv plurala imenica *ruka* i *noga* samo je *rūkā*, *nógā* (u svim mestima).

I ovde je, kao i u Dubrovniku, „genitiva duala posve nestalo te se govori samo *ruka*, *noga*, *oči*, *uši*“¹⁷⁷. I u susednoj istočnoj Hercegovini najčešće je *rūkā*, *nógā*, a ređe *rūkū*, *nògū*¹⁷⁸. U srodnim govorima u današnjoj Crnoj Gori najčešće je *rūkū*, *nògū*¹⁷⁹. U Sutorini je takođe *rūkā*, *nógā*¹⁸⁰. I u neposrednom dubrovačkom zaleđu je, takođe, nestalo genitiva duala (tu je: *rūkā*, *nógā*; *òči*, *ùši*, *přsi*. . .).

Dativ, instrumental i lokativ množine — 1. U Konavlima je skoro uvek u ovim padežima imenica III vrste nastavak *-am*:

dáli *būbām* Dbr, ni *babām* Vd, premà *kućām* Pl, nòsīm *đevojkam* Đ, primičē se *vřšñām* Đ,

prebáci *vĭlām* J, s *kūžinam* Pr, *drugàricām* Dr, s *prijatèlicām* Pl, tĭjem *těcām* Gb,

ù *kućām* Pl M, pò *kućām* Km Gb, pò *baštīnām* Pl, ū *wecām* L, na *zīdinām* L, ū *kavsām* Pl, ū *bječvām* Gb, po đvijem *vālām* D, pò *nivām* M, pò *godīnām* Km, pò *rupām* K, pri *pěčinām* Vd, ū *Barām* Lj, ū *Grudicām* J, ū *Brotnicām* B, ū *Strāvčam* K, ū *Komajām* Km, u *Mrcinām* Pl L.

Doduše, nailazi se ređe i na primere sa nastavkom *-ama*:

rūkama Ml, ū *kućama* Ml, pò *svadbama* Č, ū *godinama* Dr, po *prúgama* L.

¹⁷¹ Peco: GIH, 125.

¹⁷² Peco: GIH, 125—126; Pižurica: GOK, 124.

¹⁷³ Vušović: DIH, 37; Vuković: GPD, 56; Stanić: UG, 204; Pižurica: GOK, 124. U istočnoj Hercegovini se javlja u malobrojnim primerima — Peco: GIH, 126.

¹⁷⁴ Budmani: Dubrovački, 171.

¹⁷⁵ Vušović: DIH, 38; Vuković: GPD, 57; Peco: GIH, 126; Stanić: UG, 205.

¹⁷⁶ Rešetar: Štok., 161.

¹⁷⁷ Budmani: Dubrovački, 171.

¹⁷⁸ Peco: GIH, 126.

¹⁷⁹ Stanić: UG, 204—205; Pižurica: GOK, 124—125.

¹⁸⁰ Remetić: Upitnik.

Morfološko obeležje *-am* kod imenica ženskog roda beleži i Budmani u dubrovačkom govoru¹⁸¹. U Konavlima nismo zabeležili nastavak *-ami*, koji nalazimo kod Budmanija. Završetak *-am* nije nepoznat ni hercegovačkim govorima¹⁸², ali on u njima nije dominantan. Najverovatnije da je ovde dativni oblik nametnut i instrumentalu i lokativu.

IMENICA ŽENSKOG RODA NA SUGLASNIK

1. U jednini imenice tipa: *čī (ćēr), mās, vlās, kōs, čās, sāvjes, vījes, prōšlōs, bōlēs, mnādōs, mīlōs, žālōs, stārōs, svečanōs, kōkōš, jūbav, vēče* imaju samo dva oblika. U svim padežima sem nominativa i akuzativa je nastavak *-i: ćēri, māsti, vlāsti, kōsti...*

Nismo zabeležili ni jedan primer oblika na *-ju* u instrumentalu:

s *ćēri* sam bila u Sàrajevu D, sà *stārōsti* ti dōđu i bolesti Km, s *čāsti* i poštéнем pò bijelōm svijetu M, gospōdini bōže, s tvōjōm *mīldōsti* L, s vèlikōm *žālōsti* Đ, s mālōm *sāvjesti* ti òni rādū Dbr, s *pđmōći* bōga Gb.

Instrumental bez nastavka *-ju* je češći i u nekim susednim govorima¹⁸³.

2. U genitivu množine samo je nastavak *-i*:

ćēri D Gb Vd Km, *kōsti* V Đ, *kōkōši* Lj J D M, *uši* D B.

3. U dativu, instrumentalu i lokativu prema našoj građi nastavak je *-ima*:

u *kōstima* Đ U, s *ćerima* Km D Dr, dāj *kōkōšima* Gb D, u *přsima* K.

ZAMENICE

LIČNE ZAMENICE

1. a) Puni oblici ličnih zamenica za 1. i 2. lice i povratne zamenice *sěbe* odgovaraju tim oblicima u našem standardu. Akcenatski se podudaraju sa mnogim govorima „jugozapadnog dela štokavskog dijalekta“¹⁸⁴, tj. u genitivu, dativu, akuzativu i lokativu jednine imaju kratkosilazni akcenat, umesto kratkouzlaznog: *měne, tēbe, sēbe; mēni, tēbi, sēbi*.

b) U enklitičkim oblicima ovih zamenica, ipak, ne postoji podudarnost sa standardom. Pored standardnih enklitika u genitivu i akuzativu: *me, te, se, nas, vas* i *mi, ti, nam, vam* u dativu, javlja se i enklitički oblik dativa *vi*, koji se upotrebljava naporedo sa *vam*:

jā vi ljubim rūke L, svākā *vi* je kùca imala V, tākō *vi* je V, jā *ću vi* rēc V, bilo *vi* je V, tō *vi* je kākō *vi* je gōdina V, dōbro *vi* je V, néću *vi* govōri Vd. . .

Postoji daleko više potvrda za enklitički oblik *vam*. Budmani kaže da se *vi* i *ve* čuje u Konavlima¹⁸⁵. Međutim, mi nijednom nismo zabeležili *ve*, a *vi* retko u najvećem

¹⁸¹ Budmani: Dubrovački, 171.

¹⁸² Peco: GIH, 127; Vušović: DIH, 38.

¹⁸³ Peco: GIH, 128; Vuković: GPD, 58; Budmani: Dubrovački, 176.

¹⁸⁴ Belić: Istorija II, I, 105.

¹⁸⁵ Budmani: Dubrovački, 173.

delu oblasti. Jedino se u jugoistočnom delu, koji gravitira Herceg-Novom i Sutorini, nešto češće pojavljuje ovakav enklitički oblik.

Nismo, takođe, zabeležili *si ni ne*.

2. a) Lična zamenica trećeg lica *on* javlja se u ovom govoru u dva akcenatska lika: *ōn* i *ōn*. Po broju potvrda kod istih informatora i u istim mestima za oba akcenta, možemo zaključiti da je upotreba fakultativna. Ova zamenica se oblički i u punoj i u enklitičkim formama podudara sa standardom.

Međutim, u genitivu, dativu, akuzativu i lokativu javlja se kratkosilazni akcent: *nēga*, *nēmu*. U oblicima genitiva i akuzativa nismo zabeležili dugo *-a* (*nēgā*), što se može susresti u susednoj istočnoj Hercegovini¹⁸⁶.

U akuzativu se javljaju tri forme, tj. puni oblik *nēga*, enklitički *ga* i enklitika *n* uz predloge:

žzā *n* D Gb V, prēdā *n* Č Km K D Vd Dbr Pl, nīza *n* G P Km K U.

Enklitika *n* se javlja i u slučajevima kada se odnosi na bića i na predmete.

Nalazili smo potvrde za dvojake oblike instrumentala s predlogom *s*:

š *nīm* Gb L R, š *nīme* D Gb Dbr G V J R.

3. a) Lična zamenica za treće lice ženskog roda *ona* u nominativu, genitivu i instrumentalu i oblički i akcenatski se podudara sa standardom.

U akuzativu je puni oblik *nū*, a enklitički samo *je*. Nismo našli ni jednu potvrdu za enklitiku *ju*. Za tu formu ne zna ni dubrovački¹⁸⁷, a ni govor dubrovačkog zaleđa¹⁸⁸.

b) Puni oblik dativa i lokativa i enklitički oblik dativa u Konavlima glase *nōm*, *jōm/jom*:

gđovorīm *nōm* Gb, da *nōm* stāvī L, dāvām tō *nōm* Dr, jā tō *nōm* ištēm B, jōpet tō *nōm* rēčēm Vd,

nā *nōm* Km R Mh J V Pl Ml Č M Dr, ū *nōm* Km U L Lj Pl Dbr K D J Š G Vd,

pa *jom* sād Mh, ōndā *jom* rŭvo iđē Pl, muž *jōm* Dbr, ako *jōm* rēčē J, da *jōm* dāmo K, da *jōm* ōstō D, đēvēr *jōm* Dr, ūmro *jōm* muž Dr, ako *jōm* ne ōgŭlīm Gb, da *jōm* kāžē P L, ōnā *jōm* cēr Č.

O izjednačenosti nastavka dativa s nastavkom instrumentala govore i sledeće potvrde:

šta je *nóme* večeraske K, dāću ga *nómē* L.

Ovom svojom osobinom da umesto nastavka *-oj* ima nastavak *-om* u dativu i lokativu zameničko-pridevske promene konavoski se pridružuje jednom tipu govora na različitim stranama srpskohrvatske jezičke teritorije, kojima se pridružuje i po kanovačkom duljenju uzlaznih akcenata ispred kratke ultime. Od govora na zapadnoj strani naše jezičke teritorije ova pojava zabeležena je u Dubrovniku¹⁸⁹, dolini Neretve i Rame¹⁹⁰, od štokavskih govora, a od čakavskih u govorima koji se dodiruju sa štokavskim pa su pretpeli njihov

¹⁸⁶ Peco: GIH, 133.

¹⁸⁷ Budmani: Dubrovački, 173.

¹⁸⁸ Peco: GIH, 134.

¹⁸⁹ Budmani: Dubrovački, 172; Rešetar: Štok., 182.

¹⁹⁰ Okuka: Rama, 105.

uticaj (istočni deo Hvara i Korčula)¹⁹¹. Za ovu pojavu znaju i ekavski govori u Šumadiji¹⁹².

Početak ove pojave Daničić vezuje za XVI vek¹⁹³. Međutim, Vajan¹⁹⁴ tvrdi da su potvrde za ove oblike počele tek od početka XVIII veka. On smatra da je elizija finalnog *j* mogla dovesti do pojave ovih oblika. Ima mišljenja¹⁹⁵ da je analogija prema oblicima muškog roda zameničko-pridevske promene uticala na pojavu nastavka *-om* u dativu i lokativu jednine zamenica i prideva ženskog roda.

Nesporno je da su se dativ i lokativ jednine ženskog roda u zameničko-pridevskoj promeni izjednačili sa oblikom instrumentala jednine te iste promene. Moguće je da su ovo izjednačavanje podržali dativ i lokativ jednine muškog roda zameničko-pridevske promene.

4. Oblici množine (i puni i enklitički) zamenice trećeg lica u principu se podudaraju sa standardom. Nestabilnost glasa *h* i pojava sekundarnog *j* doveli su do pojave različitih likova punih oblika genitiva i akuzativa, kao i enklitičkih oblika genitiva, akuzativa i dativa množine. Pa se pojavljuju:

nih J Km, *nih* M, òkō *nih* J, ú *nih* Gb, zá *nih* V,

nīg K,

nīk Mh,

nī Đ Pl,

imā *ih* R Km V, pa *ih* ùvėžė V, vòdi *ih* J, bílo *ih* je M,

ima *ig* D Pr K Km Mh,

vīše *ik* rádilo Mh, jā sam *ik* vīdijo D, da *ik* imā Gb,

bílo *i* je Km, ako *i* vīdi R, da *i* pītāš Ml, vrāg *i* znāo Pl, imali smo *i* R, đė *i* je bílo R, da će *i* smāknut Gb, ògūlimo *i* Vd, imā *i* K, škòlova *i* Mh, òndā *i* vīde J, pòsla *i* čā Km,

da *jī* nė bi V, grīzla bi *jī* sāvjes Dbr, stāvijo *jī* bījo D, kùpīš *jī* Dbr,

da *im* dām J K, da *im* rėčėm Gb, dėnu *im* kāži M, lījepo *im* rėci K,

kad *jīm* svānč Lj, ònda *jīm* bācīmo Vd, pa *jīm* vīdė Dr, šta *jīm* kāžū Dbr.

Iz navedenih primera se vidi da puni oblik dativa i akuzativa može naporedo imati dugosilazni i kratkosilazni akcenat.

Karakteristično je za sve likove enklitika *ih* (*ih*, *ig*, *ik*, *i*, *jī*) i *im* (*im*, *jīm*) da se u njima uvek realizuje dug vokal.

Sve pomenute mogućnosti realizacije punih i enklitičkih oblika nalazimo i u istočnoj Hercegovini, samo u Konavlima nema: *nīha*, *nīhana*, *nīhakar*, *hi*, *hig*, *hin*, *him*, što se susreće u Hercegovini¹⁹⁶.

¹⁹¹ Hraste: Hvar, 32; Moskovljević: GK, 201.

¹⁹² Đorđević: Kanovački, 137—138; Ivić: Dijalektologija, 75; Ivić: Galipoljski, 213; Peco: Pregled, 47; Remetić: GCS, 274, 292 i dr.

¹⁹³ Daničić: Istorija, 166—167, 186.

¹⁹⁴ Vaillant: Zlatarić II, 133—134.

¹⁹⁵ Ivić: Galipoljski, 213; Belić: Istorija II, 1, 122—123.

¹⁹⁶ Peco: GIH, 135—136.

PRIDEVSKE ZAMENICE

Prisvojne zamenice — 1. Zamenice *môj, tvôj, svôj*, (i *mòje, tvòje, svòje*) karakteriše upotreba sažetih i nesažetih oblika u zavisnim padežima:

môga bràta Dr, *mômu* živòtu Gb, *mômu* sínu Pr, *môga* kúčka V, ù *mômu* mjèstu Pr, *svôga* pòja Lj, ì *svôga* gr̃mena Gb Dr, ù *svômu* mjèstu Km.

Nesažeti oblici se ređe javljaju, ali se ipak susreću, kao:

mòjegā sína Km, *mòjēmu* dūndu Pr, *tvòjega* rùva M.

I u susednim istočnohercegovačkim¹⁹⁷ češće se upotrebljavaju sažeti oblici. Iz primera se može videti da se, za razliku od Hercegovine, u Konavlima kao pokretni vokal u dativu i lokativu jednine uglavnom pojavljuje *u*, što je osobina dubrovakog govora¹⁹⁸.

2. U instrumentalu jednine i genitivu, dativu, instrumentalu i lokativu množine, kod pravih predstavnika ovoga govora, susreću se samo nastavci starih tvrdih osnova:

jā *mòjjem* pútem, *tí* *tvòjjem* M, *s* *mòjjem* sínom L, *svòjjem* Vd Dr Đ L M Č, *nègovijem* Dr Ĺ, *mòjjēk* Gb, *vāšijek* Gb, *vāšijem* Gb Dr G K B Pl Ml, *nļjovijem* Đ K, *nļhovijem* Dr Č.

3. U dativu i lokativu jednine prisvojnih zamenica ženskog roda redovno je nastavak *-om*:

po *svòjom* vōji P, svāk *svòjōm* kùci Pl, na *svòjōm* svādbi Lj, u *tvòjōm* kùci Dr, u *mòjōm* bāštini Pl, *tvòjōm* séstri J, *tvòjōm* svòjti D, sījeda kōsa je slāva glāvi *nèzinōm* Pr, *nāšōm* snāzi Pr, *vāšōm* rúci K.

4. Umesto zamenice *nēn -a, -o*, ponekad se javlja *nèzin, nēzina, nēzino*:

rōditeji *nèzini* Ml, mājka *nēzina* Dr, glāvi *nèzinōm* Pr, ali se najčešće upotrebljava genitiv jednine lične zamenice *ona*:

nē bāto, nje nāspān K, tō je *nē* muž Dr, *nē* sēsra K Dbr, *nē* àuto Gb, *nē* brāt Dr, *nē* vèzivo D, *nē* kūmovi Č, *nē* čēri J, *nē* dijēte G.

Po ovoj osobini je konavoski govor najbliži govoru Dubrovnika¹⁹⁹. Budmani kaže da u Dubrovniku uopšte nema posebne prisvojne zamenice ženskog roda trećeg lica, nego da se samo upotrebljava genitiv *nē*. Videli smo da je u Konavlima ovo najčešća mogućnost, ali da se javlja i zamenica *nèzin, -a, -o*. Pojedinačni primeri upotrebe ovakvog posesivnog genitiva zabeleženi su i u drugim govorima²⁰⁰ i kod pisaca²⁰¹.

Pokazne zamenice — 1. Umesto standardnog *ovaj, taj, onaj* u nominativu jednine muškog roda po pravilu je *òvī, tā, ònī*:

òvī stārijī sīn Dbr, *òvī* mālī Dbr, *òvī* načīn Mh, *òvī* klāk B, *òvī* bōr P, *òvī* brāt Lj, *òvī* sāt L, *òvī* svļjet L,

¹⁹⁷ Peco: GIH, 137.

¹⁹⁸ Budmani: Dubrovački, 171.

¹⁹⁹ Budmani: Dubrovački, 173; Rešetar: Štok., 185.

²⁰⁰ Ivšić: Posavski II, 114; Peco: GIH, 138.

²⁰¹ Rešetar: NDP, 91, JMD, 199; Marković: Ančić, 106; Vušović: Njegoš, 63; Stevanović: Njegoš, 23.

tâ kòret Pr, *tâ* knêz Pr, *tâ* sàstanak R, *tâ* kònō Ml, *tâ* plân Ml, *tâ* gòre mjēsēc Km, *tâ* mājstor L, *tâ* sāt L, *tâ* pròfesūr R, *tâ* čòjek Č, *tâ* jéčam M,

òní sāt L, *òní* bàdañ Dr, *òní* pūt Pr, *òní* dán Pl, *òní* izvor Ml, *òní* pòtrēs Ml, *òní* jèdan Km.

Ovakve oblike navedenih pokaznih zamenica od srodnih govora nalazimo u nikšićkom govoru, Pivi i Drobnojaku, Uskocima i okolini Kolašina²⁰². U istočnoj Hercegovini se paralelno upotrebljavaju: *òvāj/òvaj, tāj, ònāj/ònāj*, prema: *òvi/òvi, tâ, òni/òni*²⁰³. Iz Budmanijevog rada²⁰⁴ saznajemo da se u Dubrovniku krajem prošlog veka govorilo samo *òvi, tī, òni*. Rešetar kod dubrovačkih kancelara konstatuje da se najpre razvio i utvrdio oblik *oni*, jer se oseća potreba da se razlikuje imeničko *on (er)* od pridevskog *on (jener)*, a da se za njim povelu *ov*, dok su praslovenski oblici **ъ** i **ь**, uz prvobitne oblike *ta(j) — sa(j)* tek kasnije postali *ti — si*²⁰⁵.

Tâ umesto *tī* ili Vukovo *tāj*, po Belićevom mišljenju, nastalo je u narodnim govorima gubljenjem finalnog *j* pod uticajem kosih padeža. Dokaz za postojanje *j* u toj formi vidi u dužini vokala *a*²⁰⁶.

b) Kao i u Dubrovniku²⁰⁷, navedene pokazne zamenice *òvi, tâ, òni* u genitivu i lokativu umesto završetka *-oga, -og, -ome, -omu, -om* uvek imaju *-ega, -emu*:

òvegā Č L Pr V Gb J Đ K Dbr, *tègā* J U Lj K Mh D B Gb Ml P M Č L V R, *ònegā* K Dbr D J Gb V Pr Č L, *òvemū* Dbr Dr Đ Km, *tēmū* J K B U Dr Gb Pr R Km L, *ònemū* Vd Mh D B Pr.

U jednom delu jugozapadnih štokavskih govora, u dalmatinskim govorima i u nekim čakavskim govorima, izvršen je uticaj mekih osnova na tvrde²⁰⁸. Taj uticaj se osetio i u konavoskom govoru, ali samo u genitivu, dativu i lokativu jednine zamenice *ovaj, taj, onaj*.

U navedenim oblicima finalni vokal uvek je dug. Poreklo te dužine može se vezivati za partikule²⁰⁹.

c) Ove zamenice u instrumentalu jednine i genitivu, dativu i instrumentalu množine imaju samo nastavak starih tvrdih osnova:

òvijem G Gb D Đ Km L Mh Pr Ml U, *tjē* V B Vd Dr D J Km L Lj Mh Dbr Pr P R, *ònijem* G Vd Gb D Đ J Lj Mh Ml Dbr Pl Pr R, *ònije* G L Ml R, *ònijek* V, *ònijeg* J, *ònijeh* Dbr Gb, *ònijēh* Gb, *òvijēk* K, *òvije* Dr J Km Lj Ml Dbr Pr, *òvijeh* V Gb Dr Mh M, *òvijeg* D, *tjje* Gb Đ L Mh Dbr P, *tjje* D Pr, *tjje*h Mh Č V.

Oblici s nastavcima starih mekih osnova čuju se samo u govoru mlađih školovanih ljudi, ali i kod njih retko. Ovde nismo nalazili proširenje *ez (zi)* u nastavcima tvrdih osnova za koje zna dubrovački govor²¹⁰.

²⁰² Vušović: DIH, 55; Vuković: GPD, 61; Stanić: UG, 211; Pižurica: GOK, 138.

²⁰³ Peco: GIH, 139—140.

²⁰⁴ Budmani: Dubrovački, 173.

²⁰⁵ Rešetar: NDP, 70.

²⁰⁶ Belić: Prilošci, 219.

²⁰⁷ Budmani: Dubrovački, 173.

²⁰⁸ Belić: Istorija II, 1, 123.

²⁰⁹ Peco: GIH, 140; Belić: Prilošci, 219.

²¹⁰ Budmani: Dubrovački, 173.

2. Pokazne zamenice ženskoga roda *òvā, tā, ònā*, imaju izjednačene oblike dativa, instrumentalna i lokativa jednine; u dativu i u lokativu javlja se nastavak *-om* kao morfološko obeležje:

primàkni se *òvòm* stòlici K, *dāj tō òvòm* ðevòjčici Č, u *òvòm* òkolici Mh, u *òvòm* kaznàčini Km,

dāj tòm ženi Gb, u *tòm* kùci Mh Pl L, u *tòm* sòbi R, u *tòm* škòli M, *nà tòm* gráni Gb, *ka i ònòm* ðevòjci R, *ònòm* fèsti R, u *ònòm* òkolici Mh, u *ònòm* pùnčelici Dr, *na ònòm* tàračici Dr, u *ònòm* Bibliji Pr, *po ònòm* cijèni R.

Pokazne zamenice za kakvoću — 1. U govoru Konavala ove zamenice imaju sledeće likove: *òvakì/vàkì, ovàkà/vàkà, ovàkò/vàkò, tàkì, tàkà, tàkò, onàkì/nàkì, onàkà, onàkò/nàkò*, što znači da imaju samo formu određenog vida²¹¹:

ovàkì je òbičàj Dbr, *vàkà* sùša nìgda nije bila Vd, *vàkò* je bìlo J, *tàkì* pòtrēs nē pàntim Ml, *kà te tàkà* tókà Km, *nàkì* vinogrād sàtrijet R, *nàkà* ðevòjka Đ D K, *onàkà* žena Dr, *nàkò* dòbro gròžđe D, *onàkò* cete vi gòre U.

Pokazne zamenice za količinu — 1. Takođe se realizuju na više načina: *ovòhki/ovòhki-vìhki, ovòhki/vìhki, ovòhko/ovòhko-vìhko*:

ovòhki národ Pr, *vìhki* tràtamenat Gb, *ovòhki* vinogrād R, *ovòhka* kíša V, *vìhka* vručina U, *ovòhko* pòje Pr, *vìhko* málò jáne Dr.

Najčešće se javljaju sažete forme *neodređenih zamenica*: *nàkav, nàkva, nàkvo* (a nisu potpuno nepoznate ni forme *nèkakav, -a, -o*):

nàkav čòjek dòšo Km, *nàkva* prikolica V, *nàkvo* nòvò dòba Gb.

Odnosno-upitne zamenice — 1. Ove zamenice u ispitivanom govoru, uglavnom, imaju standardnu formu: *kò, štò, štà, kòjì, -à, -è, čijì, -à, -è, kàkav, -a, -o* i *kòlik, -a, -o*.

I za njih možemo konstatovati sledeća odstupanja od standarda:

a) Zamenice *kò* i *štò* imaju u instrumentalu oblike s *kijem, s čijem*²¹².

b) Stekli smo utisak da zamenica *štò* ima prevagu u upotrebi nad zamenicom *štà* i u značenju „was“:

štò cēs me pítat K, *štò* cēs tō písat Đ, *štò* tō gòvorìš Gb.

c) Zamenica *kòjì* češće u paradigmi ima sažete forme: *kòga, kòmu*.

d) Kao i ostale pridevske zamenice, tako i ove najčešće imaju u dativu i lokativu pokretni vokal *u*: *kòmu, čemu, kòmu, kòjèmu, čijèmu, kàkvòmu, kòlikomu*.

e) Pridevske odnosno-upitne zamenice u instrumentalu jednine i genitivu, dativu, instrumentalu i lokativu množine uvek imaju nastavke starih tvrdih osnova.

f) Pomenute zamenice ženskog roda u dativu i lokativu jednine imaju nastavak *-om*: u *kàkvòm* pòsudi Dbr, o *kòjòm* Màri pričàš U, u *čijòm* kùci K, *kòlikom* pričì se nàdàte Mh.

Opšta zamenica za kvantitet — 1. Ovde ta zamenica, kao i u srodnim govorima²¹³, ima samo formu *vàs, svà, svè*:

vàs svìjet tàkò ràdì Km, *svà* kòšuja mi je bila mòkra J, *svè* pòje pòtopì Lj.

²¹¹ Tako je i u dubrovačkom (Budmani: Dubrovački, 173) i istočnohercegovačkom (Peco: GIH, 141).

²¹² Tako je i u Dubrovniku (Budmani: Dubrovački, 173).

²¹³ Budmani: Dubrovački, 173.

PRIDEVI

NEODREĐENI PRIDEVSKI VID

1. I u ovom govoru još uvek nalazimo razlikovanje određenog i neodređenog pridevskog vida.

a) Našli smo potvrde za svih pet oblika u kojima se ogleda promena prideva neodređenog vida — nominativ, genitiv/akuzativ, dativ/lokativ jednine i nominativ i akuzativ množine kod prideva muškog roda:

nije *zdrāv* līs J, *kā* je *vèlik* préród U, *tréba* da je *čīs* D, *mnād* je G, *ně* vajā bit *něsretan* Pr, *pòšten* glās C, *stòji* i *glādan* i *žēdan* D, ako je *glādan* i *žēdan* Pr,

mrtva sīna L, *mrtva* vòla L, *gospodāra sāma* L, *lūda* čojèka Km, *imō* sam *tāmo* *bōlesna* sīna Km, *òstaviće* te *bògata* L,

u *dūgu* vijèku L, u *tānku* grijèhu L,

mī smo *něpismeni* jūdi Pr, *bili* smo jūto *glādni* Pr, *kā* bi *dānas* *bili* *mīrni* Gb, *slābe* sam *prijateje* imō L.

b) Mogu se naći potvrde i za nominativ/akuzativ, genitiv, dativ/lokativ jednine i nominativ/akuzativ množine prideva srednjeg roda:

ně bi *smījo* *tō mōkro* *dāvat*, *nego* *svě* *zdrāvo* J, *svě* da *īm* je *sūvo* i *čīsto* J, *tō* *dōdē* *bijèlo* U, *kāko* je *tō* *bīlo* *vjérno* D, *dijète* je *bōlesno* G, *kāko* *ćeš* *vòdit* *bōlesno* *dijète* G, *zīmškō* je *odijèlo* *òd* *vunē*, *crno* Pr, *štō* *nōvo* *īmā* Km, *tvřdo* *šļeme* L, *tō* *ti* *mōrā* *bīt* *čīsto* K, *svě* je *sūvo* Đ, *svě* *se* *nōvo* *stvrārā* Đ, *sā* *šenišno* *ně* *mejēmo* Gb,

ūzmēš *slāna* *mēsa* J, *zlāta* *sūva* *vrijēdi* Pr, *sa* *sūva* *zēmjišta* Ml,

da *stālno* *stòjī* u *vrūcu* Vd,

žīta su *jōš* *zelēna* B, *tō* su *vrijēdna* *đeca* Pr, *strāšna* su *tō* *bila* *vremēna* Km, *glādna* su i *đeca* R.

c) Potvrde za nominativ, genitiv, akuzativ jednine i nominativ/akuzativ množine ženskog roda neodređenog vida su:

ka *si* *stāra* Gb, *òna* je *mrtva* L, *stāra* *glāva* L, ako *nije* *dōbro* *glādna* Pr, *glādna* je *òna* Km,

iz *crvènē* *svītē* P, *dāj* *sejāku* *glādnē* *zēmjē* R,

lijèpu *rīječ* *govōri* Pr, *imō* je *dōbru* *dōmovinu* Km, *rèčē* *sāmo* *grūbu* *rīječ* M, *stāru* *kūcu* *ně* *moreš* *òčistit* D,

nijēsu *mògle* *bit* *gòle* *nōge* Gb, za *dòvestit* *škđlovāne* na *sèlo* M, *mólbe* su *bīle* *čēste* P, *ī* *čele* su *glādne* D.

d) Iz navedenih primera može se videti da se i u ovom govoru (kao i u srodnim ijekavskim govorima²¹⁴) još uvek čuva osećanje za upotrebu neodređenog vida.

²¹⁴ Peco: GIH, 142—146; Vušović: DIH, 49; Vuković: GPD, 62—65; Stanić: UG, 214—215; Pižurica: GOK, 142—143; Budmani: Dubrovački, 171—172.

Međutim, ni ovdje to nije očuvano do kraja. Da nema potpune izdiferenciranosti, svedoče sledeći primeri:

óde je *tòpli* krâj V, imā bīt da je *jâki* tērēn M, tō je *čīstī* strūk šēnicē G, nājbojē je *pēčenō* mēso Č,

imō je *dōbrē* nīve D, kâ bi bila *lījepā* žētva M, tō su *lījepē* bōjē Pr, tō su *vēlikē* rāzlike U, dānas je *vēlikā* pōtrošna U, bila je *nēkā crvenā* zēmja B, tō je bilo *lījepē žūtē* bōjē J itd.

2. Neodređeni pridevski vid je u konavoskom govoru karakterističan po akcenatskoj nestabilnosti. Do ove nestabilnosti su dovela dva sistema; stariji dubrovački u kome svi pridevi, koji menjaju akcenat u prilogu, imaju u nominativu, akuzativu, genitivu i lokativu jednine muškog i srednjeg roda i u akuzativu jednine ženskog roda, te u nominativu i akuzativu množine muškog i ženskog roda isti akcenat kao u prilogu²¹⁵ i noviji hercegovački u kome se razlikuje akcenat priloga i prideva u navedenim padežima.

Susret ova dva sistema mogao je dovesti do naporedne upotrebe različitih akcenatskih likova, kao: *súvo/súvo*, *súva/súva*, *mrtva/mrtva*, *gládna/gládna*, *žíva/žíva*, *živo/živo*, *žédan/žédan*, *žédna/žédna*, *žédno/žédno* i sl.

PROMENA PRIDEVA ODREĐENOG VIDA

1. Već pominjane odlike zamjeničko-pridevske promene (u odeljku o zamjenicama) takođe se odnose i na prideve određenog vida.

a) U genitivu jednine muškog i srednjeg roda uglavnom se javlja nastavak *-oga*:

grúbōga rúkopīsa V, *gospòdinōga* bōga L, *jâkōga* bōga L, *Svétōga* Nikolē L V, *pòštenōga* domācina Č, *ònegā mnādōga* kúčka L, *Svétōga* Ščēpāna D, *lījepōga* kōna Pr, *stārōga* Ántē Pl, *žmūo vína bījelōga* ili *crnōga* Gb, *slānōga* mēsa Lj.

Ovu osobinu da „genitiv nigda ne gubi krajnjega samoglasa“ konstatuje i Budmani u dubrovačkom govoru²¹⁶.

b) Takođe, kao u dubrovačkom, i ovdje je u dativu i lokativu jednine muškog roda kod prideva određenog vida gotovo uvek nastavak *-omu*:

pjèvnāčkōmu zbōru Č, *tambūrāškōmu* Č, u času *dōbrōmu* Č, *sàdašnēmu* Pr, u *tòplījēmu* K, u *doñēmu* D, *pròšlōmu* Dbr, *strāšnōmu* M, *mnādōmu* Vd, *stārōmu* Dbr, *drāgōmu* Km, *srètnōmu* Pl, *vrljednōmu* Mh, *crvenōmu* Đ.

c) I u instrumentalu jednine muškog i srednjeg roda, te u dativu, instrumentalu, lokativu i genitivu množine sva tri roda, i kod oba pridevska vida, javljaju se samo nastavci starih tvrdih osnova:

jâkijem G, *bòsijem* V, *strānijem* Vd, *cljelijem* Gb, *mrtvijem* Gb, *glavatijem* Dr, *sūhijem* Dr K, *stārijem* D L Pr Č, *rādnijem* J, *prírodnijem* J, *zēlijem* K, *dōbrijem* Km Pr, *dubrovačkijem* L, *tvrdijem* L, *prīmītnijem* Mh, *mālijem* Ml, *národnijem* Pr, *vēlikijem* Pr, *pūkijem* Pr, *svētijem* R, *lījepijem* Č,

mnādije G, *mnādijeh* Gb, *mlādijeh* Km, *stārije* G Km Mh Pl, *stārijeg* Pr, *àmeričkije* V, *turskije* Vd, *crnogòrskije* Vd R, *nēpismenijeh* V, *námještenijeg* Vd, *gòlije* Gb, *múškije*

²¹⁵ Budmani: Dubrovački, 172.

²¹⁶ Budmani: Dubrovački, 171.

Gb, mužkih Gb Dbr, *lijèpije* Gb Pl, *lijèpijeh* R, *črnijeh* Gb Dr, *črnijeg* J, *krivije* Gb, *prjašnjeh* Gb, *gòrnijek* Gb, *crvenijeh* Gb, *mòdrijuh* Gb, *òtvorenijeh* Gb, *zàdñije* Dr, *vèlikijeg* Pr, *vèlikijeh* Dr M, *bðjijeh* Dr, *màlije* D, *màlijeh* Dbr, *màlešnije* Pr, *đivije* L Dbr, *đivijeg* J, *křsnijeh* J, *òpćinskije* Km, *pràznije* L, *nèvoñnijeg* L, *tùžnijeg* L, *krùpnije* L, *nòvije* Mh, *žènskije* Pr, *cijèlije* Ml, *vàřskije* Ml, *ùtopjenije* Ml, *fràncuskije* Ml, *tañjãnskije* Vd, *žùtijeh* Dbr, *štètnijeh* Dbr, *sřpskijeh* R, *grùbije* R, *nãpuštenije* R, *vèzãnije* R, *všijie* M, *lúdije* Pr, *nèukijeg* Pr, *rãznije* Ml R, *rãznijeg* R, *dòbrije* R.

Nastavci starih mekih osnova javljaju se veoma retko, a i kad se pojave očigledno su uticaj standarda: *òpćinskìh* P, *poluprivrednih* Mh i sl. Nastavci starih tvrdih osnova preovlađujući su i u susednim i srodnim ijekavskim govorima²¹⁷.

d) U dativu i lokativu jednine prideva ženskog roda po pravilu se javlja nastavak *-om*:

mládòm se *dòrãni* Mh, *muškòm* i *žènskòm* *đeci* Km, *svàkòm* *nãjmañòm* *parcèli* Pr, *mládòm* *nèvi* Pr,

při stãròm *kùci* Lj, po *Glãvskòm* L, ù *Dùbòm* Gb Dr, pò *Vitãjnòm* J, ù *Lútòm* Dbr Lj, *starine* u *Hřvnãtskòm* K, pò *Bačkòm* Km, pò *Čřnòm* *Gòri* Km Ml R B, na *jákòm* *vãtri* Lj, *zèlenòm* *mènestri* Vd, po *dèbelòm* *rðbi* Dbr, u *konãvoskòm* *rðbi* J Dbr, ù *dòñòm* *bãndi* K, na *mãlòm* *křpici* Mh, na *žèježničkòm* *stãnici* Mh, ù *mañòm* *mjèri* Mh, na *nãpi* *brðt-ničkòm* J, u *hlãdnòm* *vòdi* J, u *stùdenòm* *vòdi* J, na *jákòm* *vãtri* J, o *svlènòm* *bùbi* Dr, pò *òcevòm* *líniji* Dr, na *ljevòm* i *dèsnòm* *rúci* Dr, ù *novòm* *grãdevini* R, u *Kðsovskòm* *ùlici* R, na *ljevòm* *strãni* R, na *pùtnòm* *agènciji* R.

O ovoj osobini zameničko-pridevske promene (već je o njoj bilo reći u poglavlju o zamenicama) u dubrovačkom, Budmani kaže da je „u dat. i lok. sing. ženskoga roda toliko kod neizvjesnih pridavnika svršetak pogrešno *om* kao i u instr.“²¹⁸ Naše potvrde govore da je u Konavlima *-om* u dativu i lokativu jednine prideva ženskog roda, nezavisno od toga da li su neodređenog ili određenog vida.

2. Prisojzni pridevi se u većini slučajeva u ovom govoru menjaju po promeni neodređenog vida:

brãtova *vòla* L, o *Pètrovu* *dãnu* K, od *Nikoja* *dãna* V, *Vùlina* *sina* Đ, *Ántina* *brãta* Vd, od *ženina* *brãta* K, iz *Pètrova* *sèla* J, *Jèlina* *vèživa* Dbr, *Stãnina* *sina* D.

Za ovakvu promenu prisojznih prideva zna i istočnohercegovački govor²¹⁹, dok se u Pivi i Drobnojaku pridevi izvedeni od vlastitih imenica češće menjaju po promeni određenog vida²²⁰.

3. Poimeničeni pridevi tipa *mlãdã*, *stãrã*, *mãlã* i, ovde česti, nazivi sela u formi nominativa jednine ženskoga roda određenog vida, kao: *Dùbã*, *Kunã*, *Lútã*, *Lòvòrna* menjaju se po promeni prideva određenog vida: *Dùbã* — *Dùbè* — *Dùbòm* — *Dùbū* — *Dùbòm* — *Dùbòm*; *Kunã* — *Kunè* — *Kunòm* — *Kunū* — *Kunòm* — *Kunòm*.

²¹⁷ Budmani: Dubrovački, 172; Vušović: DIH, 50; Vuković: GPD, 64; Peco: GIH, 145; Stanić: UG, 219—226; Pižurica: GOK, 146.

²¹⁸ Budmani: Dubrovački, 172.

²¹⁹ Peco: GIH, 144.

²²⁰ Vuković: GPD, 62.

BROJEVI

OSNOVNI BROJEVI

1. Već su u poglavlju o glasovima navedeni brojevi kao potvrde za određene karakteristike glasovnog sistema ovog govora. Tako se brojevi: *šēs, jedānēs, dvānēs, devētnēs, dvādes, trīdes, četēres, pēsēt, šēsēt, sedāndēsēt, osāndēsēt, ŷjadaŷjāda/hjāda* najčešće razlikuju po svom fonetskom liku od ovih brojeva u standardu.

Takođe je bilo reči o osobini osnovnih brojeva da često u govoru postaju proklitike i da se naporedo javljaju forme bez finalnog ploziva i forme s finalnim plozivom.

2. I u konavoskom, kao i u mnogim drugim govorima, samo broj *jēdan* ima deklinaciju²²¹. U promeni broja *jēdan* takođe se ogledaju sve pomenute odlike zameničko-pridevske deklinacije:

jēdnoga vōla L, jēdnomu čoēku Pr, jēdnijem pūtem G, dāo jēdnōm žēni K.

U jezičkoj građi nisu nađene potvrde za promenu broja *dvā* i *trī* u ženskom rodu, koje se susreću u istočnoj Hercegovini i Dubrovniku²²².

3. Osobina da se brojevi od *jēdan* do *dēvet* vežu za desetice veznikom *i*²²³, kao *dvādes* ŷ *dvā* i sl., ovde je sprovedena i u vezivanju desetica za stotine, pa se kaže:

stōtinu i *šēsēt* i *jēdno* pismo Pr, *stōtinu* i *šēsēt* ŷ *osam* Pr, *trīsta* i *dvādes* ŷ *devēt* Dbr.

4. U ovom govoru se umesto broja *sto* češće upotrebljava brojna imenica *stōtinu*: *stōtinu* pūta mu trēbā rijet R, *stōtinu* gōđinā K Lj Vd Dbr V Dr.

Češće se javlja *dvjēsta* Vd Mh Dbr Pr Đ nego u dubrovačkom *dvjēsti* Č²²⁴, a obično je i *dvjē* *stōtine* K D Ml, *trī* *stōtine* Ml Mh J, *četiri* *stōtine* S B, *pēt* *stōtinā* Mh Dbr, kao u istočnoj Hercegovini²²⁵, ali i *pē* *stōtin* Pr, *šē* *stōtin* Č Km, kao u dubrovačkom²²⁶.

ZBIRNI BROJEVI I BROJNE IMENICE

1. I u zbirnim brojevima i brojnim imenicama uopšten je stariji morfem *-er* za njihovu tvorbu. Redovno je samo: *četvērica, petērica, šestērica*...

Morfema *-er* za tvorbu zbirnih brojeva i brojnih imenica je jedna od karakteristika svih hercegovačkih govora²²⁷, dubrovačkog²²⁸, a susreće se i u Sutorini²²⁹. U nikšićkom

²²¹ Budmani: Dubrovački, 174; Peco: GIH, 147; Vuković: GPD, 66; Vušović: DIH, 65; Stevanović: ICG, 82; i drugi.

²²² Peco: GIH, 147; Budmani: Dubrovački, 174.

²²³ Peco: GIH, 147; Vuković: GPD, 66.

²²⁴ Rešetar: Štok., 191.

²²⁵ Peco: GIH, 148.

²²⁶ Budmani: Dubrovački, 174.

²²⁷ Peco: Ikavskoštakavski, 205.

²²⁸ Budmani: Dubrovački, 174.

²²⁹ Remetić: Upitnik.

govoru javljaju se naporedo *-oro* i *-ero*²³⁰, a u Pivi i Drobnjaku, Uskocima i okolini Kolašina samo *-oro*²³¹. Što znači da se Konavle ovom svojom jezičkom crtom potpuno slažu sa svim govorima u neposrednom susedstvu.

Ovi brojevi se, uglavnom, ne menjaju nego se padežni odnosi ostvaruju pomoću predloga. Jedino se pojavljuje množina tipa: *pètere nõvine* Pr, *sèdmere* crèvje P.

2. Umesto zbirnih brojeva koji u standardu i u susednim govorima označavaju skupove osoba različitog pola, u Konavlima se javljaju zbirne imenice, kao u primerima:

Na svadbu zòvū mūško i žensko is kućē. Őbavezno idū *dvòjica* P, Mògli bi Đuro i Jéle. Pa nèka idu nī *dvòjica* Pl, Jèste li dòšli sàmo vās *dvòjica* (u obraćanju mužu i ženi — K), Na òbjudu bila *petèrica*: Jéle, Lúko, nèpūt i dvije nèpūče Dbr.

REDNI BROJEVI

1. Redni brojevi u nominativu imaju, uglavnom, standardni oblik; jedino je razlika u akcentu. Ovde je samo: *přvī, sèdmī, òsmī* (potvrde u svim mestima), kao u Dubrovniku²³².

2. U ostalim padežima redni brojevi imaju sve odlike konavoske (i dubrovačke) zameničko-pridevske promene (videti poglavlje o pridevima). Navodimo samo neke potvrde:

přvòga, drùgòga, sèdmòga, sedàmnèstòga, přvòmu, drùgòmu, sèdmòmu, sedàmnèstòmu...

přvijem, drùgijem, sèdmijem...

přvijeh/přvije, drùgijeh/drùgijek/drùgije...

trides i osmòm gòdini R, u *devedèsèt sèdmòm* gòdini R, u *drugòm* gòdini K, u *drugòm* državi Ml, u òvòm *drugòm* ròbi Ml, *jèdnòm* i *drugòm* stránki Č, *njèdnòm* kòkoši L...

3. U Konavlima postoji jedna zanimljiva pojava vezana za označavanje dana i meseci. Naime, meseci se ovde, uglavnom, ne imenuju nego se označavaju rednim brojevima: *přvī, drùgī... dvánèsti*. Jedino se *vèjača/vèlača* i *màrač* imenuju, ali ne da bi označili mesec nego neke od pojava vezanih za te mesece (klimatske, atmosfèrske i sl., kao: mächeke ùvatila *vèjača*, òvò je kò *màrač* — misli se na promenljivo vreme, *màrcanò* sùnca). U ostalim slučajevima kada se nešto datira upotrebljava se samo redni broj za mesec u godini. Dani u mesecu ne označavaju se rednim brojem nego osnovnim. Tako kao redovnu pojavu nalazimo:

trides jèdanèstòga Pr, *trī dvánèstòga* V, *sès sèdmòga* Gb, *sès četvrtòga* Dr, *sèdam sèdmòga* R, *dvà drùgòga* Pr, *sedàmnès òsmòga* Km.

Upotreba osnovnog broja za datiranje je direktni uticaj italijanskog jezika. U italijanskom se za označavanje datuma upotrebljava osnovni broj.

²³⁰ Vušović: DIH, 65.

²³¹ Vuković: GPD, 67; Stanić: UG, 59; Pižurica: GOK, 65.

GLAGOLI

INFINITIV

Infinitiv je u govoru Konavala frekventna jezička kategorija. Analiza jezičke građe pokazuje da se u ovom govoru infinitiv iskazuje na nekoliko načina.

1. Standardni oblik infinitiva, sa završecima *-ti*, i *-ći* ne može se čuti od pravih predstavnika ovog govora. U analiziranoj jezičkoj građi pojavilo se samo nekoliko primera infinitiva sa ovim završecima, i to kod informatora koji su pod većim uticajem standarda.

2. Najčešće se čuje oblik koji se završava glasom *-t*, što potvrđuje veliki broj primera:

vézat Gb, *žèt* Dr, *zvàt* Đ, *zòbat* D, *izbrísat* Đ, *kázat* J, *klàt* K, *krètat* Dbr, *làgat* Đ, *nàvrítat* J, *òkretítat* U, *òrat* Pr P R, *písat* K, *pòžet* Dr, *pomágat* Dr, *rèzat* D, *ùbrat* M, *ukázat* B,

đígnūt R Dbr, *pànūt* Gb D, *prèkinut* M, *pròpanūt* Đ, *skínūt* J, *trèsnut* M R, *úkinut* M, *úskrsnūt* Km R, *útrnūt* Km,

bít U Lj V Gb B Č J, *vít* J, *daròvat* L, *kažívat* Dbr, *ladòvat* M, *lájāt* Gb, *ludòvat* M, *òdlit* Dbr, *pàāt* D, *pít* U Lj K, *pòstat* Lj, *sàvit* Mh, *sàšit* Dbr, *čūt* Gb,

automatizírat Đ R, *vjèncat* Mh, *glèdat* Km L, *dāt* U K Mh, *zàimat* Km, *zakíđivat* Đ, *zakúčat* Đ, *znāt* Pr B Ml Vd, *izàgnat* D, *imat* P L, *kòpat* Dr R D, *kúpat* R, *kühāt* J, *načínat* L, *odgovárat* P, *ozeñívat* J, *okòpat* Dr, *pàdat* R, *pàcat* Đ, *pítat* K Km, *pòznat* Č L, *pomijèšat* Dbr, *prèpadat* U Dbr J, *príznat* R, *prícat* Km L Č, *pròdat* Pr B Č, *razgovárat* Pr, *svírat* Č, *skùvāt* U, *slúšāt* B, *snímat* U, *stàvjāt* J D, *užívat* U, *úžet* Dr R, *uzdržávat* K, *uzímāt* Đ, *upítat* M, *čavèlat* Pr, *čekat* Mh, *čèšlat* L, *čitat* K, *čúvat* Lj B, *šétat* U,

bácit Vd, *vàđit* Mh, *víđet* Dr Km Vd Gb P, *vòzit* Ml, *govòrit* Km R, *gònit* Gb D R Dbr, *gráđit* U Pr Č, *dòlazit* Ml, *žalòstit* Dr, *živjet* R Đ Vd, *zàbavit* Km, *zàitit* Mh, *zàmislit* Pr, *zàmjerit* Dr, *zaráđit* R, *izbròjit* Dr, *izvadit* J Dr, *izlúćit* Đ, *kvárit* R, *křstít* K, *kúpit* Dr Mh Lj, *mástit* Dbr, *mjèrit* Gb, *naslijèdit* R, *nàšalit* Č, *nàstavit* R, *nòsit* U Pr D, *nòcit* M, *odgovòrit* Km, *odòbrit* M, *ožènit* M, *osvòjit* Lj, *pràvit* Dr, *pàzit* K, *pànfit* Đ, *plátit* R Mh Lj P, *pomírít* Dr, *pozájmit* R, *pòkupit* J, *pòstavit* Km, *potròšit* Gb, *prežívjet* Pr, *prìkupit* Gb, *prímít* Pr, *pròsit* L, *pròslavit* J, *pròčistit* M, *rádit* R Ml Km M Vd Č, *ránit* Mh, *ròdit* L Đ Mh, *ròjit* Pr, *sádit* K, *slàvit* Lj, *smòlit* L, *sòlit* Vd, *sprèmit* B, *stvòrit* Đ, *súšit* K, *trážit* R, *tròšit* Mh, *túžit* L, *ùprítit* Vd, *upútít* J, *urédit* L D, *úsirit* D, *úćit* Pr, *částit* Pr, *čnit* R P, *cijèdit* D, *šálit* Gb,

zàspat Gb, *provištāt* J, *spāt* Km L.

Ovakav oblik infinitiva javlja se i u susednim govorima, samo što se u tim govorima naporedo upotrebljava i puni oblik infinitiva i oblik bez finalnog *-i*²³². U cmogorskim govorima se češće susreće oblik sa gubljenjem finalnog *-i*²³³, ili isključivo on²³⁴.

²³² Budmani: Dubrovački, 174.

²³³ Peco: GIH, 159; Vušović: DIH, 56; Budmani: Dubrovački, 175.

²³⁴ Stevanović: ICD, 84; Miletić: CG, 244; Čupić: GB, 89.

3. Glagoli čiji se infinitiv završava nastavkom *-ti*, u govoru Konavala često se javljaju i bez ikakvog nastavka, kao:

brà Lj Mh Gb, *vika* Dr, *zakalajisa* J, *zvà* Đ, *káza* Č Dr Pr Đ, *nàvrtā* Mh, *napisa* Vd, *opisa* Gb M, *pisa* Đ, *potpisa* Km, *skáka* Pl,

dignu D, *pānū* Pl, *prevīnu* Km, *pròpanū* Đ,

bì P Km Č Gb, *vjèrovā* Gb, *krìtikova* Đ, *nàpi* Mh Ml, *pì* Gb, *ràzlikova* Đ, *škòlovā* Pr, *br̕ga* L, *glèda* Gb, *dā* R, *dòčera* Km, *zalijsva* J, *znā* K M, *ispriča* L, *oduzē* M, *okúpa* se Vd, *pāda* Dr, *pāsa* Dbr, *plāca* Lj, *pògleda* Dr, *polijsva* J, *porotūla* Km, *prepròda* M, *prizna* R, *prīča* Km, *probīra* Gb, *pròda* P, *pročita* B, *razgovāra* L, *razumje* R, *spāva* Vd, *sprāvja* L, *uzē* Km Č, *utija* Dr,

bāci R, *brāni* R, *vādi* M, *vīde* Pr, *vrtāi* R, *govōri* Km Vd Đ, *gōni* Gb, *grādi* Gb, *dogōdi* Gb, *živje* Gb R, *zābavi* Km, *zabòravi* Vd, *zāmjeri* Pr, *zāiti* Đ, *zapòviđe* Mh, *zarādī* L, *isključī* R, *kūpi* Dr Vd, *kūpi* Gb R U M, *jūbi* Dr, *najūti* Đ, *nāpravi* Mh, *načini* Gb, *nōsi* Ml L, *prēvari* Mh, *privēdi* R, *potvrđi* Đ, *pŕti* M, *pūšti* Lj, *rādi* Km Vd U Đ, *sagrādi* Ml, *svīši* M, *spāzi* Pr, *stāvī* Km R Pr, *trāži* R, *trōši* Km, *uvati* Đ, *upūti* Km, *učini* Gb R,

vrišta Pl, *izdŕža* Lj Mh.

Upotreba ovih oblika nije vezana za mesto u govornom nizu. Naime, oni se javljaju i u sredini i na kraju govornog takta. Govornici celo svoje izlaganje ponekad završe ovakvim oblikom. Može se reći da je fakultativna upotreba oblika sa finalnim *-t*, i bez njega, čak i kad je u pitanju jedan govornik. Kvantitativna analiza pokazuje da se, ipak, češće javlja supinski oblik.

Pojava gubljenja morfeme *-ti* u infinitivu zabeležena je i u nekim drugim govorima²³⁵. Milija Stanić beleži ovu pojavu u uskočkom govoru, ali primećuje da ona nije postala izrazita karakteristika ovoga govora. Mato Pižurica beleži ove oblike kao najčešću mogućnost u govoru okoline Kolašina.

Ova pojava nije i najčešća mogućnost u govoru Konavala, ali je kao fakultativna varijanta izrazita osobina ovoga govora. Težnja ka otvorenom slogu prisutna je i u drugim kategorijama reči. U infinitivu se ova pojava donekle morfologizirala.

4. Glagoli koji se u infinitivu završavaju na *-ći* u ovom govoru se javljaju uvek bez finalnog *-i*:

pōc Dr R M J, *dōc* Dr Km Ml Gb R Lj, *ūc* Dr, *ispec* Dr, *rēc* U Km Gb V P, *dbāc* Km, *ūtec* R, *dīc* R J Pr Dbr, *izāc* R, *nāc* R, *izvūc* M, *mōc* Gb, *lēc* Gb, *prōc* Gb Mh P, *pōmoć* V.

U literaturi o susednim govorima zabeležena je pojava kao i za oblik na *-ti*: ili je napredna upotreba punog oblika i oblika bez finalnog *-i*, ili je isključiva upotreba bez finalnog vokala.

5. Ponekad se u ovih glagola finalno *-ć* zamenjuje sa *-j*:

pōj Km R, *dōj* Lj, *prōj* R, *nāj* Pr, ipak se znatno češće, kod istih informatora, javljaju oblici na *-ć*.

Ovu pojavu beleže i ispitivači crnogorskih govora²³⁶.

²³⁵ Stanić: UG, 232; Pižurica: GOK, 154.

²³⁶ Stevanović: ICD, 84; Stanić: UG, 232; Pižurica: GOK, 155; Vuković: GPD, 33; Vušović: DIH, 23; Pešikan: SSLjG; Miletić: CG.

6. Glagol *reći* javlja se u obliku *rěc* Km Gb V P U, ali znatno češće u formi *r̂jet*²³⁷ P Km Đ U Dr R Pr V K Dbr ili *r̂je* Đ R Dr.

7. Glagol *ići*²³⁸ susreće se samo u starijem obliku *īt* Km M Gb R Dr Lj.

Pojava udvajanja infinitivnog nastavka u ovih glagola nije zabeležena.

8. Oblici glagola na *-sti* upotrebljavaju se dvojako, i to: bez finalne morfeme *-ti* (rede) i sa udvojenim infinitivnim nastavkom (najčešće).

U ovih glagola otpadanje morfeme *-ti* nije ista pojava kao u tački 2.2. Finalnog *-i* nema u unfinitivu kao ni kod ostalih glagola, a *t* se izgubilo uproščavanjem suglasničke skupine *st* u finalnoj poziciji u reči (tako je u svim susednim govorima). Međutim, primeri tipa: *īzes* Gb, *jēs* R, *òples* Dr u govoru Konavala se veoma retko javljaju.

Znatno češće se na čitavom području Konavala čuju oblici sa udvojenim infinitivnim nastavkom:

jēstīt Km L Gb R Pr, *jēstīt* Dbr R, *dòvestīt* K, *dòvestīt* M, *kr̂stīt* L, *nàjestīt* L, *gr̂stīt* L, *vēstīt* P, *pr̂stīt* Pl, *īzestīt* Gb, *pòjestīt* U, *òprestīt* Dr, *pòjestīt* Pr, *p̂stīt* Gb, *š̂stīt* Gb J, *pr̂stīt* J, *sr̂stīt* Mh.

Primere sa udvojenim nastavkom u glagola na *-sti* beleže Peco²³⁹ i Vušović²⁴⁰, a Budmani²⁴¹ ovu pojavu navodi kao redovnu u dubrovačkom govoru.

Pojava udvojenog nastavka verovatno bi se mogla tumačiti činjenicom što su infinitivi koji se završavaju glasom *-t* najfrekventniji, pa je to *-t* u svesti govornika postalo morfološka oznaka infinitiva uopšte. Pošto je fonetsko uproščavanje suglasničke skupine *-st* dovelo do toga da se u ovih glagola infinitiv završava glasom *-s* (koji nije morfološka oznaka infinitiva), došlo je do ponovnog dodavanja infinitivnog nastavka.

PREZENT

1. Nastavak *-u* za 1. lice jednine prezenta pored glagola *mògu*, *òću/hòću*, u ovom govoru redovno ima i *v̂ju/v̂ju/v̂jūn*. Skoro u svim mestima našli smo potvrde za pomenute realizacije, s tim što su likovi *v̂ju* i *v̂jūn* frekventniji. Kod istih informatora, i u istim mestima, pojavljuje se i jedna i druga varijanta. Oblik *velim* ne postoji u ovom govoru.

Samo sporadično javlja se *v̂đu*, a daleko je češće, ako ne i redovno, *v̂đim*.

Oblik *voļu*²⁴² nepoznat je ovom govoru. Ovde glagol *voleti* ima samo oblike superlativa. Potvrde tipa *n̂jvolim* zabeležili smo kod većine informatora.

Ostaci starog nastavka *-u* za prvo lice prezenta, pored *mogu* i *hoću* i u standardnom jeziku, susreću se i u drugim srodnim govorima. Tako Vušović²⁴³ navodi da se u

²³⁷ Budmani za dubrovački govor kaže: „Mjesto reći svagda se kaže rijeti“ (Dubrovački, 175).

²³⁸ Budmani u dubrovačkom beleži „iti (ne ići)“ — Dubrovački, 175.

²³⁹ Peco: GIH, 108.

²⁴⁰ Vušović: DIH, 56.

²⁴¹ Budmani: Dubrovački, 175.

²⁴² Vuković: GPD, 67; Peco: GIH, 149.

²⁴³ Vušović: DIH, 57.

nikšićkom govoru, pored *věļu* i *vīđu* javlja još: *unávidu*, *závidu*, *napòvidu*. Vuković²⁴⁴ u Pivi i Dbornjaku beleži *věļu*, *vīđu* i *vđļu* u komparativnom značenju. U istočnoj Hercegovini²⁴⁵ se takođe javlja *věļu*, *vīđu*, *vđļu*. Dubrovački govor nema 1. lice jedine prezenta na *-u*, izuzev *mogu* i *hoću*²⁴⁶. Konavle su po ovoj osobini negde na sredini između svog zaleda i Dubrovnika.

2. Analogijom je uopšten nastavak *-u* u 3. licu množine kod glagola VI i VII vrste²⁴⁷:

častū se Č, *tumačū* Č, *prèkrstū* se Č, i *plātū* Č, *pāzū* Č, *pòľubū* Č, *upòrèdū* se M, *vđdū* J, *dīržū* Pl M, *vīdū* se V, *prāvū* J, *vđļū* Dbr, *dījelū* V, *stāvū* Dbr Č Gb, *rādū* Gb R P, *lètū* Gb V, *čīnū* Pl M Č Dbr, *gđvorū* Č M V Gb Đ R, *dòlazū* Ml Km Mh, *blējū* Pr, *třčū* Đ, *zàtvorū* Đ, *pūšū* G Đ, *dàredū* Pl P, *vrátū* se Pl, *nàpravū* Dbr, *isplovū* Ml, *učū* đecu Pr, *kļpū* Pl, *bāvū* se Pr Ml, *nđsū* M Dbr J Gb V, *bjěžū* R Km, *gđnū* G, *póstojū* R V, *očīstū* se Vd, *pròpuštū* M, *grādū* M, *mīslū* Km, *čīnū* Pl, *sòlū* V, *zàmolū* V, *slāvū* V, *třšū* Gb, *vādū* J, *òdgojū* Dbr, *ùvālū* Dbr, *rānū* Dbr.

Ova pojava je u potpunosti zahvatila konavoski govor. Primeri sa nastavkom *-e* u 3. licu množine skoro su nepoznati. Pojava analoškog uopštavanja nastavka *-u* ima daleko širu areu. Ovdje je, očigledno, uticaj Dubrovnika²⁴⁸ imao presudnu ulogu, jer je ovo analoško uopštavanje veoma retko u govoru istočne Hercegovine (javlja se mali broj primera koji su teritorijalno ograničeni)²⁴⁹.

3. Analogija se ogleda i u 3. l. plurala kod glagola V vrste čija se infinitivna osnova završava na vokal *a*, a osnova prezenta na dugo *ā*. Ovi glagoli u Konavlima nemaju nastavak *-ju*, kao u standardu, i većini govora ovoga tipa, nego samo *-u*. Tako se redovno javlja:

īmaū G R Đ Gb U, *īmū* Km Vd Đ, *némaū* Gb Dbr, *pādaū* G D, *glēdaū* L R V, *prīčaū* Ml D, *odbījaū* V, *razgovāraū* L, *vjēnčaū* Č, *zavījaū* V, *uzgājaū* Č, *uspījēvaū* R, *pītaū* V, *mōraū* R, *obādaū* Dbr, *zblījaū* K, *nē saū* K, *stāvjaū* Dbr, *polījēvaū* V, *bācaū* U, *strādaū* R.

Analoškim procesom je u ovim slučajevima eliminisan sonant *j*, jer se kod ovih glagola u ostalim licima ne pojavljuje taj glas. Da se ovde ne radi o uopštavanju samo nastavka *-u*, ili o gubljenju glasa *j* iz intervokalske pozicije, potvrđuju oblici 3. l. plurala prezenta glagola IV vrste B obrasca²⁵⁰ kod kojih se redovno javlja nastavak *-ju*: *črkājū*, *upòznājū*, *pròdājū*, *udājū*, jer ovi glagoli i u ostalim licima imaju sonant *j* (*upòznājēm*, *upòznājēš*...).

Ovde bi se mogao ogledati uticaj crnogorskih govora, u kojima je ova pojava široko rasprostranjena²⁵¹, a od govora hercegovačkog tipa za nju zna samo nikšićki²⁵².

²⁴⁴ Vuković: GPD, 67—68.

²⁴⁵ Peco: GIH, 149.

²⁴⁶ Budmani: Dubrovački, 176.

²⁴⁷ Stevanović: Savremeni I, 343—344.

²⁴⁸ Budmani: Dubrovački, 175.

²⁴⁹ Peco: GIH, 151—152.

²⁵⁰ Stevanović: Savremeni I, 342.

²⁵¹ Stevanović: ICD, 29—30; Pešikan: SSLJG, 118—119; Miletić: CG, 116—117; Vujović: MD, 185; Rešetar: Štok., 113; Čupić: GG, 40.

²⁵² Vušović: DIH, 22.

4. Glagol *živjeti* (infinitiv u Konavlima ima samo forme *živjet/živje*), koji se u standardu menja po VI vrsti, redovno ima oblike prezenta po I vrsti:

živem L Mh Vd P, *živeš* L Gb Lj, *žive* Km P Gb J B, *živemo* Č M D K, *živete* Đ U, *živū* Č M Vd V.

I u dubrovačkom govoru se javlja ukrštanje nove forme infinitiva glagola *živsti* (*živjeti*) i starih oblika prezenta²⁵³.

5. Glagol *rĳjet/rĳje* (javlja se ponekad u infinitivu i *rĳč*) ima sledeće oblike prezenta: *rĳčem* R L Lj V, *rĳčēš* R D K L, *rĳčē* Dbr M, *rĳčēmo* K U J Vd, *rĳčēte* Km Ml V, *rĳčū* Pr M.

U našoj građi nismo našli potvrde za promenu ovoga glagola po obrascu III vrste. Na promenu ovog glagola po obrascu I vrste nailazi se i u susednim govorima²⁵⁴.

6. Glagol *ići* (ovde u infinitivu ima samo stari oblik *it*) u prezentu ima standardnu promenu *idēm, idēš, idē*...

7. Glagol *sjesti* (infinitiv ovde glasi *sjēs/sēs/sjēstī/sjēstī*) menja se po obrascu I vrste: *šēdēm, šēdēš, šēdē*...

8. Sigurno će se naći još po neki glagol koji odstupa po vrsti promene od standarda, ali ta odstupanja nisu brojna.

Već je rečeno da su nestabilne nove prezentske dužine kod određenih glagola, ali da nema pojave skraćivanja prezentskih dužina.

Za akcenat oblika prezenta karakteristično je da se neki glagoli I, V, VI i VII vrste javljaju u dve akcenatske varijante, tip: *čitāmo/čitāmo, pečēmo/pečēmo, želimo/želimo, držimo/držimo*, ali znatno češće ovi glagoli u prezentu zadržavaju akcenat infinitiva, kako je, često, u dubrovačkom zaleđu i drugim hercegovačkim govorima²⁵⁵.

AORIST

1. U ispitivanom govoru još uvek se može susresti aorist. Kada kažemo još uvek, mislimo na to da su potvrde retke i da postoji tendencija približavanja dubrovačkom govoru u kome je „aorista tako već nestalo, da ga Dubrovčani pri čitanju ne umiju izgovoriti pravim akcentom“²⁵⁶.

U kompletnoj jezičkoj građi za analizu ovoga govora nadene su samo sledeće potvrde aorista:

nādok Dbr, *vīdok* B, *skōči* se jā Mh,

štō mi tī tō rĳče L, ūmori li se, jāna? D, što dōvede, Lúko, bōlesno dijēte G,

izlēće D, dōđe L Mh, pōđe L, rōđī je mājka Č, bōk stvōrī Č Gb, ūzede Gb, ōdnese Dbr,

učīnismo Pr, blagōvasmo L, vīnca pīsmo L.

²⁵³ Budmani: Dubrovački, 175.

²⁵⁴ Peco: GIH, 150.

²⁵⁵ Peco: Ortiješ, 46.

²⁵⁶ Budmani: Dubrovački, 174.

Iz malobrojnih potvrda bismo, ipak, mogli zaključiti da oblici aorista u našem govoru u dobroj meri odgovaraju standardnim. Naravno, i u ovom obliku se ogledaju odlike glasovnog sistema, pa se javljaju odstupanja od standarda o kojima je bilo govora u fonetici (nestabilnost glasa *h*, ijekavsko jotovanje. . .).

Navedene oblike (i slične fonetske likove tih oblika) nalazimo u svim susednim govorima²⁵⁷, sem dubrovačkog.

IMPERFEKAT

Ni imperfekta nije „sasvim nestalo“²⁵⁸. Obična je upotreba ovog oblika od glagola *biti*:

bījā Pr, *bījāk* Gb B K Lj Vd *bījāhū* Pr Dbr Dr.

Susreće se i imperfekta od defektnog glagola *vèlīm*:

vèjāh Km, *vèjāk* B, *vèlak* L.

Imperfekat od glagola *vèlīm* beleži i profesor Peco u govoru istočne Hercegovine, Pižurica u okolini Kolašina²⁵⁹ i Miletić u crmničkom govoru²⁶⁰.

Imperfekat *šètovāše* M Č, javlja se u zdravici, pa nije u potpunosti potvrda upotrebe imperfekta ovog glagola u svakodnevnom govoru. Međutim, zdravice, iako gotove forme koje su preuzimane iz zaleđa, prilagođene su u mnogim elementima ovom području, pa i u lingvističkim. Činjenica da u njima postoje oblici imperfekta, govori o tome da nije izgubljeno jezičko osećanje za ovaj glagolski oblik.

FUTUR I

U odnosu na standard, futur I u govoru Konavala ima nekih odstupanja. Ta odstupanja proističu iz karakteristika infinitiva u ovome govoru.

a) Ako se futur I iskazuje bez ličnih zamenica, njegova tvorba je identična tvorbi u standardnom jeziku. Tako su i od glagola čiji infinitiv (i u standardu) ima završetak *-ti* oblici futura:

pòznaću L D K Vd, *gòniću* U K Dbr, *kòpaću* Lj Pr, *ozeñtvaće* gòra J, *pítaću* Mh.

Jedino odstupanje od standarda kod pomenutih glagola (osim odstupanja u očekivanim fonetskim likovima) nalazimo u čuvanju stare dužine na završetku infinitivne osnove, ako prethodni slog nije uzlazno intoniran (o ovoj pojavi videti poglavlje o akcentima), pa se može javiti:

pānuću Pl, *stānuću* Đ, *tīgāćeš* D, *mūčīćeš* se K, *pādāće* J, *slāvīće* Đ, *šjāćeš* M Ml R, *dòdijāćete* mi Đ.

Naporedno se javljaju ovi oblici i bez dužine u navedenoj poziciji, koji u potpunosti odgovaraju standardnim oblicima, kao:

šālīću se Gb, *kūhaću* J, *vādiću* Mh, *lājaće* Gb, *izmučīće* Đ i sl.

²⁵⁷ Vušović: DIH, 60; Vuković: GPD, 72; Peco: GIH, 154—155; Remetić: Upitnik.

²⁵⁸ Budmani i za imperfekta u dubrovačkom govoru kaže da ga je nestalo (Dubrovački, 174).

²⁵⁹ Peco: GIH, 154; Pižurica: GOK, 168.

²⁶⁰ Miletić: CG, 476.

b) Za razliku od našeg jezičkog standarda, i u ovom govoru futur I se i od glagola koji se završavaju na *-ći*, kada se ne javlja lična zamenica, tvori srastanjem enklitike sa osnovom:

Ispeću Dr, *dôću* Dr U Ml Km M J V Mh Lj, *pòmoću* ti Đ, *dīćeš* Dbr Gb, *nâćete* U V.

c) Ako se javlja lična zamenica i enklitika, onda se ti oblici razlikuju od standarda po tome što infinitiv ima supinsku formu, ili je bez ikakvog nastavka, ili ima udvojen nastavak:

tī ćeš òstat U, *òn će naslijèdit*, *òn će znāt* Ml, *tī ćeš mu kázat* Pr, *òni će bránit* R. . .

mī ćemo krítikova Ml, *òni će prìgleda* L, *jā ću zvā* Đ, *tī ćeš zarádi* Č. . .

jā ću pôć U, *tī ćeš izāć* Lj, *òn će prôć* Gb, *òni će dôć* Vd. . .

tī ćeš izēs Gb, *jā ću òples* Dr, *òni će dòvestit* K M, *vī ćete srēsīt* Mh. . .

d) Navedene oblike futura I nalazimo i u susednom hercegovačkom i dubrovačkom govoru²⁶¹ i u govoru severozapadne Boke²⁶². Pomenuti način tvorbe futura I ima znatno širu areu, jedino se forme sa udvojenim infinitivnim nastavkom glagola na *-stit* javljaju na užem području (videti odeljak o infinitivu).

FUTUR II

1. Standardni oblik futura II retko susrećemo u ispitivanom govoru. Ipak, ima po- tvrda za njegovu upotrebu:

ako bñdēš plākala nē dām ti M, *ako ga bñdēš nāšō, rēci mu* R, *ako bñdēte dōšli, svrātite* Đ.

2. Češće se za označavanje ovog vremena koristi prezent svršenih glagola:

ako dōdētē, svrātite Gb Dr, *ako nāpravim, dācu jōm* Č Vd, *ako izvēzem, pòslaču* Dbr, *ako iskjūčīš, čūćeš* Dr, *ako prōdēš, dōđi* Đ. . .

3. I ovde se često javlja modalna konstrukcija prošlog vremena²⁶³:

bñćete čūli Km, *bñće sāmjela* K, *bñće izvēzla* Dbr, *bñću rēkō* Pr, *bñću glēdō* L, *bñću rādijo* R, *bñćete vīdēli* U, *bñćete jēli* D, *bñćete slūšāli* Đ. . .

Ovu konstrukciju nalazimo i u dubrovačkom²⁶⁴ i u hercegovačkim govorima²⁶⁵.

PLUSKVAMPERFEKAT

U ovom govoru je u upotrebi varijanta pluskvamperfekta koja se tvori od perfekta glagola biti i radnog glagolskog prideva:

²⁶¹ Peco: GIH, 155; Budmani: Dubrovački, 175; Rešetar: JMD, 191.

²⁶² Remetić: Upitnik.

²⁶³ Peco: GIH, 156.

²⁶⁴ Budmani ovi: konstrukciju futura I od glagola biti i radnog glagolskog prideva naziva „futer prošli“ (Dubrovački: 174).

²⁶⁵ Peco: GIH, 156; Pižurica: GOK, 169.

nè bi bile viđele J, prije bi bijo kúpijo G, bila sam išla pjěške Gb, tàmàn sam se bila đigla Dr, bāš sam se bijo umivō Dbr, òne bile izlěćele tàmò Ml. . .

Ovakvi oblici pluskvamperfekta su najobičniji u istočnoj Hercegovini²⁶⁶, a u neposrednom dubrovačkom zaleđu, prema podacima iz naših kontrolnih punktova, jedino su oni u upotrebi.

IMPERATIV

1. U tvorbi ovog glagolskog načina nema većih odstupanja od standarda. Naravno, i u ovom obliku se ogledaju osobenosti glasovnog sistema (primeri su dati u poglavlju o sonantu *ŷ*).

2. Pored veoma frekventnih oblika za 2. 1. jednine i 2. 1. množine, ovde se, kao dosta uobičajen, javlja i oblik 1. lica množine:

nè dājmo Mh D, skùvājmo J, pričājmo Pr, pričekājmo Č Km, rēcimo D Mh J, štédimo Lj. . .

4. Imperativ se u ovom govoru često susreće. Pored pripovedačkog prezenta, najomiljenije je sredstvo slikovitog kazivanja.

RADNI GLAGOLSKI PRIDEV

1. Fonetski lik radnog glagolskog prideva muškog roda dat je u poglavlju o vokal-skim skupinama, pa o njemu ovde ne treba posebno govoriti. U tvorbi ovog oblika nema odstupanja od standarda, izuzev već pominjanih fonetskih.

2. U obliku ženskog roda ogleda se akcenatska osobina koja odlikuje i dubrovački govor²⁶⁷ tj. kod nekih glagola posle dodavanja prefiksa ostaje isti akcenat koji ima i prosti oblik:

ubrāla M D K Dbr, udāla Č M Km Gb D, umřla Gb R, pa i: uzdržāla Č, počēla U Mh D.

Međutim, javljaju se naporedo i oblici sa pomerenim akcentom:

ūdāla se P Ml Đ, ūmřla M Gb.

O pojavi trovarijantnih akcenatskih likova radnog glagolskog prideva već je bilo reči (poglavljje o akcentima).

GLAGOLSKI PRIDEV TRPNI

I u tvorbi ovog glagolskog prideva takođe nema većih odstupanja od standarda. Redovno se javlja:

a) *òpjevān — òpjevāna — òpjevāno, ŷzorān — ŷzorāna — ŷzorāno, ŷskopān — ŷskopāna — ŷskopāno. . .*

b) *čùven — čùvena — čùveno, ispěčen — ispěčena — ispěčeno. . .*

²⁶⁶ Peco: GIH, 157.

²⁶⁷ Vuk: Poslovice, XLII; Budmani: Dubrovački, 177.

c) skīnūt — skīnūta — skīnūto, prēvrnūt — prēvrnūta — prēvrnūto, òkrēnūt — òkrēnūta — òkrēnūto. . .

Međutim, javiće se i primeri drukčije tvorbe, kao:

ūdāta (potvrde u svim mestima), *pròdāt* Č M R, *pòkrīt* L J, *prèkrīt* Dbr K, *sàkrīt* U B, *sàtřta* D, *òdřte* brāve Gb.

Neki od ovih primera javljaju se naporedo i s drukčijim načinom tvorbe:

pokrīvena V, *prekrīveno* Pl D, *sakrivèno* Lj.

GLAGOLSKI PRILOZI

1. Glagolskog priloga prošlog uopšte nema u ovom govoru. Nema ovog oblika ni u govoru Dubrovnika²⁶⁸, a susednom hercegovačkom govoru nije potpuno nepoznat, jer se čuva po neki primer u ustaljenim izrazima²⁶⁹.

Pojava gubljenja ili izrazitog snižavanja frekventnosti glagolskog priloga prošlog karakteristična je i za mnoge druge govore²⁷⁰.

2. Glagolski prilog sadašnji čuva se u ustaljenim izrazima, kao: *nòsēcā/noséca* žena, i novijoj konstrukciji *letēce* vrijeme M Vd.

Potvrde van ustaljenih formi su retke:

křijūci V, *sedéci* L B, *stojéci* L, *letéci* B, *mògūcē* P.

Iz navedenih primera se vidi da je tvorba ovog oblika bliska našem standardu.

NEPROMENJIVE REČI

PRILOZI

1. Pojava gubljenja ploviva *t* i *d* u sandhiju, koja je u ovom govoru vrlo frekventna (o tome je bilo reči u fonetici), donekle se morfologizirala, pa se u ovom govoru javljaju i prilozi bez finalnog ploviva van pozicija koje uslovljavaju njegovo gubljenje. Tako su za Konavle karakteristične pomenute forme sledećih priloga:

jòpē/òpē, *kā*, *nēka*, *nīka*, *òtka*, *sā*, *dòsa*, *òdsa*, *nāzā*, *nāprijē*, *svūku*.

Pored ovih „krmjih“ formi, javljaju se i pune forme ovih priloga:

jòpēt/òpēt, *kād*, *nēkad*, *nīkad*, *òtkad*, *sād*, *dòsad*, *òdsad*, *nāzād*, *nāprijed*, *svīkud*.

2. Neki prilozi se naporedo javljaju sa dužinom poslednjeg vokala i bez te dužine, kao:

dòmā M, *tēžē* P, *bližē* P, *jāčē* M, *nājlašē* Pr, *dājē* Km M K, *māñē* Gb M, *bòjē* Gb M, *bòjē* L, *gòrē* M, *nājgorē* M Pr, *višē* G Pr Dbr Dr L M Č R Đ Pl P, *nājvišē* Dr L.

Ali i:

²⁶⁸ Budmani: Dubrovački, 174.

²⁶⁹ Peco: GIH, 158.

²⁷⁰ Stevanović: Savremeni II, 724.

dōma Dr J U Lj Pr Pl Vd, *tēže* R Mh, *bliže* D B V Ml Km, *jāče* Km Pl K, *lāše* P, *nājlakše* R, *dāje* M, *dāje* J, *māne* Lj, *bōje* Pr, *bōje* Gb P M, *gōre* Lj Pr Km M J, *dōje* U Dr J Gb, *vīše* Dr U Mh Pr V Gb Km L Ml Č M, *nājmañe* M, *nājviše* Č Gb.

Od istih informatora su beleženi i prilozi sa dužinom i prilozi bez dužine. Ipak, stiče se utisak da primeri bez dužine imaju neznatnu prevagu.

3. Ni ovom govoru nisu nepoznate partikule koje se, uglavnom, dodaju priložima:

vūdār Dbr, *tādār* L, *ōndār* P Pl R Dbr V J K,

ōvudāra Ml, *ōndāra* Đ,

ōndārke K J Š Dbr, *ōzgārke* J, *tādārke* B,

ōndāk Š, *ōndāke* K, *dānaske* Š M J K,

ōklēn Đ, *ōdneklēn* Pl, *dōnēklēn* Lj,

gōrenā V, *ōvdenā* V, *ōdenā* Ml Đ, *ōdekā* K M Km,

ōđenākā Đ, *tāmonākā* Đ, *ōnomonākā* Đ,

dōjenākā Đ, *ōnomākā* Đ, *gōrenākā* Đ.

Treba istaći da se navedeni prilozi neuporedivo češće javljaju bez partikula i kod najstarijih predstavnika ovoga govora.

NEKE SINTAKSIČKE OSOBENOSTI KONAOSKOG GOVORA

U sintaksi konavoskog govora oseća se uticaj sva tri govora iz neposrednog susjedstva. Nailazimo na neke osobine dubrovačkog, istočnohercegovačkog, pa i govora severozapadne Boke.

IZ SINTAKSE PADEŽA

1. Sporadično se javlja nerazlikovanje padeža cilja, tj. akuzativa s predlozima, od padeža mesta, tj. lokativa. U našoj jezičkoj građi našli smo sledeće potvrde za ovu pojavu:

bila sam i nà pašu K, pèklo se nà vatru B, imā jèdna tvrđava óde na òvō břdo M1, vjèncājū se ù cřkvu Ć, nije bilo vego četiri u svē Kōnāvle Km, u mōju mnādōs sāsvisjem mǎlo je bilo B, naćinō sam ònomo ù Gřbaļ L, ròdila se ù Mrcine gōre P1, bili ù Cřnū Gōru R, tō u Kōnāvle zòvū mòdrina Pr.

Primere za izdiferenciranost ovih padeža nećemo navoditi, jer u svim ostalim slučajevima naši informatori su upotrebljavali jasno izdiferenciran padež cilja i padež mesta (što se može videti iz priloženih tekstova) kao u našem standardnom jeziku.

Mesta u kojima smo nailazili na potvrde raspoređena su po celoj oblasti tako da ne možemo reći da samo neka od njih znaju za ovu osobinu.

Od susednih govora za ovu osobinu zna severozapadna Boka²⁷¹, a istočna Hercegovina samo u pograničnim mestima prema Crnoj Gori²⁷². Budmani kategorično tvrde da u Dubrovniku nema ove „pogreške“.

U uvodnom delu ovog rada (o poreklu stanovništva) naveden je podatak da se u predeo konavoske površi doselilo 50—60 porodica iz plemena Bjelica iz Crne Gore. Specifična organizovanost života u Konavlima, a naročito endogamija, doveli su do jezičkog ujednačavanja i stapanja novodoseljenih sa već postojećim adstratom, pa je moguće da je ova jezička osobina (i neke već navedene u prethodnim poglavljima) ostatak jezičkih crta donetih naseljavanjem, a ne uticaj susednih govora.

2. I ovde se u pojedinim izrazima javlja predlog *u* umesto predloga *po* u značenju kretanja s ciljem da se nešto donese:

²⁷¹ Dostanić: Neka zapažanja, 82; Musić: SZB, 34; Remetić: Uputnik.

²⁷² Peco: GIH, 162.

īdēm ū smokve, pa ću ti dōnijet da jēdēs M, *đtišla su đeca ū grožđe*, dōnijećē bōjēga Gb, *īšle žēne u đrva* K, *vāzda je īšla ū grm* i donōsila ga na lēđima D.

Ovakva upotreba predloga *u*, umesto predloga *po*, susreće se i u istočnoj Hercegovini:²⁷³.

3. Sasvim je obična upotreba akuzativa bez predloga za označavanje vremena kada su u pitanju imenice koje označavaju vremensko razdoblje (jesen, godina, noć, večer, dan i sl.):

bījo je *ōvū jēsēn* prošlū kōd nas Pr, da će dōj *ōvū jēsēn* đōma Km, jōš će *ōvū gđdinu* bīt ū Zadru P, *prōšlū nōć* je bilo strāšno vrūće M, *ōnō vēčē* je bila mālā īz grāda K, rēkli dōć *ōni īstī dān* Pl.

Naporeda sa primerima akuzativa u ovim slučajevima javlja se i genitiv bez predloga:

prōšlōg jēta je bilo mnđōg tūristā Ml, *ōvē gđdinē* je sūša smrtimicē K, *tōgā dāna* ti *ōni pōđū* ū Novī V...

Dobija se, ipak, utisak da akuzativ bez predloga u ovim slučajevima ima prevagu.

4. Upotreba predloga *u* s genitivom vrlo je frekventna u ispitivanom govoru.

a) Genitiv s predlogom *u* ovde se često upotrebljava u funkciji odredbe završetka kretanja u mestu prema kome se ono vrši, umesto genitivne sintagme s predlogom *kod*:

z grānicē su dōšli *ū nas* K, nijēsmo nīgda ū *drugōga* īšli zāimat Gb, je li svrātījo *ū tebe* D, dōlazījo je tā čđjek i *ū mene* U, ījegli mī ū *Mārtinovićā* Č.

b) Upotrebljava se i u funkciji odredbe mesta u kome se privremeno vrši radnja uz glagole mirovanja, takođe umesto genitiva s predlogom *kod*:

bījo sam jā *u Vagnera* G, stāla sam *u đvegā drugōga sīna* D, stō sam *ū nekē Lūcē* ū Dunavām L, bila sam *u mōjē tētē* Lj, tō šēme je bilo tāmō *ū popōvā* Vd, bīće bīla *ū dumānā* Gb, šēdali smo *u Māta* Km, vēčerali *ū kumōvā* Č, sijēlilo se vāzda *ū mene* D, nōćījo sam *ū nē* G, dānas je *ū dūnda*, gōnī lūk Dbr, bōlovō je tāmō *ū brata* Km, bījo sam *u sīnōvā* Pr i sl.

c) Vrlo je frekventna upotreba genitiva s predlogom *u* u funkciji označavanja prilaženja k pojmu u genitivu uz glagole kretanja:

īdēm *ū cara* L, īdū *ū nē* Č, īdē *u pōpa* P, īdē *ū nēga* Dr, pōšli smo *ū Kostopēča* U, ēto nas mī ćemo *ū tebe* nōćit M, īdē *ū doktora* Dr, pōšō *u Vūlē* Đ, jēste li pōšli *u Pēra Mālōg* R...

d) Vezom predloga *u* s genitivom označava se u ovom govoru „prisustvo onoga što se kazuje upravnom rečju i u posedu, u službi, u shvatanju, u verovanju ili mišljenju, u stavu pojma s imenom u genitivu“²⁷⁴, što se u našem standardu označava vezom predloga *kod* s genitivom naporeda s vezom predloga *u* sa ovim padežom:

ū nas se tākō rādilo Vd, tākō je *ū nas* vāzda bīlo Dr, i *ū vas* je īstā pjēsma Dbr, *ū nas* se pīje bōga mōlilo Km, *ū nē* imā tēgā dōsta Lj, tākō je *ū stārē čejādi* B, bīće tākō i *ū vake* K...

e) Veza predloga *u* s genitivom često se javlja umesto posesivnih prideva i zamenica:

²⁷³ Peco: GIH, 165.

²⁷⁴ Stevanović: Savremeni II, 294.

dobar li je vinogrād u *Íva* R, u *Lúka* se ũdāla cēr Dr, u *Māre* je vĕzĭvo od nājbojije Vd, u *Vláha* se slómila kōla Đ, liĵepe su đĕvōjke u *Ántĕ* M. . .

Posebno su zanimljivi primeri u kojima se umesto prisvojnih zamenica *moj*, *-a*, *-e*, *tvoj*, *-a*, *-e*, *njegov*, *-a*, *-o*, upotrebljava genitiv ličnih zamenica za 1, 2. i 3. lice s predlogom *u*:

ũ *mene* mũž Dr M D K Vd Dbr Pl J, ũ *mene* sĭn M D Gb Lj Dbr, ũ *mene* ōtac Dbr, ũ *ńega* brāća Ml Km, ũ *ńega* đũndovi Đ, ũ *tebe* nĕpũća K, ũ *tebe* zĕtovi Dbr. . .

Šira upotreba predloga *u* s genitivom, nego što je to u sandardu, susreće se i u drugim govorima²⁷⁵, međutim, u konavoskom je ta osobina veoma izražena na štetu predloga *kod* i prosvojnih prideva i zamenica.

Govor Konavala je po ovoj osobini najbliži dubrovačkom, za koji Budmani kaže da se u njemu „predlog *u* s genitivom češće upotrebljava nego kod ostalog naroda“²⁷⁶.

5. Već je rečeno da genitiv zamenice *ona* najčešće zamenjuje prisvojnu zamenicu *ńen*, *-a*, *-o* (poglavlje o zamenicama), kako je to i u dubrovačkom.

6. a) Sasvim je obična (i preovlađujuća) upotreba genitiva uz odrične glagole:

nijĕsu nālazili *blāga* V, nĕcĕmo *prāzna rāzgovōra* U, pa ne nāšli *pũta* J, nĕmām *pĕnsijĕ* L, sāt se *stārĭjĕga* nĕ poštuje Gb, nĕma *ni jĕdne ōvcĕ* R, nĭje mi kũpĭjo *pāpra* Dbr, nĕmā ti ōn *lōzĕ* D, nĭje prĕstō *ni jĕdne ũrĕ* R, nĕmajũ ōni *stāda* B. . .

b) Takođe nailazimo i na upotrebu genitiva uz potvrđne glagole, ako se pojam u genitivu može shvatiti kao deo veće celine:

ĩmām đđsta *vĩna i rākĭjĕ* Km, ĩšli su nā *Jũtũ* da sāmĕjũ *brāšna* D, dogōnili su đtudā *klāka i nĕkakvĕ gĩlĕ* Mh, ĩmō je mōj cāća i *ōvacā i govĕdā* P D, dāj tōm đĕvōjĭci *māntalĕ* Gb. . .

7. Susreću se brojni primeri genitiva s predlogom *za* u funkciji dopune za određivanje namene s kojom se vrši radnja upravnog glagola:

trāpĭlo se *za lōzĕ* M, ũzimāli *vĩna zā krsnĕ slāvĕ* P, što se ōstavĭ *za zĩmĕ* K, brō se gĩm *za žĩvora* D, vĕzem *za tvōjĕ ũdajĕ* Gb, da ōšĕčem mĕsa *za jũhĕ* Dr, pĕčem pĭle *za pũta* K, tō rādĭ *zā klačĩnĕ* Č, ōstavĩmo nājevak *zā sĩrĩšta* D. . .

Genitiv sa predlogom *za* u ovakvim slučajevima ima „veću arhaičnost i dijalekatski karakter, i pored upotrebe na dosta širokom prostoru“²⁷⁷.

Budmani naglašava da je ova osobina svojstvena i dubrovačkom govoru²⁷⁸.

8. a) Često se umesto prisvojne zamenice *moj*, *-a*, *-e*, javlja enklitički oblik lične zamenice prvog lica u dativu:

ōvā *mi nĕvjĕsta* trāpĭ Dbr, *nĕvjĕsta mi* stōjĭ Gb, ōnā *mi nĕpũća* ĩđĕ ũ škōlu Dr, *ũnuka mi* tāmō u grādu rādĭ K, *brāt mi* žĩve tāmō Dbr, *ōvĕ mi kōmšĭje* prōlazĕ Pr, *ōvā mi cĕr* udāta tāmō Km. . .

b) Konstrukcija: *je li kućĩ?*; *kako tvoji kućĩ?* susreće se i u ovom govoru. Dativ imenice *kuća* u ovoj konstrukciji u potpunoj je sinonimiji sa prilogom *đđma/đđmā*.

²⁷⁵ Ivšić: Posavski II, 117; Stevanović: ICD, 102; Peco: GIH, 166.

²⁷⁶ Budmani: Dubrovački, 178.

²⁷⁷ Stevanović: Savremeni II, 336.

²⁷⁸ Budmani: Dubrovački, 178.

Ovako se oblik *kući* upotrebljava u govoru centralne Hercegovine²⁷⁹; Vuk navodi ovaj oblik iz Dalmacije „kao i doma“, a susreće se u delu Hercegovine koja čini neposredno dubrovačko zaleđe.

9. Kao i u većini naših govora i ovde se, pored socijativa, upotrebljava predlog *s(a)* sa pravim instrumentalom:

nije *s kòsòm* kòsijo D, polijèvaū *sa rôgorom* V, dovèzi *s vòzom* L, *sa pijèskom* i klàkom gràđeno Ml, da se nàpije vòdè *s rùkama* Vd, šétajū *s àvutima* U, ugòdila bðgu *s mòlitvòm* Č, *sà zlàtom* izvezèna P.

Sporadično se javlja i instrumental bez predloga *s*, kao:

kòpala je *mòtikòm* Dbr, veživale žène *rùkovèti ònijem* ìstijem žìtom K.

10. a) Ovde se može susresti i po neki primer „apozitivnog“ instrumentala kojim se skraćuje zavisna rečenica, kao:

òna je prispjevala *zimskòm sezònòm* Mh, vrijèdan čòjek *zimskòm sezònòm* stvòriće gúmno Mh, Hèrcegòvci rádili *nàdnicòm* Dbr, poznàvala sam tvòju màjku *đèvòjkòm* Gb.

b) Nailazi se, doduše retko, i na instrumental bez predloga umesto genitiva s predlogom *od*:

jà sam sàmo *vòdòm* živjela i *sðkom* od nàràncè Gb.

11. a) Umesto predloga *o* u ispitivanom govoru se s lokativom upotrebljava predlog *od*:

gòvorìmo *od ònemū* Km, nè misli *od nèvoji* Gb, pričàū *od òvòm prìvredi* U, svè *òd mřtvijem* pričali Gb, pjèvale se pjèsmè *od Milošu Obiliću* i *òd Mārku Kràjeviću* M, da ti pričàm *ot Kònàvlima* Pr, da ti rèčèm nèšto *od òvòm gòri* B, nèmòj me píta *òd našòm brūci* Dbr.

Ovakvu upotrebu predloga *od* ima dubrovački govor²⁸⁰, a nije nepoznata ni govoru severozapadne Boke²⁸¹.

b) Predlog *od* se ponekad upotrebljava umesto poredbene reči *kao*:

kà ìdèm viđe ùnuka ovàkò *od Konàvòkè* se obučèm Dr, mī smo živjeli *od bðjije fàmijā* R, òvi mnàdi *od ženā* obučèni Km. . .

Ova pojava zabeležena je i u Dubrovniku i predstavlja kalk italijanskog izraza tipa: *vivere da signore, vestito da dona*²⁸².

IZ SINTAKSE ZAMENICA

U Konavlima se od našeg standarda razlikuje upotreba povratne sameniце *sebe* i prisvojne zamenice *svoj*. Ni ovde se, kao ni u dubrovačkom²⁸³, ove zamenice ne upotrebljavaju uvek kao u standardu, pa će se javiti:

privati i mene *s tòbòm* L, bòg ga je stvòrijo nà sliku i priliku *nègovu* L, jà òcu tvòje, a nè dām ti *mòje* M, ti *tvòjijem* pùtem, jà *mòjijem* Dr, ti si *tèbe* oskrbijo Mh, mī

²⁷⁹ Peco: GIH, 167.

²⁸⁰ Budmani: Dubrovački, 178.

²⁸¹ Musić: SZB, 34.

²⁸² Budmani: Dubrovački, 178.

²⁸³ Budmani: Dubrovački, 178.

ćemo *nāma* nác Đ, já sam *měni* učinila kàfu, ajde učini i ti *těbi* Gb, idē Mátó u *něgovu* bāštinu Pl.

Rešetar ovu pojavu tumači uticajem italijanskog jezika²⁸⁴, što može da se odnosi na govor Dubrovnika i okoline, ali, s obzirom na to da se ova pojava javlja i u govorima koji nisu bili pod neposrednim uticajem romanskih jezika, moguće je da se ona ovdje razvila i bez stranog uticaja²⁸⁵.

Pored primera u kojima se umesto zamenice *sebe* i *svoj* javljaju druge lične i prisojne zamenice, može se naći i niz potvrda o upotrebi ovih zamenica:

mějemo sāmo zà *sebe* Lj, mětmi něšto *ná se* Gb,

nājboje je i *svōga* gñmena Dr, rādī u *svōmu* mjestu Km, idē svāk *svōjōm* kùci Pl, igrala na *svōjōm* svādbi Lj, nājvolim pričā *sa svōjijem* čějādima M, (više potvrda dato je u poglavlju o zamenicama u morfologiji).

2. U konavoskom govoru se, kao i u dubrovačkom²⁸⁶, ne odvajā rečca *ni* od odričnih zamenica:

za *nīkoga* tō nije dōbro Gb, *prēd nikoga* tō nē bi iznijo Pr, zà *ništa* nē bi tākō učinijo Č, zà *ničijem* ne žūdīm Km, *od nikoga* nē bi iskala Dr, nē idū zà *ničīm* R.

IZ SINTAKSE GLAGOLSKIH OBLIKA

Upotreba infinitiva — 1. Ovaj glagolski oblik se najčešće upotrebljava kao dopuna glagolima nepotpunog značenja. Tako se javlja:

nē moreš *čūt* Gb, ne mōgu *znāt* L, mōžeš *pítat* Lj, vājā njēga *pítat* M, vājā *jěstīt* R, vājā *īt* M, kad je třebalo *īt* Km, kad imāš *úsirit* D, kad bi ga imali *křstīt* K, ka sē imō *žēnit* R, ka su ga imali *sādīt* R, imajū *sādīt* Pr, počēla *pādat* Dbr, pōčō *učit* D, pōčō *řgāt* D, pōčō *pēc* B.

Pored ovog najčešćeg tipa dopune glagolima nepotpunog značenja u infinitivu, javlja se i dopuna u prezentu s veznikom *da*:

trēbā da pásū ōvce i krāve R, *vājā da postōjī* mǎlo Dbr, *nēće da zōbjē* Pr, *vājā da nīko nē pričā* Gb, *vājā da slūšā* Đ, *trēbā da imā* R.

2. I u našem govoru javlja se infinitiv sa predlogom *za* kao finalna dopuna:

jā sam slāla za *ōpresīt* Dr, tēško je za *dōvestīt* škōlovāne M, da idē š *nīm za ugovārat* đevōjku L, nije dōlazijo za *rādīt* Đ, tō je dīvno za *pročitāt* R, trēbā dōsta vrēmēna za *věstīt* ōvē vězove Pl, dōnesē mi duvána za *pūšīt* Km, trēbā trī dāna za *sprāvīt* đrvo i za *nāpravīt* stěļu L, tō je svē za *uvēza(t)* vōla L, skūpili bi se za *šālīt* se Gb, imā za *utōvit* práce i za *rānit* kōkoši Mh, sprémala se za *īt* u škōlu K, svē što trēbā za *ōbūc* K, nōsijo sam vrēču za *sjěstīt* Dr, imale smo ūza za *přīt* D, ne mōgu nác ōvi skatātūn za *otvōri(t)* vrāta Dbr.

3. Infinitiv se javlja i kao objekatska dopuna uz odrične oblike glagola *jesam* u značenju „ne treba“:

²⁸⁴ Rešetar: NDP, 91.

²⁸⁵ Peco: GIH, 1:9.

²⁸⁶ Budmani: Dubrovački, 173.

ma òvō nije za *prīcat* L, nije tō za *jēstīt* Gb, nije tō za *vjērovā(t)* Km, tō nije za *glēdat* Đ.

Budmani u dubrovačkom²⁸⁷, takođe, beleži upotrebu predloga *za* i *bez* sa infinitivom i smatra da je to romanski uticaj, što se može prihvatiti i za govor Konavala.

U našoj građi nismo našli potvrde za upotrebu predloga *bez* sa infinitivom.

Imperativ — Jedna od karakteristika ovoga govora je izuzetno velika frekvencija pripovedačkog imperativa. Kada govornici pričaju o svojim doživljajima, kada govore o događajima u kojima su učestvovali, naročito kada prenose iskustva vezana za određene poslove, imperativ je omiljen glagolski oblik:

pa òndā ònō sēme *vēzi* i *nōsi* J;

òpćina *dódi* pa *obáli* Ml;

òndā bi išle *rádit*, ali dōma *přvō urádi* svē Gb;

vāzda smo něšto pòpravjali: *razváli* ònī pòd, *pròbjiāj* pùnestre i *tākō* Gb;

pòčō grádi kùću, a ne pítō *gospára*, *gòspār* ga *pozòvi* da nè smije G;

priprémi kàčuo vèliki, dīžī četēres *litārā*, òndā *priprémi* mēso i *òčisti* svē, pa u ònī kàzan *stāvi* i *poklòpi*, *nalòži* ògań, pa *ájde* nà misu pře crku D;

pa *náli* vòdu, pa *uzàvri*, pa òndā *pòli* ònū vūnu D;

pa òndā *prokòpāj* mu dōje zēmju, *přtīsni* dōbro nògama i *zagřni*, *tākō* je òn pòkòńi *rádijo* D;

otídi žena, kòjā je domācica, pa svē tō lījepo *samèji* ù žřvńima, pa *umijēsi* D;

òndā *mòtāj* nà kluko i kāsniěj tō klùko *oprédi* J;

òčisti svē špod *nih*, pa *stāvi* drùgī *līs*; svākī *dān bēri*, svākī *dān stāvjāj* J;

pòtrgāj, pa *izméči* nògama bòsijem, pa ga *úspi* u jēdnu bāčvu; *stāni* po trī, četiri *dāna*, pò pět, pa ga *tādārke otòči* i *úli* ù bačvu B.

U pripovedačevom kazivanju prepliću se narativni prezent, narativni perfekat i imperativ (što se može videti iz priloženih tekstova).

²⁸⁷ Budmani: Dubrovački, 179.

VI

IZ LEKSIKE

1. U leksici konavoskog govora u velikoj meri se odražavaju kulturno-istorijski uslovi u kojima se ovaj govor razvijao. Te odraze nalazimo i na drugim jezičkim nivoima, ali u leksici najviše. Slovensko stanovništvo se u ove krajeve doseljava u VII veku. Prvi slovenski doseljenici sigurno nisu našli prazan prostor u tom delu rimske provincije, pa je jezički supstrat (romanski) već tada morao delovati na adstrat. Kasnija istorija Konavala, kao dela Duklje, Raške i Bosne, mogla je obezbediti ovom govoru sličnu sudbinu kao i drugim štokavskim ijekavskim govorima. Međutim, pripajanje Konavala Dubrovačkoj republici početkom XV veka (istočni deo 1419, a zapadni 1426) svakako je znatno uticalo na dalji razvoj konavoskog govora. Dubrovačka republika je četiri stotine godina vladala konavoskom župom, a padom Republike nije prestao uticaj Dubrovnika, kao kulturnog centra, na Konavle.

2. Urbana sredina uticala je na ruralnu u mnogim domenima, što se odražavalo i na govor, a naročito na leksiku. U dubrovački govor romanska leksika je ulazila u direktnoj romansko-slovenskoj interferenciji²⁸⁸. Međutim, slovensko stanovništvo iz okoline Dubrovnika, pa i Konavljani, primali su romansku leksiku posredno, iz slovenskog dubrovačkog govora, a ne iz romanskog.

Kada analiziramo danas živu romansku leksiku u govoru Konavala²⁸⁹, uočavamo da se ona ne razlikuje mnogo od dubrovačke. Najveća je razlika u količini ribarske i pomorske terminologije. Ova terminologija zauzima veoma značajno mesto u dubrovačkim i bokeljskim romanizimima, dok je u konavoskim samo sporadična. To je sasvim prirodno, pošto su Konavle stočarsko-ratarska župa bez povoljnog pristupa obali. Ribarstvom se bavi mali broj ljudi u Moluntu.

Kao što su i Sloveni, koji su se doseljavali u Dubrovnik i gradove Boke, primali urbanu kulturu, a preko nje i romanizme, tako je i ratarsko-stočarsko stanovništvo Ko-

²⁸⁸ O romanskim pozajmljenicama u dubrovačkom govoru i delimično o načinu njihovog pozajmljivanja: Budmani: Dubrovački; Zore: DT, Paljetkovanje; Rešetar: Štok., JMD, DZ; Deanović: TMPR; Musić: SZB.

²⁸⁹ Romanske pozajmljenice koje smo našli u našoj jezičkoj građi nalaze se u rečniku koji je dat abecednim redom. U pripremi ispitivanja govora Konavala, pored upitnika za ostale jezičke nivoe, koristili smo se i radovima koji se bave pozajmljenicama, kao: Budmani: Dubrovački; Zore: DT; Rešetar: JMD, DZ, Štok.; Deanović: TMPR; Musić: SZB. Navedenim radovima smo se služili i u određivanju značenja i etimologije romanizama. Pored ovih radova u definisanju značenja i određivanju etimologije služili smo se i rečnicima: RŠAN, RJA, RMH, RMS, Skok: Etim. rj., SRIS.

navala posredstvom Dubrovnika prihvatilo elemente urbane kulture, a preko nje i veliki deo romanske leksike.

a) U kulturi stanovanja ogleda se veliki romanski uticaj; od građevinarstva do nameštaja i drugih predmeta koji se koriste u svakodnevnom životu u kući. O tome svedoči niz romanizama, kao: *bának, bāna, bārjelo, bàuo, bistrijena, bòkara, bòtija, bòcūn, britvūlin, bròka, brònzīn, būrō, būsra, vāz, vētrīna, vòlat, gāncīn, gvāntijera, grādele, demžāna, žmūo, ĩmbuļa, kavàlet, kāmara, kanāvot, kantīnela, kántula, kántūn, káčuo, kášet, kášūn, kīkara, kīkarica, klāk, klāčina, kòltrīna, kòmin, komināta, kòmostre, kònoba, kòrniž, kòčēta, krpātūr, kùžīna, kùpijerta, kùpica, kùšin, lāma, lāta, līksija, līmica, līncuo, lūkijernica, lukēnar, māļ, māca, māštel, mòbiļa, mùļara, nāpa, òmbrelo, pāla, pantāruo, parāpet, pāsabrōt, petròjača, pižuo, pīlo, pjān, pjāt, pjātača, plāna, podūmijenta, pòlača, piūestra, rāstio, ròmijenča, rubīnet, sāla, sàloča, skāle, skālīn, skandālet, skatātūn, skrīna, skūra, sòvrīna, strāmac, tāvaja, tavūlin, tàlijenta, tàpit, tàraca, tēca, tīnel, tòvjelica, travātūra, tūndela, fērō, fersāta, civjera, šēga, šēgūn, škāļa, škānič, škātula, škrābica, špijerlica, šugāmān. . .*

b) Veliki broj romanskih termina u oblasti kulinarnstva, bilo da je reč o pripremanju, začinima ili jelima, svedočanstvo je o prihvatanju i menjanju kulture ishrane nekadašnjeg nomadsko-stočarskog stanovništva. U ovom domenu susrećemo: *bēvānda, bēškot, bīž, bōkūn, vāžōla, vērdūra, vērza, gāleta, gārōfalič, granārīz, kàhela, kāpula, kaštrādīna, kònsēra, kontònāta, kòstañ, kùkumār, lòčika, māntala, māsika, mēnestra, mētvica, mījendel, mòrāč, padīšpañ, pāše, pānāta, pāpar, pāsta, petrūsin, pīpūn, pomādōra, pōr, prīganica, pròkule, pròšek, pršut, sēlēn, simūlāta, tōč, cūkar, škanāta, špica. . .*

c) Prisutno je i dosta romanizama vezanih za odevanje, kao: *bāreta, bòtāna, bòtūn, bumbāk, vēsta, vēstīt, gēte, gondūlete, zēpe, kālčīn, kártela, kòlāna, kòlūr, kòrdūn, kòret, kòtula, križat, kūrđela, palērīna, palētun, ròba, tēla, trāvērsa, fjōka. . .*

d) Susreće se i značajan broj romanizama u imenovanju geografskih i atmosferskih pojmova, kao: *ārija, bānda, būra, vāla, kāštijo, kònō, kotòraža, kùrenat, mājstrāl, mārač, mōntaņa, pūč, fortūna, šīlok, šipūn. . .*

e) Nisu neočekivani romanizmi iz domena religije, kao:

dòtrijenica, dūblijer, dūmna, dūmo, lēmōzina, litūrđija, providāncija, sakrāmenat. . .

f) U manjem broju, ali su ipak prisutni, i romanizmi za imenovanje telesnih osobina i bolesti: *vīsta, gōba, mārca, āsma, pòntūra, fēbra, frānza. . .*

g) Ni imenovanje srodnika nije pošteđeno romanskog uticaja, pa će se javiti: *dūndo, nēpūt, nēpūča* i kalkovi: *prvi rođak, drugi rođak* (od talijanskog primo cugino, secondo cugino). Ipak, u oblasti imenovanja srodstva, romanizmi u Konavlima imaju znatno užu bazu nego u Dubrovniku i Boki.

h) Pored imenovanja navedenih konkretnih pojmova, pojavljuje se i niz romanizama za imenovanje apstraktnih, kao: *bēleca, bulikān, gūs, kāsīg, kolūāta, kòraž, kòrot, krījanca, kurījōština, pjāžer, prātika, providāncija, skūndō, skūza, tratāmenat, užānca, fjāka, šēs. . .*

3. Romanske pozajmljenice pripadaju različitim kategorijama reči. Prirodno je da ima najviše imenica (do sada navedeni romanizmi su imenice), pošto se one najčešće pozajmljuju. Najčešće se pozajmljuju iz dva razloga. Prvo, uticajem jedne kulture na drugu pojavljuje se potreba za imenovanjem novih pojmova koji do tada nisu postojali

u jednom jeziku i, drugo, imenice se kao samostalne reči, najlakše uklapaju u novi jezički sistem.

a) Porem imenica u Konavlima se kao romanske pozajmljenice pojavljuju i pridevi: *āvizan, gōbav, gūlōzan, ĩntijer, kōčūt, k̄rcat, kurijōzan, lib̄er, nēšesan, rānketiv, s̄igūr, s̄īmān, ūšestān, f̄in, š̄esan, š̄ōkān*. . ., glagoli: *av̄izat, al̄evat, ap̄elat, ar̄ivat, āsistit, b̄alat, band̄ūnat, b̄astat, bac̄ilat, beš̄tmat, vij̄āžat, gr̄atat, ḡustat, d̄ūplat, d̄ūrat, ž̄ḡarat, zak̄artat, zal̄ampat, izv̄intat, indiv̄iñat, ĩnk̄artat, ĩntrat, ĩntrav̄eñat, ĩsat, k̄alat se, k̄artat, k̄ontat, k̄orotovat, kr̄epat, l̄abat, l̄ampat, lib̄erat, m̄ijentovat, nav̄egat, ob̄adat, ogr̄ančat, ok̄artat, opit̄urat, p̄arat, p̄asat, p̄ačat, peļ̄ugat, pend̄ulat, p̄izat, pl̄enkat se, pop̄ulat, potar̄acat, pred̄ūplat, pr̄ēšit, pr̄iġat, prosp̄erat, prof̄undat, p̄ūrgat, p̄ūčit, rasp̄ačat, reḡalat, rem̄ūcat, rov̄iñat, sv̄oltat, s̄ekat, s̄enčat, sk̄alat, sp̄enžat, s̄tmat, s̄ūrgat, t̄entat, t̄okat, t̄ōcat, tr̄atat, č̄apat, ūžat, uskoč̄ūtat se, uš̄estat, f̄ermat, fiḡurat, fr̄egat, ž̄ontat, š̄egat, š̄tvat, š̄tūfat*. . ., prilogi: *al̄āvija, ver̄amēnta, gr̄ēšo, dr̄etom, dr̄ito, l̄ēšo, lišo, pr̄ōnto, pr̄ōpito, f̄alco, f̄ora, ž̄usto*. . .

b) Veliki broj danas živih romanizama, koji pripadaju brojnim kategorijama reči, svedoči o snažnom romanskom uticaju na konavosko stanovništvo. O tome posebno svedoče pozajmljenice za apstraktne pojmove i vrlo frekventni romanizmi u kategoriji glagola, prideva i priloga. Međutim, ove i ovakve pozajmljenice, putpuno uklopljene u slovenski jezički sistem, svedočanstvo su o sposobnosti nosilaca ovoga govora da asimiluju veliki broj tuđih reči, a da ništa ne izgube od svoje izražajnosti.

c) Prema Blumfildovoj²⁹⁰ klasifikaciji jezičkog pozajmljivanja, može se zaključiti da je prelazak romanskih reči u slovenske govore na jadranskoj obali intimnog tipa²⁹¹. U odnosu na romanske govore, slovenski govori su bili pretežno zemljoradničko-stočarskog tipa, nedostajala im je terminologija za mnoge vrste delatnosti i grane civilizacije koju su morali pozajmljivati od urbanog stanovništva Dalmacije²⁹².

Intimnog tipa su i romanske pozajmljenice u konavoskom govoru. Ove pozajmljenice, ukoliko su se proširile na malom prostoru, pokazuju tendenciju da nestanu i da se zamene rečima koje su ušle u upotrebu na čitavoj teritoriji jednog jezika²⁹³. I pored toga što Dubrovnik ima izrazito prestižnu ulogu, pa to danas može delovati kao elemenat konzerviranja romanizama, što se delimično i dešava, jer se paralelno upotrebljavaju romanizmi i njihove zamene iz standarda, najveći deo ovih pozajmljenica će, sigurno, u najskorije vreme biti potisnut. Ostaće samo one koje su ušle u upotrebu na širem srpskohrvatskom jezičkom prostoru.

4. Iako Konavle nikada nisu bile pod neposrednom turskom vlašću, u leksici konavoskog govora, pored dominantnih romanizama, susreće se i značajan broj turcizama²⁹⁴. Pojava može biti neobična, ali ne i neobjašnjiva. Konavle se na severu graniče Hercegovinom, a na jugoistoku Sutorinom. I jedni i drugi susedi su bili dugo pod turskom

²⁹⁰ Bloomfield: *Language*, 444—495.

²⁹¹ Musić: SZB, 14.

²⁹² Skok: *Pomorska*, 89.

²⁹³ Musić: SZB, 15.

²⁹⁴ Pod turcizmima se podrazumevaju reči orijentalnog porekla, koje su preko turskog jezika ili preko muslimanskih verskih obreda ušle u naše govore. Deo turcizama koje smo našli u našoj jezičkoj građi dat je u rečniku abecednim redom. Prilikom definisanja značenja i objašnjenja etimologije koristili smo se sledećom literaturom: Škaljić: *Turcizmi*, RSAN i RJA.

vlašću. Jedna od posledica ovih istorijskih prilika je primanje velikog broja orijentalnih reči. U vreme turske vladavine, susedne Konavle su često bile pribežište pojedincima i grupama, koji su iz različitih razloga bežali iz ovih krajeva. To je sigurno jedan od puteva kojim su turcizmi ulazili u govor Konavala. Drugi, sigurno značajniji put posrednog prihvatanja turcizama, su vekovne jake veze Konavljana sa zaleđem. Čvrste i kontinuirane su bile trgovačke veze. Skoro do naših dana zadržala se trampa poljoprivrednih proizvoda između Hercegovaca i Konavljana. Hercegovina je bila stalno tržište za ulje, vino i rakiju, a Konavle za stočarske proizvode: meso i vunu. Siromašnija Hercegovina je bila i tržište sezonske radne snage za bogatu župu Konavle (bogatu za ovo podneblje). Ta stalna upućenost jednih na druge stvarala je i specifične prijateljske odnose između ovih dvaju ruralnih sredina. Ovakvi odnosi su, sigurno, u velikoj meri uticali na pojavu turcizama u Konavlima, a takođe i na pojavu brojnih romanizama u jugoistočnoj Hercegovini.

a) Turcizme susrećemo u oblasti stanovanja, bilo da se imenuju delovi kuće ili okućnice, delovi nameštaja ili predmeti koji se u kući upotrebljavaju: *avlija, āmbār, ĩbrĩk, kād̄rma, k̄antār, māngal, mat̄arica, māša, m̄elem, m̄ōsūr, s̄amār, s̄ānsija, s̄ān, s̄ēpet, s̄inija, s̄inžir, s̄ōpra, tāva, t̄ēnžerica, t̄ōprak, c̄ēmer, c̄ēsa, h̄ānžār, c̄ārdāk, c̄ĭbuk, c̄ĭvija* . .

b) Najveći broj turcizama vezan je za odevanje, kao: *ānt̄erija, ārač, āršĭn, ḡājtan, d̄ōlama, ĩmbrišim, j̄ēč̄erma, k̄aiš, k̄ōvča, p̄āpuče, p̄ōšica, s̄aruk, sv̄ilāj, t̄ōzluci, t̄ōke, c̄ĭrak, f̄ermen, f̄ēs, c̄ermica, ž̄amādan* . .

c) Jedan deo turcizama je, verovatno, deo usmene književnosti, koja je ovde u formi zdravica i danas veoma živa, pa se susreće: *āždaja, ājdūk, ārambaša, b̄arjak, b̄ēg, b̄ēcār, b̄ūla, d̄ūšmanin, đ̄uv̄eglija, k̄ūbura, m̄ēgd̄ān, t̄ef̄erič, c̄ōrda* . .

d) Nešto je manje ove leksike u domenu kulinarstva, pošto preovlađuje romanska kuhinja. Ipak se pojavljuje: *b̄ūt, j̄āprag, p̄āstrma, p̄ilāv, p̄āšik* . .

e) Pored navedenih leksema za konkretne pojmove, u Konavlima će se pojaviti, doduše u manjem broju, i turcizmi za apstraktne pojmove, kao: *belāj̄et, z̄ēmān, z̄ūlum, ĩnād, f̄ajda, v̄ajda* . .

f) U orijentalnoj leksici su daleko najbrojnije imenice. To je razumljivo, i očekivano, zbog toga što je u ovom slučaju posredan međujezički kontakt. Upadljivo je odsustvo prideva, osim izvedenih, tipa: *āvlijski, ājdūčki*. U manjoj meri javljaju se glagoli: *batālit, z̄āntač̄it, kalāj̄isat* . . i prilozii: *b̄ārem, bezb̄ēli, m̄ūkte* . . koji pored pozajmljenica za apstraktne pojmove svedoče o jakim međujezičkim vezama.

5) I turcizmi koje susrećemo u konavoskom govoru pripadaju pozajmljenicama intimnog tipa. Za razliku od najvećeg broja konavoskih romanizama koji, zbog toga što su ušli u geografski periferne govore, nemaju mogućnost da se nametnu širem prostoru, pa bivaju potisnuti, turcizmi su primani u centralnim govorima, pa su postajali opšti, što je najvećem broju ovih leksema obezbedilo trajnost upotrebe na širokom jezičkom prostoru. Svi turcizmi, koji su navedeni u rečniku, imaju znatno širu rasprostranjenost. Izuzetak od ovoga su lekseme: *ārač, p̄ōšica i b̄ātala (b̄ātalina)* koje su lokalnog karaktera.

6. Pored navedenih pozajmljenica romanskog i orijentalnog porekla, u Konavlima će se naići i na germanizme. Doba austrijske vladavine ovim područjem nije ostalo bez posledica na govornu situaciju. Germanizmima nije poklanjana posebna pažnja zbog toga što su retki, a i ti retki germanizmi imaju veliku širinu upotrebe na čitavom prostoru naših govora koji su bili u sličnim istorijskim prilikama. Tako se ovde javlja *bōgno*

(okuka, krivina na putu — nem. Bogen — luk, svod, krivina), *štrëka* (železnička pruga — nem. Strecke — rastojanje, pruga, daljina, put), *špäher* (štednjak — nem. Sparherd) i germanizmi sličnoga tipa.

7. Pored opštih grecizama tipa *tipeza*, ovde ćemo susresti i neke specifične za uže područje, kao: *goldkud* (kukuruz, grč. kolokynda), *dikele* (alatka sa dva kraka za kopanje, n. grč. dikella), *pèdepsa* (briga, problem, grč. paidepsa), *àla*, *àlate* (hajde, hajdete, za podsticanje, grč. ela).

8. Jednom rečju, leksika u govoru Konavala predstavlja lingvistički zanimljiv teren za proučavanje jezičkog kontaktiranja. Ovde se leksika daje samo u naznakama koje mogu uputiti na šira i dublja proučavanja ovog problema. Ovaj jezički nivo je istraživani i obrađeni u onolikoj meri koliko je bilo moguće u jednom radu u kome se ispituju i ostali jezički nivoi.

ROMANIZMI

àdijo — zbogom — tal. addio (SZB).

alàvija adv. — u redu, kako treba — tal. alla via (SZB, RSAN: imenica u značenju sreća i prilog u značenju srećno).

àlevat (se), -ām (se) — podići (u značenju odgojiti decu), ustati, oporaviti se od bolesti — tal. alevare i alleviare (SRIS).

apèlat, -ām — obraćati se, pozvati sa osobitim zahtevom, molbom — tal. appello (Etim. rj.).

àrija f — zrak, vazduh — tal. aria (RSAN, RJA, SZB).

arìvat, -ām — stići, prispeti — tal. arrivare (RSAN, SZB).

àsistit, -im — dvoriti, pomoći — tal. assistere (SZB).

àsma f — sipnja, zaduha — tal. asma (SZB).

àvizan, -a, -o — dosetljiv, obazriv, bistar, oštrouman — tal. avvisato (RSAN).

àvizān, -a, -o — obavешten — tal. avvisato (SZB).

avizat (se), -ām (se) — dosetiti se, obavestiti — tal. avvisare (RSAN i SZB).

baçilat, -ām — misliti na nešto, voditi računa o nečemu — ven. bacilar (SZB).

bàla f — uvezano breme, denjak, svežanj — tal. balla (RSAN, SZB).

balāncana f — plavi patlidžan — tal. melanzana (RSAN i SZB: balānčāna).

bàlat, -ām — igrati, plesati — tal. ballare (SZB).

balūnača f — vrsta masline — tal. pallone (RSAN: balūnača, vrsta rane smokve).

bānak i *bānak* m — tezgā, klupa — tal. banco (RSAN, SZB).

bānda i *bānda* f — strana — tal. banda (RSAN, SZB).

bandūnat, -ām — napustiti, ostaviti — tal. abbandonare (RJA, SZB: bandūnjat).

bāna f — kupatilo u kući — tal. bagno (RSAN, SZB).

bàreta f — okrugla plitka kapa bez štita — tal. barretta (RSAN, SZB).

bàrjelo i *bàrelo* n — duguljasto i pljosnato burence za tečnost, mera za zapreminu razne veličine — tal. barile (RSAN: bàrilo, SZB: bàrio).

- bàstat* — umeti, biti sposoban — tal. bastare (Upotrebljava se bezlično s logičkim subjektom u dativu. RSAN, SZB: u značenju smeti, usuditi se).
- bàuo, bàula* m — drveni sanduk sa devojačkom spremom — tal. baule, ven. baul (SZB, RSAN: bàul u značenju putnički kovčeg).
- bèleca* f — lepota, zadovoljstvo, uživanje, bogatstvo — tal. bellezza (Kaže se: „Nijèsam ni jã živijo u bèleci“. RSAN, SZB: samo u značenju lepota, lepotica).
- bèškot* m — dvopek — lat. bis coctus, — ven. bescoto (RSAN, SZB).
- bèštmat* i *bestmat*, -am — psovati, grditi — tal. bestimmiare (RSAN, SZB).
- bèvānda* f — vino pomešano sa vodom — ven. bevanda (RSAN, SZB).
- bìstrijena* f — vrsta bunara za skupljanje kišnice — lat. cisterna (SZB: bistjerna, RSAN: bistijerna).
- bíž, blža* m — grašak — ven. biso (RSAN, SZB).
- bòkara* f — poveći, obično drveni sud sa drškom, za vodu ili vino — ven. bocal, — tal. boccale (SZB: češće bòkār m, RSAN).
- bòkūn* m — komad, parče — ven. bocon (RSAN, SZB).
- bòcūn, bocūna* m — flaša veće zapremine — ven. bozzon (RSAN, SZB).
- bòtāna* f — prosto pamučno belo platno — ven. botana (RSAN, SZB).
- bòtija* i *bòtiļa* f — stakleni sud sa grlicem, flaša — tal. bottiglia (RSAN i SZB: botilja).
- bòtūn, botūna* m — dugme — ven. boton (RSAN, SZB).
- bràcijera* f — dalmatinski jedrenjak za obalnu plovidbu, obično sa jednim jarbolom — ven. brazzera (RSAN: bràcēra tal. brazzera, SZB: bràcēra i bràcēra).
- britvùlin* m — mali nož na rasklapanje koji se nosi u džepu — ven. britolin (SZB: britùlin).
- bròka* f — kanta, sud od lima — ven. broca (SZB, RSAN: u značenju krčag, pehar).
- bròkule* f pl. — vrsta karfiola, obraslice — tal. broccoli (SZB, RSAN).
- brònzīn* i *brònzīn* m — sud za kuvanje ili držanje vode — ven. bronzin (SZB, RSAN).
- brūške* f pl. — drvca za izvlačenje na kocki — tal. bruschette (SZB: brūškete, RSAN: brušket).
- būcāl* m — čekrk za vezivanje jedra — tal. bozello (SZB: būcel, RSAN: bōcel).
- bulīkān* m — gužva, galama, svađa — tal. bulicame (SZB, RSAN).
- būmbāk, bumbāka* m — pamuk, pamučna tkanina — lat. bombax, tal. bombagia (SZB, DT).
- būra* f — severoistočni vetar na Jadranu — tal. borra, ven. bora (RSAN, SZB).
- būrō, burāla* m — sanduk sa ladicama — tal. borale (DT).
- būrsa* f — torba — sr. lat. bursa, tal. borsa (DT).
- būs* m — komad zemlje obrastao travom, koji se izdvaja iz okoline — lat. buxus (RSAN, SZB, DT, Etim. rj.).
- būtārga* f — ikra — tal. bottarga (SZB, RSAN).
- būtīga* f — prodavnica, dućan, radnja — tal. bottega (RSAN, SZB, DT).

- cima* (bàrbeta) f — konopac za vezivanje barke pri kopnu — tal. cima (RJA: u značenju lišće do glavice luka, u repe i sl.).
- civjera* f — nosila za mreže i drugi teret, sprava na kojoj nose nešto dvojica među sobom — ven. civiera (SZB, RJA: civijera, DT: samo u značenju nosila za mreže).
- čùkar*, *čùkara* m — šećer — ven. zukaro, tal. zucchero (DT, RJA, RMH, SZB).
- čèmpres* m — vrsta drveta, kiparis — tal. cipresso (RJA, RMH, SZB).
- čàpat*, -ām — zgrabiti, uhvatiti — ven. ciapar ili chiapar (RJA, SZB).
- demžàna* f — velika staklena boca opletena prućem — tal. damigiana (RSAN, SZB).
- dòtrijenica* i *dòtrìnica* f — propoved u crkvi, verske pouke — tal. dottrina (RSAN, RJA).
- drètom* i *drìto* adv. — pravo, u istom pravcu — tal. dritto, ven. dreto (SZB, RSAN).
- dùblijer* m — velika voštana sveća sa četiri fitilja — tal. doppiere (DT).
- dúmna* f — kaluđerica, redovnica — lat. domina (RSAN, SZB, DT).
- dúmo* m — sveštenik — lat. dominus (DT).
- dúndo* m — stric, ujak, u oslovljavanju starije osobe nezavisno od srodstva — lat. dominus (RSAN, SZB: dōndo).
- dùplat*, -ām — dvostručiti — lat. duplus (SZB, RSAN).
- dùrat*, -ām — trajati — tal. durare (RSAN, SZB).
- žàrdin*, -ína m — vrt, bašta — tal. giardino (RSAN: dårdin, SZB).
- žònta* f — dodatak — ven. zonta (SZB).
- žòntat*, -ām — pridodati, priložiti — ven. zontar (SZB, DT).
- žòrnāta* f — dnevni rad, nadnica — ven. zornada, tal. giornata (SZB, DT, RSAN: dōrnāta).
- žùsto* adv. — baš, upravo tako — tal. giusto (DT).
- fàlco* adv. — pretvorno, lukavo, lažno — tal. falso (SZB).
- famija* i *famiļa* f — porodica — tal. famiglia (RJA, SZB: fāmilja).
- fèbra* f — temperatura, groznica — tal. febbre (SZB, RMH).
- fèrmat*, -ām — zaustaviti, zadržati — tal. fermare (RJA, RMH, SZB: i fermávat, -ām).
- fèrō*, -ála m — fenjer, svetionik na moru — ven. feral od grč. faros (SZB, DT).
- fèrsāta* f — pokrivač za krevet — mlet. fersata (DT).
- fèsta* f — svečanost, proslava — tal. festa (RMH, SZB: fěšta).
- fèta* f — kriška, komad — tal. fetta (SZB, DT: fjělica).
- figùrat*, -ām — lepo izgledati, lepo se ponašati — tal. figurare (SZB).
- fìnānca* m — carski stražar, finans — tal. guardio di finanza (SZB: filanc i financ).
- fìn*, -a, -o — ugladen, otmien, istančan, profinjnen — tal. fino (RJA, SZB, RMH).
- fjāka* f — malaksalost, izmorenost, mlitavost — tal. fiacca (SZB).
- fjōka* f — mašnica, traka — tal. fiocco (SZB: fjōk m.).
- fōra* adv. — napolje, van — ven. fora (RJA, SZB).
- fortūna* f — nevreme, oluja — tal. fortunale (SZB: fortūnō, RMH: fōrtūna i fortūnel).

- frègat*, -ām — ribati, trljati, čistiti četkom — tal. fregare (SZB).
- frèšak*, -a, -o — svež — tal. fresco (SZB).
- fruštilin*, -a m — bič, šiba — tal. frusto (SZB: frūšta).
- gājba* f — rešetkast sanduk od daščica za prenošenje voća i živine — st. tal. gaiba (SZB).
- gàleta* f — okrugli dvopek — tal. galletta (RSAN, SZB).
- gànčīn* m — motka sa kukom na kraju — tal. gancio (RSAN i SZB: gānač).
- gàrbūn*, garbúna m — ugalj — tal. carbone (RSAN, SZB).
- gàrōfalić* m — karanfilić — tal. garofano (RSAN, SZB: garōnfō).
- gàrōfō*, gārōfala m — karanfil — mlet. garofalo (DT).
- gète*, gèta f pl. — dokolenice bez naglavaka ispletene od vune — tal. ghette (SZB, RSAN: gèta).
- gōbav*, -a, -o — grbav — tal. gobbo (SZB, RSAN).
- gondūlete* f pl. — vrsta ženskih cipela — tal. gondolette (SZB: gondòlete, RSAN: gondūlete i gondòlete).
- gōvica* f — vrsta slatkovodne ribe — ven. gavon (RSAN: gāovica, SZB: gāvica, u značenju sardelica).
- gràdele* f pl. — gvozdena rešetka na kojoj se peče riba i meso — ven. gradela (RSAN, SZB, DT: gradikulje).
- granàriz* m — pirinač — tal. grano rizo (RSAN, DT).
- gràtat*, -am — rendisati, strugati — tal. grattare (RSAN, SZB).
- grèšo* adv. — sirovo — tal. grezzo (RSAN i SZB: grèz, -a, -o, u značenju sirov, neotesan divlji).
- grīna* f — moljac u mesu i siru, moljac u obliku crvića u vunenim stvarima — ist. rom. greiña (Skok: Etim. rj.).
- gròp* m — čvor — tal. groppo (RSAN, RJA, Budmani).
- grūj* m — ugor, vrsta morske ribe — tal. grongo (RSAN).
- grūn* m — grumen zemlje — tal. grumno (RSAN, SZB).
- gūlōzan*, -a, -o — halapljiv, oblaporan — tal. goloso (RSAN, SZB, DT).
- gūs(t)* m — ukus, uživanje, ćud, prohtev — tal. gusto (RSAN, SZB: gūšt).
- gūstat* — prijati, goditi, biti po volji — tal. gustare (Upotrebljava se samo u bezličnoj formi. SZB: gūštat, DT: gūstati).
- gūstijerna* f — zasvođena jama ili rezervoar za skupljanje kišnice — lat. cisterna (RSAN, DT, SZB: bīstijerna).
- gutūnār*, gutunára m — zarazna konjska bolest — lat. guttur (SZB).
- gvàntijera* f — poslužavnik — tal. guantiera (RSAN, DT).
- īmbuļa* f — pokričak od kostreti — tal. imbugliare u značenju zaviti (SZB: u značenju džak, vreća u kojoj se drži mreža, RSAN).
- indivīnat*, -ām — potrefiti na nešto po sećanju — tal. indovinare (SZB: indivīnat i indivīnjat).

- inkàrtat*, -ām — oblepiti malterom — tal. incartare (SZB).
- ìnatrat*, -ām — sresti nekoga, slučajno naći — ven. intrar, tal. entrare (SZB).
- ìnatràta* f — rod koji zemlja u toku jedne godine da jednoj porodici — ven. intrada (SZB: intràda).
- ìntijer*, -a, -o — sličan, istovetan — tal. intero (DT).
- ìnatravènat*, -ām — dogoditi se, nastupiti — tal. intravenire (DT).
- ìsakìvat*, -ujem — cediti vunu, rublje — tal. secarre u značenju sušiti (RJA i SZB: sèkat, izbacivati vodu iz čamca).
- ìsat*, -ām — podignuti, izdignuti — tal. isarre (SZB, RJA).
- ìzdùrat*, -ām — izdržati, podneti — tal. durare (SZB, RMS, RJA).
- ìzvìntat*, -ām — izmisliti — tal. inventare (SZB: izvèntat).
- jàška* f — mamac za ribe — lat. esca (RSAN).
- kàča* f — mali poluloptasti sud sa drškom kojim se zahvata iz lonca — lt. cattia, tal. cazza (SZB, RSAN).
- kàčuo*, kačúla m — bakarni sud u kome se kuva jelo na ognjištu, kotao — tal. cazuola (RSAN, DT).
- kàlat* (se) — ām (se) — spustiti, skinuti — tal. calare (SZB, RJA).
- kàlčìn*, kalčina m — kratka čarapa — tal. calza (SZB: kálca).
- kāmara* f — soba — ven. camara (SZB, RMS, RJA).
- kanàvot* m — kuhinjska krpa — ven. canevezza (SZB: kanàvaca, DT: kanàvac).
- kànkār* m — rak (bolest) — lat. cancer (DT).
- kantìjēr*, kantijéra ñ — dugačka greda pričvršćena horizontalno na zemlju na kojoj brod u gradnji leži svojom palubom — tal. cantiere (RSAN, RJA).
- kantìnela* f — tanka krovna greda, letva — ven. cantinela (SZB).
- kāntor* m — vrsta ribe — tal. cantaro (RSAN, SZB).
- kāntula* f — slavina — lat. cannula (SZB, RJA).
- kāntūn*, kantúna m — ugao, kut, ćošak — ven. canton (SZB, RJA, RMS).
- kāñac* m — vrsta morske ribe — tal. cangnazzo ili cagna (SZB, RSAN).
- kāñela* f — slatka korica, cimet — tal. cannella (RJA, SZB: kànela).
- kāpula* f — crveni luk — lat. caepula (RSAN, SZB).
- karàvela* f — jedrenjak sa tri ili četiri jarbola — tal. caravella (RSAN).
- karìjōla* f — kolica sa jednim točkom i dve ručke — tal. carriola (SZB).
- kàrtat*, kàrtām — premazivati malterom, krečiti — tal. carta (RSAN, RJA).
- kārte* f pl. — vrsta četvrtastih grebena za vunu sa gusto raspoređenim sitnim zubima — tal. cardo (RSAN).
- kàrtela* f — kesica boje za bojenje svile i platna — tal. cartella (SZB: u značenju srečka, mapa, korice).
- kàruce* f pl. — laka kola, kočije — tal. carozza (RSAN).
- kàstìg* m — kazna, bruka — tal. castigo (SZB, RMS).

- kāšet* m — sanduk — tal. cassetta, mlet. caseta (RSAN, SZB: kāšeta i u značenju mrtvački sanduk, DT: kašeta).
- kāštio*, *kāščela* m — zamak, tvrđava — lat. castellum (DT).
- kaštrādina* f — sušeno bravije meso — ven. castradina (RJA, SZB, RMS).
- kāšūn*, *kašūna* m — veliki sanduk — tal. cassone (RSAN, SZB).
- kavàlet* m — konjić, nogari za testerisanje drva — tal. cavalletto (SZB, RMS).
- kāvsa* f — mrtvački sanduk — lat. capsa (SZB: kāpsa).
- kījerna* f — morska riba — lat. acernia, tal. cernia (RSAN: kērna, kījerna i kījernja, SZB: kērnja, kījērnja i kērna).
- kikara* f — šolja za belu kafu — tal. chicchera (DT, RSAN: kikara, RJA i SZB: čikara).
- kikarica* f — šolja za crnu kafu — tal. chicchera (SZB: čikara).
- kīmak* m — stenica — lat. cimicem (DT, SZB, RJA, RSAN).
- klāčina* f — peč za pečenje klaka ili jama u kojoj se peče ili gasi klak, krečana, vapnenica, od imenice klak — lat. calcem (RSAN, SZB: klāčnik i klāčina).
- klāk* m — kreč, vapno — lat. calcem (SZB, RSAN, RJA).
- kōčūt*, -a, -o — tvrdočlav — tal. cocciuto (SZB: kōčūt).
- kōčēta* f — krevet (obično u brodskoj kabini) — tal. cucceta (SZB, RSAN).
- kōlāna* f — ogrlica — tal. collana (SZB).
- kōhītāta* f — kakvoća, svojstvo, kvalitet — tal. qualita (SRIS).
- kōltrīna* f — zavesa — tal. coltrina (SZB, RMS, RSAN).
- kōlūr*, *kolūra* m — boja, šara — tal. colore (SZB, DT, RSAN, RMS, RJA).
- kōmīn*, *komīna* m — manja pomoćna prostorija koja služi kao kuhinja — lat. caminus (DT, RSAN: jedno od značenja, SZB: u značenju dimnjak, odžak).
- komīnāta* f — dimnjak — tal. caminata (DT).
- komōdat* (se), -ām (se) — snaći se, dobiti, smestiti se — ven. comodarse (SZB, RSAN, RJA).
- komōmila* f — lekovita biljka — tal. comomilla (DT).
- kōmostre* f pl. — lanac nad ognjištem na kojem visi kotao — st. dalm. camastra, grč. i n. grč. komastre (SZB, RSAN: prema grč. kremastos: obešen, koji visi, DT: kōmoštre).
- kōnat*, *kōnta* m — račun — tal. conto (SZB, RJA, RMS).
- kōnō*, *konāla* m — jarak, kanal — tal. canale (DT, SZB, RJA).
- kōnoba* f — podrum, prostor kućni pri zemlji — sr. lat. canaba (SZB, RJA, RSAN: kōnoba).
- kōnop* m — uže, konopac — lat. cannabis, sr. lat. canapus (SZB, RMS, RJA).
- kōnsērva* f — pekmez od rajčica koji se upotrebljava kao začim — tal. conserva (RJA, SZB).
- kōntat*, -am — računati, brojati — tal. contare (SZB, RMS, RJA).
- kōntōnāta* f — slatko od dunja — tal. cotognata (SZB: kotūnjāda).

- kòraž* m — hrabrost — tal. coraggio (SZB: kòrađ).
- kòrdün*, *kordúna* m — gajtan koji se prišiva kao ukras — tal. cordone (SZB, RJA, RMS).
- kòret* m — deo ženske nošnje, prsluk — tal. corpetto (SZB, RMS, RSAN).
- kòrníž* m — okvir, ivičnjak pored puta — ven. cornize (DT, SZB, RJA, RSAN).
- kòrot* m — žalost za mrtvima, crnina, crna traka, crni veo kao znak žalosti za nekim — ital. corotto (DT, SZB: kòrota).
- kòrotovati*, -ujem — žaliti mrtvog noseći crninu — tal. corotto (DT, RJA, RMS, SZB).
- kòstañ* m — kesten — tal. castagno (SZB, RSAN).
- kòščela* f — koprivić, drvo i plod — tal. castella (DT, SZB, RSAN).
- kotòraža* f — podzemni jarak — lat. cataracta (DT: kotòrađa).
- kotròbanat* m — krijumčarenje — tal. contrabbando (SZB: kontròbanat i kotròbanat, RMS: kontròbānt, RSAN: kontràbānd).
- kòtula* f — suknja — ven. cotola (SZB, RSAN).
- kòvsa* f — stegno krupne ili sitne stoke — lat. coxa (DT).
- k̀rcat*, -a, -o — pun — tal. carico (DT).
- kr̀epat*, -am — crći, lipsati — tal. crepare (SZB, RMS, RJA).
- kr̀ešit*, -im — porasti, povećati se, poskupeti — tal. crescere (SZB, RMS, RSAN, RJA).
- kr̀ijānca* f — odgoj, vaspitanje, učtivost — tal. creanza (SZB, RSAN, RJA: kr̀eānca).
- kr̀iješva* f — trešnja — lat. cerasus, grč. kerosos (DT).
- kritikat*, -am — kritikovati — tal. criticare (SZB: pod uticajem dubrovačkog govora).
- kr̀pātūr* m — posteljni pokrivač, jorgan — lat. coopertorium (RSAN, RJA, DT, SZB: korbātuo).
- kr̀ižat* m — čohana kratka gornja odeća bez rukava — ven. crosato (SZB, RMS, RSAN, RJA).
- k̀ikumār* m — krastavac — tal. cocomero (SZB, RMS, RSAN, RJA).
- k̀ipica* f — čaša za rakiju — sr. lat. cuppa i tal. coppa (RJA, DT, SZB: k̀upa u značenju čaša, pehar, boja u italijanskim kartama; čašica za rakiju se zove bićerīn).
- k̀upijerta* f — krov kuće — ven. coverta, tal. coperta (SZB: k̀uvjërta, RJA: k̀uvijerta, DT: k̀upijerta).
- k̀urđela* f — pantljika, vrpca, uzica — tal. cordella (DT, RSAN, SZB: g̀urđela).
- k̀urenat* m — morska struja — tal. corrente (DT, SZB, RMS, RSAN, RJA: k̀urēntija).
- k̀urijōzan*, -a, -o — znatiželjan, radoznao — tal. curioso (RJA: kurijōz; kurijōzan, RSAN: kuriōzan u značenju neobičan, čudan, čudnovat, SZB: kurijōžan u istom značenju kao u Konavlima).
- k̀ušīn*, *kušīna* m — jastuk, uzglavlje — ven. cussin, tal. cuscino (SZB, RMS, RSAN, RJA).
- k̀užīna* f — kuhinja — ven. cucina, tal. cucina (SZB, RMS, RSAN, RJA).
- kv̀adro*, *kv̀adra* — četvorougao — tal. quadro (Kaže se: kv̀adro lōzē SRIS).
- kv̀arat* m — četvrti deo, četvrtina nečega — tal. quarto (SZB, RSAN, RMS, RJA).

- lābat*, -ām — piti zahvatajući jezikom i usnama, lokati — tal. labbro (SRIS).
- lāc* m — uzica, omča, trak, zamka — sr. lat. laccus, ven. lazzo, tal. laccio (SZB, RSAN, DT).
- lāma* f — pleh, sud od pleha — tal. lama (SZB).
- lāmpat*, -ām — sevati — st. tal. lampare (SZB, RJA, RMS).
- lāpis* m — olovka — tal. lapis (SZB, RJA).
- lārgat* se, -ām se — udaljiti se, popustiti — tal. largare (SZB).
- lāta* f — lim, kofa za vodu — tal. latta (SZB, RSAN).
- lēmōzina* f — milostinja, milodar koji se skuplja u crkvi — ven. lemosina (DT, SZB, RSAN: elēmōzina prema grč. eleemon).
- lēntrat*, -am — naslikati, portretirati, fotografisati — ven. retrar (SZB, DT: lètrāt, letrāt i lēntrat).
- lèšo*, adv. — kuvano, obareno — tal. lessa (SZB).
- lèut* m — vrsta ribarskog čamca — tal. leuto (SZB, RMS, RSAN).
- līber*, -a, -o — slobodan — tal. libero (SZB).
- lībèrat* (se), -am (se) — osloboditi se — tal. liberarsi (SZB).
- lībro* n — knjiga — tal. libro, lat. librum (DT, RJA, RMS, RSAN).
- lījerica* f — instrument sa tri žice — tal. lira (DT).
- līksija* f — ceđ — lat. lixium (DT).
- līmica* f — turpija za oštrenje metalnih predmeta — lat., tal. lima (RJA, RSAN).
- līncuo*, līncūn m — krevetski čaršaf, plahta — vulg. lat. linteolu, tal. lenzudo (SZB: lēncuo, RSAN: lēncūl, līncūn).
- līšo* adv. — jeftino, bez štete, bez nepritika — tal. liscio (RSAN, RJA).
- litūrdija* f — služba božja, liturgija — tal. liturgia (RMS, RSAN, SZB: letūrdija).
- lōćika* f — vrsta salate — lat. lactuca (SZB, RJA, RMS, RSAN).
- lōkānda* f — gostiona — tal. locanda (SZB, RJA, RSAN).
- lōkārda* f — vrsta plave ribe — lat. lacerta, st. dalm. locarda (SZB, RMS, RSAN, RJA).
- lōrko* i *lōrko* m — bauk, veštac, čudovište — tal. l' orco (RJA, RSAN, SZB: lōrgo u istom značenju).
- lūkijernica* f — uljana svetiljka — lat. lucerna (RJA, RMS, RSAN: lūkijerna, SZB: lūkjerna, lūkjērnica i lūkērnica, DT: lūkjērnica).
- lūkēnār*, lūkēnāra m — višekraki svećnjak sa svetiljkama na ulje — lat. lucerna (RSAN: lukijērnār).
- māca* f — teški čekić, malj, bat — tal. mazza (SZB, RMS, RSAN).
- mācōla* f — drveni bat kojim se tuče meso u kuhinji — tal. i ven. mazzola (SZB i RJA, DT: mācula).
- māća* f — slaba kiša koja leti smeta usevima — tal. macchia (SZB, RMS, RSAN, RJA).
- mājstrāl*, mājstrō, -āla m — zapadni vetar — tal. maestrale (SZB, RSAN, DT: mājstrō).

- māl* i *ṁālīc* m — veliki gvozdeni čekić sa drvenom drškom, obično služi za razbijanje kamena — lat. malleus, tal. maglio (SZB i Budmani, RSAN, RMS, RJA: mālji).
- mānža* f — jelo — ven. mangia (SZB, RSAN, RJA).
- manigōdo* m — onaj koji čini zlo, prevarant — tal. manigolto (Budmani, RSAN, RJA).
- mānina* f — narukvica — tal. manina (SZB, RSAN, RJA).
- māntala* f — vrsta slatkog jela od šire i brašna — tal. mantala (SZB, DT, RMS, RSAN, RJA).
- mārač* m — mart, ožujak — lat. martius, tal. marzo (SZB, DT, Budmani, RMS, RSAN, RJA).
- maràngūn*, *marangúna* m — stolar, drvodelja — ven. marangon, tal. marangone (Budmani, SZB, DT, RSAN, RJA).
- mārca* f — gnoj, trulež — ven. marza, tal. marcia (SZB, RSAN).
- māstika* f — rakija u koju se stavlja biljka tršlja — tal. mastica (RMS, RSAN, RJA, SZB: mǎštika).
- māškara* f — maskirana osoba, loše obučen čovek — ven. mascara (SZB, RMS, RSAN, RJA).
- māštela* f i *māštel* m — omanja drvena posuda, čabar, kabao, vedro — tal. mastello (Budmani, DT, RSAN).
- mēnestra* f — supa, čorba, dobro jelo uopšte — tal. minestra (SZB, RSAN, RJA).
- mēštar* m — najstor — tal. maestro (SZB, RMS, RSAN, RJA).
- mījendel* i *mījendeo* m — badem — ven. mandola, južno tal. ammenola (Budmani, SZB: menduo, DT: mjendeo).
- mījentovat*, -ujem — spomenuti, imenovati — tal. mentovare (DT: njjéntovati).
- militār* m — vojnik — tal. militare (SZB i RJA).
- mīnat* i *mīnat*, -ām — minirati, bacati u vazduh — tal. minare (SZB, RSAN, RJA).
- mīstio*, *mīščela* m — sud za pranje rublja — tal. mastello (SZB, RSAN, RJA).
- mōbiļa* f — nameštaj — ven. mobiglie (SZB).
- mōntańa* f — brdo, planina — tal. montagna (Budmani, SZB, RJA).
- mōrač*, *moráča* m — vrsta trave koja se upotrebljava u kuvanju — lat. amareceum, tal. amaraco (Budmani, DT, SZB, RJA).
- mřča* f — smreka — lat. myrtus (DT).
- mřgīń*, *mřgīńa* m — međa, granična oznaka — lat. margine (RMS, RJA, Budmani, SZB: mřgīńj i mřgīń).
- mřkātuńa* f — dunja — lat. mela cotonia (Budmani, DT).
- mūļara* f — sud u kojem se drži soljena riba — lat. mollia (Budmani, RJA, SZB: mūļjača).
- mūrġa* f — talog od maslinovog ulja posle ceđenja — ven. morga (SZB, RJA).
- mūrina* f — vrsta morske ribe zmijastog oblika — tal. murena (SZB, RMS, RJA).
- mūrva* f — dud, drvo i plod — lat. morus, tal. mora (Budmani, RJA, RMS, SZB).
- muškáčela* f — vrsta kruške — tal. moscatella (DT).
- mūšļa* f — morska školjka — mlet. mussola (DT).

- mūžika* f — muzika — tal. musica (Budmani, DT, SZB, RJA).
- nāpa* i *nāpica* f — prekrivač za sto, stolnjak — tal. nappa (DT, RMS, RJA).
- navègat*, *navegávat*, -ām — ploviti, broditi — tal. navigare, ven. navegar (RJA, SZB: navigat).
- nèpūt* m — sestrić, sinovac, bratanac — lat. nepote (RJA, RMS, Budmani, SZB: nèpūč i nèpūt, DT: nèpūt u značenju unuk).
- nèpūča* f — sestričina, sinovica, bratanica — lat. nepotia (Budmani, RJA, RMS, SZB, DT: nèpūča u značenju unuka).
- nèšesan*, -a, -o — neuredan, neskladan — tal. sesto (DT).
- obàdat*, -ām — obratiti pažnju na nešto, obazirati se, mariti — tal. abbadare (SZB, DT, RJA).
- oćále* f pl. — naočare — tal. occhiali (SZB, RJA, Budmani: oćali).
- ogrānčat*, -ām — ogrebati — tal. grantiare (SZB).
- okàrtat*, -ām — oblepiti malterom — tal. incartare (SZB).
- òmbrelo* n — kišobran — tal. l'ombrella (SZB: lùmbrela, RSAN: dùmbrela).
- òmbuo*, òmbula m — komad mesa od goveđe slabine — ven. ombolo (SZB, RJA: limbi).
- opitūrat*, -ām — obojiti, okrečiti — tal. pitturare (SZB).
- òsjenač* i *òšenač* m — pelen — lat. apsynthium (DT).
- òsti* f pl. — dugačka drvena motka koja se završava metalnim oštrim delom sa više zubaca, služi za ubijanje ribe — lat. asta (SZB, RJA).
- òštriga* f — vrsta školjke, kamenica — tal. ostrica (Budmani, SZB, RJA).
- pàčat se*, -ām se — mešati se u nešto, uplitati se — tal. impacciarsi (RJA, SZB).
- padišpan* m — vrsta kolača od jaja, brašna i šćera — tal. pan di Spagna (RJA, patišpanja, SZB: panděšpanj, DT: pandišpanj).
- pāk* m — paket, zavežljaj — tal. pacco (SZB).
- pála* f — lopata — tal. pala (SZB, RJA).
- palàmida* f — vrsta morske ribe — ven. palamida (SZB, RJA, Budmani: pòlānda, DT: palāmida i pòlānda).
- palèrina* f — ogrtač bez rukava, pelerina — tal. pellegrina (SZB: pelègrīna).
- palètūn*, paletūna m — kratak kaput — tal. pallettone (Budmani, DT, RJA, SZB).
- pāļe* f pl. — mekinje — lat. palea, tal. paglia (SZB, RJA).
- pànāta* f — hleb, kruh — lat. panata (DT).
- pantàruo*, pantarúla m — viljuška — tal. punteruolo (Budmani, RJA, DT, SZB: češće se upotrebljava pīrūn).
- pāpar* m — biber — tal. piper (RJA, DT, SZB).
- paràngalo* n — struk za dubinski ribolov koji je sastavljen od velikog broja udica — ven. parangalo (RJA: paràngao, SZB: paràngō i paràngal, DT: paràngō).
- paràpet* m — zidana kamena ograda pored puta — tal. parapetto (RJA, SZB).
- pàrat* — činiti se, izgledati — tal. parere (Upotrebljava se bezlično. RJA, SZB: pod uticajem dubrovačkog govora).

- pàsabrōt* m — cediljka za supu — tal. passabrodo (SZB: pàšabrōd).
- pàsač* m — novac za putnu kartu — tal. passaggio (RJA, SZB: pàsač i pàsac).
- pàsati*, -ām — proći — tal. passare (RJA, SZB: Javlja se i kao povratni glagol pasati se — zadovoljiti se postojećim, na primer: pàsaj se s tō mǎlo vōdē).
- pàsta* f — testo, rezanci — tal. pasta (RJA, SZB: pàšta).
- pàš* m — mera za dužinu, korak — tal. passo (RJA, SZB).
- pàtate* f pl. — krompir — tal. patata (Skok: Etim. rj.).
- pàtrūn*, *patrūna* m — vlasnik broda, čamca, starešina ribarske grupe — tal. padrone (RJA, SZB).
- pèča* i *pèčica* f — komad, komadić — sr. lat. petia, tal. pezza (SZB, DT, RJA).
- peļūgat* -ām — uzimati sve do poslednjeg ostatka — tal. pigliare (SZB: peljūžat u značenju pljačkati, RJA: peljūgati u značenju uzimati, grabiti).
- pendūlat*, -ām — loviti ribu spravom koja se zove pendula — ven. pendolor (SZB, RJA: pēndula, ribarska sprava, DT: pēndula).
- pénsija* f — penzija, mirovina — tal. pensione (RJA, SZB: Musić kaže da „u ovoj reči s namesto z pokazuje da se radi o direktnom posuđivanju iz ital. jezika“).
- petrōjača* f — petrolejska lampa — tal. petroliera (SZB: petrōljera, ali i petrōljača).
- petrūsīn* m — vrsta biljke koja se upotrebljava kao začīn, peršun — lat. petroselinum, tal. petrosellino (RJA, SZB, DT).
- pījerka* f — vrsta morske ribe — lat. perca (SZB, RJA: pērka).
- pīlo* n — sud od kamena za držanje ulja, sudopera od kamena u kuhinji — tal. pila (DT, SZB, RJA).
- pīnāta* f — lonac, šerpa — ven. pignata (Budmani, SZB, RJA).
- pīpūn* m — dinja — lat. pepo-onis, tal. popone (U Konavlima je, kao i u SZB, došlo do pomeranja, pa pipun označava dinju, a za lubenicu se upotrebljava naziv dinja. DT, SZB, RJA. Budmani smatra da je reč pipun grč. porekla).
- pitūrat*, -ām — obojiti, namazati (kuću, nokte, usta) — tal. piturare (SZB, RJA: u značenju slikati).
- pīz* m — teret, uteg, kamen kojim se pritiska meso koje se priprema za zimu u salamuri — tal. peso (RMS, RJA, SZB: pjēz i pīz).
- pīzat*, -ām — biti težak, potegnuti — tal. pesare (DT).
- pižuo*, *pižūla* m — kameno sedište, zidani naslon uz zgrade — lat. podolium, tal. poggiuolo (Budmani, DT, SZB, RJA).
- pjāca* f — trg — tal. piazza (SZB, RJA).
- pjāžer* m — zadovoljstvo, zabava — tal. piacere (Budmani, DT, RJA, SZB: pjāder).
- pjān* m — sprat — tal. piano (SZB).
- pjāt* m i *pjatinīc* m — tanjir, tanjirić — tal. piatto (Budmani, RJA, SZB).
- pjātača* f — veliki tanjir na kojem se iznosi glavno jelo — tal. piatto (SZB: pjādela).
- pļāna* f — alat kojim drvodelja izravna površinu daske — lat. plana, tal. pialla (Budmani, DT, RJA).

- p̀l̀enkat se*, -ām se — mešati se u nešto — tal. implicarsi (SZB: plèkat se).
- podùmjijenat m i podùmjijenta f* — temelj kuće — lat. fundamentum (DT, Budmani: podòmjenat, SZB: podòmjēnta, a uz obalu fundāmenat).
- p̀òl̀ača f* — palata, velika kuća — lat. palatium, tal. palazzo (Budmani, DT).
- p̀òl̀as, p̀òl̀sa m* — bilo, puls — tal. polso (Budmani, SZB: p̀òl̀ac, p̀òl̀ca).
- p̀òma i p̀òlma f* — vrsta suptropskog drveta — lat. i tal. palma (Budmani, DT, RJA, SZB).
- pomàdòra f* — rajčica, paradajz — tal. pomodoro (Budmani, DT, RJA, SZB: pomidòra i pamidòra).
- p̀ònat m* — jaka daska koja služi za premošćavanje, najčešće u građevinarstvu — tal. ponte (RJA, SZB).
- p̀òntùra f* — upala pluća — tal. pontura (SZB).
- popùlat* — raščuti se po narodu — tal. popolarizzare (Upotrebljava se bezlično. Kaže se: tò se popùlalo po národu).
- p̀òr m* — vrsta luka — lat. porrus, tal. porro (RJA, SZB: p̀òr).
- p̀òrat m* — pristanište, luka — tal. porto (Budmani, SZB).
- potaràcat*, -ām — popločati — tal. terrazzare (SZB).
- potašùlat*, -ām — primiriti, prikriti — ven. taser (SZB).
- pràska f* — breskva — tal. persica (Budmani, DT, SZB).
- pràtika f* — praksa, vežba — tal. pratica (SZB).
- predùplat*, -ām — udvostručiti — lat. duplus (SZB).
- prèmat* — odgovarati, dopadati se, biti stalo do nečega — tal. premare (Upotrebljava se bezlično i najčešće u odričnom obliku. Ne prēmā mi — nije mi stalo do toga. Skok: Etim. rj.).
- prèša f* — žurba, hitnja — tal. pressa (Budmani, SZB).
- prèšit*, -īm — žuriti, hitati — tal. pressare (Budmani, RJA, SZB).
- prìganica f* — uštipak — ven. fritola (DT, SZB).
- prìgat*, -ām — pržiti — tal. prigere (Budmani, DT, RJA, SZB).
- pr̀itka f* — kolac, motka koja se zabode uz biljke penjačice — tal. pertica (RJA, SZB).
- profundat (se) -ām (se)* — pasti na dno, propasti nekuda, strovaliti se u neku provaliju — tal. sprofondarsi (RJA, SZB).
- pr̀òkule f pl.* — obraslica, brasunica — tal. broccoli (DT).
- pr̀ònto adv.* — slobodno — tal. pronto (Kaže se: Pr̀ònto ti je svè u značenju: slobodno ti je sve, dozvoljeno ti je sve SRIS).
- pr̀òpito adv.* — baš, upravo, taman — tal. proprio (DT, SZB).
- prospèrat*, -ām — napredovati, uspeti — tal. prosperare (RJA, SZB: prošpèrat).
- pr̀òsuļa f* — tiganj, tava — sr. lat. frixorium, juž. tal. frasola (DT, RJA, SZB).
- pr̀òšek i pr̀òsek m* — vrsta vina koja se pravi od prosušenog grožđa — tal. prosecco (SZB).

- providāncija* f — providnost božja, providenje — tal. provvidevza (RJA: providēncija, SZB: providēnca).
- přšut* m — dimljena šunka — ven. persuto (RJA, SZB, DT: přšukat).
- pùč* m — studenac, izvor — lat. putens, tal. pozzo (Budmani, DT).
- pùčīt*, -īm — naglo poteći (od imenice pùč).
- pùncēla* f — čahura svilene bube — tal. filugello (DT: funkjela).
- pùnestra* f — prozor — tal. finestra (RJA i SZB: funjestra i pùnjestra).
- pùrgat*, -ām — čistiti — tal. purgare (RJA, SZB).
- rāca* f — rasa — tal. razza (RJA, SZB).
- rādakva* f — repa — lat. radaicem (Skok: Etim. rj.).
- rām* m — bakar, mjed — tal. rame (SZB, Budmani).
- rānketiv*, -a, -o — užegao, pokvaren (za mast, meso i jelo) — lat. rancidus (Budmani, SZB: rānkotāv, rānketāv, DT: rānketljiv).
- raspàčat*, -ām — rasturiti — tal. dispacciare (SZB).
- rāša* f — vrsta domaćeg sukna — tal. rascia (DT, SZB: u označenju podsuknja od grubog vunenog platna).
- rāštio*, rēščēla m — gvozdna ili drvena rešetka oko vrta ili kuće — tal. rastrello (DT).
- rēgal*, -āla m — dar, poklon — tal. regalo (SZB).
- regālat*, -ām — poklanjati — tal. regalare (RJA, SZB).
- rēgula* f — pravilo, red, propis — lat. regula (SZB, RJA: rēgula).
- rēmēta* m — zapušten, dronjav čovek, odrpanac — lat. i tal. eremita u značenju pustinjač (SZB: rēmēta, RJA u značenju pustinjač, redovnik, kaluđer, crkvenjak, DT: crkveni zvonar i čuvar crkve).
- remūcat*, -ām — lutati, ići na sve strane — tal. rimorchiare (DT).
- rōba* f — rublje, odelo — tal. roba (RJA, SZB).
- rōmatika* f — bolest zglobova i mišića, reumatizam — ven. romatismo (DT, SZB: romātizma).
- rōmijenča* f — sud za vodu, obično od bakra, a može da bude i od drugog metala — sr. lat. ramentia (DT, SZB: rōmjēndža, RJA: rōmēnča).
- rovīnat*, -ām — uništiti, upropastiti, oštetiti — tal. rovinare (SZB: rovinat).
- rubīnet* m — slavina — tal. robinetto (Skok: Etim. rj.).
- ruzmārīn* m — mirišljava biljka — lat. rosmarinus (DT).
- sākēt*, -éta m — papirna kesa — tal. sacheto (SZB: sàket ali se u istom značenju potrebljava škártoc. Musić navodi da je u Boku saket ušao pod uticajem dubrovačkog govora).
- sakramēnat*, -nta m — sveta tajna, svetotajstvo — lat. sacramentum (SZB, RJA).
- sāla* f — dvorana, dvornica — tal. sala (RJA: sāla).
- sāloča* f — dvorana, dvornica — tal. salotta, salotto (RJA, DT).
- sārag*, sārگا m — vrsta ribe — lat. sargus, tal. sarogo (RJA, SZB: sārak).

- sàrdela* f — vrsta morske ribe — tal. sardella (SZB).
- sèkat*, -ām — izbacivati vodu iz čamca — tal. seccare (RJA, SZB, DT).
- sèlèn* m — vrsta biljke koja služi za začín, celer — ven. seleno, grč. porekla (RJA, SZB, DT).
- sènčat*, -ām — žacnuti se, onesvestiti se, biti u šoku — tal. sentio (DT).
- setèmāna* f — sedmica, nedelja — ven. setemana (SZB).
- sìgūr*, -a, -o — pouzdan — lat. securus (DT: sikur).
- simùlāta* f — griz — tal. semolino (SRIS).
- siñòrīna* f — gospođica i gospođa — tal. signorina (SZB).
- skàlat* (se), -ām (se) — spustiti (se), sići — tal. calare (RJA, SZB).
- skāle*, skālā f pl. — merdevine — lat. scalea, tal. scale (SZB: skale označavaju stepenice, a skala merdevine. U Konavlima se za stepenice kaže i skale, ali češće skalfni).
- skālīn*, -ína m — stepenik — tal. scalino (SZB, RJA).
- skalīni*, -ā m pl. — stepenište — tal. scalino (SZB: skalināda).
- skandàlet* m — grejač za krevet — tal. scaldaletto (DT, RJA, SZB).
- skāndō* i *skāndō*, skandála m — sablazan, slutnja, bruka — tal. scandalo (SZB: skāndala f u istom značenju).
- skarāmbēž* m — žohar — tal. scarafaggio (DT).
- skatātūn* m — reza na vratima — tal. scatto — skok, trzaj (SRIS).
- skòntat*, -ām — izračunati — tal. contare (RJA, SZB).
- skrīna* f — sanduk (obično za rublje i ostali tekstil) — lat. scrinium, tal. scrigno (RJA, SZB).
- skūla* f — škola — lat. schola (DT).
- skūra* f — drveni pritor na prozorima — tal. scura (RJA, DT: skúra).
- skūža* f — izgovor, ispričavanje — tal. scusa (DT).
- sòlad*, sòlda m — novčić — tal. soldo (RJA, SZB).
- sortīmenat*, -a m — vrsta, pasmina — tal. sorte (DT: sòrta).
- sòvrīna* f — stino kamenje što se u zidanju stavlja između velikog kamenja — lat. saburra, tal. zavorra (RJA, SZB).
- spènžat*, -ām — potrošiti novac ili imovinu — tal. spendere (DT, RJA, SZB).
- spēnza* i *spēnza* f — kupovina na trgu, trošak za kupovinu — sr. lat. spensa, tal. spesa (Budmani, DT, SZB i RJA: spenza).
- spījūn*, -ūna — izvodnik u ribarenju — tal. spione (Budmani).
- sīzenat*, -nta — podoficirski čin u staroj vojsci — tal. sergente (Budmani, RJA, SZB).
- stār*, -āra m — mera za težinu, oko 60 kg — sr. lat. stara, starium, tal. staio (RJA, SZB, Budmani).
- stīmān*, -a, -o — poštovan, cenjen — tal. stima (Skok: Etim. rj.).
- stīmat*, -ām — poštovati, ceniti — tal. stimare (SZB: u značenju proceniti, ali Musić navodi da se ponekad upotrebljava i u značenju poštovati, ceniti).

- stràmac* m — dušek — ven. stramazzo (SZB, RJA).
- stùpa* f — kućine — lat. stappa, tal. stoppa (DT, RJA, SZB).
- sùrgat*, -ām — baciti (obično sidro u more) — tal. sorgere (RJA, SZB).
- svòltat*, -ām — zasvoditi — tal. voltare (RJA, SZB).
- šàbaka* f — vrsta ribarske mreže — tal. sciabiaca (DT, RJA, SZB).
- šèga* i *šéga* f — pila, testera s konopcem — ven. sega (SZB).
- šègat*, -ām — rezati pilom ili testerom, piliti — tal. segare (RJA, SZB).
- šègūn*, šègūna m — velika pila, testera sa dve ručke za rezanje stabala i velikih komada — tal. segone (RJA, SZB).
- šèsan*, -sna, -sno — uljudan, pristojan, lepog fizičkog izgleda — tal. sesto (SZB, RJA: šèstan).
- šèš* (t) m — urednost, skladnost, pristojnost, način — tal. sesto (DT, RJA, SZB).
- šèšula* f — oruđe od izdubena drveta kojim se crpe voda iz broda — tal. sessola (SZB).
- šìlok* m — južni, jugoistočni vetar, jugo — tal. scilocco (RJA, SZB).
- šìpūn* m — mlaz kiše — tal. sifone, od grčkog sifon (RJA, SZB, DT: kao toponim).
- škàlja* f — komad kamena koji se pri zidanju stavlja u kreč između većeg kamenja, sitno kamenje u međama — tal. scaglia (DT, RJA, SZB).
- škànāta* f — dvopek — tal. scannata (RJA, SZB, DT: škànātica).
- škànić* m — klupica, vrsta stolice — tal. scagno (RJA, SZB: škànj).
- škātula* f — kutija sa poklopcem — tal. scatola (RJA, SZB).
- škīna* f — kičma, hrbat, leđa — tal. schiena (RJA, SZB).
- škràbica* i *škràbinica* f — fioka, ladica — ven. scrabatolo (RJA, SZB: škràbija).
- šòkān*, -a, -o — priglupe, budalast — tal. sciocco (SZB: šòkāv).
- špāg* m — džep — tal. sacco + spacco (RJA, SZB).
- špāg*, špāga m — tanko uže, uzica, konopac — tal. spago (DT, RJA, SZB).
- špīca* f — koštica u plodu, semenka — ven. spizza (RJA, SZB).
- špījerlica* f — levak — mlet. piria (DT).
- štūvat*, -ām — slagati, složiti — tal. stivare (RJA, SZB).
- štřòp* m — prsten od konopca za veslo — tal. stroppo (RJA, SZB).
- štūfat*, -ām — kuvati na poseban način — tal. stufo (SZB: u značenju dodijati, dosaditi).
- šugāmān*, šugamāna m — ručnik, peškir — ven. sugaman (RJA, SZB).
- tābār*, -āra m — kabanica, neka vrsta muškog kaputa bez rukava — tal. tabarro (RJA, SZB).
- tābela* f — drvena ili limena ploča na kojoj je nešto napisano — tal. tabella (SZB, RJA: u značenju skrižaljka, tablica, tabula).
- takūlīn*, -īna m — novčanik — tal. taccuino (SZB).
- tālijenta* f — čekić za klesanje i razbijanje kamena — tal. talento (SZB: tālēnta).
- tāpit* m — sag, ćilim — tal. tappeto, mlet. tapeo (Skok: Etim. rj. DT: grčkog porekla).

- tàraca* i *tàračica* f — otvorena galerija iza kuće, veliki balkon, veranda, ravan krov na kući — tal. terrazza (RJA, SZB).
- tàvaja* f — stolnjak — tal. tovaglia, ven. tovaglia (SZB, RJA).
- tavùlin*, -ina m — stočić, mali sto — tal. tavolino (RJA, SZB).
- tèća* f — šerpa — ven. techia (RJA, SZB).
- tèla* f — vrsta tkanine, platna — tal. tela (RJA, SZB).
- tèntat*, -ām — kušati (nekoga), navoditi (koga) — tal. tentare (SZB, RJA).
- tinel* m — soba za ručavanje, blagovaonica, primaća soba — ven. tinelo (RJA, SZB).
- tòć* m — sok od pečenja — ven.ocio (SZB: tòč).
- tòćat*, -ām — namočiti sokom, umakati u sok od pečenja — ven. tociar (SZB).
- tòkat*, -am — pripadati — tal. toccare (Bezlično, kaže se „Tòka da tò ùrādiš“ SZB, DT, RJA: tókati u značenju ticati, dirati).
- tòvjelica* f — stolica bez naslona, drvena niska klupica — mlet. tavela mezzana (DT, Skok: Etim. rj.).
- trabàkula* f — vrsta broda na jedra sa dva jarbola — tal. trabaccolo (SZB, RJA).
- tratàmenat*, -nta m — gošćenje, gozba, prijem — tal. trattamento (RJA, SZB).
- tràtat*, -ām — ugostiti, počastiti — tal. trattare (RJA, SZB).
- travàtūra* f — pregrada od lakog materijala, ograda od spletene trske premazana žbukom — tal. travatura (RJA, SZB).
- tràvèrsa* f — pregača, kecelja — ven. traversa (RJA, SZB).
- tùndela* f — uzglavlje, blazina — lat. tugdela, (DT).
- ùra* f — sat — tal. ora (SZB).
- uskočùtat se*, -ām se — uzjoguniti se, postati tvrdoglav — tal. diventat cocciuto (SZB: uskočùtat, pod uticajem dubrovačkog govora).
- ùšestān*, -a, -o — uredan — tal. sesto (SZB, DT).
- ušèstat*, -ām — urediti, udesiti — tal. assestare, metere in sesto (SZB, DT).
- ùžānca* f — navika, običaj — tal. usanza (SZB, DT).
- ùžat*, -ām — običavati, biti vičan — tal. usare (RJA, SZB, DT).
- vàžōla* f — grah, pasulj — tal. fagiuolo (RSAN, SZB: fādžōla).
- vāla* f — dolina, uvala — tal. valle (SZB, RSAN).
- vàpōr*, *vapōra* m — parobrod — tal. vapore (RSAN, SZB).
- vāz* m — staklena posuda, obično u obliku valjka ili prizme za čuvanje prerađevina od voća i povrća — tal. vaso, mlet. vazo (RSAN, SZB: vāž).
- varāmēnta* adv. — zaista — tal. veramente (SZB, U Konavlima prezime Verāmēnta).
- verdūra* f — povrće, zelen — tal. verdura (SZB).
- vèrla* f — venčani prsten, burma — ven. vera (SZB: vèra, RSAN: véra).
- vèrza* f — glavati kupus — tal. verzotto (SZB: vèrzot).
- vèsta* f — haljina — ven. vesta (SZB i RSAN: vèšta).

- veštīt* i *veštītīc* m — kratki kaput i muški i ženski — tal. vestito (SZB: veštīt u značenju muško odelo).
- vetrīna* f — izlog — tal. vetrina (SZB: vèltrīna).
- vijaž* m — putovanje — tal. viaggio (RSAN i SZB: vijad).
- vijàžat*, -am — putovati — tal. viaggiare (RSAN i SZB: vijàdat).
- vīsta* f — vid — tal. vista (SZB: vīšta, u značenju pogled, vid, vidik).
- vòlat*, *vòlta* m — zidani svod — tal. volto (RSAN, SZB).
- zakàrtat*, -am — zapušiti, zalepiti malterom — tal. incartare (SZB, RSAN).
- zalàmpat* — početi sevati, zasevati — tal. lampare (Upotrebljava se bezlično. SZB, RSAN).
- zénzo* m — imenjак — mlet. zenso (DT).
- zèpe* f pl. — papuče od platna — tal. zeppa (SZB).
- žāra* f — ćup — tal. giara (RSAN, SZB).
- žgārat*, -ām — pogrešiti — ven. sgarar (SZB, RSAN).
- žmūo*, *žmūla* m — čaša iz koje se pije voda ili kakvo drugo piće — lat. modiolus (RSAN, DT).
- žūdio*, *žūdela* — židov — lat. iudaeus (DT).
- žūkva* f — žuka, brnista — lat. juncus (RSAN, SZB).

TURCIZMI

- àjdūk* m — odmetnik od vlasti, drumski razbojnik, lopov, za vreme Turaka, kod Južnih Slovena (naročito Srba) još i: borac protiv turske vlasti za oslobođenje — tur. haydut (Turcizmi).
- āmbār* m — sanduk za žito i brašno — tur. ambar (RSAN, Turcizmi).
- āntērija* f — vrsta muškog ili ženskog ogrtača — tur. entari (Turcizmi).
- ārač*, *ārča* m — komad crvene ili crne čohe koji služi kao ukras na odelu — tur. harç (RSAN).
- ārambaša* m — hajdučki poglavica — tur. harāmı başı (RSAN, Turcizmi).
- āršin* m — šipka kojom se pri tkanju razapinje tkanina na razboju, mera za dužinu koja se još uvek upotrebljava u tkanju — tur. arşın (RSAN).
- āvlīja* f — kućno dvorište ograđeno zidom — tur. avlu (RSAN, Turcizmi).
- āždaja* f — ogromna neman, obično vodena, ponekad višeglava i krilata, koja proždire ljude i životinje — tur. ejder, ejderha (RSAN, Turcizmi).
- bārem* adv. — makar, u najmanju ruku, ako ništa drugo — tur. bari, vulg. barim (Turcizmi).
- bārjak* m — zastava — tur. bayrak (Turcizmi).
- bātala* f i *bātalina* f — močvarno, neupotrebljivo zemljište — tur. battal u značenju pokvaren, zapušten, neupotrebljiv (RSAN).

- batálit*, -im — ostaviti, okaniti se, zapustiti, napustiti, pokvariti, poremetiti, oronuti. . .
— tur. *battal* (RSAN).
- bècār* m — neženja, momak, samac bez porodice — tur. *bekar* (Turcizmi).
- bèg* m — plemić, plemićka titula — tur. *bey* (Turcizmi).
- belájet* m — nesreća, nevolja — tur. *bela* (Turcizmi, DT).
- bezbèli* adv. — zaista, zacelo, naravno, besumnje, jamačno, sigurno — tur. *besbelli* (RSAN).
- bùla* f — žena muslimanka — tur. *bula, bola* (Turcizmi).
- bùt* m — bedro, stegno — tur. *but i bud* (Turcizmi).
- čãrdãk* m — velika soba na spratu — tur. *çardak* (Turcizmi).
- čèrmica* m — vrsta ženskog prsluka — tur. *geçirme* (Turcizmi).
- čìbuk* m — cev sa lulicom na jednom kraju koja služi za pušenje — tur. *çibuk* (Turcizmi).
- Čifut* m — Jevrej — tur. *Çifut* (Turcizmi).
- čìvija* f — ekser — tur. *çivi* (Turcizmi).
- čèmer* m — svod, luk — tur. *kemer* (Turcizmi).
- čèla* f — mesto na glavi sa kog je otpala kosa — tur. *kel* (Turcizmi).
- čèsa* f — tobolac, vrećica — tur. *kese* (Turcizmi).
- čòrda* f — sablja — tur. *görda* (Turcizmi).
- čòrav*, -a, -o — slep — tur. *kör* (Turcizmi).
- čòro* m — onaj koji ne vidi na jedno ili oba oka, slepac — tur. *kör* (Turcizmi).
- čùrak* m — muški kaput postavljen i opšiven krznom, bunda, kožuh — tur. *kürk* (Turcizmi).
- dòlama* f — ženski duži prsluk — tur. *dolama* (Turcizmi).
- dùšmanin* m — neprijatelj, protivnik — tur. *düşman* (Turcizmi).
- žãmàdan* m — muški zatvoreni prsluk s rukavima — tur. *camadan* (Turcizmi).
- đuvèglija* m — mladoženja, momak za ženidbu — tur. *güvey* (RSAN).
- fájda* i *vájda* f — korist, dobit — tur. *foyda* (Turcizmi).
- fèrmen* m — muški prsluk od čohe bez rukava — tur. *fermen* (Turcizmi).
- fès* m — kapa posebnog kroja — tur. *fes* — ime dobijeno po gradu Fesu u Maroku (Turcizmi).
- gàjtan* m — fino izrađena vrpca koja služi za ukrašavanje odeće — tur. *kaytan* (RSAN).
- hàmāl* i *àmāl* m — nosač — tur. *hamal* (Turcizmi).
- hànžãr* m — dugi šiljasti nož sa oštricom na obe strane — tur. *hancer* (Turcizmi).
- ìbrik* m — oveći bokasti bakarni sud (ređe od srebra, zlata i drugog), ponekad ukrašen ornamentima; vrč sa uzanim grlom, kupastim poklopcem, dugačkim povijenim sis-
skom i drškom — tur. *ibrik* (RSAN).
- imbrìšim* m — vrsta tankog svilenog konca za vez — tur. *ibrişim* (RSAN).
- ìnãd* m — kapric, prkos, tvrdoglavost, upornost u protivljenju, svađa, zavada — tur. *inat* (Turcizmi).

- jàprag* m — jelo spremljeno u lozovom listu — tur. yaprak (Turcizmi).
- jèčërma* f — vrsta prsluka, deo muške i ženske narodne nošnje — tur. geçirme (Turcizmi).
- kàdrma* f — kamenom popločan put ili avlija — tur. kaldırım od grč. Kalos dromos (Turcizmi: kaldırma).
- kàiš* m — remen, kožni opasač — tur. kayış (Turcizmi).
- kalàisat*, -išëm — prevlačiti posuđe kositrom — tur. kalay (Turcizmi).
- kàntār* m — železna sprava za merenje težine — tur. kantar (Turcizmi).
- kòvča* f — metalna kukica i mali metalni kolutić za koji se kukica zadeva — tur. kopça (Turcizmi).
- kùbura* f — mala puška koja se puni barutom — tur. kubur (Turcizmi).
- māngal* m — sud posebnog oblika u kojem se drži žeravica radi zagrevanja sobe — tur. mangal (Turcizmi).
- màša* f — gvozdена lopatica sa dugom drškom za zahvatanje i prenošenje žara, vatraļ — tur. maşa (RSAN).
- matàrica* f — mešćić za vodu ili neku drugu tečnost — tur. matara (RSAN).
- mègdān* m — borba između dva lica kao vrsta obračuna ili odmeravanja snage — tur. meydan (RSAN).
- mèlem* m — mast koja se privija kao lek na ranu, krastu, uboj itd. — tur. melhem (Turcizmi).
- mòsūr* m — drvena cev za namotavanje pređe, konca i slično, kalem, izraštaj, na primer ledenica na krovu — tur. masura (Turcizmi).
- mùkte* adv. — na tuđ račun, gotovanski, besplatno — tur. müft (Turcizmi).
- nāhija* f — upravno područje, kraj, oblast, — tur. nahiye (Turcizmi).
- nálet* m — đavo, demon, prokletstvo, u izrazu: „Nálet te bilo!“ u značenju Đavo te odneo! Neka si proklet! — tur. lanet (Turcizmi).
- pàžik* m — sitan crni luk za rasađivanje — tur. arpacık (RSAN: arpadžik).
- pàpuče* f pl. — vrsta plitke otvorene kožne obuće koja se nosi u kući — tur. papuç (Turcizmi).
- pàstrma* f — sušeno i dimljeno meso — tur. pastırma (Turcizmi, DT). U Konavlima se ova reč čuje i u liku paštrva.
- pazār* m — stočna pijaca — tur. pazar (Turcizmi).
- pìlāv* m — jelo od gusto kuvanog pirinča — tur. pilav (Turcizmi).
- pòšica* f — vrsta uštirkane marame — tur. puşu (Turcizmi: pòşa u značenju kapa ili šal).
- sàhān* i *sān* m — bakarna ili limena zdela — tur. sahan (Turcizmi).
- sāmār* m — drvena naprava slična sedlu koja se stavlja na leđa konju, mazgi ili magarcu — tur. semer od grč. sagmarion (Turcizmi).
- sànsija* f — ugređan sud od železa u koji se stavlja kukuruzni hleb da se brže i bolje ispeče, crepulja (DT).

- sàruk* m — tanko platno ili šal omotan oko fesa, čalma — tur. sarik (Turcizmi).
- sèpet* m — dubok koš koji se nosi na leđima ili se tovari na konje — tur. sepet (Turcizmi).
- sinšir* m — lanac, okovi — tur. zincir (Turcizmi).
- sinija* f — nizak okrugao sto — tur. sini (Turcizmi).
- sòpra* f — postavljen sto, trpeza uopšte — tur. sofra (Turcizmi).
- svilāj* m — širok kožni opasač, pojas koji spređa ima više pregradaka za oružje — tur. belsilahi (Turcizmi).
- tàva* f — tiganj — tur. tava (Turcizmi).
- teferič* m — zabava izvan kuće — tur. teferrüç (Turcizmi, DT).
- tènžerica* f — gvozdeni sud za prženje jela — tur. tençere (Turcizmi, DT).
- tòke* f pl. — metalne pločice i dugmeta prišivena na prsima na đečerni ili džemadanu kao ukras — tur. toka (Turcizmi).
- tòprak* m — ognjište, zemljište, tlo — tur. toprak (Turcizmi, DT).
- tòzluci* m pl. — dokolenice od čohe ili sukna koje se sa strane zakopčavaju — tur. tozluk (Turcizmi).
- vàlāj* adv. — bogme, odista, zaista, baš ta — tur. vallāh, vallāhi (RSAN).
- zàmtačit*, -im — kapricirati se, posvaditi se, navaliti sa pitanjima ili zahtevima — tur. inat (Turcizmi).
- zèmān* m — vreme, doba — tur. zeman (RSAN).
- zèra*, *zèričica* f — vrlo mala, neznatna količina nečega, mali deo nečega — tur. zerre (RSAN).
- zùlum* m — nepravda, nasilje, bezakonje, teror — tur. zulüm (Turcizmi).

VII

PRIMERI KONAVOSKOG GOVORA

1. Jèdan čòek pálio lāzinu, pa se jèdna zmija isala nā drvo, a đkolo je obakòlijo svŭj ògañ. Ònā zmija kážē čòèku:

— Spási me od ògña, a mój òtac — gòorī — krāļ zmijā, òstaviće te bògata.

Òn bŕzo usijèci jèdan dùgačkī prŭt, kòliko je mògò ðŭļi, pa òndā prŭzi ònomo na ònū grānu, ònā se zmija ùvati i òn je iznèsi iz ònegā ògña. Kážē mu ònā zmija tàdā:

— Àjde sā mnòm, mój òtac će te daròvat. Nèmòj nīšta ùzèt nego jèzik.

Te ònī čòek š nòm dòšò tāmo krāļu. Zmija kážē:

— Òvī me čòek spásijo. Dārŭj ga.

— Kāko tē spásijo?

Zmija káže tàkò i tàkò, da je obakòlijo ògañ, da je čòek prŭzijo prŭt i da je izvadijo iz ògña.

— Štò bi da ti dām?

— Néću nīšta, nego dā mi jèzik.

— Ma tò ti nè mogu dàt. Neg ùzmi štò drŭgò.

— Ma nīšta néću nego tò.

— Àjde — gòorī — prŭzi jèzik!

I ònī krāļ zmijā plŭnuvo g u jèzik. Òn sādā znā štò gòorī tīca ka pjèvā, štò gòvorī zmija, štò gòorī kúćak ka lāje, svè znā.

Ūvečē tàkò stòji, a nalécele dvije tīce, razgováraū se i kážu:

— Dòlje imā ònā plòča, pòd nòm je zàkopāno blāgo. Da kò znā, pa da pòdignē ònū plòču, kòliko bi pòd njòm blāga nàšò nè bi mu trébalo više rádi.

A ònī čòek čŭvo, te idi šŭtrī dān, pòdigni tú plòču i nádi pòd njom blāgo, silnò blāgo. I jòndā kúpijo dòsta stāda, óvcē, brávā nakúpijo i tāmo otišò ũ planinu i ográdijo vèlikē štāle. I dòbavijo dvā kúćka. Kad jèdnòga dāna ònī mnādi kúćak lāje i svè zòvè vŭkove dà dòdŭ da mu pòkolŭ stādo, da mu se nàjestit mēsa. A ònī stārī kúćak nè dà, nè dà nīkāko. Stārī kúćak brāni. A ònī gāzda čŭvo i òdmā narédijo da ònegā mnādòga kúćka ũbijŭ.

I jòndār ũzò kòrīa d ìdē prigledā stòku nā planinu i ìde š níim žèna. Žèna jāši na kòbili, a òn jāši na kònu. Kako gònē ũzbrdo, zavíštala kòbila, pa kážē:

— Lako je tēbi nōsi gospodára sāma, a jā nōsim gospodāricu i ù nōm sīna. Jā nōsim dvōjicu.

Gospodāru bilo mīlo da će mu se rōdi sīn, pa se nasmījō. Ōn se nasmījō, a žena ga pitala štō sē smījō. A ōn da nēce jōm káza, nēce da jōm kázē, jer ako kázē nēmā mu živōta. A ōna svē dā jōm kázē, dā jōm kázē. Ū nekō mu dōba dojadilo:

— Àjde dovēdi pōpa da se ispōvidīnu p ōndā ću ti káza.

Čūo mnādi kōkōt da će mu ùmrijet gospōdār pa nēce ništa da jēdē. Žālī gospodára. A stārī kōkōt jēdē. Mnādi kōkōt kázē:

— Pa kākav si, jēdēš, a ùmirē ti gospōdār. Tī ga nē žališ.

— Jā ga nē žalim. Jā imām dēvē ženā, pa nē kažīvām nijednōm znānie, a ōn nēmā nego jēdnu pa īdē nōm káza znānie. Znā da će ùmrije, pa kà je lūd, nēka mrē.

Ōnī gospōdār razūmijo, pa skōčijo, p ūzō tōjagu, pa po žēni:

— Za ōvō sam se smījō, za ōvō sam se smījō!

I tākō ga spási kōkōt.

*

Bījo vākō šeromášak, nēšto prītekō i ogrādijo mǎlo mēanicē, mǎlo ducána, i tū prōdāvā svāšto i s tījem živī. Napísō tǎbelu više vrátā „Jā živem brēz brigē“. Nǎlegō cār Àustrijē, pa ga pītā:

— Ma kāko tī živeš brēz brigē, štā ti imāš?

— Imām ōvō bŭtigē óde i s ōvijem živem brēz brigē, mǎlo zārādīm, kōliko mi je dōsta, i živem brēz brigē, ništa nē mislīm.

— Dōbro, tī živeš brēz brigē, a jā sam cār Àustrijē i živem s vĕlikōm brīgōm. Dōlazīm ō sad dō osam dánā i ako mi ne odgōvoriš nā trī pītaña gláva ti je dōlje.

— Kāži, kōjā su?

— Prvō ti je pītañe da mi kázēš dē je pō svijeta? Drŭgō ti je pītañe da mi kázēš kōliko jā vǎlām? A trēćē da mi kázēš štō jā mislīm?

Cār otišō, a tā čōek se zāmislijo, ne govōri ništa. Dōlazī mu brāt.

— Štō si se zāmislijo, štō ti je? Vǎzda si pjĕvō lījepo kà bi jā vŭdā nǎlegō. Vǎzda si bījo vēsō, a sǎd nē pjevāš i nĕvesō si.

— Ne govōri mi ništa. Nǎlegō je cār Àustrijē i pōstavijo mi trī pītaña. Ako mu ne odgōvorim da će me pōšec.

Ōndā kázē brātu tā trī pītaña. Brāt rēče:

— Nēmō brīga ništa, jā ću dōj, jā ću odgōvōrit.

I brāt sǎdā, ka je imō dōć cār, otišō tǎmo pred bŭtigu.

— Dā mi tō tvōje odijĕlo štō imāš nā sebi!

Ōbŭkō ōnō brātovo odijĕlo i pripravijo se. Dōlazī cār Àustrijē, kázē:

— Jēsī li se pripravijo da odgōvoriš na ōnā trī pītaña štō sam ti pōstavijo?

— Jĕsam, kōjā su?

— Kázācēs mi, prvō, dē je pō svijeta?

— Óću.

Dígō se, pa štápom pokazō:

— Óđe, ěvo óde je pó svijeta. Sād, ako nè vjeruješ, ajde mjèri na svākū bāndu, pa ako nè budē, òndā me súdi.

— Kōjē je drŭgō?

— Drŭgō ćeš mi kázat kòliko jā vājām?

— Óću.

— Kòliko?

— Vājāš dvádes ì devē srèbrnākā.

— Ma, kāko?

— Čār se nèbeskī prōdō za trides, a ti sī čār zemajskī, bàrem jèdan srèbrnāk màne vājāš nego čār nèbeskī.

— Káži mi trècē: što jā mīslīm?

— Óću. Tī mīslīš da sam jā òni što si onōmadne š nīm govōrijo. Nijēsam ja òn, nego sam jā nègov brāt.

*

I jōndār kà sam načinijo sàmār, čūlo se tō da načínām samáre, a zàratilo se, nēmā samárā nīkako. I jā pōčō načínat samáre, i tō národ vīdijo, pa dōlazili iz svjē Kōnavālā i Ērcegovinē. Īmā u Dŭbrōvniku nà Rupām, gōre na zidinām dŭbrovačkijem, sàmār i rālo drĕvenō, járam, tĕljizi, svē za uvézat vōla i osamárit kōña. Jā nijēsam òt kō sam òdnijo tāmo ni išō. Ōví je mālī išō glĕdat. Jā nè bi mōgō izbrōjiti kòliko sam načinijo samárā. Načínō sam po Ērcegovini, āmo ù Gŕbaļ, pa óde po Sŭtorini. Trĕbā òkō jèdnōg samára dōbro ráditi trī dāna. Za sprāvīt drĕvo i nāpravīt stĕļu. Svē sam sām naučijo. Nīđe nijēsam na zānāt išō. Bījo sam samāuk. Ēvo bāčāvā óde što sam ĩ načinijo ko nājboļi tā mājstor, što ĩ rádī, što prāvī bāčve.

(Īvo Burdĕlez, 84 godine, Lovorna, magnetofonski snimak, 1979. godine)

2. Ōni su spāvāli, sīn ĩ stārī. Jā sam tú ù bañī bīla. Īšla něšto pōčistiti ūjitrū. Mīslīm da jā nijēsam ù něšto krĕnula, ù nekū strŭju, jāli něšto. Nĕkā ūka lĕti. Svē rāstvorī. Ūka se stvōrila. Mīslīm, bōže, štō j òvō. Něšto se upālilo, mīslīm. Glĕdām krĕdenca s òkrečē. Mālī skāčē iz pōstějē. Zōve: „Bjĕž, māmā, nà dvōr, bjĕž nà dvōr!“ Mīslīm, đē je stārī òstō, kāko ćeš njĕga izvŭc. Te òndā smo izlĕceli vānka, ònō već utīšalo, ali je strāšno bīlo. Vidiš nīšta òstetilo nije. Ū nas nēmā nīšta vīde ù kučām. Īmā bīt da je jāki tĕrĕn. Nīšta nije ni u Čavtatu. U Dŭbrōvniku stārī grād i ònō okolo òpcínĕ, jĕs. Īšĕlili òpcīnu, mōrajū je pōpravjat. A vidiš ĩ Kōnavle, òvĕ gōrnjĕ, štō mī rĕčĕmo Kōnavle ispod brĕda, tō gōrekā, òno je jāčē strādalo, ali ódekā Mōčícĕ, Čīlipe, Kōmaje, Pōpovicĕ, Grŭda, òvō je mànĕ strādalo. Jĕs něšto, pōněšto něđe đē su lōšijĕ kŭce. A gōrīa bānda je strādala.

*

Kā je nĕstalo vōza, nĕstalo Ērcegovācā. Svē je drŭkčije dōšlo. E, prĭjā smo mi ĩstō s Ērcegovcima zarađivali. Mī kŭpi ū ní gōrĕ pāstrvĕ, brāvā za kōjiva, pa posōli, a òni

ú nas ùzmi råkijē, vína, ũja, svē jēdno ù drugōga. Őni dōcerāj nāma mēso, a mī nīma dāj vīno i råkiju, i tākō se lījepo sporazŭmi. A sād nēmā kō će ti kŭpi ni vīno, ni råkiju, nego vājā svē ťt u bŭtīgu. Kŭpuješ pō skŭpē pāre, a nākō bi kŭpijo, posōlijō, dōma lījepo ťšŭio pāstrvu, zimi kŭhō kā te vōja. Svē drŭkčijē bīlo. Svē se prēdkrečē, pa i tō, a ťtō ćeš, dā.

*

Kā bi bila lījepā žētvā, pa se pōcerāj žētvelice. Kā bi imale dōj ù krāj nā nīvi, kō će ōsta na répu. Pa pōžni pŕs, nōkat, nē znāš đē čāpāvāš. A, bōže mōj, ťto bi jēdna prē drugŭ lētjele, kō će višē, kō će pŕjā. Pa ōndā bācāj sŭpove ũ zrāk. Őnda bi jēdno drŭgōmu pripomāgali, kā čemo pŕjā svīši žētvu, kā čemo ladōvat pŕō pōdnē. Vākō, pot kākav dŭb, mŭrvu, sjēdi se. pŕēko pōdnē. Nije pŕije bīlo spāvānja, sād se spāvā. Nego dōdi iz baťtinē, ũmī se, ako imāš ťtō, pōjedi pa bjēž ũ lād. Žējeli smo se sāsāt i isŕiča se jēdno z drŭgijem. A dānaske nīkoga, mālo kōga čŭješ, mālo kōga vīdiš.

*

Ma kākvi, jādna, tō se skrīvalo. Đē između stījēnā se uvūci kā bi s imō pŕesvŭć. A dānaske se plīvā jēdno z drŭgijem. Pŕjā bi se znālo đē bi išli na kŭpaŕne mŭškī, a đē žēnskē. Pa bi đē mŭškī dōplivali āmo, pa ne pŕēmā ti kā si obŭčen, a ne dādu ti se obŭć. Bōme, jōš ako đē ostaviš na stījēni, a pōđēš ũ more, nēćeš nāć. A mŭka bi tō bīla, nego bi se ōstavilo jēdno da čŭvā. A vāzda je bīlo smijēha, jādna.

Pa dōma ājde tādā kroz vīnogrāde. I oglādni nā moru i ožēdni, pa ājde ù smokve, ũ grožde, ũ čijē bīlo, pŕōnto ti je bīlo. Nēćeš ũbrat da nōsiš, ũberēš ũ rŭku i ũdēš. Nē bi ti nīko zabŕānijo tō. Jōš bi ti ũbrō, pa bi rēkō: ēvo, jā ũbrō pa ũdēm. Őni rēčŭ: ājte, ājte.

*

A nije se lāko dānas ni ožēnit. Lāko se ožēnit, ali kō je u grādu i nāmješten, ali za dōvestit dānas škōlovāne, nēće nīko na sēlo. Pŕjā su, ũstō, stārē žēne dōsta tŕpjele, pŕelazile preko svēga i nē bi, vēle, obādale. A dānašnā ōmladina ne tŕpī jēdno drŭgōga. Tākō je, i kōd nas bī vāzda rēkli: ako nijesi spŕēmna svē pŕōždrijet, nēmōj se pŕti ũ svijet, jer ćeš se svēga iskušāt. A dānaske ako jēdno drŭgōmu rēčē i grŭbu rījēč, jā mōjijem pŭtem tī tvōjijem. Nēće da jēdno drŭgōmu pŭšti.

(Māre Drāgović, 68 godina, Močići, magnetofonski snimak, 1979. godine)

3. Ővō se zōvē mījēsto Kōmaje. Čētiri zāsēlka imajŭ, i u ōvā čētiri zāsēlka nēmā stārījī čōek ōd mene pō godinām. Pōmŕlo je mnādijeh jŭdi ōd pēsēt gōdinā, ōd trīdes gōdinā, ō dvādes ũ pēt gōdinā. Stārijeh je jŭdi mālo doživjelo mōje dāne, a jōš, fāla drāgōmu bōgu, jōš sam bīstar ũ svōmu mōzgu, jōš kō da mi je pedēsē gōdinā. Jā sam ũzeo stārōst vēlikŭ, pa čōek u starōsti pōpušti vīstōm, pōpušti slŭhom i pōpušti mōzgom.

Pa sād nijesu jŭdi ũpuštāni, ōde svāk pŕlīčno žīve, ōde su jŭdi vinogradāri i vŕtlāri. Őde se snāodi na svākŭ rāznī nāčin, pa svāk imā dīnār. Őde se svākē setēmānē ũbije gōveče: jali tēle, jali vō, jali krāva. Nē falī nīkomu jēstīt, pa ako mu nē falī jēstīt, ōdmā je dōbro.

*

Rèkò sam: bàš je čòek vråg. E, jès se čüdio čòek što vråg čini, a sàd se čüdi vråg što čòek čini. Jès, jès nè trebā ti mĩslit. A jòš, đè idemo. Èvo vidiš đè su dānas dóšli. Įžlegli su na nebèsa. Jèsu li nebèsa tũ ili tā gòre mjèsèc, đè je òn, štò jā znām, kòjā je tũ visĩna. Ali kòga je bòg s mòzgom zāvadijo įt nā tē visĩne. Jā da me imũ pòstavit kào što je Ròzvēlt bĩjo, ili bĩjo kòji vladār svijeta, ajde, rizikāj pòj gòre. Svè kážè siguro je. Ma, nèka tēbi bùdè siguro. Tò je siguro, tũ đe si sĩjo, tò nèće pò tobòm se porotũlat, a ònò se mòre porotũla, pa òstat bez glāvè.

*

Pārā sam imò, da ih je mālò kò imò. Jā sam jāšijo sèdlenĩka kòna. Òndā kò je imò sèdlenĩka kò da je imò avijòn. Pa jā sam kũpijo biciklo bĩjo. A nije bilo nego četiri u svè Kònāvle óde. Óšceo sam da ga imām zātò što sam mògò. Pa jā znām kākav je mòj žĩvot bĩjo. Tĩpjeli su me mòji ròditeji, dakāko. Įstò sa im bĩjo, mòrebit, trũn į oku, jer su vĩdeli da se òni nijèsu onākvòm bèlecòm odgājali kào što sam se jā odgājò. Kĩvāv je zalogāj bĩjo prije. Óde nije čòek mògò da zārādĩ kòmād krũva šālè, nego je trebalo įt u Àmeriku. A za pòj u Àmeriku trebalo je nājprije, pòj pĩtat kò će ti zāimat trĩsta fjinā. Trebalo mu je potpisa dòmovinu. Nije tò šāla. Ótòlè su ļũdi đòbili đĩnār, a òklè drũgò. Mòj čāca pòkòni imò je dòbru dòmovinu. Dijelena je į trĩ komāda o tādā do dāna dānas. Òn bi plātijo nèkoliko rādnikā, pa bi dòlazili į ñega, pa bi rādili nā nadnicu. A kũ češ įt đājè. Dòdi į Cĩnũ Gòru, nēmā. Dòdi u Ècegovinu, glādna je i òna. Àmerika dalèko.

*

Mā jā pričām s jèdnijem frātrom. Kážè òn mèni: „Pa štò nõvò mĩslĩš, kākò svè òvò dānas?“ „Dòbro“, vèju jā, „mòj pādre. Nõvò đòba“. „Kākò“, gòvori, „štò nõvò đòba?“ „Pa, èvo“, vèju jā, „svèga imā, nè falĩ ništa. Prije se vĩše bòga mòlilo, sā se bòga nè molĩ. Kòliko se tũ nāprijet pòšlo. Prije vākò“, vèjũn, „kā bi jèdna žèna zanjijèla, ò stotinè nè bi ròdila prije đèvèt mjesecā jèdna, a sā prò pèt nè nosĩ nijedna. Mòj pādre, đòbili smo jèdnu nõvũ pāsminu“. „Fāla, gòspār Māto,“ gòori „įdè jā rèc mĩsu!“ Ma, jòš sa jā ñèmu izbròjijo pètnès, svè đò pamèti, znāš.

*

Čũješ òvò ću ti, sĩnko, rĩjet. Da mòj otac sũtra imā dòc za vladāra i da mòre bĩ vĩša òvā dĩžava nego što je bila Nèmačkā, jali Àmerika, ako imā dòc dò rata, nálete bĩlo tamo, nè trebā mèni ni dĩžava, ni ništa. Mèni je rāt pokòsijo jèdnoga sĩna, pa mèni je nāpravijo jèdnu vliku rānu, kòjā mi ñĩgda zārās nèće. Kòga nije tò tókalo, ļāko mu je govòri štò óce.

Jā sam sa svākòm nācijòm na svijètu pòsla imò, ali ako sam se na čòeka nāmjerijo, jā ga nijèsam pĩtò kòjè si vjèrè.

(Māto Dròbac, 85 godina, Komaje, magnetofonski snimak, 1979. godine)

4. Iza àustrĩnskòg ràta ovũdā vam nije ni bilo strānācā, ni nika ñĩkoga. Kā su svfĩsili ràtovi, òndā je nārod pòčò dòlazit. Bilo je òvije vaĩskije: Francúzā, Inglèzā, Amerikānā i Nijemācā. Óde su nājprije pòčèli dòlazit Čèsi. Òni su u Kũpārima grādili ònò odmā-

ralište, a òndā je svāk òlāzijo pòmalo vāmo. A sāt je jòpē navālilo sa svīje strānā. Da nije bījo òvi pòtres bilo bi tí národa i u Dùbròmniku i òvudā. Bílo bi ti tēgā národa kòliko òćeš, ali òtkò òvò bījo pòtres, òndā slābijē òsta.

*

Māslinā vam je bilo pñje u stārā vremēna òsta. Svē su 'na bròdove krcali tò ũje. Bilo je i smòkāvā, i gròžða, i pòvrca òsta. Stò gò vīdite òvò māslinā i òvò ovudār što rādimo tò je svē òsve bila lòza i smokva i māslina. A sā va se tò nāpuštilo, sā vam ò tegā nēmā više ništa, jòpe šūma rāste. Kroz jēno dvādesē gòdinā pòtpunā će bīt šūma da se neće znāt ni ðē su māsline bile. Svē zašumilo. Stòkē ovudā sā nēmā ništa, pñje je bila síla kózā, òvācā, vòlòvā, kóniā, svākē rācē je bilo.

*

Kāko mi je bījo òtac u Àmeriki, dòšò je u òvòm drùgòm ròbi i meni je ò da nòsim kà i òn. A pñje vam je bilo svē žīvā Konāvòka i Konāvjanin nije bilo nīkoga u òvòm drùgòm ròbi nego svē ònò konāvòskò. Dānas se promijēnilo svē. Nē poznāš čòjeka ni žēnsko, ni oklē je, ni štò je, ili je ũz grāda ili je òdòvlē i sēla. Ístā ròba, ístò svē.

(Ánte Cvjētković, 77 godina, Molunat, magnetofonski snimak, 1979. godine)

5. Ímā šūmē, kāko nēmā. Ímā bòròvā, jasēnovinē, plānikē, čēsvinē, vrēsovinē, dùbovinē. Pò baštinām imā māslinā jòš, ali tēgā mǎlo. Víše ne ráđajū, nē rádi se òkò ní. Od vòca imā šjivā, prāsākā, òravā, smòkāvā, gròžða, ðinā, pipúnā — kò sādī. Ímā kùkumārā, pomādòrā, krtòlē, kùpusa, vērze. . .

Ímā zēčēvā, līsicā, kùnīcā, rāznòga tičēnā. I ðivjē svīne su nam dóšle, što nīka nijēsū bile. Rijū zēmju, jēdū krtòlu, vrāg i znāò. Èto tū, ũ tomū pòju, òlāzū i tū blizu.

*

Nājpñje kāt se vjērī, ìdē ũ nē òma na ũgovòr. Ugòvārā se kà će se ũdat i ožēnit. Òndā òna sprāvjà rùvo. Odrēdū ðān vjenčānā, pa ìdū ũ cirkvu na vjenčānē. Kāt se vrātū, ìdū na večeru ũ nēga òma. Tū je svādba, večera, pjēvānē, svīranē, zábava sve do pónoća, pāsā pónoća. Òndā idū svāk svòjòm kùci. Nēvjesta òstaje ũ tòm kùci ðē je dóšla. Ímā rāznije òbičājā od sēla do sēla.

*

Kād nēko ũmrē, ðržū ga dvādes i četiri sātā ũ kući. Šūtrī ðān je spròvod sa pòpom. Nēko òce mùziku bez pòpa, a nēko òce i pòpa i mùziku. Pñje se zakopāvālo, ne u kāvse, nego onākò u lincuo ga zamòtaj, pa ga uváli ũ grobje. A sād nije, sād imādū kāvse i svāk imā svòju kāvsu, kùpī za svòga, òndār ũ kavsām zakopāvaju.

Sād se tū više nīko ne kòpā ðē je stārò gròbje. A nòvò je tāno preko púta, imā finò.

(Jéle Būdman, 77 godina, Pločice, magnetofonski snimak, 1979. godine)

6. Nijesam bijo mnōgo nīde, ali znām nēkōga bōga. Mī smo mēdū se rāsa bālkānskā nēsložni, vrāžiji jūdi. Nā svōga smo junāci, a ne na tūđina. A tō nije dōbro, nije, sīne! Zātō nas vīše pūta tūđin lāše pōgazī. Mī bi se ōdaprlī prema snāzi nāšōm, ali unūtra nije srēđeno, ni stōpjena snāga. Vājā imat snāgu svojēvōjnū, a ne pod pritiskom nīkavijem, nīčijem. Mī smo od Frāna Jōsipa jūdi nēpismeni nāpola; tō se tākō rēčē, pa se nē čudi ako ja štōgod lūđijeg, mālo nēukijeg. Ōbično je bīlo u moja vremēna šēs pūčkijeh, svākōmu jēdnāko. Rījetko je kō mōgō da se škōluje ovākō zā nešto. Ako je ōdneklē imō pōdršku ili nēkōm ōstāvštīnōm ili nēkōm trgōvinōm. Tō su bīli ne stōti nego od pē stō domōvā jēdan slūčāj da se mōre škōlovā. Svē je dōma tō kōpalo, rādilo, mūčilo se. Žīvjelo se bijēdno. Nēki bi iskākali ū svijet, nā more. Nājviše su išli u Āmeriku. I nāš je ōtac bījo trī pūta.

*

A znāš vremēna sve mijēnājū pa svāk u svōje vrijeme žīvi. Sāt kā bi se mī bīli pretvōrili nā se pē stōtin gōđinā, kāko je tādā bījo ōbičāj, mī bi se sād čūdili ū čudu. Ōnda je bīlo nākō, a sād je ovākō. Būdūći će se čūđit sādašnēmu, i tō tākō, sīne, idē.

Ū naše vrijeme, mālo prīje nās, ōde su dvōjica-trōjica bīli pōsijali bōrje. Āustrija je bīla dāla sjēme da se pōsije, pa nārod tādā đržō da će ōdnijet dižava zēmju, pa nē ščeli sījat. Mōji stārī su pōsijali i kōmšiju jednōga Vēselića nagovōrili. A ōndār tō vrēmenom vjētri, zvijeri i žīvine rāznijeli, pa se mnōštvo nācīcvīlo. Ō tegā smo se kōristili hīladama čīsūčā. Imā dvajēz godinā da smo pōsekli za celulōzu hīladu kubīka. Bījo je po kōji dūb. Tō su rānili stārī đēdovi od sirōtinē da rōđi ōni žīr za práce, da im dā jēstīt jer nije bīla ōbijes kō dānas. Dānas nēce prāsac ni golōkuda da zōbjē. Dāvamo mī kokōšima, pa ako nije dōbro glādna, nēce; dāvāmo jōm mālo šēnice, ōndā ōnegā bi promijēnila, ōnegā bi pōlabala. Nājijo se kúćak i mačka, nēce ōnē slanīne s krāja ni kúćak ni mačka.

Nēkakvo čūdo dōđe, bōg dāvo da ōvō prospērā ū dugo, nego mē strā. Nās je strā, stārū čējād. Ōvō je neōbično skōčilo nāprijed. Grādili bi kīlu bābilōnskū, kō što je imā u ōnōm Bibliji. Dō neba da se isajū, bōgu gōre, tākō bi i sad pōčēli grādit. Tō ti je čūdo.

*

Tō je slīka kad sam imō dvādes i četiri gōdine. Znāš, brāte, kā je rāvno svē, kā je snāgē, a mālo moždānī. Ōvō smo zvāli ōde presamitača, a ōvi kōmād, što su rukāvī, tō je tā kōret. Ōde imā nā nēmu jēdan kōmād, ako cete ga spāzi, što je dōvlē, ōdōnudā plēci su i ōvō vūdā, tō smo zvāli gūnac. A ōvō smo zvāli gāće. Ōvō je pās, ōkolo, crnī. Primōrci tāmo imū žūtōga. Od Dūbrōmnika ōnomo, a āmo ōvā strāna, Žūpa dūbrovačkā i Kōnāvle, su imali crnī pās. A bjēčve ōvē, ōbično bijelē, ū svakoga. Ōpānci su bīli, ōvō je pūkī slūčāj da sam ōdneklē, jā ti nē znām kázat ōklē su tē cipele.

Žēnskū će ti ōna štōgod mālo poprtljat. Imā ti ōnō gōre na glāvi. Imā jōš jēdan kōmād šīrī. Žēna imā pod ōnijem vēlikijem ūbrūsom mālū, ōnō zōvū zavežglāvica. Ōnō vēlikō gōre po ōnemū je ūbrucīc. Ōvō vēlikō je jēti bijēla kōšuja, ōbičnā. Zīmskō je ōd vunē, crno. Tō zōvū mōdrina u Kōnāvle, ko Crnogōrci bjēlača. A ōvō prē sobōm, ōvā kēceja se zvāla trāvērsa. A ōni pās, a imā prēko nēga ōpēt jēdna mālā štriklica, nū smo zvāli kūrđelica. Lījepē bōje rāznē, od svīlē i ō svašta.

*

Vázda smo primali, vázda véselo, ot kád nam je podumijenta i prádedovskō ime i kuća. Nēćeš kúcu ódnije, óna će ístō óstat. Zášto nē bi učinijo dóbra. Prími pútніка, síne, i málo gládnomu dá, ako je sírōta gládan i žédan, tō su ti đēla vèlikā, nē vajā bit nēsretan. Učini zld i pómrškat nēkoga, tō, síne, nē vajā. Pa óndā mákar ako nīgda níšta nē moreš, lijēpu rīječ govōri, tō je zlāto súvō.

(Péro Popijèvalo, 77 godina, Pridvorje, magnetofonski snimak, 1979. godine)

7. Svè óvō što se vídi Kónavālā, nije tū nīko bījo vlásan ò svōga, tō je svè bilo pod gōspárom. Mórali su mu nōsit kōkoši, píllād, jája, jáne, šenicu i čúda. Ali tō se otkúpilo već imā gōdinama. Sād ne póstoji tō nīkako, a náročito iza oslobođéna.

Kò je bījo kmēt, nije se mōgō ni smījo ni žēnit što nēće kázat gōspáru. Nije smījo na vlástitōm svōm zēmjištu grádit kúcu ako nije kázō gōspáru. Bījo je ú nas jédan slūčāj da se Lásíc iz Dunāvā ódmekō zbok tōgā kao hájdúk. Pōčō grádi kúcu, a ne píto gōspára. Gōspār ga pozōvi da nē smije, a ón grádiyo. Zabrańívō mu gōspār na svè mōgúće náčine. Ón jédnē nōci úzmi píšku, pa u Dúbromník pjěške. Ne úbijo ga i vrátijo se kúci, pa óndā mórō da bjèži iz Kónavāla. Íšo u Hèrcegovinu gōre i u Cínū Gōru. Nije trpījo, ali nījovo bilo svè.

*

Bíli smo vèzāni s Crnōgōrcima, a ósobito s Èrcegovcima. Znáte da u rátu óde nije bilo níkakva icidénta. Štítali smo jédan drūgōga. Nášije je Júdi bilo kod právoslávnije pōbjeglo. Nēće u ústaše, pa pōbjegnē gōre i óni ga záštitē. Nījovije je Júdi slázilo dóje.

Ímām já i kúmče, kōji je gōdinama stōjō ù mene, pravoslávac. Úroša sam nášō ù kući bōlesna. Já dóšo mu kòd májkē, bila mi je kúma. Ja síjo, a óna čini káfú. Kúma, štā je óvō po špōretom? — pítam je. „A, mōj kúme, Úroš, bōgami.“ Tō je nē dijete bilo. Píto sam je štā je dōktor rēkō. „A rēkō je da je dzbílno bōlestan.“ A dijete je već náginálo tuberkulózi. Já sam tū nōcījo. Újutru jōm kážēm: „Kúma, bi li tí mēni dála dijete da ga já vōđim mōjōm kúci?“ „Bí, ali káko ćeš tí vōdi bōlesno dijete?“ „Jā bi ga vōdījo ako tí rēčēš da ga vōđim.“ Óna mi dála dijete i já ga dōveo óde. Svēćeník kážē da je Lúko polúdíjo, dōveo bōlesno dijete među svōju đēcu. Úroš je óstō tū desétak dánā. Já ga vōdíjo ù doktora Vágnera. Rēkō mi je da je dijete dzbílno bōlesno. Já ga jédnoga dána ódveo u Èrceg-Nōvi kod drūgōga dōktora. Málo smo sédali, nijēsmo dūgo, i, bōgami, ón dóšo. Dōšo i glēda me: „E, Konávjanine, štō si tí htījo?“ „Dōveo sam tí jédno dijete da ga prēglēdāš.“ „A đē ti je dōktor Vágner.“ „Bījo sam já u Vágnera, dōktore, í dvā púta, í trí, pa nije đētetu gōre, ali já sam čūo da ste ví dōbar dōktor.“ „Kā si ga dōveo, dóbro.“ Stāvījo ga sjēstít i príča š níme, pa se okrénuo ná me i kážē: „Nije óvō tvōje dijete, Konávjanine, óvō je Èrcegovac. Pa štō ga tí dōvede da ga líječīš?“ „Kúmče mi je i sírōtīna, pa sam ga dōveo.“ Prēglēdā ga, bōgami, dūgo, dóšo bi já vākō sakat ná Grudu i vrátijo se, a ón vázda ga prēglēdā. Ókrēnū se pú mene i kážē: „Mōj Konávjanine, dijete je bōlesno. Mōre mu se pómoc, mnād je. Trēbā da úzmē nēkē flāšice širupa i da píje, a da jēdē mēd, māslo, mnādi sír, bíjelo mēsō, znāči tēlecē i kokōšijē. Óčeš li tí tō?“ „Ócu dōktore!“ Kā smo svè srédili, máli se óblāči, vázda on š níme se príča, a já ga pítam kōliko imām da plāfim. Okrénuo se pú mene, pa rēče: „Níšta. Kā ga tí mōreš líječít, mōgu ga i ja prēglēdat.“

(Lúko Būšković, 81 godina, Gruda, magnetofonski snimak, 1979. godine)

8. Dòšò kénc da pîta ù boga vîjek. Bôg mu dâvâ pedèsè gòdinâ.

— Đè, gospòdine, da já živîm pedèsè gòdinâ, a nâ meni gònu, bîju me, nêma ò tegâ ništa, ne mògu nîkâko.

— Pa da kòliko?

— Dvâjes ì pêt.

— Dòbro, nèka bùdè dvâjes ì pêt.

Dòšò pàs da pîta vîjek.

— Èvo, trîdes gòdinâ.

— Kâkvije trîdes, ne mògu já nîkâko lâjât tolîkò.

— Èvo ti pètnès.

Dòšò màjmun, kâžè:

— Gospòdine, dâj mi vîjek.

— Èvo ti pedèsè gòdinâ.

— Kâkvije pedèsè, da se já pèñèm da bèrèm i jèdèm ònè lèšnjâke i òvò i ònò.

— Èvo ti dvâdes gòdinâ.

Dòšò čòjek i kâžè:

— Gospòdine, dâj mi vîjek.

— Èvo ti trîdes gòdinâ.

— Mâlo mi je! Dok ògrâdîm kûcu, òženîm se, imâm dijète, alèvâm dijète. . .

— Èvo ti od kéncâ dvâjes ì pêt, od pása pètnès, od màjmuna trîdes.

Čòečski je vîjek trîdes gòdinâ. Od kéncâ mu dò dòklè mòre gònit, od pása ònò kâd nè more rádit, ali mòre lâjât, a od màjmuna da mu se ðeca rúgaju iza kantûna. Tâkò ðòde ù starè dâne, pa pòstanè čòjek màjmun, bâlâv, jâdan, da se rúgaju ðeca.

(Péro Vlahutin, 66 godina, Gabriele, magnetofonski snimak, 1981. godine)

9. Vîno se ùkuvâ. Stâvîmo dvâdes litârâ. Òstavî se sèdam-òsam. Što se vîše ùkuvâ, tò je bòje. Òndâ se kûvâ kò púra. Stâvî se ònijèh òrahâ, mîjendèlâ, mûkè. Prîje smo šenišnè mûkè, a sâ šenišno nè mejèmo, nego kûpîmo simulâtè i beškòta. Mètnè se kânelè, òrašćîca i gâròfalića. Dîgnèmo škrâbînicu, ùzmèmo kanâvot i ònda ìzlijèmo ù tò. Òzgâr lišće od nârâncè. Kâ je rèžète, òndâ lišće òdrežète. Da je bilo stâvit ù šta, pa je poklòpit da se nè šuši. Mî nijèsmo òbâdale, nego stâla pokrîvèna kânaftòm na jèdnòm gvântijeri, pa je gûbila svòje svè. Sâd nè vâjâ ništa, sâ vîše nije tò màntala. Mâlo se prâvî. Stârî će pòmrijet, mnâdijem ne prèmâ.

*

Kâ bi ðòma urâdili ònò svòje, òndâ bi nam rékli da ìdèmo vâkò ðè zarâdi ðinâr. Nâs je bilo ðèsè ðèvojàkâ za ùda se, ò trî màjke. Nije lâko sprâvî ðèsè ðèvojàkâ. Prîje se nòsilo vèlikò rûvo. Nòsilo se ðòmâcè. Prèò se làn, pa se tkâlo i ðòma se kòšuje činile i mòdrine. Tò je bîo vèlikî pòsò i tròšak. Òvijèh gòrnîjèh, cfnîjèh mòdrînâ bi se nòsilo ðèsè-dvânès, kâko bi kòjâ mògla. Kòšujâ po trîdes. Prègjàčâ, vezovâ, tkânicâ, bjèčâvâ

od bumbáka i òd vunē, bõže sáčũvaj. Nijesu prije išle gòle nõge. Ako je bila gòlije nõgā, nije bila ðevõjka. Vāzda ù bječvām, jēti od bumbáka, a zĩmi òd vunē.

I òndā bi išle ðē je kò nāšõ štõ da rádi: brā trávu, kũpi māsline. . . Ali ðõma prvw urádi svē. Ú nas je bijo domācĩn ù kući. Òn ũveçē narēðivā ðē kò ĩðē rádi i nē trebā ũjĩtru mĩslĩt ðē çes, nego põpi káfu i àjde. Kāko òn rēkõ, tākõ móralo bĩt. Bĩlo je káfē, nijesmo nigda išli ù drugõga. Vāzda smo imali ðõma põpit i izestit.

Jā bi dõšla vākõ rádit i òndā se sprijateljili. Stāli smo vjēreni pēt gõðinā. Òn põšõ ù rat. Dõšõ osāmnēstē, a ðevētnēstē se jā udāla. Kā sam se udāla, imala sam dvājes ĩ pēt gõðinā. Stārā ðevõjka. Ali nije òndā. Òndā je bĩlo: Udāla se māterina Mĩle o dvādesēt ĩ ðevēt gõðinā, da je Mĩli jõš gõðina bila, tād bi Mĩle zā udajē bila. Jēs, bõjē je vĩše: Ðevovānie mõje çarovānie, çār ti bĩjāk dok ðevõjkõm bĩjāk. Cĩm se ũdaš, vĩše àdijo. Vāzda šũti. Ako si mālā — šũti nē znāš nĩšta. Ako si ðevõjka — šũti, ðevõjka si, nēmõj da te kò çũje. Ako si nēvjesta — nēmõj progovõri, bõže, sáčũvaj. A kā si stāra — šũti, lũda si, nē znāš nĩšta. Tākõ vāzda šũti, çĩjeli žĩvot.

*

Bĩle smo u komĩnu jā i Mārija, nēvjesta mi. Sēstra mõja dõšla ĩz grāda. Stõjĩmo u komĩnu. Rēkõ bi: imā dvādes avijõnā ù kući. ĩstrçali ònomo na vānka, jā i sēstra, a nēvjesta mi pod ònā vrāta se gõre sklõnila. Stõji tēca na frĩzideru i svē ovākõ çĩni, pũna võdē. Ugási, zāboga — gõõrim jā Māriji — kò znā štõ çe nam se dogõdi. Òna bfzo ugási plĩn i tākõ prõšlo. A svē, bõže, kũçe kõ da ĩdũ. Vĩto, kākõ je. Nāša je kũca za rũšĩt. ĩmāmo gõre jēdan magāzin, pa smo gõre lēgli. Vlāho i ðanas gõre lēži. Mēne je strā. Da ĩšta mālõ dõðē, svē bi òvõ pālo. Kā bi ðanas bĩli mĩrni i mõgli žĩvjet, bõg nē dā. Grādili pedēsē šēstē, a prije põpravjāli òvũ dvā pũta. Razvāli ònĩ põð, prõbijā pũñestre, vāzda nēšto. Ako imāte dĩnār, stāvĩ se u bētũn. Nēmā da ga obũçete i ĩzadēte nego svē u bētũn vājā stāvĩt. Kò znā kākõ su krēsali prije stārĩ. Kākõ su imali võlte.

*

Zēca bi çĩnili ònõ ù teçũ, znāte. Ú teçũ isijēçete zēca i jõndā ga zakĩšate ù dosta raškota. Nēkõliko se kišā, òndā ga òbārĩte u çĩstõm võdi. Zāpržĩte lũk, mēso isijēçete nā komāde i òbĩnēte da se zažũti. Òndā žmũo vĩna, bijelõga ili çĩnõga. ũlijemo jũhē, òndā mũkē mālõ põ ĩnemu. Lijep je tõç ò tegā.

*

ĩmā tũ svēti Mĩtar, çĩkva. Svēti Mĩtar je slāva Valhũtinima, Kõrdĩcĩma, Võjĩnĩcĩma i Klēçkĩma. A tāmõ ĩza Kleçākā, Kārtušĩcĩ, slāvē Mrātiĩn ðān, a Mrātiĩnā ĩm je çĩkva. Ú nas je prĩsluga Svētā Āna, šēs sēdmõga. Na Kĩrstov ðān prātĩmo krĩžu. Tõ je blāgosõv põja. Põp ĩðē ĩsprē çĩkvē, pa tāmõ ĩspot Kleçākā, pa ðõje nĩš poje, pa u Zākrajĩnicu, pa i Zākrajĩnicē ũz brdo bi se dõšlo ú nas põt kuçe. Òndā bi nā pē-šēs mjēstā ù temũ pũtu fermāvāli, a põp bi blagosĩvõ põje. Sād sāmõ ĩðē okõ çĩkvē. Sā su i põpovĩ gospāri.

Prije vam je, mõja gospõða, zēmja bila zlāto. Zlāto je i ðanas, ali ðanas nĩko ne obādā zā zemju. Mĩ smo imali bāštinu tāmõ vĩše Òboda i u Ðebelõm põju, tāmõ ĩspot Pridvõrja. ĩmali smo i prekõ brda nā dvā mjēsta. Svē se tõ ráðilo.

(Jéle Vlahũtin, 88 godina, Gabriele, magnetofonski snimak, 1981. godine)

10. Tò sam čùla ðe stàri jùdi pričau da prije óde nije bilo sèla nìkako, vego da su nèkakvi jùdi dosèlili òdneklè iz dalèka. Bìla je vèlikà kùpjena i gòra ónde ðe sà vòda tèčè. Òni se umòrili i ozèdnèli, bìce i oglàdnèli, kò iz dalèka dosèlili. I da su sèli i da su se pričali. „Hã — vèli — da je bògdò sãd vòdè!“ I da se nèki okrénuvo, kad ispod ònè kùpjènè izlèce cfnì kosòvić, a drùgi da je vidiyo pa da j røkò: „Èno kòsòvca — vèli — a da bùdè óne vòdè, da mì pògledãmo!“ Ìmali su nèkè kosijère i àlat nèki sù čijem su sèkli tò gòrè kùdã bi nàlazili. Tãmo tò pròsekli i òčistili kã tãmo bùci vòda da se nè more slùšãt. Tã vòda da je òndã búknula kã su òni dígli tù gòru. Pflì su tù vòdu i òndã da su tò zabiježili ù knìgu i da se pròzvala vòda Kosòvić. I nìkad da nè znã nìko da je tà vòda presúšila, vego dòdè nã malo, tãnko, ali vãzda tèče, vãzda ìdè.

Ú nas je bilo tù, vidiye, tãmo stàrò ògište od brèmena stàrè tè dùbrovačkè vlastèlè. Tã je kùca nãša i još jèdna ù dòñèmu sèlu. Ìmã zasečèno ù kamenu, gòre višè vrãtã, kòjè gòdinè je tò nãpravjeno. Tù se ú nas kùpila mnãdòs iz òvijeg àmo sèlã. Ònò ùoči Bòžicia ili ùoči Svètòga Šcèpãna, ùoči Úskrsa. Dòšli bi tù i sèdãli, pjèvãli. Bìle su gùsle, pa bi razvèsalali ùz gusle kò bi znò pjèva. Bìlo je dòsta što su znãli ònè Kãčicia lìbra. Tò bi se òrila pjèsmã do pãsa pònoća. Bìlo bi ùoči Bòžicia ú nas na pònoća óde u òvòm cřkvi, kãpelici, iz Brotnicã, i Šiježakã, i Strãvčè, òdòblè ú nas, s Jãgnìla od ònomo, svè mònci i cure, i tò bi se skùpilo i pjèvalo ùz lìbra. Bìlo bi da se pìje i da se jèdè. Priprèmi kãcuo vèlikì, drži četères ì pèt lītãrã, òndã priprèmi mèsò i òčisti svè, pa u òni kãzan stãvi i poklòpi, nalòži ògañ pa àjde nã misu prè cřkvu. Kã se òzdãl mìsa svřši, òndã jòpè óde nã jelo. Tò bi se òrila nebèsa òt pjesãnã kãko bi tí mònci i ðèvojke pjèvãli.

*

Kãko nije, da sù čijem smo, jãna, vrřli vego svè s kòñima. Bìla su gúmna kãmenã, nije vãkò ka i dãnã. Nòsilo, zlãto mòje, svãk je nòsijo, nije nìko što jã znãm, što jã mògu pãnfit, natòvarijo mãzgu vego su samo ù mnin ù Jùtù žito gònili da sãmejù brãšna; drùgò nìšta vego svè na lèdima i jùdi i ðèvojke i žène, svè se na lèdima nòsilo.

Prije kã smo rádili okò tegã, pòsijala bi se šènica pa kã b òna uzrãsla nèkoliko, kòliko ovãkò pèdl jèdno od zèmjè, bìlo bi sèménã ù nòm drùgijek, što nije žito vego trãva nèkã, pa bi se svè tò, svãkã mřvica oplijèvla i dígla da nìšta nèmã, vego čistì strùk šènicè. Òndã bi se lìjepo pòzela i obrla. Nãmetni gúmno, pa ùcerãj kòñe, stãvi im mřže nã gubičinu da ne izobjù ònè rùkovèti pa nãcerãj. Pjèvãj i vrři, pa vìle ù šaku, pa podmèci òkolo da gãzè kòni da ne òstanè.

Tò je bìlo prije mène, tò je mòja pòkòñã svèkrva óde činila. Kã bi šènicu nãmetli u gúmno da je vrřù, omnãtili bi mãlo, ò kam ili kãkvu štìcu ili vrãta kãkva. Òčistili dòbro, opãvali da im je tò čisto. Žřvn su imali — mãlo je kùcã bìlo što nijesu imali žřvne. Otìdi žèna, kòjã je domãcica pa svè tò lìjepo sãmejì u žřvima pa umijèsi. Dok bi se tà šènica u gúmnu obrla s kòñima i pòcèla pãat, pògača kò bòžiji bòg da se jèdè.

*

Ako je vùna u sèrivi, nèce grìña ú ñu, tãkò su prije govòrili. Kã bi je prãli, uzãvrelì bi vòdu, vèlikì kãzan na kòmastre, pa nãli vòdu, pa uzãvri, pa òndã pòli ònù vùnu. Kã se mãlo pròlãdi, kã mòreš je vãdit, izvadiš je i òndã jòpè stùdenù vòdu i tò lìjepo isãkujèš ka i robu drùgù. Òndã pròsterèš nède, na nèkè grãne, vãkò, da ti se sùši.

*

Tāmo smo imali stāju prekò tegā brda, vèlikū. Tū smo imali vinogrād, ali nije bilo ònò po dólini da se posádilo kò dānas, vego svè òkolo. Ako se prùži òni prùt iz lòzè, ako je dòšo dōje do zemjè, òndā ga provèdū. Ū mene pòkòni muž pròvò bi ga tāmò, pa òndā prokòpāj mu dōje zemju, prìtisni dōbro nògama i zagrni. Po dvādes i četiri kòna smo gròžda dogònili òtudā. Nije gònijo u sèpetima, vego bi nòsili cèlte. Třgāli bi, pa svè na ònè cèlte iskrèni. Pa bi u ònè mjèšine nabíjali kòliko gōj bi mòglo. Ōn bi i kòjenima i nògama svè nabíjò da vīšè stānè. Mòre bi, vālā, da nije bilo ù našemu sèlu bōjèga vīna vego ú nas, zāšto òn, pòkònik, nije třgò gròžde kò drùgi. Drùgi su třgāli rāno, pa im nije sāzrelo, nije im sāzdrelo. Ako òčenèš mnādičicu, pa ìdèš zòbat, pa ti se ne prilijèpīvā prš zā prš kò mēd, nije zdrèlo; òndā nè vājā vīno. Ōn ti je tākò rádijo. Ōndā su jūdi iz Dùbrònnika dólazili óde ú nas i pīli vīna i govòrili da tākoga nīde nijèsu pīli vego ù nēga pòkònēg.

*

Lijepo ga pròcijediš, òčistiš brònzin ù čem ga imāš procijedi. Ōčistiš ga fino i fino křpu stāvīš i òndā ònò mijèko pròcijediš. Stāvīš nāpravè mālò kòliko je dōsta zā tegā. Kā se òno mālò ùtvrdī, òndā nòsīš nā vātru. Ūmijèš rúke i lijepo tò kùpiš i mijèšāš pòmalo, pòmalo dok ti se skùpī òvakò. Ōndā tò ù rúke izvadiš pòvišè ònegā, isto cījediš dok ti se iscijedi svè. Ōndā ga mālò splòsniš, ònò da ne òstanè ù kluku vego da je rávan, i òndā stāvīš nā sūnce ù nekū kórpū i tò se sūši dvā, trí dāna. Ōndā ga mòreš rēzāt, pa stāvājāt ù uje, mòreš ga jèstīt ònakò, mòreš kākò òcèš. Sīrišta smo prāvili od kòzleta. Zakòji kòzle, pa òndā nēgov nājevak fino òperèš u tolikò vódā da ti je čīs. Ōndā stāvīš šāku sòli i ùlijèš mnijèka jèdnu čāsu, kòliko bilo, i stāvīš òcta, ìstò jèdan žmù, ù tò i tò ti stòji.

*

Jèdnè gòdinè zāmeo snijeg, pa se nije mòglo óde dōje prōj. Prema pòjati je bilo izrāmnilo, nije se mòglo prōj nikāko, vego su svè nòsili i lòpate i pále, pa su odmètali da mògū prōj ù donè sèlo. I jònomo kò je imò stāju. Tāmò izmeđū vegā brda po òvijem vālām dōsta je jūdi rānilo stòku. Tāmò su i žívjeli, nijèsu mògli dōj. Tā je snijeg stòjò dvādesèt i pē dánā da se nije ògò nikāko. Ōndā je bilo stòkè u svākoga dōsta, u ònò dōba. Brò se grm, svākū gòdinu od òvò dōba pa nāprije, dòkle nāberèš što ti je dōsta zā godinu da dāš živini kā ti stīsne brijème da nè moreš ga ìšcerāt tāmò da ti se nājedè. Jāsèn, nājviše jāsèn. A bì i dùbovina kòja bi bila mnāda pa pūna grma. Grāne su se brále, ka i ònò što je bilo óde što je Nike izbāčila. Zbijali bi stògove i ù kuće, đè bi se mòglo, ù pojate. Svè zā zīmu da imāš živinama štò dāt kā ti zāmetè da ga nè moreš izāgnat.

*

Vāzda smo mī imali kèra tāmò kā sam jā bila ù mōga čācè. Đègoć bi zabòravili, bilo bi nas dōsta, pa bi nēšto zabòravili, vākò, đe bi lādovāli pòd nekòm vòčkòm gòre ù brdu ònemū. Znām jèdan pūt smo gònili drùgijem pútem, a kèro òstò. Nijèsmo ni znali. Vèlimo, mòre bit da ga je ùjela zmija, pa da ga je nèstalo. Kād jèdna mòja ròdica kážè da je njòj òstalo nēkakvo vèzivo što je vézla pa da jòm òstò jèdan komādić tū. Ōni kèro òstò tò čúvat i trí četiri dāna stòjò. Nikāko ga nije bilo. Ròdica pòšla da vídi kād òn još kod ònegā vèzīva stòji i gladan i žedan i čúvā. Mnògo je tò bilo vjèro.

(Māre Lākušić, 94 godine, Duba,
magnetofonski snimak, 1981. godine)

11. U mlin se stāvjalō dvjēsto trides do dvjēsto četēres kilā māslinā. Kā je gōj vėlik prėrod, nē bi mnōgo ūja bilo. Jėdan mnin bi dāvō četēres ili trjēs i pėt litārā čistōg ūja. Kā nije prėrodilo, bilo bi više. Tō su vėlikē rāzlike. Őne svē o sėbe iscijedē, sāmo uję ōstanē. I balūnače, ōnē krūpnē, i ōnā krvāvica. Mā, ōklē tī znāš za bjėlice? Tē bjėlice, kōjē se zōvū i jārice, nājboje bācaū. Bācaū pėt do dēsēt pōsto ūja više nego drūgē. Mī smo dvādesē četvrtē gōdinē imali dvjē stōtine i sėdam mnina māslinā.

*

Sa strānē nābavjāmo lōzu. Sād večinōm i Srbijē. Őni dōnesū nēšto i nāvīnūto, ali više divjū. Őndā mī nāvrcēmo pō sebi. Őnā će nam stārā izumrijet. Najotpōrnijā lōza je kadārūn. Nājboji rōd dāvā, nājboje se ōd nēga prerāduje bjjelō vīno. Dānas je pōtrošnia bjjelōg vīna vėlikā. Ővī vrānac, plāvac, nē može se prerādīva, nego za crnō vīno. Kadārō je mānū i slādorū, nējāči, ali za preradu bjjelōg vīna nājboji. Īmāmo ōnāj što nē možete ga pīt, pomōzi mi rijet, bjjeli, štō smo tō sādili — prōšek.

(Lūko Kōstopēč, 69 godina, Uskoplje, magnetofonski snimak, 1981. godine)

12. Sjėcām se, svē vam znām. Pėtnėstī āprila, sedamdēsēt dēvėtē. Ūskrs, sāmī nāš kātoličkī Ūskrs. Őn je puštijo živor tū gōre, a jā sam ōstala dōma. Kā mi je Ūskrs, imam mālo ispec. Őde sam dōšla ūzėt mēso. Dōje sam ōsekla mēso i stāvila vōdu. Vračām se dōje i ĩdēm u kōmīn. Jėdnōm pōgōm nā prag stāla. Nē dā mi nēšto, svā se jūjām, nē dā mi ūnūtra, nē dā mi ni u kōmīn. Štō je, mājko mōja, što mi je ōvō jūtros. Őn kāžē: zēmjotrēs. Vratila sam se na ōnū tārācicu dē ste vī māloprīje šėli, ali ōnomo me, na ōnū strānu vājā. Őndā sam jėdva ōnā trī skalīna učinila. Ővī mlādī spāvā, ali i on ōsetijo, izlėtijo ōdmā, otvōrijo gōrnā vrāta. Izlėtijo je vānka. Jā sam sāšla tū ispred ōnā trī skalīna. Māli se ōkrečē, kāžē: „A, mājko mōja, ōće li nāša starina izdžza!“ Svē je ĩdžžālo. Nāciklo mālo pōviše vrātā. Őndā je tō prēstalo. Jā zōvēm Bōža, a ōn se ōživje gōre z gūmna. Őndā sam pōšla nīlhove āmo vīdet. Ővā domācīca, stārījā, bila puštila živor. Bila je nā paši. Trēči ōzdā, kāžē, šīkajū se mēde, jūjajū se smōkve. Trēči ōzdā, zōvē, krīvi se. Kāsniijē je bilo u tōku dāna dōsta. Őndā, nē znam nākom kōliko dānā, jope tākō bījo jāki. Mīslīm ōkō šēs ūvečē. Nē znām kōliko je bilo dāna ōstalo. Jā sam bila dōje, namirivala živor. Jōpē se tō šīkalo. Jūjā se strāšno ōvī strėvūn. Mālo sam se izmākla da nē bi štō pōčėlo pāda. Izmākla sam se tū pōd mūrvu, ali nije ništa, valāj, ēto svē je prōšlo u nājbojēm rėdu.

*

Zakāzō bi se dān kā bi dōšō mnādīc i njėgov brāt i jōš nēko ō svōjte glāmne okle mu je mājka. Dōšli bi, dāli prštēn za vjėridbu. Őna bi svē do ūdajē nōsila vjėrenīčkī prštēn. Vėrla se dājē na vjenčānu, a prštēn sa ōkom za vjėridbu. Zakāžē se dān za vjenčānie. Tō būdē, svākāko, nēdeja. Őndā se nējesta obūče u nārōdnu nōšnu, stāvī ōnāj vijėnac. Dvā sāta ĩza ōbjeda bi se pōčėla oblāci. Trėbalo bi da se ōna obūče, da se ūrėdī, svākāko, više ō dvije ūre. Prīje se ĩšlo nā noge ū crkvu na vjenčānie. Sā se, ĩza rata ōvegā, ĩdē s āvutima. ĩdē svōjta, ĩdē vīšē tū čėjādī. Na vjenčānu se stāvī i prštēn i vėrla. Prštēn se nōsī nā desnōm rūci, a vėrla nā lijevōm. ĩs crkvē se ĩdē ū nēga dōma. A rūvo je ĩšlo prīje vjenčānia. Večinom bi pōšlo jėdnu-dvije ūre prīje. Tō rūvo stōjī, nē krėčē ga nīko dōklē ōna nē dōdē. Šūtri dān tēk ōna dārove vādī i dārīvā. Ū provjenče bi se

išlo nakom dvije-tri neđeje. Nê mājka ne dôlazī dok ôna nê rodi. Mājka prvī pūt dôlazī nà babine kat se dijete krstī. Tākō je prije bilo, sà je drùčkijē, sàd idū. Mājka nđsi prevítak. Prevítak bī se zvô tō za jêdnôm prèvit dijete. Ú nas vam je izreka, kàžē: ròdijo se sīn, bôgu fála; kàžē: ròdilo se žēnsko, fála bôgu.

*

Strížemo ôvce. Já ĩ mūž. Strížemo ih u màju mjēsēcu, kad ũgrijē. Ôn tō ũiti, jāči je, ôbalimo ôvcu i vêzemo nôge. Sàstavīmo prve ĩ zadnē nôge, stēgnēmo konópom da se nê prucā. Ôna lēži, pa je stāvīmo mǎlo navišē ĩ ôndā s jêdnē stránē ôn, s jêdnē jā, da tō prijē idē. Ako je pôrežēmo, mǎlo pôlijemo ràkijôm. Nê budē ništa ôpásno, tō zaráste. Ônda čičkāmo vūnu. ĩmā strášno mnôgo čičkā kàžē što nam jêdū sījeno. Tō ti mī u šerīvi jôš čičkāmo. Kà tō svē iščičkām lījepo, ôndā pērēmo. Tréba dobro vrúcā vòda. Tō zàparīmo, ôndā u dvije-tri ôsakujemo ĩ tudā na tàracu pròsterēmo.

Čèšjāmo. Prijē smo činile mòdrine, plēle čarape. Zàdnije sêdam-ôsam gòdinā sam učinila šes strāmācā ôd vunē. Já sam pročèšjávala, za strāmace nê trebā fino, nego sǎmo da je čista dôbro, pa da se ĩkoliko pročèšjā. A bilo je ônô màšīnski, bile su dôma nêkē kárte, pa se rùčno kártalo. Ôvē gòdinē sam sprémila bila pēt ĩ pō kílā u Bjèlovār za dêmpere. Slǎla sam tō za ôprestit.

Jánce smo šíšali kásnijē. Mislīm da je bījo sêdmī mjēsēc. Sīsajū dôklē ĩ ôšišāmo. Kad ôšišāmo jánce, ôndā višē ôvce nê dajū, nê poznajū kôjē je čižē.

Ôjañī, pa nê júbī. Tō mi je svākē gòdinē skòro. Ôndā idēm u sêlo trážit mlījeka i čūcu što djeca pijū ĩ bôčicu mǎlu kô nô o dècē ili ô soka ĩ tō pērēm svākī dān ĩ pō trī púta. Ako ôna nê dā nĭkāko, dīžīm tū ôvcu trī púta nà dān. Tō bŭdē kǎd je dvôje, pa jêdno júbī, a drŭgo nê júbī. ĩmā ôvcijī pòljubac. Tō se zamòtā u kruh, unútra, tākō da tō pòjedē ĩ, kǎžū, da pòslīje lŭbī. Nīje svākā jêdnāka. A nēka kà dôjī, kà je dvôje ôjañila, dôjī ôbadvoje ĩ svē glêdā na jêdnu ĩ nà drugu strānu nēka jôm ôbadvoje sīsā.

(Stáne Bágović, 56 godina, Drvenik, magnetofonski snimak, 1981. godine)

13. Mī smo se mŭčili oko svilenē bŭbē. Ônô šēme vézi, pa nôsi. Ôndā izlète lèptīri. Tē lèptīre bi mī stāvīli na jēnu kŕpicu. Ône b nà tō plátno upŕskale, ĩsto kao svākā bŭba. Ôndā bi tī lèptīri kásnijē pòmŕli. A tō sŭeme bi mī ôstavīli. Kà bi dôšo pròjeće, kà pòcnē mŭrva ozeñívat, ôndā bi tē bŭbe stāvīli ũ toplo da se izlégu. Kà bi se izlégle, dávali bi ĩm líšća ôd mŭrvē. Ôčisti svē ĩspod níh, pa stāvi drŭgī list. Svākī dān bēri, svākī dān stāvāj. Višē bi nam dôdijale. Čètiri setēmāne bi tākō lēzale. Nēkad bi se ĩ razbòjele. Kà je kǎkvo nēvrijeme ĩ kà nīje zdrāv līs ôd mŭrvē. Nê bi smījo mòkro dáva, nego svē lījepo zdrāvno, da ĩm je sŭvo ĩ čisto pòd níma svē. Ône bi se pòcelē ĩstô ovākô vīt kô što se vīje pǎŭk. Vīje se dok se svīje u ônŭ pŭncelīcu níezīmu. Ôndā bi ĩ tākô nêkoliko dánā ránili. Ôndā se stāve u vrēlu vòdu ĩ vǎdē se tī kònci. Pòkupi kònce mêtlicôm nêkôm. Svē se vǎtajŭ ôñī kònci od ônē pŭncelē pri ônŭ mêtlicu. Ôndā mòtāj nà kluko ĩ kásnije tō klŭko oprédi. Tō je bilo lījepē žŭtē bòjē, ali kà bi mī ônô skŭvali, ôndā dôdē tō bijèlo, izidē ôna níjova bôja. Kásnijē màstīmo kǎko kô ôce, na svākī nácīn.

(Žena, 60 godina, Jasenica, magnetofonski snimak, 1981. godine)

14. U mòju mnādōs sàsivijem mǎlo je bìlo. Nǎjprijē se sádilo ònō prúce što bi se obrézalo. Pòtje kǎ je dóšla nèkǎ žilòžder bòlēs, narédilo se da se sádi divjǎ lòza, amerikànica nèkǎkva. Ó tadǎ se više sádi vǎzda.

Pòtrgǎj, pa izmėči nògama bòsijem, pa ga ùspi u jėdnu bǎčvu. Stǎni po trí, četiri dǎna, pò pět, pa ga tǎdǎrke otòči i ùli ù bǎčvu. Pretòčilo bi se, kò bi imō više, i dvǎ puta pró godinē. Kǎ bi se istòčilo ònō vīno, ònī dròp bi se pòzbijo mǎlo da se ne bi ùskisėlijo. Stǎjō bi nèkē dǎne i tǎdǎrke bi se stǎvijo kǎzan tǔ, pėklo se nǎ vatru i rǎkija bi se cijėdila. Lòzovača, nije bìlo nĭkakvė drǔgė smjėšė. Stǎvjalo sė nèkijėh trǎvǎ da imǎ ùkūs. Nėko je vòlijo tō, a nèko nē bi. Morǎča, pòpōnca i smrėkĭnǎ ònijek.

*

Prǎvile su se gùstijerne. Bila je nèkǎ cĭvenǎ zėmja i òvi klak, što se cĭnė klǎčine. Izmijėšalo bi se i ùtrlo i s tĭjem su se grǎdile prĭje nego je cĭmėnt dòšō. Imǎ ù mene, ù knĭgǎm imǎ písǎno, da je tō nǎjstǎrijǎ ù Brotnicam. Jėdnōm sam, vǎkō, išō dōma. Vĭdok dvōjicu, nòsė ònē mǎlė majčĭcė. Odbĭjǎu kǎmėne, pa glėdaū kǎkva je vrš kǎmena. Jǎ i tǔ nǎzvō. Pĭtaū mėne imǎ li đėgoj, vėlė, óđe vōda da bi se nǎpĭli. Jǎ im vėju da imǎ Āmo nǎprijed. Ōn izvadijo knĭgu i glėdǎ. Kǎžė mi bi žėjeli ònū vōdu u Mǎrtinovića iz gùstrijenē. A, vėju, imǎ vam blĭže nego ù mene. „Mĭ nėcėmo nego nǎ řu.“ Jėsu li dōlazĭli nē znam. Tō je nǎjstǎrijǎ, kǎžem ti, óđe u sėlu. Ėno je jōš tǔ. Đėgoć ú řu stǎvĭmo řĭbu nèkū, jėguja što se zòvė.

(Bóžo Mǎrtinović, 93 godine, Brotnice, magnetofonski snimak, 1981. godine)

15. Svǎkǎ ĭzrėda žėna je nòsila na lėdima. Jōš nėšto, mǔški jǎšū nǎ koĭnima, a žėne nòsū brėme zǎ koĭnima. Jėš, òči mi, i ù mene mǎti. Čǎca jǎši na koĭnu, a majka zǎ řĭm nòsĭ brėme drǎvǎ. A i ú vas istō tǎkō, ĭstǎ pjėsma. Rǎnijė se nòsilo, da nē bi izgùbijo kilo žĭta. Žėlo se sĭpom, vežĭvale žėne rĭkovėti ònijem ĭstijem žĭtom. Četėres ònije rukovėti bi se vėzalo ù snop. Ú Ľĭtōm dōje imǎ mnĭn brašĭnėni. Tǔ se mjėlo, a imǎ i dǎnas tĭje mlĭnǎ. Dōlazĭ krŭh óđe iz Dǔbrōmĭnika. Da sė ù mene òcu dĭgnŭt, pa da vĭdi da mu dōlazĭ krŭv iz Dǔbrōmĭnika, pòbjegō bi jōpe ònomo u ònō gròbje. Vecĭnōm se kǔpuje vōde ú nas, a nèkē žėne jōš mĭjesŭ.

*

Kǎko je bìlo, nē dǎj, bōže, nĭkad više. Ūprǎv sam se umĭvō. Ōnĭ izlėceli. Ōvi skòčĭjo òzgǎ, s òvė tǎracė. Skòčĭjo tǔ i tǎmo ĭžlegō. Jǎ nē mogu nĭkǎko nǎc òvi skatǎtŭn za otvōri vrǎta. Ú nekō dōba nǎdok nèkǎko i bjėš tǎmo nǎ vrǎta. Ōvō bĭdo, tǎ Bjėlotina, dĭmĭ, pǎdǎ kǎmėne. Rėkō bi svė vrǎg òdnese, pròpadǎ svĭjet. I òndǎ više prėkinulo i Āje zbdōgom. A jėš, jǎdan sĭnko, kǎko nije òštėtilo. Učĭnilo je štėtė i òt kŭcǎ i ot svėga. Nĭjėsu pǎle, ali òštėtilo je bǎš dōbro. Ōnĭ zǎdŭi ĭstė gōdinē nije bǎš tǎkō jǎk bĭjo.

(Máto Pėrović, 80 godina, Dubravka, magnetofonski snimak, 1981. godine)

16. Bila sam i na pašu, i domaćica, i rádila, i kòpala, žela, i svášta. Prije smo sijali dōsta šenicu, ráž, jécam i jàrik. Sàt pò malo slijemo jécam i jàrik, tò je jàrò žito, a bōjē je. Štògođ duvána i kirtòlu. Tò je glámnò. Óvò drùgò štògođ úradíš pòvrca: kùpusa, blitvè, pomádorà, lùka, česna... Tò svè da imáš zà domà.

Ránili smo prije vòlove i kònie, a sàd ránimo kràve i kònie, a vòlovà nēma, màlo.

Vézali bi dvije màzge, đégoć kà bi kò imò ì trí, prije bi òbrò. Nè, ú naskè se ne držì, nego se sàmo úcerà, pa prùstòm òkolo gòniš. U sèlu je kàmenò gúmno. Bùdè i zèmjano tàmò pò rupàm. Jécam se nájbojē vrše. Ón mòre i po ládu, a šenica se nè dà. Jòš ako je màlo vlàžna, nè dà se nikako.

Mi smo prije svè žèli. Sve srpòvima, rùkama, ì sijeno bràli. Sà se màlo žné i štò imà, nego se kòsòm pòkosì. Pròspè se. Pòkupì se štògoj, a národ mànie i obadà. Sàt se tò i nè jedè. Vájà za kòkoši i práce. Nēmà, slàbo pájà za kùpit, pa òndàke je dòbro kad imà što dōma. Óndàr imà štò dàt. Mì imàmo tròje, i tò su nam vèliki. Óndàrke tàmò do pred Bòžic pòkolj se svì. Tò se pòsoli i stòji nèkoliko dánà u žétku. Óndà se iznesè u ògníšta da se dìmì. Gòri ògan dōsta, òsùši se i mòre izdùrat kò znà kòliko. Kà digneš ònò drùgò mèsò, òndà izvadíš pršut i stàviš piz ná ú. Stàviš štìcu, jali kàmèn, jali nèšto tèškò. Kà se òsùši, stàvimo ga ù vrećice òt kàrtè, jali òd robè, jali do mùkè. Nè òd nàilòna, kàžù da nè vájà, da se pokvàrvà.

Imà svàk ovàcà, i kòzà i ovàcà. Imà òvijèh sàd kòzà, ma bōjē se ònè prije bìle. Tò j òndà, nèkàko, dižava ì smàkla. Óndà pòtje pòčèle òvè. Nèko jèdnu, nèko dvije, nèko ònemù daj i tàkò, jòpè, svàk imà po kòjù. Lijèpo je níjovo mnijèko. Óvò u kòga imà, kò gòni nàpòse jánce i kòzlicè da nè saù, da s òdbijù. Mì svè izmiješàmo i òt kravè i òvèè i kòzè. Tàdàr ti je finì sir.

Šišàmo tàko kà pròdè Đurdev dån. Kàko u kòga ima kò. Lijèpo ì ùitiš i vèzèš svè četiri nòge i òndà nòžicàm. Jánci se strìgù kàsniijè, ònò tàmò o Pètrovu dànu, a đégoj nìkàko. Óstanù. Níjovu vùnu zòvemo jàrina. Gòvorè mnògi da šeríva vájà za kàkvè ròmatikè. Ú nas su z grànicè dòlazìli i ùzimàli. Kàžù da stràšno vájà. Čèšjali smo mì ì na rùke i nòsili na màšinu u Trèbiñc. I ù Lastvu smo nòsili. Já nè znam đè sàd imà. Ì mì smo imàli òne kàrte prije, ràzdrlò se, pa víše nēmà. Bìlo je tkájà u sèlu. Slàbo ò tegà ìko nòsi víše. A sàde ì naše mànice, ìstò nòsè màlo, pa òndà ga báci. Prije su se kabànice ò tegà činile, što se nòsilo nà pašu. Vreće ú nas ì sat činè, nego skùpo dòlazì.

Bèrèmo drva, ì grm, ì tràvu. Vájà da dàváš. Imà òvè gòrè svàkè tùdà kòliko òčèš, ali nè vájà svè za lísnià, ònò što zbíjaù, što se òstavì za zímè. Sàmo jàsèn, jali dùbovina. Drùgò òpanè.

A jèš suša smrtimicè. Gòra je ú nas požúcela.

(Lúce Óbrad, 75 godina, Kuna, magnetofonski snimak, 1981. godine)

17. Imà dvije crkve. Óvi àmo záselak Bèzboge, òni slàvù Mijòl dån, a drùgi òvi záselci slàvù Nikòl dån. Nèkat su govòrili, já nijèsam plòvijo kao pòmorac, da su ì brodovi nòsili slìke svètòga Nikòlè. Óvà nàša màlà crkvica, óvdenà, òna vi je ìstò závjat nèkòga pòmòrca, stàròga Pržicia. Ón je imò ònè màlè bràcijere, pa je prevòzijo sò iz Àlbànijè. Úvatilo ga mòre óde òje ispod òvè ùvalè. Ón se závjettijo ako se spàsì, ako dòdè do Mòlúnta, da će šàgràdi màlù crkvicu óde. Tàkò je ì uspijo. Spàsijo se ì pòčò

je grádi òvū crkvicu. Ònda su dóšli i drugi iz òvòg záselka da će mu pòmoć. Tàkò su i učinili naši prèdi. Tù se mi skùpimo svàkòga Nikoja dāna.

(Vláho Sprèmić, 67 godina, Vitaljina, magnetofonski snimak, 1981. godine)

18. Ímali smo i mí prije tègā dōsta. Ímali smo, mílā mòja, da se nije mòglo ni osvòjit. Skòrom smo bili drūgi ù Jútòm. Prodávalo se i državi. Tù trèbā dōsta rúkā, nije lāko kùpit. Sā nēmā nijedna māsline. Svè sē pòvadilo. Svākē je bílo. Nājviše òvije krùpnije.

A nēmòj nīšta govòri, imām kòkoši, pa nè smijem pùšti. Nè smijem nīde pùšti kòkòš, nèki mi je dān jèdnu dīgla. Kòkoši mi nè nosū.

Ímali smo i mlin náš što se mjèlo brāšno. Ámo nà Jútòm. Sā se tò svè razbácilo više. Ímā ĩ sedam, òsam gòdinā da smo ga razbácili.

Trèbalo je jèdno trīsta kílā za zásūt māsline. Òndā kako izādē, kāko je kòji tērēn òd maslinā. Nije svākī tērēn ístī da dā ũja. Òvè krùpnijè māsline dādū māne ũja.

Òvò smo mí dòveli Jútū. Ímā bāzen vóde više òvè nājgòrīè klūčè. Ímāmo mí gùstijèrnu, ma tò je zápuštāno. Kòristim vākò kā mi je pri potrebi, kā mi nēstanē, a òvū iz Jútè tòčimo na rubinet.

Vúdā u sèlu nēmā nīko ovácā. Bī vākò, kò imò pò dvije, trī, četiri z gòvedima, a sā nēmā ko čúva. Dèca ídu dò kad ù škòlu, òcu li jā da ídēm čúvat òvcu.

(Stáne Jàkopović, 77 godina, Ljuta, magnetofonski snimak, 1983. godine)

19. Zèlenā mènestrā ti nè vajā ako prásac ú řu ne zàgazi. Mòrāš stāvīt kòmād pšuta i ònò líjepo da zápijeni. Kùvāš na jákòm vātri, da dòbro vrī. Ako je ù malo vòdè, òndā nè vajā, zagřči.

Ot Svètē nèdejē je nòc ũru ĩ pò dljā nego dān. Tò je zādñā nèdeja u sèdmòme mjesècu. Žène bi ot Svètē nèdejē pòčèle prēs kùdelju ũvečè. Dòma se rádilo, tkālo i prèlo do pónoća. Po kòliko vreténa oprédi, pa òndā lèzi. Sā se tò više i nè nosī. Nī òvce se nè rānu, ni vuna, ni ništa. Ímā gòre pùn bauo rāšè, tòrbīcā i svèga. Dòce grñna, pa će ízes. Kò da ču òdnijet tāmo ù grobje, nije crkva dalèko vóde.

Nèka ti donèse nèvjesta ònē kíte i vezove, pa da vídiš bāš. Tòkalo bi mi dònijet. Òna imā, jā mīslim, dvānēs pròmjenā. Rādnijem dānom nè nosī konāvòskò.

Jèdno pedèsèt sam, vākò, navézla, pa darivala. Òvò je ònā òšva što je na ònijem vezòvima, u ònemū onolīčkòmu. Òvò je onolīkò pònātā ístò, sāmo što je òvò po dèbelòm ròbi. Véze òvā mi nèvjesta konāvòskū bàretu. Nije je jòš načínila. Dàrovāla je ònijem dvjèma ù Kanadi jèdnu, jèdnu gòre u Kulīša jèdnòm, a sā véze četvrīū, sāmo što je nije jòš skròjila. Dèvòjke su nòsile sāmo òbašvenū crvenū, a pòslije, kā bi dóšlo mālo više gòdinā, òndā stāvī zlātaču nā glāvu. Kā se ũdā nè nosī bàretu, nego ũbrucić.

Jèš, sigūro. Sā se pomijèšalo svè, mīješā se krv, pa bíce òndā ũvoznā pāsmina. Prije je bílo, za mòje dōba, kād bi dóšla ù kuću, kā bi súnce zášlo, mògla sam ne dòlazit, a sā se òndā ídè is kučè, sā je dóšlo drūgò dōba.

(Káte Glàvinić, 72 godine, Pičete — Dubravka, magnetofonski snimak, 1983. godine)

20. Kontònātu prāvimo od mrkātūnā. Ōgūlimo ī, pa ònda izgrātāmo. Stāvimo šecer ú ní, kilo na kilo. Tò se kùvā. Kā se dōbro ùkuvā, òndā se ìzlije nā mālē pjatiniće.

Tò bi ù popōvā bilo tō šēme. Ōni bi ga dávali. Ženskē bi ga držale ù nedrima, ù krpici, da stālno stōji na vrúcu. Ōndā, kā bi vīdela da se lézū, stāvila bi ī u jēdnu kùtīcu. Ōnō dok su mālē, pòmalo īm se lišća òd murāvā dāvā. Kāko òne rāstū, tākō svē nāvīše stāvjaš, na nēkē jēse, na vrāta ili nā nešto. Ōkolo se splētē žūkva. Žūkva se òpletē kō vijēnac. Stāvī se praprātinē, lovòrikē i smīdikē. Būbe se pēnū nā tō i òndā se zāvijū. Kā se zāvijū svē, tō se dīgnē i òčistū se. Stāvī se ù vrelū vōdu. Stāvja se pò nekoliko, ònō pò dvije, trí šāke ù vrelū vōdu i òndā se vādī svíla. Tò se prēde, a kā se oprēde, smòtā se na vākē pāke. Tò se skùvā, a òndā māstimo ònē kīte konāvōškē. Svílu mòreš za tōrbice, mòreš za véstit, mòreš za svē vèzove konāvōškē.

(Jéle Čūpic, 59 godina, Vodovađa,
magnetofonski snimak, 1983. godine)

OPŠTI ZAKLJUČCI

Na osnovu analizirane jezičke građe, koja je prikupljena na terenu i na osnovu saznanja iz dijalektološke literature i literature o vanlingvističkim činjenicama vezanim za područje Konavala, možemo zaključiti sledeće:

I Konavoski govor predstavlja kompaktnu lingvističku celinu. Toj kompaktnosti govora doprineli su posebni uslovi života koje je organizovala Dubrovačka Republika. Iako na teritoriji Konavala postoje jasno razdvojene geografske celine, koje uslovljavaju donekle različit način življenja, što bi u drukčijim sredinama moglo da dovede do naujednačenosti jezičkih osobina, to ovde nije slučaj. Endogamija unutar Konavala dovela je do znatnog ujednačavanja jezičkih crta.

II Područje Konavala je od 15. veka bilo u sastavu Dubrovačke Republike, pa je potpuno prirodno da je dubrovački govor u značajnoj meri odredio puteve razvoja mnogih jezičkih osobina. Međutim, razgraničenost urbane i ruralne sredine takođe je uticala na to da govor ove oblasti zadrži značajan broj jezičkih crta koje ga i danas jasno odvajaju od dubrovačkog govora.

III U dijalekatskom pogledu govor Konavala pripada štokavskom narečju ijekavskog izgovora, a predstavlja prelazni govor između tri govorna tipa. U njemu su kao dominantnije prisutne karakteristike dubrovačkog i istočnohercegovačkog govora, a u manjoj meri se javljaju i neke karakteristike crnogorskih govora.

IV U govoru Konavala postoje jezičke osobine koje su zajedničke sa istočnohercegovačkim, a ne postoje u dubrovačkom govoru. Od ovih osobina izdvajamo najvažnije, a to su:

1. stabilan vokalizam,
2. kvantitativna izdiferenciranost sonanta *r* u slogotvornoj funkciji,
3. klasične vrednosti refleksa *ě*,
4. stabilnost sonanta *m* na kraju reči,
5. gubljenje glasa *h*,
6. postojanje glasova *ś* i *ź* u glasovnom sistemu,
7. potpuna izdiferenciranost afrikatskih parova *č* — *ć* i *ž* — *đ*,
8. dosledno ijekavsko jotovanje glasova *t*, *d*, *s*, *z*, *c*, *n*,
9. većina asimilaciono-disimilacionih procesa kao u istočnohercegovačkom,
10. akcenti van „kanovačkih“ pozicija, a naročito čuvanje dužina,

11. imenička promena prisvojnih prideva,
12. zadržavanje akcenata infinitiva u prezentu glagola I, V, VI i VII vrste,
13. upotreba aorista i imperfekta,

V U ovom govoru postoje jezičke crte koje su zajedničke sa dubrovačkim, a ne postoje u istočnohercegovačkom:

1. redovno sažimanje sekvence *žo* (*dô, žô, znô*),
2. supstitucija sonanta *ʃ* *sonantom j* i sporadična pojava *l* i *j* u uzastopnom sledu umesto *ʃ*,
3. sporadična pojava blago palatalizovanog *ʃ*,
4. afrikat *ʒ* u neslovenskim leksemama i u govornom nizu umesto *z* u blizini sonanta *r*,
5. gubljenje frikativa *s* i *š* iz medijalnih skupina *sc, šč* (*práci, ŭbručić*),
6. kanovačko duljenje, ali nedosledno i nestabilno,
7. zadržavanje starijeg stanja u akcentu prideva neodređenog vida,
8. razdvajanje deklinacionih tipova hipokorističnih muških imena na *-o* po I vrsti i hipokorističnih imena na *-e* po III vrsti,
9. nastavak *-am* u dativu, instrumentalu i lokativu imenica ženskog roda, ali nema nastavka *-ami*,
10. tendencija da se u instrumentalu jednine imenica muškog roda uopšti nastavak *-om*,
11. oblik dativa i lokativa jednine zameničko-pridevske promene ženskog roda izjednačen sa instrumentalom,
12. uopšten nastavak *-ega, -emu* u genitivu i lokativu pokaznih zamenica,
13. uvek *-oga* (nikad *-og*) u genitivu muškog i srednjeg roda zameničko-pridevske promene,
14. zbirne imenice umesto zbirnih brojeva,
15. pojava osnovnog broja u datiranju,
16. udvajanje infinitivnog nastavka kod glagola koji se završavaju sekvencom *-sti*,
17. analoško uopštavanje nastavka *-u* u 3. l. pl. prezenta kod glagola VI i VII vrste,
18. predlog *od* u lokativnoj sintagmi,
19. predlog *od* umesto poredbene reči *kao*,
20. rečca *ni* se ne odvaja od odrične zamenice,
21. infinitiv sa predlogom *za* kao finalna dopuna,
22. u leksici u aktivnoj upotrebi brojne romanske pozajmljenice.

VI Konavoski govor ima i nekoliko osobina koje nisu raširene ni u Dubrovniku ni u istočnoj Hercegovini, a postoje u govovima Crne Gore, po pravilu uključujući i one istočnohercegovačkog tipa. To su:

1. arhaična crta čuvanja starih dužina u pridevskom nastavku *-av* i čuvanje dugog osnovinskog vokala u infinitivu glagola na *-nu(ti), -a(ti), -i(ti)*, ukoliko prethodni slog nije uzlazno intoniran,

2. *j* umesto *ć* u supinskoj formi infinitiva glagola sa završetkom *-ći*,
3. *-au* u 3. l. pl. prezenta glagola V vrste,
4. sporadično nerazlikovanje akuzativa i lokativa, odnosno upotreba istog oblika za označavanje cilja i mesta.

VII U ispitivanom govoru fonološki nivo je sačuvao najveći broj istočnohercegovačkih osobina sa značajnim udelom dubrovačkih.

Akcentatski sistem se kanovačkim duljenjem približio dubrovačkom, ali je čuvanjem dužina blizak hercegovačkom, a čuvanje arhaičnih dužina upućuje na kontakte sa Crnom Gorom.

Morfološki i sintaksički nivoi su pretrpeli najveći uticaj Dubrovnika, bilo da je konzervirano starije stanje ili je u ovaj govor uneto dosta dubrovačkih jezičkih crta. I u okviru ova dva nivoa neke osobine ukazuju na kontakte sa Crnom Gorom, odnosno Bokom kotorskom.

Leksika ovog govora sa brojnim i danas živim romanskim pozajmljenicama svedoči o jakom kulturnom uticaju Dubrovnika, pa i dubrovačkoga govora na Konavle. Međutim, i na ovom jezičkom nivou konavoski govor u odnosu na dubrovački poseduje neke osobenosti koje se ogledaju u relativno brojnim pozajmljenicama orijentalnog porekla.

VIII Naše vreme je doba brisanja strogih granica između ruralne i urbane sredine. Brisanje tih razlika vodi gubljenju specifičnosti narodnih govora. Ni Konavle nisu toga pošteđene. Jedan opšti pogled na današnji govor ove oblasti (bez izdvajanja odgovarajućih informatora) govori o brzom i potpunom približavanju govoru Dubrovnika i udaljavanju od standarda (jer veliki broj osobina ovoga govora, naročito na fonološkom nivou, odgovara osobinama govora koji su u osnovici standarda). Ova malo neobična pojava udaljavanja od standarda je u slučaju konavoskog govora potpuno objašnjiva. Kulturni prestiž Dubrovnika, i svest o tom kulturnom prestižu u širim razmerama, pogoduje ovom konzerviranju dijalekatskih osobina jedne kulturne sredine i prihvatanju tih dijalekatskih osobina u susednom predelu koji gravitira Gradu.

Zorka Kašić

LA PARLATA DI KONAVALI (VALLE DEI CANALI)

Riassunto

In questo lavoro viene descritta la parlata della Valle dei Canali (Konavli), territorio che si estende all'estremo sud-est della Croazia, vale a dire nella parte sudorientale di quella che un tempo fu la Repubblica di Ragusa (Dubrovnik).

Una breve introduzione è riservata alla denominazione del territorio con i dati geografici e storici e quelli concernenti l'origine della popolazione.

Soprattutto i territori circconvicini hanno contribuito alla formazione della popolazione della Valle dei Canali. Gli apporti maggiori sono quelli venuti dalla Erzegovina, dal Montenegro con le Bocche di Cattaro, la Dalmazia con Ragusa e la Bosnia, ma non mancano anche afflussi di altra provenienza.

Vivendo in condizioni di vita omogenee, la popolazione dei Canali si è mescolata, amalgamata e fusa in un unico gruppo etnico. I processi di assimilazione sono stati accelerati dall'endogamia che ha dominato a lungo su questi territori. La popolazione così costituitasi manifesta la propria omogeneità nella *parlata*, negli usi, nel folclore e nei costumi.

Dal punto di vista dialettologico la parlata dei Canali appartiene alla variante štokava della pronuncia ijekava e costituisce la parlata di transizione fra tre tipi di parlate. In essa, infatti, hanno un carattere dominante le proprietà della parlata ragusea e di quella erzegovese orientale, minore, invece, è l'apporto delle parlate montenegrine.

Fonetica

Fra le caratteristiche fonetiche si distinguono particolarmente il vocalismo stabile nella parlata degli informatori più anziani e la destabilizzazione della vocale *a* nella parlata della generazione giovane.

La sonante *r* in funzione sillabica può essere sia lunga sia breve.

I riflessi dello *ě* sono quasi „classici“. Nelle sillabe lunghe compare *ije*, e in quelle brevi *je* con ikavismi ed ekavismi altrettanto classici.

Le caratteristiche del sistema consonantico della parlata dei Canali sono le seguenti:

La sonante *m* in fine di parola è stabile. La sonante *lj* viene facoltativamente sostituita con la sonante *j*. La sonante *l*, moderatamente palatalizzata, si manifesta in modo sporadico.

Il suono *h* si perde. Esistono i suoni *ś* e *ź*. Le coppie di affricate *ć* - *đ*, e *č* - *dž* sono completamente differenziate. L'affricata *dz* è di uso sporadico.

Nei processi di assimilazione è regolare la sincope delle sequenze *ao* > *ō* e *ào* > *ô*. Altrettanto coerente è la jotizzazione ijekavica dei suoni *t*, *d*, *s*, *z*, *c*, e *n*. Non esiste la jotizzazione ijekavica delle labiali.

Spesso constatiamo la perdita delle occlusive *t* e *d* in fine di parola.

Accento

Il sistema degli accenti di questa parlata è caratterizzato dall'instabilità degli accenti iniziali davanti all'ultima breve.

Si rileva la presenza dell'allungamento dell'accento ascendente breve del tipo žèna/žéna, ma anche l'abbreviazione del tipo ascendente lungo léđa/lèđa.

L'accento ascendente breve nelle parole trisillabe e nei sintagmi collocati davanti all'ultima breve talvolta dà luogo ad una specie di accento breve discendente: *ladđvat*, *i mèded*.

Oltre che di queste varianti i medesimi parlanti fanno uso anche di accenti non prolungati e senza il cambiamento di qualità dell'accento ascendente breve davanti all'ultima breve, nonché dell'accento ascendente lungo senza abbreviazione.

L'autrice ritiene che sul fenomeno non influisca lo standard, ma che questa variabilità sia una caratteristica precipua della parlata dei Canali, che non è compresa completamente dai fenomeni indicati, come sistema („kanovački“ è la denominazione specifica di questo prolungamento).

Caratteristica di questa parlata è un trasferimento quasi coerente degli accenti discendenti sulle proclitiche. Le parole accentogene talvolta si assumono le funzioni delle proclitiche, specialmente i numeri.

La persistenza delle lunghezze postaccentuali sono un'altra proprietà di questa parlata. . . Si mantengono inoltre le vecchie lunghezze della desinenza aggettivale *-av* (*gã-rãv*) e le lunghezze della vocale tematica dell'infinito in *-nu/ti/*, *-a/ti/*, *-i/ti/*, purché la sillaba precedente non abbia un accento ascendente (*pãnut*, *šãlit*, *slũšãt*).

Caratteristica è pure la variabilità dell'accento antico e recente negli aggettivi indeterminativi (*súvo / sũvo*, *súva / sũva*), come la triplicità dell'accento dell'aggettivo verbale attivo (*dãli / dãli / dãli*).

Morfologia

Il livello morfologico di questa parlata è contraddistinto da alcuni caratteri essenziali: la distinzione, nella declinazione, tra i nomi maschili bisillabi, con accento lungo ascendente in *-o*, secondo il I tipo (*Péro — Péra — Péru*) e i nomi bisillabi in *-e* secondo il III tipo (*Vúle — Vúlē — Vúli*).

La desinenza *-am* nel dativo, nello strumentale e nel locativo del plurale dei nomi di genere femminile (*kũcãm*, *zĩdinãm*).

Nella declinazione degli aggettivi pronominali di genere femminile, la forma del dativo e del locativo del singolare coincide con quella dello strumentale (*dãjẽm ònõm*, *žẽni*; *na zẽlenõm grãni*).

Nel genitivo e nel locativo dei pronomi dimostrativi è comune la desinenza — *ega* — *emu* (*òvegã*, *òvemũ*, *tẽgã*, *tẽmũ*).

L'infinito non ha la terminazione *-ti* o *-ci*, sia che si perda soltanto la *i* nei verbi in *-ci* (*põc / pøj*, *dõc / døj*), sia che, nel caso dei verbi in *-ti*, si perda solo la *-i*, o l'intera terminazione *-ti* (*rãdit / rãdi*, *prĩcat / prĩca*). È inoltre caratteristica dell'infinito il raddoppiamento della desinenza nei verbi che finiscono con la sequenza *-sti* (*jẽstĩt*, *prẽstĩt*).

L' aoristo (*nádok, đdnese, blagòvasmo*) e l'imperfetto (*bijāk, bijāhu, vèjāh, vèljāk, šetovāše*) non sono sconosciuti a questa parlata, per quanto ne sia ridotta la frequenza.

I nomi collettivi vengono usati in sostituzione dei numeri collettivi (*Dóšla petèrica: Vlāho, Jéle, nèpūt i dvjje nèpūče*).

Sintassi

Nella sintassi della parlata dei Canali si rileva sporadicamente l'uso indifferenziato dell'accusativo e del locativo, ovvero l'uso di un'unica forma per indicare lo scopo e il luogo (*pèklo se nà vātru; ròdila se u Mfrcine*).

La preposizione *u* col genitivo si usa al posto della preposizione *kod* e in sostituzione degli aggettivi e dei pronomi possessivi (*Ú nas se tākò rádilo. U Vlāha se slòmila kòla*), mentre il genitivo del pronome *ona* compare invece del pronome possessivo *njen* (*njè sèstra, njè dijète*).

Prevale l'uso del genitivo „slavo“ con i predicati negativi: (*Pa ne nàšli púta. Nècemo prázna ràzgovōra. . .*), e spesso compare il genitivo partitivo a completamento dei verbi affermativi (*lšli da sàmejū brāšna*).

La forma enclitica del dativo del pronome personale di prima persona viene usato in sostituzione del pronome possessivo *moj, -a, -e* (*òvā mi nèvjesta, ònā mi nèpūča*).

La proposizione dipendente viene spesso ridotta per mezzo dello strumentale appositivo (*Poznávala sam tvòju mājku đevōjkōm. Ōna je prispijèvala zīmskōm sezónōm*). Lo strumentale senza preposizione compare al posto del genitivo con la preposizione *od* (*Jā sam sāmò vòdōm živjela*).

Nel sintagma locativo si incontra la preposizione *od* (*Ōn mīslī od nèvoji*). Questa preposizione sostituisce anche il funzionale comparativo *kao* (*òvī mlādi od ženā obučèni; ovākò od Konāvōkē se obučèm*).

La particella *ni* non si separa dal pronome negativo (*Za nīkoga tō nīje dōbro*).

In funzione finale compare l'infinito con la preposizione *za* (*Dònesē mi duvána za pūšit. Jā sam slāla za òprestīt*).

La parlata dei Canali è caratterizzata, inoltre, da una forte frequenza dell'imperativo narrativo.

Lessico

Il lessico della parlata dei Canali è ricco di un grande numero di prestiti, che sono stati analizzati secondo il tipo e le categorie delle parole.

I romanismi hanno un carattere intimo. Questa popolazione, prevalentemente dedita all'agricoltura e all'allevamento, non possedeva il lessico necessario per molti tipi di attività e branche della civiltà. Si tratta delle parole che potevano essere prese in prestito dalla popolazione urbana della Dalmazia.

Nella cultura abitazionale si riflette il grande influsso romano: dall'edilizia all'arredamento e agli altri oggetti di uso casalingo quotidiano. Ne sono testimonianza lessemi del tipo: *vòlat, kantīnela, klāk, bānak, bānja, kavàlet, imbulja, kāmara, kanàvot, kòltrīna. . .*

Nell'ambito gastronomico domina il seguente lessico: *bèškot, biž, bōkūn, vèrdūra, vērza, māntala, mènèstra, pàsta, pīpūn, simūlāta. . .*

Sono molto numerosi anche i romanismi legati all'abbigliamento (*bàreta, bõtāna, bùm̄bāk, kòlūr, kòtula, tràv̄ersa* . . .), alle denominazioni geografiche e dei fenomeni atmosferici (*àrija, v̄ala, kàštijo, kotòradža, fortūna, šip̄n* . . .), come ai nomi delle parti del corpo e delle malattie (*v̄ista, gòba, m̄arca, pòntūra, fēbra, fr̄andza* . . .), dei parenti (*dũndo, nēpūt*; come i calchi: *prvi rođak* lit.: *primo cugino*!, *drugi rođak* lit.: *secondo cugino* . . .).

Oltre ai lessemi per i concetti concreti compaiono anche i romanismi per i concetti astratti: *bēleca, buhkān, gūs/t/, k̄astig, kòradž, kòrot, kr̄jānca, kur̄jōština, pjādžer, ùžānca, šēs/t/* . . .

Se fra i prestiti i più numerosi riguardano i nomi, sono in grande numero anche gli aggettivi (*āvizan, gòbav, ìntijer, kòčūt, lìber, sfimān* . . .), i verbi (*alèvat, arivat, bandimat, vijadžat, žgàrat, indivìnjat* . . .) e gli avverbi (*alāvija, grēšo, dr̄ito, lēšo, prònto, pròpito, f̄alco, džũsto* . . .).

Nel lavoro è compreso un ricco vocabolario di romanismi e di turcismi tutt'ora usati, nella forma fonetica in cui sono presenti nella parlata dei Canali con l'indicazione dei significati e la determinazione della fonte da cui deriva il lessema.

* * *

La parlata dei Canali costituisce un insieme linguistico compatto. A questo carattere contribuirono le particolari condizioni di vita create ed organizzate dalla Repubblica di Ragusa. Sebbene sul territorio della Valle dei Canali coesistano insieme geografici chiaramente distinti, che talvolta condizionano modi di vita differenti, pure non assistiamo all'affermarsi di discontinuità linguistiche.